

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI

ACTA UNIVERSITATIS
LATVIENSIS

Juridiskā zinātne
Law

703

ISSN 1407-2157

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI
703. SĒJUMS

Juridiskā zinātne

SCIENTIFIC PAPERS
UNIVERSITY OF LATVIA
VOLUME 703

Law

SCIENTIFIC PAPERS
UNIVERSITY OF LATVIA
VOLUME 703

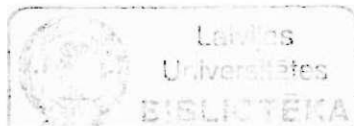
Law

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
RAKSTI

703. SĒJUMS

Juridiskā zinātne

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

UDK 34
Ju 675

Galvenais redaktors *Dr. iur., asoc. prof. Jānis Lazdiņš*

Redkolēģija

Dr. habil. iur., prof. Kalvis Torgāns

Dr. iur., asoc. prof. Kaspars Balodis

Dr. iur., h. c., prof. emeritus **Dītrihs Andrejs Lēbers** (*Löeber*), Vācija

Ph. D., prof. Pauls Varuls, Igaunija

Dr. iur., prof. Pēters Jervelaidis (*Peeter Järvelaid*), Igaunija

Dr., prof. Ingo Zengers (*Saenger*), Vācija

Dr. iur., prof. Valentija Liholaja

Dr. iur., asoc. prof. Aivars Fogels

Dr. philos., asoc. prof. Zigurds Mikainis

Dr. iur., prof. Sanita Osipova

Literārie redaktori **Anitra Pārupe, Raisa Pavlova, Imants Ainārs Mežaraups**

Korektore **Ināra Balode**

Maketu veidojis **Jānis Misiņš**

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

Saturs

Diāna Apse

Tiesību palīgavoti un Satversmes tiesa

<i>Subsidiary Sources and Constitutional Court</i>	7
Ievads	7
1. Vispārīgā daļa	8
Tiesu prakses un tiesību zinātnes nozīme tiesību tālākā veidošanā	8
2. Sevišķā daļa	14
Satversmes tiesas prakse un palīgavoti	14
Kopsavilkums	17
Priekšlikumi	18
Izmantotā literatūra un avoti	19
Summary	20

Jānis Lazdiņš

Vēsturiskā tiesību skola un Latvija

<i>The Historical School of Jurisprudence and Latvia</i>	21
Ievads	21
1. Vēsturiskās tiesību skolas nozīme	21
2. Vai vēsturiskā tiesību skola bija tikai ģermāņu tiesību loka fenomēns?	24
3. Vēsturiskās tiesību skolas attīstības posmi	26
4. Vēsturiskās tiesību skolas virzieni	28
5. Vēsturiskās tiesību skolas ietekme uz ģermāņu tiesību loka juridisko domāšanu	35
Kopsavilkums	36
Izmantotā literatūra un avoti	37
Atsauces un piezīmes	39
Summary	43

Valentija Liholaja

Noziegums

<i>Crime</i>	44
Ievads	44
1. Nozieguma jēdziena skaidrojuma pirmsākumi un tā vēsturiskā attīstība	45
2. Nozieguma jēdziens teorijā un kodifikācijās	51
Kopsavilkums	55
Izmantotā literatūra un avoti	56
Atsauces un piezīmes	59
Summary	62

Sanita Osipova

Tiesību socioloģija kā juridiska zinātne un tās ģenēze

<i>Sociology of Law as a Legal Science and Its Genesis</i>	63
Ievads	63
1. Tiesību socioloģijas priekšmets un saikne ar citām jurisprudences nozarēm	64
2. Izpratne par sabiedrību XII–XVIII gadsimta filozofiskajā domā	67
3. Tiesību socioloģijas priekšmetiskā un metodoloģiskā ģenēze	73
Kopsavilkums	78
Izmantotā literatūra un avoti	80
Atsauces un piezīmes	81
Summary	85

Lauris Rasnačs

Due diligence jeb komercinformācijas izpēte un
līgums par šīs izpētes veikšanu Latvijā

*Due Diligence or the Business Data Investigation and the Agreement
of the Performance of This Investigation in Latvia.* 86

Ievads 86

1. *Due diligence* jeb komercinformācijas izpētes vēsture,
būtība un jēdziens 87

2. Saistība ar uzņēmuma līgumu 90

Kopsavilkums 94

Izmantotā literatūra un avoti 94

Literatūra 94

Atsauces un piezīmes 95

Summary 98

Pecter Järvelaid

*Baltische Rechtswissenschaftsgeschichte: zwei grenzüberschreitende
Rechtshistoriker Friedrich von Bunge und Leo Leesment.* 99

I. Friedrich Georg von Bunge: der dritte Weg in die abendländische
Rechtswissenschaft. Wir Jungen haben Glück,
auf den Schultern unserer Lehrer zu stehen 99

1. Die Rückkehr des Subjekts. Eine Zwischenbilanz der Erforschung
personalisierter Geschichte im Kontext des 21. Jahrhunderts 99

1.1. Historiographische Übersicht 99

1.2. Die Jahre 1982–1997. 100

1.3. Die Jahre 1997 bis 2002 101

2. Das Phänomen Friedrich Georg von Bunge am Anfang
des 21. Jahrhunderts 102

3. Bunge als Inspirator für die jüngere Generation im 20. Jahrhundert 103

4. Bunge als schöpferischer Intellektuelle des 19. Jahrhunderts 104

4.1. In der livländischen Universitätsstadt Tartu.
Die erste Periode (1815–1818) 105

4.2. Als Student an der Universität Tartu (1818–1822) 106

4.3. Die Tätigkeit an der Universität Tartu und im Rat der Stadt
(1822–1831) 113

4.4. Die Promotion 114

4.5. Hoffnung auf eine Professur 115

4.6. Als Professor an der Universität Tartu (1831–1842) 117

II. Professor Leo Leesment (1902- 1986) als Mensch und
als Lehrkraft an der Universität Tartu 119

1. Quellen und Historiografie 119

2. Leo Leesment als ausgebildeter Jurist der zweiten Generation 120

3. Leo Leesment und die Universität Tartu 121

4. Leo Leesment als Rechts- und Kulturwissenschaftler 122

5. Leo Leesment als ein Mann aus Saarde.
als Pärnuer, als Tartuer und als Weltbürger 124

Zusammenfassung 125

Literaturnachweis 126

Summary 129

Quellennachweis und Fußnoten 129

Tiesību palīgavoti un Satversmes tiesa

Subsidiary Sources and Constitutional Court

Diāna Apse

Latvijas Universitātes doktorante,

LU Juridiskās fakultātes

Tiesību teorijas un vēstures katedras lektore

e-pasts: tzpk@lu.lv, tālr. 7034515

Publikācijā skaidrota tiesu prakses un tiesību zinātnes nozīme tiesību tālākveidošanā, analizējot Satversmes tiesas spriedumus sekundāro tiesību avotu izmantošanas kontekstā.

Raksta ietvaros autore secinājusi, ka palīgavotu mijiedarbība Satversmes tiesas nolēmumos rada trīs ietekmes veidus – oficiālo, kazuālo un metodisko ietekmi, kas izpaužas tiesību tālākveidošanā integritātes un interferences aspektā. Rakstā ietverta arī Satversmes tiesas spriedumu atsauču klasifikācija.

Atslēgvārdi: tiesību teorija, tiesu prakse, palīgavoti.

Ievads

Augstas kvalitātes juridiskā metodoloģija – juridiskās argumentācijas, juridiskās literatūras un tiesu prakses atziņu izmantošana – izpaužas Satversmes tiesas praksē, kas atbilst demokrātiskas valsts iekārtas prasībām, it īpaši tiesību attīstīšanas un pamattiesību doktrīnas veidošanas sfērā.

Tiesu darbā tiesību jaunrade tiek veikta, tiesas likumu papildinot, labojot vai precizējot: 1) tiesas likumu papildina attiecībā uz tām sfērām, kurās nepastāv spēkā esošs likumisks regulējums (atklāta tiesību jaunrade – *praeter legem*); 2) šo likumu labo, tātad novirzās no likuma teksta, ja tā dēļ rezultāts ir netuisnīgs vai nesaprātīgs (atklāta tiesību jaunrade – *contra legem*); 3) precizē likumu, izstrādājot iespējamās interpretācijas alternatīvas un no tām izvēloties vienu alternatīvu (tiesību jaunrade – *secundum legem*).

Tiesu prakses un jo īpaši augstākās tiesas prakses uzdevuma izpilde nebeidzas, atrodot konkrētiem gadījumiem piemērotu interpretāciju un aizpildot “robu”: tieši otrādi – atrastie likumu interpretācijas un “robu” aizpildīšanas veidi pretendē uz to, lai tie tiktu piemēroti līdzīgiem gadījumiem līdzīgā veidā: vienlīdzīga risinājuma principa un tiesiskās drošības labad tie vērsti uz situāciju tipu, ne tikai uz atsevišķo gadījumu vien. Tādējādi tiek radīts pamats “tiesnešu tiesībām” ārpus atsevišķā gadījuma robežām.

Tiesību jaunradei esot spēkā, tiek prezumēts jēdziens “garantētas tiesības”, ar kurām domātas normas, kurām ir drošas izredzes tiesiski organizētā procesā tikt īstenotām. No šī aspekta tiesību jaunrade būs spēkā vienmēr tad, kad radušās faktiskas izredzes tiesā īstenot noteiktus tiesiskus uzskatus.

Ja kāda augstākas instances tiesa grib novērsties no līdzšinējās prakses, tad pēc iespējas tiek meklēts kompromiss starp kontinuitātes un izmaiņu nepieciešamību tādā veidā, ka tiesa konkrēto lietu izspriež vēl pēc līdzšinējās prakses, taču norādot uz prakses maiņas iespējamību nākotnē.¹

Satversmes tiesa, ieviešot savu nolēmumu motivācijā tiesību zinātnes un tiesu prakses atziņas, arvien vairāk tuvina mūsu juridisko domu patiesi demokrātiskas valsts tiesību sistēmas izpratnei.

Šā raksta mērķis ir aplūkot Satversmes tiesas nolēmumus saistībā ar atsaucēm uz tiesību palīgavotiem to savstarpējā mijiedarbībā un vērst mūsdienu tiecēšu uzmanību uz to, ka tas būtiski palīdz argumentēt sprieduma pamatojumu un attīstīt tiesības tālāk.

Tā kā pastāv liela varbūtība, ka zemāko instanču tiesas pamatosies uz augstāko instanču tiesu taisītajiem prejudiciālajiem spriedumiem un iedibināto tiesu praksi vispār, arī praktizējoši juristi (advokāti, notāri, juriskonsulti u. c.) to ievēros un par to iestāsies. Tādējādi prejudiciālie spriedumi (it īpaši tad, ja ir runa par pastāvīgu tiesu praksi) pēc zināma laika var tikt uzskatīti par spēkā esošām tiesībām.

Tiesu prakses un tiesību zinātnes nozīme tiesību tālākā veidošanā

Vācu tiesībzinātnieki K. Larens (*K. Larenz*) un K. V. Kanariss (*C. W. Canaris*) uzsver, ka, no vienas puses, tiesnesis nav pakļauts prejudiciāliem spriedumiem (vai pastāvīgai tiesu praksei) tādā veidā kā likumam (piem.: Satversmes 83. p): atšķirībā no likuma šādiem spriedumiem nav normatīvi saistoša spēka. Taču, no otras puses, ciktāl tiesas savā praksē pamatojas uz šādiem spriedumiem un tiesiskās apgrozības dalībnieki uz šo pamatojumu paļaujas, prejudiciālie spriedumi (un no tiem izrietošās tiesnešu tiesības) var iegūt tādu pašu saistošu spēku (efektivitāti) kā likums. Jāatzīmē gan, ka saistošs ir nevis prejudiciālais spriedums kā tāds, bet gan šajā spriedumā ietvertais likuma iztulkojums vai tiesību tālākveidošanas procesā radīts tiesību noteikums, turklāt arī tikai tad, ja un ciktāl tas uzskatāms par iekšēji pareizu jeb metodoloģiski pareizu no tajā ietverto juridisko argumentu viedokļa. Citiem vārdiem, prejudiciālo spriedumu spēks izpaužas to pārliecināšanas spējā. Šajā ziņā izšķirošā nozīme ir nevis tam, vai prejudiciālais sprieduma pamātkais rezultāts akceptējams kā taisnīgs, bet gan tam, kādā veidā (izmantojot juridiskus argumentus sprieduma pamatošanai) tiesa, kas taisījusi šo spriedumu, ir nonākusi līdz šādam rezultātam.²

Saprotams, ka atkāpšanās no līdzšinējās tiesu prakses ir iespējama, taču, no otras puses, šāda atkāpšanās tiesnesim, kas taisa spriedumu, vienmēr pietiekami labi jāpamato.³

Erlens Kalniņš, saistībā ar tiesību tālākveidošanas aspektu norāda: "Jāpiekrīt valdošajam viedoklim (*herrschende Meinung, communis opinio iuris*), ka visciešākā sasaiste starp tiesību zinātni un tiesu praksi izpaužas tad, kad tiesību zinātnē izteikts uzskats gūst apstiprinājumu pastāvīgā tiesu praksē. Šādi sasaistei ir jo īpaša nozīme gadījumos, kad pietiekami tiek konkretizēta kāda ģenerālklausula vai arī formulēts jauns tiesību noteikums vai tiesību institūts."⁴

Tieši piemērojamas tiesību normas trūkums ir nepilnība, kas uzskatāma par likuma "robu". Tiesnesim ir pienākums to aizpildīt, veidojot tiesības tālāk, t. i., radot jaunus tiesību noteikumus.

Gan tiesu prakses, gan tiesību zinātnes spēks izpaužas pārliecināšanas spējā. Ja tomēr attiecīgais prejudiciālais spriedums vai tiesību zinātnē izteiktais uzskats, pēc tiesnešu domān, nav vērtējams kā iekšēji pareizs, tiesnesim ir ne tikai tiesības, bet arī pienākums

to atstāt bez ievērbas. Taču attiecībā uz tiesu praksi vēl jāņem vērā, ka atkāpšanās no līdzšinējās (it īpaši pastāvīgas) tiesu prakses var visai būtiski ietekmēt tiesisko stabilitāti. Turklāt pastāvīgā tiesu praksē formulētie tiesību noteikumi zināmos apstākļos var iegūt ieradumu tiesību raksturu (t. i., normatīvi saistošu spēku), pārtopot par tiesai saistošām un obligāti piemērojamām tiesību normām.⁵

Attiecībā uz tiesību jaunrades leģitimitāti R. Cipeliuss (*R. Zippelius*) norāda, ka jānoskaidro, ar kādu pamatojumu un kādās robežās ir pieļaujama tiesas veiktā tiesību jaunrade un kā tai būtu pareizi jānotiek.

Ciktāl likums ir kādu tiesisku problēmu izšķīris un nospraudis tās risinājuma kritērijus, tiesnesis viennēr ir saistīts ar šiem kritērijiem. To prasa tiesiskās valsts principi – tiesiskā drošība un varas dalīšana. Ja likumdevējs risinājumu prasošus tiesiskus jautājumus atstājis atklātus, tiesnesis nedrīkst atstāt tiesisko strīdu neizlemtu un viņam pašam jāatrod risinājums.

Tiesību jaunrades patiesais leģitimējošais iemesls ir tiesību taisnīguma funkcija, taisnīgums, kurš kopā ar demokrātiskās reprezentācijas principu nosaka, ka jāpiedod spēks sabiedrības vairākuma izpratnei par taisnīgumu.⁶

Sevišķa nozīme starp objektīvi teleoloģiskajiem interpretācijas kritērijiem, kuri izriet no taisnīguma idejas, ir principam, ka vienveidīgie (vai viennozīmīgie) kritēriji ir jāuzskata par vienlīdzīgiem (saskaņā ar vispārīgajiem tiesiskās kārtības vērtību kritērijiem). Atšķirīgs novērtējums līdzvērtīgam tiesību sastāvam ir pretrunā ar vērtību kritērijiem un tādējādi nav savienojams ar taisnīguma ideju "vienlīdzības" nozīmē. Attiecīgi prasība izvairīties no pretrunām ar vērtību kritērijiem attiecas gan uz likumdevēju, gan interpretētāju. Interpretētājam normas to iespējamās vārdu jēgas un nozīmju ietvaros jāatloko, pēc iespējas izvairoties no pretrunām ar vērtību kritērijiem.⁷

Likumu interpretāciju un tiesas veikto tiesību jaunradi nedrīkst uzskatīt par atšķirīgām darbībām pēc to būtības, bet gan tikai par viena un tā paša domāšanas procesa dažādām pakāpēm. Tas nozīmē, ka, no vienas puses, jau vienkārša tiesas veikta likuma interpretācija var būt tiesību jaunrade, pašai tiesai to vēl pat nenojaušot un, no otras puses, jau ārpus interpretācijas robežām notiekoša tiesas veikta tiesību jaunrade arvien vēl izmanto "interpretatīvās" (plašākā nozīmē) metodes. Par interpretācijas (šaurākā nozīmē) robežu esam atzinuši iespējamās vārdu jēgas robežu. Jaunrade, kas iet pāri šai robežai, bet vēl paliek likuma mērķa robežās un tiek metodiski vadīta, ir "robu" aizpildīšana šaurākā nozīmē, likuma ietvaros notikusi tiesību tālākveidošana. Turpretim tiesību tālākveidošana, kas iet pāri šai robežai, bet vispārējās tiesību sistēmas un tās pamatprincipu ietvaros, ir likuma ietvarus pārkāpjoša tiesību tālākveidošana. Tiesnesim jebkurā gadījumā ir pienākums interpretēt likumu un, ciktāl tas ir nepilnīgs, arī aizpildīt "robus" šaurākā nozīmē, bet par likuma ietvarus pārkāpjošu tiesību jaunradi viņš izšķirsies tikai tad, ja tam būs papildu iemesli.

Par kādas likuma normas „radošu attīstīšanu” uzskatāma jau pirmreizēja tās interpretācija, ko veikusi tiesa, no vairākām vārdu jēgas ziņā iespējamām nozīmēm izvēloties vienu nozīmi, nosaucot to par attiecīgajam gadījumam atbilstošu un tādējādi likvidējot līdz tam pastāvošo nenoteiktību. Uz tiesību jaunradi, kas pārsniedz likumu ietvarus, attiecināmi citi kritēriji. To pamatojums atrodams ne tikai likumā vien, bet visā tiesību sistēmā kā loģiskā veselumā.⁸ Pienācīgam, Mencenas lietā par vārdu un uzvārdu rakstību un identifikāciju attiecībā uz ierobežojuma leģitīmā mērķa atspoguļojumu spriedumā veiktā analīze parādīja, ka atšķirībā no apstrīdētās likuma normas Satversmei neatbilst Ministru kabineta noteikto likumā pieļauto ierobežojumu kārtība. Šajā lietā tiesas secinājumi balstījās galvenokārt uz tiesiskās sistēmas kopuma analīzi.⁹

Tiesību jaunveidošanas procesā tiesnesis dara to, kas īstenībā būtu likumdevēja uzdevums, kad tiesnesis šo nepieciešamību pēc regulējuma ir pamanījis. Tiesību tālākveidošana ir pieļaujama vienīgi konstitucionāli tiesiskajās robežās, ja tā atbilst tiesiskas valsts, demokrātijas un varas dalīšanas principam.

Interesants piemērs tiesību tālākveidošanas jautājumā ir Satversmes tiesas lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā nr. 04-06(99) "Par Ministru kabineta 1999. gada 24. septembra rīkojuma nr. 453 "Par valsts akeiju sabiedrības "Latvijas valsts meži" izveidošanu" atbilstību likumam "Par meža apsaimniekošanu un izmantošanu". Tiesas lēmumā konstatēts, ka Ministru kabinetam vispirms vajadzējis sekmēt divu jauno Meža likumu pieņemšanu Saeimā, sagaidīt to spēkā stāšanos un tikai pēc tam izdot apstrīdēto aktu, kam jau pēc savas juridiskās dabas jābūt likumpamatotam aktam.

Tomēr, pieņemot jaunus likumus un atzīstot par spēku zaudējušu likumu "Par meža apsaimniekošanu un izmantošanu", no tiesiskas valsts principa izrietošā prasība pēc tiesību normu (aktu) hierarhijas pakāpeniski tika izpildīta. Tādējādi varas līdzsvars un kompetences sadalījums starp Saeimu un Ministru kabinetu nav ticis pārkāpts.

Vēl jo vairāk, pieņemot Meža likumu, arī pieteikuma iesniedzējs pats ir sekmējis jaunās meža pārvaldes un apsaimniekošanas sistēmas iedibināšanu.

Tā kā šajā lietā bija pastāvējusi tiesiska sakārtotība, Satversmes tiesa, pamatojoties uz Latvijas Republikas Satversmes 1. un 85. pantu, Satversmes tiesas likuma 1. un 32. pantu, kā arī ņemot vērā saprātīguma apsvērumus, nolēma izbeigt tiesvedību.¹⁰

Runājot par noteikumiem neatbilstošas tiesību jaunrades spēku, tiesīzbiznātnieks R. Cipeliuss norāda uz gadījumiem, kad tiesas vai izpildvaras iestādes pretēji noteikumiem var pārkāpt likuma atpazīstamo jēgu. Tās šādā veidā var kādu normu padarīt par novecojušu vai arī piemērot kādu patvaļīgu interpretāciju, nepārkāpjot spēkā esošās konstitucionālās tiesības.¹¹

Tā, piemēram, vispārīgie tiesību principi mijiedarbībā ar tiesību taishēģuma funkciju, tiesīzbiznātnu doktrīnas atziņām un konstitucionālo praksi kopumā atspoguļojas secinājumos Satversmes tiesas spriedumā lietā nr. 04-07(99) "Par Ministru kabineta 1999. gada 30. novembra lēmuma "Par sabiedrības ar ierobežotu atbildību "WINDAU" Bauskas koģenerācijas stacijā ieguldīto ārvalstu investīciju aizsardzību" (protokols nr. 67, 38. paragrāfs) 1. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmei, Ministru kabineta iekārtas likuma 3. nodaļai u. c. likumiem". Spriedumā norādīts, ka varas līdzsvaru starp izpildvaras un tiesu varas funkciju un kompetenču sadalījumu nosaka Satversme. Saskaņā ar Ministru kabineta iekārtas likuma 13. pantu Ministru kabinets **apspriež** un izlemj visas lietas, kuras ietilpst tā kompetencē saskaņā ar Satversmi un likumiem. Ministru kabineta kompetencē neietilpst civiltiesisku strīdu izšķiršana administratīvā kārtībā. Pamatojoties uz Satversmes 86. pantu un likumu "Par tiesu varu", civiltiesiskos strīdus izskata tikai tiesa. Civiltiesiskā likuma 1. pantā noteikts, ka katrai fiziskajai vai juridiskajai personai ir tiesības uz savu aizskarto vai apstrīdēto civilo tiesību vai ar likumu aizsargāto interešu aizsardzību tiesā. Taču Ministru kabinets, pieņemot apstrīdēto aktu, ir izšķīris pēc būtības civiltiesisku strīdu un atzinis "WINDAU" subjektīvo civilo tiesību. Līdz ar to apstrīdētājam aktam šobrīd ir tieši tūdas pašas sekas kā tiesas spriedumam.

Š. L. Monteskjē ir uzsvēris, ka brīvība var pastāvēt tikai tur, kur vara netiek jaunprātīgi izmantota, un nevar pastāvēt, ja tiesu vara nav atdalīta no likumdevēja varas un izpildvaras (sk. *Montesquieu Ch. I. Esprit des Lois. P., 1936. Ch. XI. P. 3-6*).

Arī tiesīzbiznātnieks R. Cipeliuss norāda, ka tiesu varas tipisks uzdevums ir tiesību nodrošināšanas funkcija. Turpretim pārvalde izmanto tiesības publisku uzdevumu izpil-

dei. Pēc iespējas lietišķi un mērķtiecīgi, pamatojoties uz likumu un nepārkāpjot tā ietvarus, tā veido un regulē tiesiskās un faktiskās attiecības (sk. Cipeliuss, R. *Vispārējā mācība par valsti*. Rīga : AGB, 1998, 242. lpp.).

Ministru kabinets, pieņemot apstrīdētā akta 1. punktu, nav ievērojis varas dalīšanas principu un ir ierobežojis "Latvenergo" tiesības savu civilo tiesību aizsardzībai vērsties tiesā, un tas ir Satversmes normu pārkāpums.¹²

Satversmes tiesa, veicot konstitucionālo uzraudzību, sakārto piemērojamo likumu hierarhiju, sniedz atzinumus normu piemērošanas teorijā un praksē, arī tiesību izpratnē vispār.

Tā, piemēram, Satversmes tiesa spriedumā lietā nr. 04-03(99) sniedza atbildes uz jautājumiem par Valsts nekustamā īpašuma aģentūras tiesisko statusu un normatīvā akta definīciju, spriedumā plaši izmantoja tiesību zinātnes atziņas un noskaidroja, vai minētie jautājumi ir piekritīgi Satversmes tiesas izvērtēšanai un vai aģentūra ir Ministru kabinetam pakļauta institūcija, kas veic publiskās varas funkcijas kopīgā Ministru kabinetam pakļautā sistēmā, noskaidroja, vai aģentūras nolikums ir normatīvs akts. Secinājumi bija šādi (izvilkumu veidā):

"Satversmes tiesas likuma 1. pants noteic, ka Satversmes tiesa izskata lietas par likumu un citu normatīvo aktu atbilstību Satversmei. Noteikt to, vai konkrētais akts šaubu gadījumā uzskatāms par normatīvu aktu, ir Satversmes tiesas kompetencē.

(Pret šo apgalvojumu tiesas sēdē neiebilda arī Aģentūras pārstāvji.)

...izvērtējot minētās tiesību normas (Satversmes 58. pantu, Satversmes tiesas likuma 16. pantu, 1928. gada Ministriju iekārtu likumu) kopumā un ievērojot varas dalīšanas principu, atzīstams, ka Aģentūra ir pakļauta Ministru kabinetam un tās rīcība, ja tā saistīta ar normatīvu aktu izdošanu, ir piekritīga Satversmes tiesas izvērtēšanai.

...Normatīvs akts ir tiesību akts, kas satur tiesību normas. Latvijas tiesību sistēma kopš Latvijas Republikas neatkarības un Satversmes darbības atjaunošanas neapšaubāmi atguva arī savu piederību kontinentālās Eiropas tiesību lokam. Saskaņā ar mūsdienu tiesību izpratni tiesību norma ir abstrakts uzvedības priekšraksts, kas nav domāts atsevišķiem vienreizējiem gadījumiem. Viena no galvenajām tiesību normas pazīmēm ir tā, ka tiesību norma satur obligātus priekšrakstus, kuros ietverts vispārēji saistošs regulējums. Bez tam ar tiesību normu palīdzību, ievērojot taisnīguma un vienlīdzības principus, valsts panāk gan esošas, gan potenciālas interešu konfliktsituācijas atrisinājumu sabiedrības ietvaros (Schmalz, D. *Methodenlehre für das Juristische Studium*. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 1992, S. 34). Tiesību normas satur zināmus nosacījumus, kuru izpilde ir tiesisko attiecību rašanās pamats.

...Aģentūra ir pārkāpusi statūtos noteikto kompetenci un darbojusies ārpus pilnvarojuma. Šādi izdots Nolikums ir pretlikumīgs un nav piemērojams... Nolikumīgi pieņemot apstrīdēto Nolikumu, Aģentūra noteica tādas kritērijus valsts dzīvokļu īres tiesību iegūšanai, kas neatbilda spēkā esošajiem likumiem. Nolikums nebija publicēts, tādēļ tas nebija pieejams visām ieinteresētajām personām. Aģentūra patvaļīgi un subjektīvi, pretēji valsts interesēm, pēc saviem ieskatiem izvēlējās personas, ar kurām tika slēgti īres līgumi, iedalot tās pēc būtības šādās grupās – "turīgi", "maznodrošinātie" un "svarīgas personas"... Tā kā Aģentūra Nolikumu izdevusi, pārkāpjot savu kompetenci, tas nevar radīt paliekošas tiesiskas sekas un tādēļ atzīstams par spēkā neesošu no tā izdošanas brīža."¹³

Šajā lietā tiesību sistēmas vienotība un taisnības princips tika aizsargāts, parādot tiesību mērķtiecīgo izmantojumu, ņemot vērā normatīvā akta jēdzienu un publisko tiesību juridiskās personas veidošanas pamatu un balstoties uz tiesību zinātnes atziņām.

Normas piemērošanai jāsakān ne tikai ar normā noteiktajiem nosacījumiem, bet tas ir ļoti svarīgi – ar visu tiesību sistēmu, pat ar pastāvošo normatīvo kārtību visā tās kopumā.”

Tiesību zinātnes mijiedarbība ar atsaucēm uz Senāta administratīvā departamenta spriedumiem redzama secinājumu argumentācijā Satversmes tiesas spriedumā lietā nr. 03-05(99) “Par Saeimas 1999. gada 29. aprīļa lēmuma par Telekomunikāciju tarifu padomi 1. punkta un 4. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 57. pantam un citiem likumiem”. Uzsvērot likumības principa nozīmi, secināts, ka

“...parlamentārās atbildības pamatā ir līdztiesīgas attiecības starp parlamentu un valdību. Ja vienam orgānam būtu pārsvars pār otru, parlamentārās atbildības institūts nestrādātu efektīvi un tiktu degradēts par vienkāršu formalitāti. Nepareizs ir uzskats, ka valdība ir “pakļauta” parlamentam un uzskatāma vienīgi par tā izpildorgānu” (Lēbers, D. A., Bišers, I. *Ministru kabinets*. Rīga, 1998, 111.–112. lpp.).

Tomēr jau neilgi pēc Satversmes spēkā stāšanās izteikts viedoklis, ka Saeima veic arī regulatīvo funkciju, jo “parlamentārajās valstīs valdība ir atkarīga no parlamenta un tā priekšā atbildīga, tāpēc ir pilnīgi loģiski, ka parlaments ne vien kontrolē valdību, bet arī dod tai vadošus norādījumus gan vispārīgā politiskā virziena ieturēšanā, gan arī atsevišķu resoru darbības nosprausšanā. ... Protams, parlamentam ir katrā laikā un gadījumā iespējams pieņemt arī speciālas rezolūcijas ar vairāk vai mazāk noteiktiem norādījumiem valdībai” (Dišlers, K. *Valsts varas orgāni un viņu funkcijas*. Rīga : 1925, 90. lpp.). Šis viedoklis izpaudies arī atsevišķos Senāta Administratīvā departamenta nolēmumos (sk. *Senāta Administratīvā departamenta spriedumi*. Rīga, 1926. nr. 32 un 43).

.. Saeima ir tiesīga dot Ministru kabinetam saistošus uzdevumus, taču tie nedrīkst būt pretrunā ar likumu.

.. “Vispārīgo administratīvās darbības kontroli Saeima var izpildīt kurā katrā laikā, kad valdības darbība devusi tādai kontrolei iemeslu. Šī kontroles funkcija realizējas a) jautājumos, b) pieprasījumos un c) izmeklēšanas komisiju darbībā” (Dišlers, K. *Valsts varas orgāni un viņu funkcijas*. Rīga : 1925, 82. lpp.).

“..Tādējādi, veicot kontroles funkciju, tāpat kā ikvienu citu savu funkciju, Saeimai jārtīkojas Satversmes un likumu ietvaros. Satversmes 26. pants tulkojams kopsakarā ar Satversmē nostiprināto likumības principu.

.. fakts, ka apstrīdētais akts pēc formas ir pieņemts likumā noteiktajā kārtībā, nenozīmē, ka tā saturs drīkst būt pretrunā ar likumu.

.. nav atļauts patstāvīgajā priekšlikumā ietvert tādus punktus, kas neatbilst likumam.”¹⁵

Satversmes tiesas 1998. gada 10. jūnija spriedumā lietā nr. 04-03 (98) par politiski represēto mantiskajām tiesībām” tika izvērtēti taisnīguma, likumības, varas dalīšanas un tiesiskās palāvības principi, ņemot vērā to, ka apstrīdētie normatīvie akti pasliktināja politiski represēto personu stāvokli un nelikumīgi liedza realizēt tām savas tiesības. Secinājumos ir izmantotas atsauces uz tiesību zinātnieka T. Hārtlija atziņām.

Rīgas pilsētas Centra rajona tiesa 1998. gada 28. decembrī izskatīja civillietu I. Barkānes, M. Šica un citu personu prasībā pret Valsts kanceleju un Valsts Civildienesta pārvaldi par atjaunošanu darbā un maksas par piespiedu darba kavējumu dēļ radušos zaudējumu piedzīju. Spriedums, kas stājās likumīgā spēkā 1999. gada 7. jūlijā, motivēts, izmantojot Satversmes tiesas iepriekš minētajā spriedumā aplūkotā tiesiskās palāvības principa darbību demokrātiskā valstī saistībā ar konkrētajā lietā analizēto administratīvo aktu un Darba likuma kodeksa 15. pantu (sk. spriedumu lietā 2-2058/-98, 8. lpp.).

Atsauces uz tiesību zinātnes atziņām un Eiropas Cilvēktiesību tiesas pieredze plaši izmantota Satversmes tiesas lietā nr. 09-02(98), kurā skarti nekustamā īpašuma valsts vai sabiedriskajām vajadzībām atsavināšanas un taisnīgas atlīdzības tiesību jautājumi saistībā ar ierobežojumu pieļaujamības aspektiem. Satversmes tiesa spriedumā norādīja, ka likumdevējs rīkojies tam piešķirto izvēles tiesību robežās attiecībā uz pieļaujamās atšķirīgas attieksmes noteikšanu apstrīdētā likuma 2. punkta otrajā un ceturtajā daļā minētajām personām.¹⁷

Vairākas likumā noteiktās pazīmes tiek interpretētas noteiktā nozīmē, pamatojoties uz pārbaudītām interpretācijas tradīcijām un ņemot vērā Rietumu demokrātisko valstu tiesu prakses un tiesību zinātnes atziņas.

Plaši ir argumentēts spriedums lietā nr. 2000-03-01 "Par Saeimas vēlēšanu likuma 5. panta 5. punkta un Pilsētas domes un pagasta padomes vēlēšanu likuma 9. panta 5. un 6. punkta atbilstību Latvijas Republikas satversmes 89. un 101. pantam, Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 14. pantam un Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām 25. pantam". Šajā lietā pirmo reizi pēc Latvijas neatkarības atgūšanas spriedums tika argumentēts arī saistībā ar tiesību ētikas jautājumu, **uzsverot**, ka tiesību būtība un efektivitāte izpaužas to ētiskumā, jo attiecīgais vēlēšanu tiesību ierobežojums nepārkāpj tiesības tādā mērā, ka būtu atņemta šo tiesību būtība un efektivitāte:

"Demokrātiskas sabiedrības legītimajās interesēs ir prasīt no saviem politiskajiem reprezentantiem lojalitāti pret demokrātiju. Nosakot ierobežojumus, netiek apšaubīta kandidātu cieņa un gods personiskā tiesiskā labuma nozīmē, bet gan tiek apšaubīts tas, vai attiecīgās personas ir cienīgas pārstāvēt tautu parlamentā vai attiecīgajā pašvaldībā. Šie ierobežojumi attiecas uz personām, kuras bijušas okupācijas varas represiju aparāta štata darbinieki vai pēc 1991. gada 13. janvāra darbojušās apstrīdētajās normās minētajās organizācijās un aktīvi vērsušās pret atjaunoto Satversmi un Latvijas valsti." Līdzīgu viedokli izteikusi arī VFR Federālā konstitucionālā tiesa: "Kas ir izspiegojis un apspiedis **pats** savu tautu, kas to ir apkrāpis, nodevis un pievīlis vai kas par to visu ir atbildīgs, tam **nav** vietas Bundestāgā pat tad, ja tam nevar atņemt mandātu" (sk. *1996. gada 21. maija spriedumu lietā 2 BvE 1/95*. Pieejams: <http://www.bundesverfassungsgericht.de>; oriģ. krāj.: BverfGE, 1996.).

„No apstrīdētajām tiesību normām izriet, ka pasīvo vēlēšanu tiesību ierobežojums attiecas nevis uz visiem minēto organizāciju biedriem, bet tikai uz tiem, kas šajās organizācijās darbojušies (aktīvi piedalījušies) pēc 1991. gada 13. janvāra. Kandidāta izsvītrosana no kandidātu saraksta, ja viņš ir darbojies minētajās organizācijās, **nav** administratīva patvaļa, tā pamatojas uz individuālu tiesas spriedumu. Saskaņā ar likumu individuālās atbildības vērtējums ir vispārējās jurisdikcijas tiesu kompetencē. Gan Latvijas Civilprocesa kodeksā, gan pašreiz spēkā esošajā Civilprocesa likumā ir nostiprināta īpaša kārtība, kā izskatāmas lietas par vēlēšanu tiesību ierobežojumu konstatēšanu. Līdz ar to nav pārkāpts princips, kas prasa vienlīdzīgu izturēšanos pret visiem pilsoņiem, un ir garantēta tiesas aizsardzība, un izmantotie ierobežojumi nav patvaļīgi. Tātad ierobežojumu mērķis ir legītimis.

.. Lai noteiktu, vai piemērotais līdzeklis, t. i., pasīvo vēlēšanu tiesību ierobežojumi, ir samērīgs ar mērķiem aizsargāt, pirmkārt, demokrātisko valsts iekārtu, ko nodrošina arī vispārāzīto ētikas normu ievērošana, un, otrkārt, nacionālo drošību un Latvijas teritoriālo vienotību, jāizvērtē politiskā situācija valstī un ar to saistītie blakusapstākļi. Tā kā likumdevējs ir vairākkārt vērtējis demokrātijas atūstības vēsturiskos un politiskos apstākļus kopsakarā ar vēlēšanu tiesību jautājumiem, ņemot vērā spriedumā iepriekš minētos soci-

nājumus, tiesa neuzskata, ka pašreiz būtu pamats apšaubīt piemērotā līdzekļa un mērķa samērīgumu.

Taču likumdevējam, periodiski izvērtējot attiecīgo politisko situāciju valstī un ierobežojumu nepieciešamību un pamatotību, būtu jālemj par ierobežojumu termiņa noteikšanu apstrīdētajās normās, jo sādi pasīvo vēlēšanu tiesību ierobežojumi var pastāvēt tikai noteiktu laiku.²⁰

Tālāk pievērsīsimies Satversmes tiesas spriedumam lietā nr. 2000-06-04 "Par Ministru kabineta 1999. gada 18. marta rīkojumu nr. 128 "Par valsts akciju sabiedrību "Diplomātiskā servisa aģentūra"". Šās lietas daļā, kurā izskatīta vaists dzīvojamās mājas Rīgā, Elizabetes ielā 57, iekļaušana valsts akciju sabiedrības "Diplomātiskā servisa aģentūra" pamatkapitālā un tās atbilstība likuma "Par valsts un pašvaldību dzīvojamo māju privatizāciju" Pārejas noteikumu 2. punkta pirmajam teikumam, 3. punktam un 13. punktam", ir sniegta iekšējā savstarpējā atsaucē motivācija:

"Dzīvokļu tiesību jomā svarīgi apzināties, ka cilvēka tiesības uz mājokli ir starptautisko tiesību normās atzītas un nostiprinātas sociāli ekonomiskās cilvēktiesības (sk. Satversmes tiesas 1999. gada 9. jūlija spriedumu lietā nr. 04-03(99)) un valstij, veicot jebkādas darbības ar tai piederošu dzīvojamo māju, jāievēro princips, ka visi ir vienlīdzīgi likuma priekšā (Latvijas Republikas Satversmes 91. pants), un jānodrošina vienlīdzīgas iespējas katram īrniekam izmantot ar likumu garantēto labumu."²¹

Satversmes tiesas prakse un palīgavoti

Iepriekš aplūkotojos Satversmes tiesas spriedumos izmantotā argumentācija savstarpēji bagātina teoriju un praksi. Jāpiekrīt vācu tiesībzinātnieku Larenca un Kanarisa viedoklim, kuri norāda, ka attiecības starp juridisko dogmatiku un galvenokārt tiesu praksi mijiedarbojas. No vienas puses, dogmatika praksei ieliek rokās lemsanas kritērijus, ko prakse dažreiz uztver, dažreiz modificē, bet dažreiz arī pārprot. No otras puses, tiesu prakse savukārt dogmatikai plaši piegādā "materiālu", no kura dogmatika mēģina iegūt jaunus kritērijus. Dogmatikā vairāk skatās uz vispārīgo, tipisko gadījumā. Gatavība vienai no otras mācīties pašlaik gan dogmatikai, gan praksei ir spēcīgāka nekā agrāk.²²

Šie procesi neapšaubāmi veicina Latvijas tiesību sistēmas ātrāku atgriešanos Rietumu tiesību lokā.

Tiesību zinātnes darba mērķis, pirmkārt, ir iekšējās normas satura vienotības atklāšana, otrkārt, to konkretizēšana attiecībā uz dažādām gadījuma konstelācijām.²³

Juristi un politiķi plaši komentēja Satversmes tiesas pirmo spriedumu, kura radītā rezonanse atainoja tā laika juridiskās domas un kultūras brieduma pakāpi.

"Satversmes tiesas pirmais pasludinātais spriedums, neraugoties uz dažiem negludumiem tā tekstā, vieš pārliecību, ka Satversmes tiesa, izmantojot juridiskas interpretācijas mūsdienīgas metodes un paņēmienus, dos nozīmīgu ieguldījumu, lai saskaņotu likumus un tiesību normas vienotā, mērķtiecīgi funkcionējošā tiesību sistēmā"²⁴.

Tiesību zinātnieku komentāri sakarā ar šo spriedumu atklāja jaunu iezīmi tiesu praksē un dogmatikas savstarpējās mijiedarbības jomā – arvien vairāk pastiprinājās Satversmes tiesas turpmāko spriedumu zinātniskās analīzes ietekme uz juridiskās domas attīstību Latvijā. Zinātniski vērtīga ir arī citu vispārīgās jurisdikcijas tiesu augstāko instancē nolēmumu analīze saistībā ar tiesību palīgavotu izmantošanu šajos nolēmumos, jo īpaši zinātniskie komentāri "Latvijas Vēstnesī", iņnešrakstā "Likums un Tiesības" un Latvijas Universitātes zinātnisko rakstu krājumos. Tas viss ir atjaunojis 1920.–1940. gadā

attīstījušās tradīcijas Latvijā. Šajā laikā tiesu prakse tika zinātniski komentēta profesoru V. Bukovska, V. Sinaiska, K. Čakstes un citu juristu darbos un zinātniskā doktrīna papildinājās saistībā ar tiesu prakses atziņām.

Satversmes tiesas spriedumus saistībā ar tajos izmantotajiem palīgavotiem autore pētījusi divos posmos – **pirms konstitucionālo sūdzību iespējas ieviešanas Satversmes tiesas likumā no 2001. gada jūlija un daļēji pēc tās ieviešanas.**

No astoņpadsmit Satversmes tiesas spriedumiem, kuri publicēti līdz 2000. gada beigām, atsaucē uz tiesību zinātnieku atziņām sniegtas 9 lietās, kurās kopumā izmantoti **34** dažādi tiesību palīgavoti: **21** reizi tiesību zinātnes doktrīna, **9** reizes Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi konkrētās lietās (starptautiskā tiesu prakse), **2** reizes Senāta administratīvā departamenta 1926. gada spriedumi, **2** reizes (iekšējās savstarpējās **atsaucēs**) agrāki Satversmes tiesas spriedumos sniegti izskaidrojumi par tiesību principiem – uzticību tiesībām un cilvēku vienlīdzību likuma priekšā, kā arī **1** reizi (rekomendējošā atsauce) Eiropas Padomes Ministru komitejas Rekomendācija nr. R(80)2 par diskrētās varas izmantošanu valsts pārvaldē.

Izpētot lietas saistībā ar atsaucēm uz palīgavotiem laika periodā no 2001. gada janvāra līdz 2003. gada augustam, konstatēts, ka atsaucē izmantotas arvien plašāk. Tā, piemēram, atsaucēs uz tiesību zinātnes atziņām minēti **29** avoti. Citu valstu konstitucionālo tiesu spriedumi izmantoti atsaucēm **10** reizes. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi – **33** reizes, Satversmes tiesas agrāk pieņemtie spriedumi – **42** reizes. Papildus palīgavotiem var minēt arī citu zinātni nozaru atziņas: ekspertu atzinumi izmantoti **3** reizes, ar konstitucionālo pamatproblēmu saistītas laikrakstu publikācijas – **6** reizes. Jāmin arī **2** rekomendējošās atsauces lietā nr. R(87)3 “Par izmeklēšanas cietumu iekšējo kārtību” un lietā nr. R95(5) par pārsūdzības sistēmas un procedūras ieviešanu un to darbības uzlabošanu civilajās lietās un komercietās.²⁵

Izpētot minēto periodu Satversmes tiesas nolēmumus, konstatēts, ka tiesu prakses piemērošanā **44** reizes izmantota **tiešā iekšējā savstarpējā atsauce**, **52** reizes – **netiešā atsauce**, **2** reizes – **salīdzinājumi**, **50** reizes – **doktrīnas atziņas**.

Šī Satversmes tiesas radītā prakse secinājumu motivācijā plaši izmantot tiesību palīgavotus, ietekmē arī vispārējās jurisdikcijas tiesu, it īpaši to augstāko instanču spriedumu motivāciju kvalitāti (sk. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumu un lēmumu krājumu 1999. gada lietā nr. SKC-625, kurā ir atsauces uz tiesību doktrīnu, 327. lpp.).

Aplūkojot iepriekšminēto spriedumu un arī Rīgas pilsētas Centra rajona tiesas spriedumu 1998. gada 28. decembrī izskatītajā civillietā I. Barkānes, M. Šica u. c. prasībā pret Valsts kanceleju un Valsts Civildienesta pārvaldi par atjaunošanu darbā un maksas par piespiedu darbu kavējuma piedziņu (Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģija prasītāju prasību ar 2000. 09. 05. spriedumu apmierināja, Valsts kancelejas kasācijas sūdzība tika noraidīta, sk. lietu SKC-362, 2000.13.09., krājumā nav publicēts, pielikums nr. 2)²⁶, jāsecina, ka tie ir vieni no pirmajiem spriedumiem, kuros izpaudusies Satversmes tiesas **metodiskā un kazuālā ietekme uz vispārīgās jurisdikcijas tiesu nolēmumu kvalitāti, it īpaši pirmās instances tiesneša sniegtajā motivācijā.**

Satversmes tiesas nolēmumu metodiskā un kazuālā ietekme attiecībā uz tiesību sistēmas sakārtošanu atbilstoši tiesiskās valsts standartiem visspilgtāk izpaužas Ģenerālprokuratūras rīcībā pēc Satversmes tiesas spriedumu Valsts nekustamā īpašuma aģentūras lietā, kad tika celtas prasības par nelikumīgi piešķirto dzīvokļu atgūšanu valsts īpašumā un tālākajā Augstākās tiesas Senāta spriedumā, kurš par nelikumīgu pasludina

Valsts nekustamā īpašuma aģentūras dāšno dzīvokļu dalīšanu un liek atbrīvot prestižos mitekļus. Senāta civillietu departamenta spriedumā noteikts, ka prettiesīgi nodibinātas īres attiecības nevar radīt paliekošas tiesiskās sekas (sk. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumu un lēmumu krājums, 2001. g., lieta nr. SKC-1. 418. lpp.).

Šī ietekme tiesību tīlākveidošanā izpaužas kā daudzpakāpju iedarbība: **plašākā nozīmē** kā Satversmes tiesas nolēmumu, tiesību zinātņu doktrīnas (tiesību zinātnieki komentē Satversmes tiesas nolēmumus), tiesu prakses izmantošanas mijiedarbības rezultāts (ārējs efekts kā pienesums tiesību zinātnei un praksei) un **šaurākā nozīmē** kā tiesu prakses, tiesību zinātnes, agrāko Satversmes tiesas spriedumu izmantošana pašā Satversmes tiesas nolēmumā (**iekšējs efekts** kā konkrētā sprieduma kvalitātes nodrošinātājs).

Satversmes tiesas spriedumu oficiālā ietekme ir noteikta Satversmes tiesas likuma 32. panta otrajā daļā: "Satversmes tiesas spriedums ir obligāts visām valsts un pašvaldību institūcijām, iestādēm un amatpersonām, ieskaitot tiesas, kā arī fiziskajām un juridiskajām personām."²⁵ Arī Ministru kabineta noteikumu nr. 154 "Administratīvo aktu procesa noteikumi" 25. punktā norādīts: "Ja Satversmes tiesa kādā publicētā spriedumā ir attiecīgo tiesību normu iztulkojusi, iestādei jāpiemēro tas pats tulkojums."²⁶

1933. gadā profesors *Dr. iur.* Vasīlijs Sinaiskis izteicis vēlējumu, lai teorija un prakse viena otru apaugļotu. Profesors norādījis – jo vairāk tiesības attīstās kazuistikas ceļā, jo mazāk tajās ierādīta vieta tiesību teorijai, t. i., mērķveidīgai tiesisku normu radīšanai un attīstībai. Tiesneša apzinātā rīcība ir ierobežota ar konkrētā gadījuma analīzi. Kazuistika attiecībā uz tiesas tiesībām ir pretēji proporcionāla tiesību teorijai. Autore pilnībā pievienojas V. Sinaiska uzskatam: cik svarīgs priekšnoteikums cilvēka tiesiskās dzīves pareizai konstrukcijai ir brīvības un pienākumu sintēze, tikpat svarīga tiesām ir prakses un teorijas sadarbība tiesībās.²⁷

Satversmes tiesa, savā praksē plaši izmantojot vispārīgos tiesību principus un tiesību teorijas atziņas, sniedzot tiesību normu lietpratīgus skaidrojumus un ietekmējot palīgavotu mijiedarbības kvalitāti, panākusi, ka prakse un teorija kļūst proporcionāla viena otrai.

Var sacīt, ka Satversmes tiesa ir izveidojusi metodisko pamatu pētījumu veikšanai konstitucionālās lietas sakarā, ņemot vērā gan citu valstu konstitucionālo tiesu, gan arī Eiropas cilvēktiesību tiesas praksi un tiesību zinātnes atziņas, savu nolēmumu argumentācijā plaši izmantojot tiesību avotus, palīgavotus un gramatiskās, sistēmiskās, vēsturiskās un teleoloģiskās interpretācijas metodes. Vienlaikus Satversmes tiesas spriedumi var būt paraugs vispārīgās jurisdikcijas tiesām attiecībā uz izvērtējamo argumentu atbilstību un pietiekamību motīvu daļā (īpaši administratīvajās lietās un civillietās).

Pēc autores uzskatiem, palīgavotu mijiedarbības metodiskā, oficiālā un kazuālā ietekme kopumā izpaužas divos aspektos – **integritātes aspektā un interferences aspektā**.

Integritātes aspektā šī ietekme ir tiesību sistēmu vienojošs elements, kas nosaka kārtību un iekļaujas atbilstošajā tiesību saimē tiesību sistēmas transformācijas apstākļos. Interferences aspektā ietekme, kas izpaužas, Satversmes tiesas nolēmumu kvalitātei (jo īpaši palīgavotu izmantošanas ziņā) iedarbojoties uz vispārīgās jurisdikcijas tiesu nolēmumu kvalitāti un tiesiskās kārtības nostiprināšanu valstī, izriet no Eiropas cilvēktiesību ievērošanas prakses, citu valstu konstitucionālajiem spriedumiem un Latvijas Senāta nolēmumiem. Tādējādi tiek veicināta tiesību zinātnes un tiesu prakses attīstība.

Aplūkojot abu aspektu iezīmes, jāņem vērā jēdzienu skaidrojumi latviešu valodā. Vārds "integritāte" lietojams galvenokārt nozīmē "daļu apvienošana vienā veselumā, sistēmā" (*Latviešu valodas vārdnīca*, Rīga, 1998. 296. lpp.). Vārda "interference" no-

zīme fizikā ir skaņas, gaismas un cita veida viļņu pastiprināšanās vai pavājināšanās, tiem savstarpēji pārklājoties. Valodniecībā šis vārds lietojams nozīmē "atkāpes no valodas normas, kuras rodas citu valodu pazīšanas ietekmē" (*Svešvārdu vārdnīca*, Rīga, 1999, 313. lpp.). Trešā nozīme vārdam ir "vienas hromosomas pārkrustojuma ietekme uz otras tādas pašas rašanās biežumu" (*Svešvārdu vārdnīca*, Rīga, 1978, 321. lpp.).

Pēc autorei domām, it īpaši tāpēc, ka pasaule globalizējas un tiesību sistēmu pamatprincipi tuvinās, tiesību sfērā attiecībā uz palīgavotu mijiedarbību interferences aspektā piemērojamas visas trīs minētās nozīmes.

Tā, piemēram, Profesoru vecuma cenza lietā³⁸ Satversmes tiesa norādīja, ka apstrīdētajās normās minētie vecuma ierobežojumi nav piemēroti, lai sasniegtu Saeimas izvirzīto mērķi – pilnvērtīgi attīstīt augstāko izglītību un zinātni. Likumdevējs, izvirzot uzdevumu nodrošināt izglītību un zinātni ar jauniem speciālistiem, var izmantot cilvēka pamattiesības un cieņu mazāk aizskarošus līdzekļus. Par galveno kritēriju amatu ieņemšanā jābūt pretendenta kvalifikācijai un spējām. Interesanti, ka šajā lietā nebija atsauču uz līdzīgiem spriedumiem citu valstu tiesu praksē. Tas nozīmē, ka šajā gadījumā Satversmes tiesa veica celmlauža funkciju, parādot iespējamā risinājuma ceļu arī citu valstu konstitucionālajām tiesām un Eiropas Cilvēktiesību tiesai.

Saistībā ar pasaules globalizācijas tendencēm ANO tirdzniecības un attīstības konferences ģenerālsekretārs R. Rikupero (*Ricupero R.*) norādīja, ka "pasaules globalizācijas dziļākā nozīme izpaužas demokrātisko vērtību universalitātē, ētikā, kas veicina dialogu, starpkultūru, reliģiju un civilizāciju savstarpēju sapratni un sadarbību"³⁹. Tas attiecināms uz jebkuru dzīves sfēru, arī uz tiesībām.

Kelnes Universitātes profesors N. Horns, rakstot par tiesiskās kārtības spēkā esamību, uzsver, ka norāde uz spēkā esamību tiek ņemta vērā tikai tad, ja valsts vara, kas attiecīgo likumu izdevusi, arī reāli nodrošina tiesību sistēmas darbību. Nozīmīgs ir arī individuālais tiesību atzīšanas moments.⁴⁰ Taču Latvijā tā nav tik daudz individuālās tiesību atzīšanas, bet gan vairāk varas juridiskās kvalifikācijas, kultūras un ētikas problēma tiesību ceļā uz tiesisko realitāti.

Profesors E. Meļķisīis Latvijai juristiem ir norādījis: "Zinātnisko kritēriju un metodisko noteikumu izstrādāšana un formuiešana, pareizu, taisnīgu, uz tiesībām un likumu orientētu lēmumu pieņemšana valsts pārvaldē un tiesā izkristalizējusies kā juristiem īpaši svarīgs uzdevums, kas kopīgi risināms tiesību zinātnē un praksei."⁴¹

Kopsavilkums

Pētot Augstākās tiesas Senāta Administratīvā departamenta nolēmumus no 1918. gada līdz 1940. gadam saistībā ar tiesu prakses nozīmi⁴² un Satversmes tiesas nolēmumus saistībā ar tiesību palīgavotu izmantošanu, izdarīti vairāki secinājumi:

1. Satversmes tiesa ar saviem nolēmumiem darbojas kā pirmstapa Latvijas augstākās tiesas instances. Senāta iedibinātās prakses turpinātāja un kā celmlauze tiesu prakses un tiesību zinātnes izmantošanā tiesību tālākveidošanā. Tā veicina izpratni par tiesību palīgavotu un to savstarpējās mijiedarbības izmantošanu argumentācijā, tādējādi uzlabojot nolēmumu kvalitāti, vadot nepieciešamu procesu, kas tuvinā Latvijas tiesību sistēmu Rietumu tiesību sistēmām, patiesi demokrātiskas valsts standartiem atbilstošam tiesību kopumam un ātrākai Latvijas tiesību sistēmas "sazobei" ar Eiropas Savienības tiesību sistēmu.
2. Plaši un spēcīgi argumentēti tiesu nolēmumi rosina tiesību zinātniekus tos analizēt, tādējādi attīstot un papildinot tiesību teoriju ar pozitīviem piemēriem.

3. Prakses veidošanas, nolēmumu sistematizāciju un tiesībzinātnieku radošās domas ietekmēšanas procesu vieno kopīgi attīstības posmi – informācijas vākšana un apkopošana, noderīgās informācijas sistematizēšana, radoša apstrāde un secinājumu izdarīšana, praktisko darbinieku un zinātnieku komentāros dziļi teorētiski pētījumi tiesību teorijas jomā, beidzot – tuvošanās patiesībai teorētiskās atziņās un zinātnieku darbos, par kuriem runā vēl ilgi pēc to publicēšanas.
4. Lai nodrošinātu kvalitatīvu informācijas plūsmas virzību, nepieciešama brīva pieeja informācijai – tiesu nolēmumiem (NAIS vai citas juridiskas datorprogrammas ietvaros), kuri spētu sniegt plašu ieskatu konkrēto risinājumu argumentos. Tas līdzētu ātrāk atsijāt graudus no pelavām.
5. Lai tiesu prakse veicinātu patiesi vienotu tiesību sistēmas izveidi tiesiskā valstī un teorijas padziļināšanu, katram pozitīvam nolēmumam jābūt kvalitatīvam atbalsta punktam tiesību attīstībā: prakse – teorija – prakse.
6. Atsauces Satversmes tiesas spriedumos ieteicams klasificēt šādi:
 - 1) tiešā iekšējā savstarpējā prakses atsauce,
 - 2) netiešā prakses atsauce,
 - 3) salīdzinošā prakses atsauce.
 - 4) doktrinālā atsauce.
7. Palīgavotu mijiedarbība Satversmes tiesas nolēmumos rada oficiālo, kazuālo un metodisko ietekmi, kas izpaužas divos aspektos:
 - 1) integritātes aspektā,
 - 2) interferences aspektā.

Priekšlikumi

1. Nepieciešams attīstīt tiesnešu palīgu (tiesu konsultantu) institūtu, nodrošinot attiecīgu materiāli tehnisko bāzi un iespēju strādāt radošā komandā, kā arī paaugstinot kvalifikācijas kritērijus.
2. Tiesu konsultantiem, tiesnešu palīgiem sadarbībā ar speciālistiem datorzinību jomā jāapkopo pozitīvo nolēmumu tēzes (nolēmumu motivācijas galvenos aspektus un nolēmuma daļu) vai argumentāciju pilnībā, tā dodot iespēju juristiem un citiem interesentiem iepazīties ar tiesu praksi elektroniskā veidā un oficiālos izdevumos, vēlāk ar nolēmuma pilna teksta publikācijām krājumos vai tematiskos juridiskajos žurnālos. Rekomendācijā R(95)11 “Par tiesas nolēmumu selekciju, apstrādi, prezentēšanu un arhivēšanu juridiskās informācijas sistēmās” (pieņemta Ministru Komitejā 1995. gada 11. septembrī)³³ norādīts, ka “pilnīgas zināšanas par visu tiesu jurisprudenci ir neatņemams priekšnoteikums likumu taisnīgai piemērošanai”.
3. Jāņem vērā tas, ka kritēriji kvalitatīvas tiesu prakses atsijāšanai ir tiesību normas papildināšana nolēmumā, subsumcija ar tādu interpretācijas metodes palīdzību un veidu, kas būtiski atšķiras no iepriekšējos gadījumos lietotajām metodēm un veidiem, kā arī tādas argumentācijas metodes izmantošana, kura atšķiras no metodēm agrākajos gadījumos.
4. Termiņam, kurā informācija par tiesu nolēmumiem būtu pieejama, nevajadzētu būt ilgākam par vienu mēnesi. Tas atbilstu likumu taisnīgas piemērošanas un paļāvības uz likumu principiem.
5. Svarīgi būtu nolēmumu papildināt ar tiesību normu, tiesību jēdzienu un personu rādītājiem, tāpat kā to jau no 2001. gada savos trijos spriedumu krājumos dara Satversmes tiesa. Tas atvieglotu praktiķu un zinātnieku darbu ar attiecīgo tiesu prakses daļu.

6. Nolēmuma apstrādē būtu vēlamas sistematizēt atsauces uz tiesību zinātni doktrīnu, vispārīgiem tiesību principiem, Eiropas tiesu lietām un citiem tiesību avotiem. Tas dotu iespēju iegūt informāciju, izmantojot dažādus meklēšanas kritērijus.

IZMANTOTĀ LITERATŪRA UN AVOTI

1. Speciālā literatūra

1. Horns, N. Ievads tiesību zinātnē un tiesību filozofijā. *Likums un Tiesības*, 2. sēj., Nr. 3(7), marts, 2000.
2. Kalniņš, E. Tiesību tālākveidošana. *Juridiskās metodes pamati. 11 sofi tiesību normu piemērošanā*. Rakstu krājums. Zin. red. Dr. habil. iur. prof. Ē. Meļķis. Rīga : LU, 2003, 194. lpp.
3. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga, 1998, 697., 738. lpp.
4. Meļķis, E. Juridiskās metodes mācības un tiesību normas piemērošanas metodoloģijas jēdziens un nozīme. *Likums un Tiesības*, 2. sēj., Nr. 4(8), aprīlis, 2000.
5. Meļķis, E. *Likuma burts, likuma gars, Satversmes tiesa. Satversmes tiesas pirmais spriedums*. Rīga : LVF, 1998.
6. Meļķis, E. Satversmes tiesas spriedums Valsts nekustamā īpašuma aģentūras lietā saistībā ar tiesību vienotības principu. *Likums un Tiesības*, 1. sēj., Nr. 1., septembris, 1999.
7. Par tiesas nolēmumu selekciju, apstrādi, prezentēšanu un arhivēšanu juridiskās informācijas sistēmās. (Rekomendācija R(95)11 pieņemta Eiropas Ministru komitejā 1995. gada 11. septembrī). *Juristu Žurnāls*, 1998, Nr. 8., 11. lpp.
7. *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga, 1999, 313. lpp.
8. *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga, 1978, 321. lpp.
9. *Tiesu prakses veidošana*. LU zinātniskie raksti prof. E. Meļķiša red. Rīga, LU, 2001, 68.–101. lpp.
10. Larenz, K., Canaris, C.-W. *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*. Berlin : Springer Verlag, 1995.
11. Ricupero, R. Seeking Lessons for Development in a Global Economy. *International Herald Tribune*, 2000, p. 12–13.
12. Zippelius, R. *Juristische Methodenlehre*. München : C. H. Beck, 1994.

2. Juridiskās prakses materiāli

1. Rīgas pilsētas Centra rajona tiesas spriedums 1998. gada 28. decembrī izskatītajā civilīetā I. Barkānes, M. Šica u. c. prasībā pret Valsts kanceleju un Valsts Civildienesta pārvaldi par atjaunošanu darbā un maksas par piespiedu darba kavējuma piedziņu.
2. Satversmes tiesas lēmums lietā nr. 04-06(99). *Latvijas Vēstnesis*, nr. 123/124, 2000. gada 6. aprīlī.
3. Satversmes tiesas spriedums lietā nr. 04-07(99). *Latvijas Vēstnesis*, nr. 113/114, 2000. gada 29. martā.
4. Satversmes tiesas spriedums lietā nr. 04-03(99). *Latvijas Vēstnesis*, nr. 229/230, 2000. gada 14. septembrī.
5. Satversmes tiesas spriedums lietā nr. 05-05(99). *Latvijas Vēstnesis*, nr. 325/327, 2000. gada 5. oktobrī.
6. Satversmes tiesas spriedums lietā nr. 04-03(98). *Latvijas Vēstnesis*, nr. 172, 1998. gada 11. jūnijā.
7. Satversmes tiesas spriedums lietā nr. 09-02(98). *Latvijas Vēstnesis*, nr. 122/123, 1998. gada 5. maijā.
8. Satversmes tiesas spriedums lietā nr. 2000-03-01. *Latvijas Vēstnesis*, nr. 307/309, 2000. gada 1. septembrī.
9. Satversmes tiesas spriedums lietā nr. 2000-06-04. *Latvijas Vēstnesis*, nr. 386/389, 2000. gada 1. novembrī.
10. Satversmes tiesas spriedumi Satversmes tiesas interneta mājaslapā. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/>.
11. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumu un lēmumu krājums, 1999. gads, lieta nr. SKC-627, 327. lpp.
12. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumu un lēmumu krājums, 2001. gads, lieta nr. SKC-1, 418. lpp.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Zippelius, R. *Juristische Methodentelehre*. München : C. H., S. 94.
- ² Larenz, K., Canaris, C. W. *Methodentelehre der Rechtswissenschaft*. 3. Aufl. Berlin, Heidelberg: Springer Verlag, 1995. S. 253.
- ³ Turpat, 257. lpp.
- ⁴ Kalniņš, E. Tiesību tālākveidošana. *Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā*. Rakstu krājums. Zin. red. Dr. habil. iur., prof. E. Meļķiis. Rīga : LU, 2003, 194. lpp.
- ⁵ Turpat, 203., 205. lpp.
- ⁶ Zippelius, R. *Juristische Methodentelehre*. München : C. H. Beck, 1994. S. 95.
- ⁷ Larenz, K., Canaris, C. W. *Methodentelehre der Rechtswissenschaft*. Berlin : Springer Verlag, 1995. S. 135.
- ⁸ Turpat, S. 164.
- ⁹ Lieta 2001-04-0103. Pieejams: <http://satv.tiesa.gov.lv/>.
- ¹⁰ Lieta nr. 04-06(99). *Latvijas Vēstnesis*, nr. 123/124, 2000. gada 6. aprīlī.
- ¹¹ Zippelius, R. *Juristische Methodentelehre*. München : C. H. Beck, 1994. S. 96.
- ¹² Lieta nr. 04-07(99). *Latvijas Vēstnesis*, nr. 113/114, 2000. gada 29. martā.
- ¹³ *Latvijas Vēstnesis*, nr. 229/230, 2000. gada 14. septembrī.
- ¹⁴ Meļķiis, E. Satversmes tiesas spriedums Valsts nekustamā īpašuma aģentūras lietā saistībā ar tiesību vienotības principu. *Likums un Tiesības*, 1999. septembris. 12. sēj. Nr. 1, 24. lpp.
- ¹⁵ Lieta nr. 03-05(99). *Latvijas Vēstnesis*, nr. 325/327, 2000. gada 5. oktobrī.
- ¹⁶ Lieta nr. 03-05(99). *Latvijas Vēstnesis*, nr. 172, 1998. gada 11. jūnijā.
- ¹⁷ Lieta nr. 09-02(98). *Latvijas Vēstnesis*, nr. 122/1123, 1998. gada 5. maijā.
- ¹⁸ Lieta nr. 2000-03-01. *Latvijas Vēstnesis*, nr. 307/309, 2000. gada 1. septembrī.
- ¹⁹ Lieta nr. 2000-06-04. *Latvijas Vēstnesis*, nr. 386/389, 2000. gada 1. novembrī.
- ²⁰ Larenz, K., Canaris, C. W. *Methodentelehre der Rechtswissenschaft*. Berlin, Heidelberg, 1995, S. 52.
- ²¹ Turpat, S. 60.
- ²² Meļķiis, E. *Likuma burts, likuma gars, Satversmes tiesa, Satversmes tiesas pirmais spriedums*. Rīga, 1998, 42. lpp.
- ²³ Satversmes tiesas spriedumi Satversmes tiesas mājaslapā. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/>.
- ²⁴ Pieejams: <http://www.lv-laiks.lv/www/raksti/2000/384385/ju5htm>.
- ²⁵ *Latvijas Vēstnesis*, nr. 103, 1996. gada 14. jūnijā.
- ²⁶ *Latvijas Vēstnesis*, nr. 100, 1995. gada 4. jūlijā.
- ²⁷ Pieejams: <http://www.lv-laiks.lv/www/raksti/2000/197200/ci.htm>.
- ²⁸ Lieta nr. 2002-21-01. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/>.
- ²⁹ Ricupero, R. Seeking Lessons for development in a Global Economy. *International Herald Tribune*, 2000. 12. 13 febr.
- ³⁰ Horns, N. Ievads tiesību zinātnē un tiesību filozofijā. *Likums un Tiesības*, 2000. marts, 2. sēj., Nr. 3(7), 79. lpp.
- ³¹ Meļķiis, E. Juridiskās metodes mācības un tiesību normas piemērošanas jēdziens un nozīme. *Likums un Tiesības*, 2000. aprīlis, 2. sēj., Nr. 4(8), 120. lpp.
- ³² Sk. tuvāk: *Tiesu prakses veidošana*. LU zinātniskie raksti Dr. habil. iur. prof. Meļķiisa E. redakcijā. Rīga : LU, 2001, 68. –101. lpp.
- ³³ Par tiesas nolēmumu selekciju, apstrādi, prezentāšanu un arhivēšanu juridiskās informācijas sistēmās. (Rekomendācija R(95)11 pieņemta Eiropas Ministru komitejā 1995. gada 11. septembrī). *Juristu Žurnāls*, 1998, Nr. 8, 11. lpp.

Summary

The publication analyzes the application of subsidiary sources in the Latvian Constitutional case-law.

The author considers four types of references in judgment of the Constitutional court: direct inner references of mutual practice, indirect practice references, comparative practice references as well as doctrinal references. Three types of influence of subsidiary legal sources – official, casual and methodical – in the adjudications of the Constitutional Court of the Republic of Latvia are pointed out. There three types become apparent in two aspects: the integration aspect and the interference aspect.

Vēsturiskā tiesību skola un Latvija

The Historical School of Jurisprudence and Latvia

Jānis Lazdiņš

LU Juridiskās fakultātes

Tiesību teorijas un vēstures katedras asoc. profesors

e-pasts: Janis.Lazdins@lu.lv, tālr. 7034597

Publikācija veltīta vēsturiskās tiesību skolas ģenēzei, evolūcijai, virzieniem un ietekmei uz juridisko domāšanu Latvijas tiesību sistēmas kontekstā. Vēl joprojām šīs doktrīnas ietekme uz tiesībām un sabiedriskiem procesiem ir vērtēta atšķirīgi.

Rakstā ir izvirzīta tēze, ka vēsturiskās tiesību skolas atziņas ir ievērojami ietekmējušas ģermāņu tiesību loka valstu juridisko domāšanu, bet attiecībā uz Latvijas tiesību sistēmu nozīmīgākais šīs skolas ieguldījums ir privāttiesībās. Publikācijā tiek diskutēts arī par tādiem jautājumiem kā tiesiskās apziņas (tautas gara), paražu, zinātnieku un tiesnešu nozīme likumdošanas un nacionālā valstiskuma veidošanas procesā, kā arī „ieskicēts” kopīgais un atšķirīgais vēsturiskās tiesību skolas, dabisko tiesību un marksistiskajā doktrīnā par tiesībām.

Atslēgvārdi: tiesību filozofija, vēsturiskā tiesību skola.

Ievads

Tiesību filozofijas jautājumi Latvijā līdz šim ir pētīti nepietiekami. Faktiski ārpus zinātnieku redzesloka ir palikusi tiesību doktrīnu analīze saistībā ar Latvijas tiesību sistēmu. Šis raksts ir pirmais mēģinājums izvērtēt vienas doktrīnas – vēsturiskās tiesību skolas ietekmi uz mūsu valsts tiesību evolūcijas procesiem.

Ievērojot to, ka viena raksta ietvaros nav iespējams aprakstīt visus aspektus saistībā ar vēsturisko tiesību skolu un tās ietekmi uz Latvijas tiesību sistēmu, autors ir sašaurinājis pētāmo jautājumu loku un ierobežojies ar vēsturiskās tiesību skolas nozīmes analīzi. Tā veikta, caur Latvijas tiesību prizmu diskutējot par vēsturiskās tiesību skolas fenomenu Eiropas tiesībās un izsekojot vēsturiskās tiesību skolas attīstības posmiem, virzieniem un ietekmi uz juridisko domāšanu.

1. Vēsturiskās tiesību skolas nozīme

18. gadsimta beigās juristi, filozofi, kultūras pētnieki un citi zinātnieki ar jaunu spēku atsāka diskusijas par bieži vien iracionālo cilvēka rīcību. Līdz ar to aizvien lielāku popularitāti viņu vidū ieguva nevis kultūras mantojuma pētīšana racionālisma garā, balstoties uz nemainīgām vērtībām un meklējot loģiskus izskaidrojumus cilvēka ģenēzes un evolūcijas gaitai, bet gan nacionālās kultūras vēstures pētīšana, nepieciešamība formulēt jēdzienus – „tautiskums” (*Folkstum*), „dvēsele” (*Seele*), „attīstība” (*Entwicklung*) u. c.

Šādi sevis un savas tautas esības meklējumi, kuru mērķis bija sasniegt personas brīvību un valstisku vienotību vēsturiskā garā, ieguva apzīmējumu „vēsturiskums” (*Historismus*) vai „[nacionāla] romantika” (*Romantik*)¹.

Pretēji frančiem, kas dabisko tiesību vārdā izraisīja vienu no asiņainākajiem pilsoņu kariem vēsturē (Lielo franču revolūciju), vācieši un ģermāņu tiesību loka zemēs dzīvojošās tautas izšķīrās par labu tiesisku reformu ceļam, lai sasniegtu jaunlaiku prasībām atbilstošas valstiskās un sabiedriskās attiecības (t. i., attiecības, kas atzītu personas brīvību un uz nacionālām vērtībām balstītu valstiskumu).

Koncepciju, kas neatkārtotu Lielās franču revolūcijas scenāriju, bet ļautu Vācijai (principā visām ģermāņu tiesību lokā ietilpstošām tautām) izstrādāt tautas tiesiskai apziņai (tautas garam) atbilstošas tiesības, 18. gadsimta beigās un 19. gadsimtā piedāvāja vēsturiskā tiesību skola.

Par tiesisku reformu priekšnosacījumu Eiropā 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā uzskatīja tiesību kodifikāciju (likumu kopojumu) izstrādi. Tika uzskatīts, ka visaptverošas tiesību kodifikācijas pa tiesību nozarēm pildīs ne tikai sabiedrību regulējošu funkciju, bet arī spēs saliedēt cilvēkus nacionāla valstiskuma veidošanā, kas tiktu balstīts uz brīvības un valstiskas vienotības principiem. Tomēr bija būtisks jautājums – vai sekot franču revolucionāram paraugam vai meklēt savu, – nevardarbīgu problēmas risinājumu.

Tāpēc tikai daļēji var piekrist Mihaela Dohertija (*Michael Doehery*) viedoklim, ka vēsturiskās tiesību skolas darbība bija kā pretreakcija Lielajai franču revolūcijai un dabisko tiesību teorijā pieļautajām kļūdām. Protams, zināmu laiku Eiropā pastāvēja ksenofobiska reakcija uz visu, kas saistījās ar francisko. Tas ir pašsaprotami, jo revolūcijai sekojošais pilsoņu karš faktiski izpostīja visu Eiropu. Šāda notikumu gaita lika apšaubīt cilvēku prāta racionālismu, kas atspoguļotos dabisko tiesību sludinātos principos.² Tomēr vēsturiskās tiesību skolas mērķi bija citi, ievērojami nozīmīgāki par vienas revolūcijas vai vienas tiesību doktrīnas kritiku. Vēsturiskās tiesību skolas pārstāvji bija orientēti atklāt, pēc viņu domām, tiesību patieso dabu, kas atbilstu tautas apziņai.

Ievērojamākā persona Vācijā, kas bija vēsturiskajai tiesību skolai pretējos uzskatos, bija Antons Frīdrihs Justuss Tibauts (*Anton Friedrich Justus Thibaut*, 1772–1840). Viņš pirmais iestājās par nepieciešamību izstrādāt vienotu civillikumu visai Vācijai. 1814. gadā tika publicēts ievērojams raksts par šo problēmu – „*Über die Nothwendigkeit eines allgemeinen bürgerlichen Rechts für Deutschland*”. Simpātijas Lielajai franču revolūcijai un Napoleona civilkodeksam (*Code Civil*), kas sakrita ar nacionālās apziņas veidošanos Vācijā, un tādējādi A. F. J. Tibauta raksti kļuva ļoti populāri.³

Ar savu darbību A. F. T. Tibauts provocēja ievērojamāko vēsturiskās tiesību skolas pārstāvi Frīdrihu Karlu fon Savinji (*Friedrich Carl von Savigny*, 1779–1861), tāpat kā vai pretēji Kristānam Volfam (*Christian Wolf*), kas nesaskatīja apgaismības laika dabiskajās tiesībās pirmsākumu Vācijas tiesībām.⁴ Lai dotu pretsparu A. F. J. Tibauta pētījumiem, F. K. fon Savinji tajā pašā – 1814. gadā – publicēja ne mazāk slavenu rakstu – „*Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*”, nosaukdams par tuvredzību kodifikāciju mēģinājumus, kas nesakņojas vēsturiskajā racionālismā.

Jāatzīmē, ka F. K. fon Savinji nebija pret civiltiesību kodifikācijas izstrādi. Viņš tikai uzskatīja, ka vienotam Vācijas civillikumam nav pienācis laiks, jo tam nav savākt pietiekams materiāls. Jebkuru projektu, kas nebūtu pamatots ar tautas garu (*Volksgeist*), viņš uzskatīja par spekulatīvu, jo bija pārliecināts, ka tikai tiesību vēstures pētniecība var novest pie („*zur wahren Erkenntnis unseres eigenen Zustandes*”).⁵

Vēsturiskā tiesību skola zinātniski metodoloģiskā ziņā strādāja ar vēsturisko un sistēmisko pētniecības metodi. Tādējādi tiesības tika pētītas nesaraujamā saistībā ar tautas kultūras ģenēzi un evolūciju. Neviena no citām tiesību doktrīnām, piemēram, dabiskās tiesības vai sociālistiskās tiesības, tautas kultūras vērtību apzināšanai nepiešķīra tik lielu nozīmi kā vēsturiskā tiesību skola. Tāpēc tās izveidē nozīmīga bija ne tikai juristu, bet arī citu nozaru zinātnieku darbība.

Doktrīnas izstrādāšanā ievērojamu impulsu deva Johana Gotfrīda Herdera (*Johann Gottfried Herder*,⁶ 1744–1803) četru sējumu darbs „Cilvēces vēstures filozofijas idejas” (*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*). Šajā pētījumā uzskatāmi pierādīts, ka cilvēces vēstures pamatā ir nevis abstrakta, lai arī racionāla, loģika, bet katras atsevišķas teritorijas (zemes) iedzīvotāju kultūra – valoda, māksla, paražas, tradīcijas, tikumi, tiesiskā apziņa un citas.⁷

Pamatojoties uz šo atziņu, vēsturiskā tiesību skola secināja:

- 1) nav nemainīgu tautas kultūras vērtību, tāpēc nepareizi ir uzskatīt, ka pastāv nemainīgi tiesību principi, kā to skaidrojušas apgaismības laika dabiskās tiesības;
- 2) cilvēks pēc savas dabas ne jau vienmēr ir racionāla būtne, tāpēc ir nepieciešams vēsturiski izpētīt katru tiesību institūtu no tā pirmsākumiem, lai atņemtu to, kas kļuvis nederīgs vai arī jau sākotnēji bijis nederīgs (iracionāls), un saglabātu to, kas ir patiesās tautas kultūras sastāvdaļa un kam ir tiesības uz tālāku attīstību.

F. K. fon Savinji norādīja, ka cilvēce neattīstās pēc visiem zināmiem un nemainīgiem saprāta principiem. Cilvēka būtību atklāj vēstures pieredze un kolīzijas, kas saista katru indivīdu kopu katrā attiecīgā valstī. Tāpēc katras tautas un kara indivīda pamatā ir ģenētiski veidojušies apziņa, kas atbilstoši attiecīgā laika realitātei veido subjektīvo elementu objektīvās attīstības ķēdē.⁸ No tā izriet, ka

tiesībām nav savas esības, jo tiesību būtība vairāk ir pašu cilvēku dzīve, t. i., tiesības ir tikai tautas gara (apziņas) izstarojums (*„Das Recht nämlich hat kein Dasein für sich, sein Wesen vielmehr ist das Leben der Menschen selbst [...], ist eine Erscheinung des Volksgeistes”*)⁹.

Vācijā arī pirms F. K. fon Savinji bija juristi, kas runāja par tiesību vēsturi kā tiesību zinātnes neatņemamu sastāvdaļu. Lai arī Johans Šilters (*Johann Schilter*, 1632–1705) ir mazāk pazīstams nekā Dž. Viko, tomēr arī viņam bija ievērojama nozīme lēņu tiesību un privāttiesību skaidrojumā 18. gadsimtā. Bez J. Šiltera, kas strādāja Frankfurtē pie Mainas un Strasbūrā, ir minami arī Justuss Mēzers (*Justus Möser*, 1720–1794), kas strādāja Osnabrikas (*Osnabrück*) firstu dienestā, un Johans Stefans Pīters (*Johann Stephan Pütter*, 1725–1807) no Getingenes (*Göttingen*).¹⁰

Turpinot savu skolotāja – F. K. fon Savinji – domu gājienu par to, ka, zūdot tautas identitātei, atmirst arī tās tiesības (*„Das Recht [...] stirbt endlich ab, so wie das Volk seine Eigentümlichkeit verliert”*¹¹), Georgs Frīdrihs Puhta (*Georg Friedrich Puchta*, 1798–1846) secināja, ka tiesības dzimst, attīstās un mirst kopīgi ar tautu, jo tauta tiesības pieņem kā savu priekšstatu sistēmu.¹² No tā izriet, ka ikviens, kas atbalsta uz visiem cilvēkiem attiecināmas, nevienam neatņemamas nemainīgas tiesības un/vai vērtības dabisko tiesību garā, nonāk a p etrunā ar vēsturisko tiesību skolu.

Uzsvars uz vēstures pētīšanu īpaši nozīmīgs 19. gadsimtā bija latviešiem, kuriem līdz tam nebija sava valstiskuma un kuriem savas tautas identitātes meklēšana varēja notikt tikai caur vēstures pētīšanas prizmu. Līdz ar to vēsturiskās tiesību skolas doktrīna pilnībā sakrita ar latviešu tautas alkām pēc brīvības un valstiskas vienotības, kā arī ar nacionālās apziņas veidošanos.

Raksta autors uzskata, ka nacionāla valstiskuma pamatā, sākot ar jauno laiku vēsturi, ir pilsoņu (pavalstnieku) personas brīvība. Lielākā daļa latviešu personas brīvību ieguva tikai 19. gadsimta sākumā – 1817. gadā Kurzēmē¹³, 1819. gadā Vidzemē¹⁴ un 1861. gadā Latgalē¹⁵ t. s. zemnieku brīvlaišanas procesa ietvaros.

Līdz 19. gadsimta vidum latvietis sevi uzskatīja par zemnieku, jo viņu tā sauca visi, kas tolaik šķita piederam pie augstākas kārtas vai arī patiesi bija varenāki. Baltijai raksturīga bija slīmīga turēšanās pie sava sociālā slāņa (kastas). Bruņniecība nievājoši uzlūkoja vienkāršo muižniecību. Savukārt tā skatījās no augšas uz namniecību (t. i., turīgiem pilsētniekiem – tirgotājiem, amatniekiem u. c.) un mācītājiem. Namniecība nicināja vienkāršos pilsoņus (t. i., cilvēkus, kas nebija turīgi, bet baudīja personas brīvību), un šie pilsoņi jutās pārāki par zemniekiem. Vācu aristokrātiju maz satrauca tas, ka vācu proletārieši pārlatviskojās vai pārīgauņojās, svarīgākais, viņuprāt, bija saglabāt agrākās privilēģijas. Tāpēc konservatīvā muižniecība likās nedzirdam liberāļu aicinājumus atteikties no sen nozīmi zaudējušām tiesībām un dot īgauņiem, libiešiem un latviešiem balsstiesības landtāgos. Vēl 1861. gadā K. fon Širens rakstīja: „Baltijā nekad nav bijis tautas un arī tagad nav tautas, bet tikai uzvarētie un uzvarētāji. Ar to šīs zemes vēsture ir apzīmogota: palikt par to, kas viņa bija pašā sākumā – kolonija.”¹⁶

K. fon Širena viedoklim nevar piekrist, jo līdz 13. gadsimtam Baltijā dzīvojošie cilvēki nebija izolēti no Eiropas norisēm un līdz ar to no Eiropas kultūras. Pilnīgi pareizi šo situāciju ir raksturojis L. Adamovičs, uzsverot, ka nevar noliegt vāciešu pozitīvo lomu, bet nedrīkst arī piemirst, ka tieši viņi (t. i., vācieši), izplatot rietumniecisko kristietību, nodibināja virskundzību, kas latviešiem liedza daudz agrāk sevi apzināt kā nāciju un izkopt savu kultūru.¹⁷

Pastāvot šādai apstākļu sakrībai 19. gadsimtā, ir maz ticams, ka latviešiem tiktu pieļauta savas nacionālās identitātes apzināšana ar vēstures starpniecību, ja tas nesakristu ar līdzīgiem procesiem Vācijā, kas daudzējādā ziņā balstījās uz vēsturiskās tiesību skolas atziņām par vēstures pētniecības nozīmi tautas „gara” izpratnē.

2. Vai vēsturiskā tiesību skola bija tikai ģermāņu tiesību loka fenomens?

Vēsturiskās tiesību skolas atziņas nebija atrautas no 17.–19. gadsimta Eiropas tiesiskās domas. Tā, piemēram, itālietis Džambatista Viko (*Giambattista Vico*, 1668–1744) bija secinājis, ka cilvēku attiecību pamatā nav racionālas loģikas. Tāpēc vienīgais izziņas avots ir pašu cilvēku savstarpējo attiecību pētīšana katrā konkrētā teritorijā, zemē un valstī atsevišķi. Viņš noliedza jebkuru racionāli loģisku hipotēzi, kas nebūtu vēsturiski ģeētiski pamatota. Pēc viņa pārliecības vēsture varēja būt vienīgais izziņas avots.¹⁸

Arī frančuļa Šarla Luija de Monteskjē (*Charles Louis de Secondat, Baron de Montesquieu*,¹⁹ 1689–1755) pārliecība balstījās uz līdzīgiem principiem, ka vienas tautas likumi reti kad būs derīgi otrai tautai, jo likumi ir atkarīgi no klimatiskās joslas, zemes auglības, valodas, tikumiem, paražām un citām vērtībām, kas ir raksturīgas tikai katrai konkrētai tautai.²⁰

Ne tikai kontinentālās Eiropas tiesības lielu nozīmi piešķīra tiesību vēstures kā tiesību avota pētniecībai. Arī anglosakšu tiesību sistēmā var konstatēt līdzīgu pieeju. Redzamākais šī virziena pārstāvis Anglijā bija Henrijs Maine (*Henry Maine*, 1822–1888).²¹ H. Maini lielā mērā ietekmēja ne tikai juristu darbi, bet arī Č. Darvina (*Charles Darwin*, 1809–1882²²) evolūcijas teorija.²³ Atšķirībā no F. K. fon Savinji liktā uzsvara uz romiešu tiesību pētīšanu, H. Maine tiesības skatīja no salīdzinošo tiesību redzesloka, ievērojamu nozīmi piešķīrot sociālajām attiecībām, kā arī instinktiem, ieradumiem un

emocijām. Tāpēc H. Maines atziņas ir ietekmējušas tiesību socioloģijas un tiesību antropoloģijas teoriju attīstību.²⁴

Autoram šķiet interesanta M. Dohertija tēze par vēsturiskās tiesību skolas un marksistiskās tiesību teorijas salīdzināmību. Šādam viedoklim nevar nepiekrīst, jo abas doktrīnas īpašu nozīmi piešķir vēstures un sociālo procesu analīzei.²⁵ Protams, vēsturiskās tiesību skolas un marksisma mērķi bija dažādi.²⁶

Tam ir vienkāršs izskaidrojums. Kārlis Markss (1818–1883).²⁷ Frīdrihs Engelss (1820–1895)²⁸ un citi marksistiskās teorijas pamatlicēji sāka zinātnisko darbu tad, kad vēsturiskā tiesību skola baudīja lielāko atzinību. Tāpēc vēstures pētīšana marksistiskajā doktrīnā ir pašsaprotama. Tā, piemēram, var salīdzināt sabiedriski – ekonomisko formāciju teoriju un H. Maines izpratni par tiesību attīstību.

Saskaņā ar formāciju teoriju tiek izšķirtas piecas sabiedrības attīstības iekārtas – pirmatnējās kopienas iekārta, verdzības iekārta, feodālisms, kapitālisms un komunisms.²⁹ Atbilstoši ekonomiskajām attiecībām (materiālo ražošanas spēku attīstības formai) jeb bāzei katrā sabiedrības attīstības pakāpē (formācijā) izveidojas tiesiskās, politiskās, tikumiskās un cita veida attiecības (virsbūve).³⁰

H. Meine tiesību attīstībā atbilstoši sabiedrības attīstības pakāpei izšķir trīs attīstības posmus. Pirmo posmu iezīmē monarhijas laika tiesības – tiesību jaunradē ievērojama nozīme ir teoloģijai, uz kuras bāzes veidojas zināmi noteikumi. Otrais posms ir saistīts ar ieraduma (paražu) tiesībām. Šajā laikā liela nozīme ir patriarhālajām attiecībām un valdniekam, kura rokās ir likumdošanas vara. Tiesības otrajā posmā ir nerakstītas, taču pakāpeniski pieaug rakstīto (pozitīvo) tiesību nozīme, un sabiedrības apziņa tuvojas trešajai tiesību attīstības pakāpei – kodificētām tiesībām.

Kodificētās tiesības atbilst divām sabiedrības attīstības pakāpēm:

- 1) stacionārai sabiedrībai, kas pakļaujas uz kodifikāciju vai tai pakļaujas;
- 2) progresīvai sabiedrībai, kur tiesības evolucionē kopā ar sabiedrību.³¹

Tāpat kā sociālistiskā tiesību doktrīna, arī vēsturiskā tiesību skola, vismaz formāli, noliedza dabisko tiesību doktrīnu. Attiecībā uz vēsturisko tiesību skolu tomēr ir viens „bet”, jo pēc Franča Viakera (*Franc Wieacker*) uzskata tieši vēsturiskā tiesību skola panāca dabisko tiesību pozitīvēšanu, jo sakārtoja dabisko tiesību atziņas (principus) noteiktā sistēmā, atmetot lieko, uz dabiskajām tiesībām neattiecināmo.³²

Ar dabisko tiesību principiem ir par maz, ja kolīzijas risinājumam nepieciešama vēsturiskā pieeja faktu izvērtēšanā. Piemēram, Baltijas zemes reformas ietvaros bija daudz problēmu, taču viena problēma ieņēma īpašu vietu. Atsevišķi saimnieki neuzskatīja, ka viņu lietojamās zemes īpašnieki ir muižnieki. Viņi gan atzina kungu publiskās varas virskundzības tiesības, bet civiltiesisko varu noliedza. Ja skatāmies pēc Prūsijas parauga, tad tie bija tā dēvētie mantdošanas zemnieki (*der erbliche Laßbauer*),³³ kuri savas dzimtmājas apsaimniekoja kopš neatminamiem laikiem un uzskatīja tās par savām (kā tas, visticamāk, arī bija), jo, kārtīgi un laikā nomaksājot visus nodokļus un nodevas, viņi muižniekam nebija devuši iemeslu zemi piesavināties kā parāda nomaksas daļu. Šādu saimnieku gan nebija daudz. No citiem zemniekiem viņi atšķīrās ar to, ka ar savu kungu zemes jautājumā nebija stājušies privāttiesiskās līguma vai norunas attiecībās.³⁴ To, ka šādi zemnieki bija arī Baltijā, var secināt pēc kādas Kurzemes zemnieka „Zūru” māju saimnieka Jēkaba Zobena vēstules Krišjānim Valdemāram, kurā viņš rakstīja: „Ja nu mūsu tēvi viņiem [muižniekiem] nav pārdevuši [zemi], kā tad mēs pirkts no viņiem.”³⁵

Prūsijā šādiem saimniekiem saglabāja īpašumā, no lietojamās zemes un, tikai 1/3, tāpēc vajadzēja izpirkt. Zināma atbildība par šādu netaisnīgu rīcību jāuzņemas Baltijas landtrāgiem. Taču ne jau baltvācieši bija galvenie vaininieki. Nav noniecināmas Aleksandra I liberālās reformas, kuru nozīmīgs devums bija arī lielākās latviešu tautas daļas brīvība, taču tās bija sasteigtas, jo, ignorējot vēsturisku pieeju faktu izvērtēšanā, tika pieļauta taisnīguma principa neievērošana.³⁶

3. Vēsturiskās tiesību skolas attīstības posmi

Helmuts Koings (*Helmut Coing*) vēsturiskās tiesību skolas attīstībā izšķir trīs posmus:

- 1) vēsturiskās tiesību skolas periodu (romānistu un ģermānistu pētījumi),
- 2) jēdzienu jurisprudences periodu,
- 3) vēlo periodu.³⁷

Vēsturiskā tiesību skola uzskatīja, ka tiesību primārais uzdevums ir nodrošināt brīvu cilvēku eksistenci. Līdz ar to tiesību uzdevums bija novilkt to robežu, kas vienas personas tiesības šķirtu no otras personas tiesībām.³⁸ Lai tiesības kalpotu par nevainojamu sabiedrisko attiecību regulatoru, tām bija jāatbilst tautas apziņai, t. i., tautas garam. Par paraugu šādām tiesībām F. K. fon Savinji uzskatīja Justiniāna laika, t. i., 6. gadsimta romiešu tiesības.³⁹ Pēc viņa domām, glosatoru, komentētāju un citu *usus modernus* pētnieku darbi romiešu tiesību diženumu ir tikai iedragājuši. Šāda attieksme pilnībā transformējās vēsturiskās tiesību skolas devīzē „Atpakaļ pie avotiem” („*Zurück zu den Quellen*”).⁴⁰ Tomēr arī nekritiska *otkreizēja* romiešu tiesību recepcija tika noliegta, jo zinātnieku pienākums bija izpētīt attiecīgas normas vai institūtu ģenēzes un evolūcijas procesu, lai varētu nešaubīgi noteikt, kura norma vai institūts laika gaitā ir kļuvis neatbilstīgs tautas garam vai arī jau sākotnēji ir bijis pretrunā ar šo garu un kā nederīgs būtu „atmetams”. Tādējādi vēstures pētniecība tika atzīta par tiesību zinātnes „strūrakmeni” un tās uzdevums formulēts šādi: „[...] *den Stoff bis zum seiner Wurzel verfolgen, und so sein organisches Prinzip entdecken, wodurch sich von selbst das, was noch Leben hat, von demjenigen absondern muß, was schon abgestorben ist.*”⁴¹

Pateicoties F. K. fon Savinji, romiešu tiesības Vācijā palika spēkā vēl arī 19. gadsimtā. Tomēr zemēs, kur bija pieņemti vietējie likumu krājumi, piemēram, Prūsijā, Bādenē, Bavārijā, romiešu tiesības bija akadēmisko studiju priekšmets. Līdz ar to studenti universitātēs mācījās tiesības, kas lielākajā Vācijas teritorijā nebija spēkā. Protams, spēkā esošās tiesības pamatvilcienos nebija pretrunā ar romiešu tiesībām, jo bija no tām „izaugušas”. Taču zināma akadēmisko studiju atrautība no juridiskās prakses pastāvēja.

Vēsturiskās tiesību skolas pārstāvji bija izstrādājuši, viņuprāt, liberālu sabiedrisko attiecību regulatoru. Lai arī cik tas būtu dīvaini, tieši šis regulators bija šīs doktrīnas trūkums. Pretēji tam, lai prasītu līdztiesīgu attieksmi saimniecisko jautājumu risināšanā, ekonomiskā brīvība tika balstīta uz laika garam neatbilstošu, novecojušu pieņēmumu par absolūtu privātpašuma neaizskaramību. Tāpat faktiski ārpus redzesloka bija aistātas 19. gadsimtā radušās jaunās privāttiesību nozares – darba tiesības (industriālo strādnieku jautājums), tirdzniecības tiesības, sabiedrību tiesības un cita veida tiesības, kuru risināšanai romiešu tiesībās vienkārši pietrūka materiāla (instrumentu).

Tirdzniecības tiesību un darba tiesību problemātikā ievērojami lielāki panākumi nekā romānistiem bija Kārļa Frīdriha Eihorna (*Karl Friedrich Eichhorn*, 1781–1854) iedibinātajam ģennāju tiesību pētniecības virzienam, kas ar laiku atdalījās no romānistiem.⁴² Izrādījās, ka viduslaiku pilsētu tirdzniecības tiesības, cunftu šrāgas, darbaspēka piesaisti-

šanas un cita veida noteikumi ģermāņu tiesībās ir daudz atbilstīgāki jaunlaiku speciālajām civiltiesību prasībām nekā klasiskajās romiešu tiesībās.

Vispārīgais Vācijas tirdzniecības likums (*Allgemeines Deutsches Handelsgesetzbuch*, saīsināti – ADHGB) tika pieņemts 1861. gada 31. maijā un laika posmā no 1861. līdz 1866. gadam lielākajā daļā Vācijas savienības valstu (*Bundesstaaten*) tika izsludināts par saistošu likumu. t. i., 34-39 gadus ātrāk, nekā spēkā stājās Vācijas civillikums (*Deutsches Bürgerliches Gesetzbuch*, saīsināti – BGB).

1871. gadā Vācija apvienojās, bet tikai 1897. gadā tika izstrādāts jauns Vācijas tirdzniecības likums (*Handelsgesetzbuch für das Deutsche Reich*, saīsināti – HGB) Tieslietu ministrijas valsts pirmā sekretāra Arnolda Nīberdinga (*Arnold Nieberding*) vadībā. Lai arī valsts ierēdnis bija darba grupas vadītājs, tās prominentākā persona bija vēsturiskās tiesību skolas izcilais pārstāvis ģermānists Oto fon Gierke (*Otto von Gierke*, 1841-1921). Jaunais Vācijas tirdzniecības likums stājās spēkā vienlaikus ar Vācijas civillikumu 1900. gada 1. janvārī.⁴³

Izmantojot vēsturisko un sistēmisko metodi, pandektās ietvertajām tiesībām tika piešķirts racionāls saturs un struktūra. Tomēr ideālās, uz pagātni orientētās tiesību normas un institūti ne vienmēr spēja apmierināt augošās industriālās sabiedrības prasības. Tāpēc arvien redzamāka kļuva F. K. fon Savinji un K. F. Eihorna iedibināto pētniecības tradīciju apvalcība no „laika gara”. Izeju no radušās situācijas „jaunā vilņa” profesūra saskatīja jēdzienu hierarhijas izstrādē jeb jēdzienu bankas sagatavošanā topošā Vācijas civillikuma izstrādāšanai. Ievērojamākais jēdzienu jurispudences dogmatīķis bija G. F. Puhta, kas no 1842. gada bija F. K. fon Savinji pēctecis Berlīnes universitātē.⁴⁴

Juridiskā formālisma garā hierarhiski sakārtoto tiesību jēdzienu materiāls bija teorētiskās juridiskās zinātnes viens no augstākajiem sasniegumiem. Nepieciešamības gadījumā, ievērojot jēdzienu augsto abstrakcijas pakāpi, bija iespējams no jēdzienu „piramīdām” atvasināt jaunus jēdzienus (šajā ziņā vēsturiskā tiesību skola ievērojami tuvojās tiesību pozitīvisma doktrīnai). Jēdzienu un to skaidrojumu pārzināšana lieti noderēja Vācijas civillikuma vispārīgās daļas izstrādāšanā.

Vēlais periods, kas sācies 19. gadsimta otrā pusē, mūsdienās joprojām turpinās. Ar šo periodu ir saistīts

- 1) vēsturiskās tiesību skolas noriets,
- 2) vēsturiskās tiesību skolas atziņu pārņemšana, radot jaunus tiesību filozofijas un tiesību teorijas virzienus.

Jēdzienu jurisprudence tomēr nespēja vēsturiskajai tiesību skolai atjaunot tās nozīmīgumu, kas bija pastāvējis F. K. fon Savinji laikā. Vēsturiskās tiesību skolas pētījumos tika rastas atbildes uz jautājumu par to, kādām jābūt tiesībām, turpretim noklusēti palika tiesību evolūcijas iespējamie risinājumi.

Šo neapmierību ieteica novērst Rūdolfs fon Jērings (*Rudolph von Jhering*, 1818–1892). Viņš uzskatīja, ka tiesību attīstības pamatā ir intereses.⁴⁵ Lai arī sākotnēji R. fon Jērings bija viens no redzamākajiem vēsturiskās tiesību skolas pārstāvjiem, tieši viņa kritika par doktrīnas atrautību no dzīves (un juridiskās prakses) bija pamatā tās norietam.

R. fon Jērings lielu nozīmi piešķīra ne tikai romiešu tiesību pētīšanai vēsturiskās tiesību skolas garā, bet arī Džeremija Bentema (*Jeremy Bentham*, 1748–1832) un citu utilitāristu darbiem. Dž. Bentems uzskatīja, ka tiesības nekalpo abstraktai idejai, bet ir sabiedrisko attiecību regulators, kurš atbilst noteiktām interesēm, vērtībām, vajadzībām u. tml.⁴⁶ un kura mērķis ir izvērties no jaunuma un būt par kaut ko sabiedriski noderīgu. Tāpēc utilitāristi norādīja, ka tiesību uzdevums ir radīt vislielāko laimi iespējami lielam skaitam sabiedrības locekļu.⁴⁷

R. fon Jērings monogrāfijā „*Der Kampf ums Recht*” (1872) rakstīja, ka cīņa ir tiesību pamatpatzīme. No tā izriet, ka cīņa par tiesībām ir arī tiesību radītāja. Savukārt šīs cīņas pamatā ir interešu noteikts mērķis. Šim darbam sekoja divsējuma pētījums „*Der Zweck im Recht*” (1877-1883).⁴⁸

Lai arī vēsturiskās tiesību skolas doktrīnu mūsdienās nevar uzskatīt par vadošo tiesību skolu, tā nav zaudējusi savu nozīmi. Vēsturiskās tiesību skolas zinātnieku darba rezultāti ģermāņu tiesību loka zemēs ievērojami ir ietekmējuši civiltiesības (romānistu pētījumi) un tirdzniecības tiesības (ģermānistu pētījumi).

4. Vēsturiskās tiesību skolas virzieni

Vēsturiskās tiesību skolas ietvaros ir izšķirami trīs pētniecības virzieni:

- 1) romānistu virziens;
- 2) ģermānistu virziens;
- 3) nacionāli konservatīvais un/vai nacionāli demokrātiskais virziens.⁴⁹

Pirmie divi virzieni ir tieši saistīti ar vāciski runājošām zemēm, bet trešais virziens – ar valstīm, kas pieder pie ģermāņu tiesību loka.

Romānisti – F. K. fon Savinji, G. F. Puhta, R. fon Jērings u. c. – izvirzīja mērķi atjaunot romiešu tiesības un tiesību interpretācijas mākslu Justiniāna laikā, t. i., 6. gadsimtā, pastāvošajā diženumā un no šīs robežas tālāk attīstīt Vācijas tiesības.

Taču romiešu tiesības nebija ģermāņu tiesības. Tāpēc F. K. fon Savinji izvirzīja tēzi, ka ģermāņi gadsimtu gaitā ir akceptējuši romiešu tiesības kā savējas.

Vēsturiskās tiesību skolas pārstāvi F. K. fon Savinji lielā mērā bija ietekmējuši Gustava Hugo (*Gustav Hugo*, 1764-1844) pētījumi (galvenokārt civiltiesisku jautājumu risināšanā). G. Hugo par kļūdainu uzskatīja jebkuru juridisku viedokli, kas nepārdomāti atkārtoja dabisko tiesību ietekmē nonākušo glosatoru un komentētāju atziņas. Īpaši viņš kritizēja tos, kas juridiskajā argumentācijā neievēroja vēsturiskās metodes prioritāti civiltiesisku kolīziju risināšanā.

Jau pirmajā monogrāfijā „*Das Recht des Besitzes*” („Valdījuma tiesības”), kas tika publicēta 1803. gadā, F. K. fon Savinji centās parādīt ne tikai vēsturiskās pētniecības metodes priekšrocības salīdzinājumā ar dabisko tiesību skolas zinātniski pētnieciskajām metodēm, bet arī pierādīt romiešu tiesību nodērbu 19. gadsimta civiltiesībām, kā arī to, ka pēc Rietumromas impērijas sabrukuma romiešu tiesības palikušas spēkā. Šim pētījumam sekoja vairāku sējumu darbs par romiešu tiesībām viduslaikos - „*Geschichte des Römischen Rechts in Mittelalter*” (1815-1831). Tomēr par nozīmīgāko veiku (Hauptwerk) tiek uzskatīts pētījums par romiešu tiesību sistēmu – „*System des heutigen Römischen Rechts*” (1840-1849).

Vēsturiskās tiesību skolas pārstāvji kritizēja spēkā esošās tiesības no romiešu tiesību pozīcijām ar mērķi sagatavot materiālu topošajam Vācijas civillikumam, kā arī palīdzēt praktizējošiem juristiem izprast attiecīgās normas un/vai institūta būtību. Izmantojot šādu zinātniski pētniecisko metodi, tika izstrādātas tā saucamās pandektu tiesības (*Pandektistik*, *Pandektenwissenschaft*).

Ar saviem pētījumiem par līgumu dabu, maldību, abstrakcijas principu un citiem faktoriem vēsturiskā tiesību skola lika pamatus civiltiesību dogmatikai (teorijai).⁵⁰

Romānisti uzskatīja, ka zinātnes uzmanību var izpelnīties tikai laika pārbaudi izturējušas vērtības, un tāpēc nepievērsās tādām jaunlaiku tiesību zinātnes nozarēm kā tirdzniecības tiesības vai darba tiesības, bet koncentrēja uzmanību tikai uz civiltiesībām romiešu tiesību izpratnē. Tādējādi viņus uzskatīja par tīrās civilistikas pārstāvjiem, kas pandektu tiesības (jaunlaiku romiešu tiesības) atbrīvoja no glosatoru un komentētāju izkropļojumiem.

Bija arī cits aspekts: F. K. fon Savinji uzskatīja, ka tiesību pamatā ir gribas brīvība un tikai civiltiesības paredz īstu gribas brīvības autonomiju. Tāpēc arī vēsturiskās tiesību skolas romānistu pētniecības primārais virziens bija civiltiesības, bet citām tiesību nozarēm tika piešķirta otršķirīga nozīme.⁵¹

Balstoties uz romiešu tiesību interpretāciju (eksegēzi – *Exegese*), romānisti izvirzīja uzdevumu izstrādāt pārpozitīvu, no pretrunām brīvu tiesību sistēmu civiltiesību kodifikācijai. Kodifikācija tomēr nebija galīgais mērķis. Mērķis bija ietekmēt ne tikai Vācijas tiesību izpratni, bet arī Austrijas, Šveices, Itālijas un pat Anglijas tiesisko domu.

Ģermānisti – K. F. Eihorns, O. fon Gierke, Georgs Bēzellers (*Georg Beseler*, 1809–1888) u. c. – uzskatīja, ka romiešu tiesības ģermāņu tautām ir svešas. Tāpēc viņi uzsvāru līka uz ģermāņu tiesību pētīšanu. Sākotnēji ģermānistu darbība bija saistīta tikai ar tiesību vēstures avotu apzināšanu un komentēšanu, taču laika gaitā politika mainījās. Par mērķi tika izvirzīta sabiedrības tiesisko vajadzību apmierināšana, t. i., normatīvo tiesību aktu izstrāde. Tomēr, neizturot romānistu kritiku civiltiesību jomā, uzmanību ģermānisti koncentrēja galvenokārt uz speciālajām civiltiesību nozarēm – tirdzniecības tiesībām, darba tiesībām, vērtspapīru tiesībām u. c. Viņi pievērsās arī publisko tiesību pētniecībai – galvenokārt valststiesībām.

Interese par Vācijas tiesību vēsturi ģermānistu izpratnē zinātniskā līmenī pastāvēja kopš 17. gadsimta. Pirmie, kas pētīja ģermāņu tiesību ģenēzi un evolūciju, bija Hermanis Kourings (*Herman Coving*, 1606–1681), Johans Šilters (*Johann Schilter*, 1632–1705) un Kristiāns Tomaziuss (*Christian Thomasius*, 1655–1728). Savukārt Georgs Baiers (*Georg Bayer*, 1665–1714) bija pirmais, kas sāka lasīt lekcijas par ģermāņu tiesībām. 1718. gadā tika publicēts lekciju apkopojums „*Specimen iuris Germanici*”.

Jaunu impulsu vēsturiskās tiesību skolas ģermānistu virziena attīstībā deva Justuss Frīdrihs Runde (*Justus Friedrich Runde*, 1741–1807), bet it īpaši viņa skolnieks un idejiskais sekotājs K. F. Eihorns. Ar K. F. Eihornu ģermānistu zinātnieki saista pētnieciskā virziena noformēšanos vēsturiskās tiesību skolas ietvaros. Tomēr par ievērojamāko ģermānistu pārstāvi uzskatāms O. fon Gierke. Viņa zinātniskās darbības loks bija plašs – no privāttiesībām līdz publiskajām tiesībām (īpaši nozīmīgas bija publikaicijas darba tiesību jomā). O. fon Gierkem daudzējādā ziņā izdevās apkopot ģermānistu pūliņus.⁵²

Sākotnēji ģermānisti uzskatīja sevi par romānistu daļu. 19. gadsimtā vienlaikus ar nacionālās apziņas veidošanos notika šķelšanās. Tā sakņojās politiskos apsvērumos, jo G. Bēzellers un Ludvigs Reišers (*Ludwig Reyscher*, 1802–1880) romānistiem asā veidā pārmeta patriotisma trūkumu. G. Bēzellers pat pasludināja, ka romiešu tiesības ir vācu nelaime, jo tās ir pretrunā ar vācu tautas garu.

Zināma taisnība ģermānistiem, protams, bija. Viņu atziņas vācu tauta saprata labāk, un tie neapšaubāmi vairāk atbilda ģermāņu kultūrai nekā „sastingušās” romiešu tiesības. Tāpēc ģermānisti, nacionālā patosa vadītī, centās izstrādāt īstas ģermāņu privāttiesības, kas balsītos ģermāņu tradīcijās un būtu pretarguments romiešu tiesību (*ius commune*) izplatībai.

Tomēr naidīgums neturpinājās ilgi. Jau 1871. gadā pēc Vācijas apvienošanās pretrunas mazinājās, jo abi virzieni savus spēkus apvienoja topošā Vācijas civiltikuma izstrādē.

Johans Heinrihs Tēls (*Johann Heinrich Thöl*, 1807–1884) 1841. gadā uzrakstīja pirmo tirdzniecības tiesību apcerējumu, kas balsījās uz G. F. Puhtas jēdzienu jurisprudences mācību. 1864. gadā tam sekoja Levīna Goldšmits (*Lewin Goldschmidt*, 1829–1897) mācību grāmata par tirdzniecības tiesībām. Abi zinātnieki tirdzniecības tiesības izveidoja par patstāvīgu tiesību zinātnes disciplīnu.⁵³

Darba tiesībās ievērojami nopelni bija O. fon Gierkem. Pētot viduslaiku tiesību avotus, viņš mēģināja izprast darba tiesību patieso, tautas apziņai atbilstošo garu. Šajā sakarā autoram šķiet interesants mēģinājums atvasināt darba tiesību pirmsākumus no lēņu tiesībās esošā dienesta institūta vai viduslaiku vācu tiesību avotos atrodamā kara draudzes vīra vai kunga svītas vīra (*Gefolgsmann*) jēdziena, kas bija saistīts ar uzticības [dienesta] līgumu (*Treudienstvertrag*). No tā O. fon Gierke darba devēja un darba ņēmēja attiecības konstruēja kā zināmu privāttiesiska satura pakļautības (pakārtotības) saistību, kas sakņojas gan darba ņēmēja pienākumā būt uzticamam (*Treuepflicht*), gan arī darba devēja pienākumā būt aizgādājam (*Fürsorgepflicht*). H. Koings uzskata, ka šim secinājumam bijusi liela nozīme Vācijas darba tiesību attīstībā,⁵⁴ jo darba devējam tika uzlikts pienākums ne tikai atvērt jaunas ražotnes, bet arī rūpēties par saviem darbiniekiem.

19. gadsimtā un laika posmā līdz Pirmajam pasaules karam darba tiesības izveidojās par patstāvīgu privāttiesību nozari.⁵⁵ Darba tiesību atdalīšana no civiltiesībām sakņojās nepieciešamībā aizsargāt darba ņēmēju (īpaši industriālā proletariāta) intereses, jo, kā trāpīgi ir norādījuši Hanss Brokss (*Hans Brox*) un Bernards Riters (*Bernd Rüter*), līdz 19. gadsimtam strādājošo tiesību vēsture Vācijā drīzāk bija raksturojama kā prettiesiskuma vēsture (*Unrechtsgeschichte*).⁵⁶

Valststiesībās redzamākos panākumus guva K. F. Eihorns. Atzīta autoritāte viņš bija konstitucionālajās tiesībās (ievērojamākais pētījums „*Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte*”).⁵⁷ Kopīgi ar F. K. fon Savinji un J. F. L. Gešenu (*J. F. L. Göschen*) tika dibināts arī žurnāls „*Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft*”.⁵⁸

Liela kultūrvēsturiska nozīme ir ģermānistu veiktajai viduslaiku tiesību avotu apzināšanai un apkopošanai. Par ļoti ievērojamu darbu tiek uzskatīts Kārļa Freihera fon Šteina (*Karl Freiherr von Stein, 1757–1831*) vadībā veiktais apkopojums „*Monumenta Germaniae Historica*”. Īpašu vietu ģermānistu vidū ieņem arī vecākais no brāļiem Grimmiem – Jēkabs Grimms (*Jacob Grimm, 1785–1863*), F. K. fon Savinji students, kas savu mūžu veltīja tautas kultūras apzināšanai, skatot to caur tiesību prizmu darbā „*Deutschen Rechtsalterthümer*”.⁵⁹

Viduslaiku un jauno laiku sākuma tiesību vēstures avotu apkopšana notika arī Baltijā. Livonijas laika nozīmīgākais tiesību avotu apkopojums ir 12 sējumu izdevums „*Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch*”.⁶⁰ 1853. gadā šo darbu uzsāka Frīdrihs Georgs fon Bunge (*Friedrich Georg von Bunge, 1802–1897*). Līdz 1873. gadam tika izdoti seši sējumi par laika posmu no 1093. līdz 1423. gadam. Avotu izdevumā uzņemti dokumenti, kurus bija izdevusi (pieņēmusi vai apstiprinājusī) valsts vai pašvaldības institūcijas, kā arī privāttiesiska rakstura dokumenti – lēņu grāmatas, parādu raksti, līgumi, testamenti u. tml. F. G. fon Bunges darbu turpināja Rīgas pilsētas arhīva direktors Hermanis Hildebrants. Laika posmā no 1881. līdz 1889. gadam tika izdots septītais, astotais un devītais vēstures avotu sējums. Šajos sējumos publicēti dokumenti līdz 1443. gadam. Pēc H. Hildebranta nāves šo darbu turpināja Filips Švares. 1896. gadā tika izdots 10. sējums un 1905. gadā – 11. sējums. 12. sējumu jau pēc F. Švarca nāves izdeva Augusts Bulmerings. „Pēdējais šajā sējumā iespiests dokuments ir datēts ar 1471. gada 25. decembri”.⁶¹

Leonīds Arbuzovs – seniors (1848–1912) sāka izdot vēstures avotu otro sēriju. Tika sagatavoti un publicēti trīs sējumi (3. sējumu pēc L. Arbuzova (seniora) nāves izdeva viņa dēls Leonīds Arbuzovs (juniors)). Tas aptvēra laika posmu no 1494. līdz 1510. gadam. Tādējādi līdz mūsu dienām nav publicēti viduslaiku vēstures avoti, kas aptvertu laika posmu no 1472. līdz 1494. gadam un no 1511. līdz 1561. gadam. Protams, minētajā sērijā nav uzņemti visi dokumenti, arī tiesību vēstures avoti, kas pēcāk publicēti atsevišķos izdevumos.⁶²

Juristu redzesloku noteikti paplašinātu F. G. fon Bunges darbs „*Alltivilands Rechtsbücher*”, kurā apkopoti Livonijas laika bruņinieku (vasaļu) tiesību avoti.⁶³ 1887. gadā Hermanis Holdebrants izdeva grāmatu „*Livonica, vornämlich aus dem 13. Jahrhundert, im Vaticanischen Archiv*”, kurā atrodami dokumenti par pāvesta kūrijas kancelejas reģistros atrastajiem 204 Livonijas bullu norakstiem un 47 jauni teksti, kuri ietver dokumentus par laika posmu no 1198. līdz 1304. gadam. 1908. gadā Hermanis Bruinings izdeva dokumentu krājumu „*Livländische Güterurkunde*” par Vidzemes muižu dokumentiem u. c.⁶⁴

No latviešu izcelsmes autoriem ievēriību pelna Arveda Švābe (1888–1959) zinātniskā darbība. A. Švābe 1937. gadā publicēja „Senās Latvijas vēstures avotu” I. burtnīcu un 1940. gadā 2. burtnīcu.⁶⁵ Turklāt viņa vadībā iznāca „Vidzemes tiesību vēstures avoti 1336. 1551. g.”⁶⁶ un „Latvijas vēstures avotu hrestomātijā (1300.–1500).”⁶⁷

Pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas *de facto* 1990. 1991. gadā Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē Edgara Melķiša vadībā mācībspēki Sanita Osipova, Valdis Blūzma un šī raksta autors izveidoja grupu, kas uzsāka darbu pie viduslaiku tiesību avotu apzināšanas, tulkošanas un komentēšanas. 1998. gadā klajā nāca grāmata „Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10. gs. –16. gs.”. Izdevumā pirmo reizi latviešu valodā tika publicēti Livonijas laika tiesību avoti – bruņinieku (vasaļu) tiesības, pilsētu (namnieku) tiesības, zemieņu tiesības, lēņu grāmatas un citi materiāli.⁶⁸

Lai jauno laiku tiesību vēstures avotus (līdz 19. gs.) par Kurzemes – Zemgales hercogisti apzinātu un publicētu, lielu ieguldījumu ir devuši K. G. fon Cigenhorns (*Ch. G. von Ziegenhorn*)⁶⁹ ar grāmatu „*Staatsrecht der Herzogthümer Curland und Semgallen*” un K. fon Rummels (*C. von Rummel*) ar grāmatu par Kurzemes – Zemgales hercogistes landtāga lēmumiem – „*Curländische Landtags- und Conferential-Schlüsse von 1618 bis 1759 nach Vergleichung mehrere Handschriften*”⁷⁰. Par līdzīgas nozīmes darbu – tikai attiecībā uz t. s. zviedru Vidzemi – uzskatāms G. J. Budenbroka (*G. J. Buddenbrock*) – „*Sammlung der Gesetze*”.⁷¹

Valststiesību jomā līdz šim nenovērtēts ir Georga Vilhelma Frīdriha Hēgeļa (1770–1831) devums, kas daudzējādā ziņā atbilst vēsturiskās tiesību skolas koncepcijai.⁷² Tāpat kā vēsturiskās tiesību skolas doktrīnas atbaistītāji, arī G. V. F. Hēgelis sabiedrības attīstību skatīja caur vēstures prizmu, gan neaprobežojoties tikai ar ģermāņu tautas vēstures analīzi, bet pētot šo vēsturi pasaules notikumu kontekstā. Tādējādi viņš secināja, ka

- 1) valsts iekārta ir gadsimtu attīstības produkts, tāpēc svešu iekārtu tauta nepieņems, lai cik arī laba tā būtu;
- 2) valsts iemieso pašus pavalstniekus, tāpēc katrai tautai ir tāda valsts, kādu tā pelnījusi.⁷³

Tomēr, pēc autora domām, visnozīmīgākais ir G. V. F. Hēgeļa secinājums, ka cilvēces vēsture vienlaikus ir arī brīvības vēsture – no viena vai nedaudzu cilvēku brīvības senajās valstīs līdz visu cilvēku brīvībai konstitucionālajā monarhijā. Par cilvēku brīvības idejas iemiesojumu G. V. F. Hēgelis uzskatīja ģermāņu (vāciešu?)⁷⁴ konstitucionālo monarhiju un tās realizēto varas dalīšanas mehānismu. Tā kā cilvēkiem nav bijis paraugu, uz kuriem pamatoties, uzreiz nav izdevies sasniegt patiesu brīvību. Tomēr tas nav apturējis kopējo brīvības progresu.⁷⁵ Interesanti, ka 19. gadsimtā par „kārtējo” novirzi no brīvības idejas – sociālismu – tautas brīdināja Frīdrihs Nīče (1844–1900).⁷⁶

Ģermānistu un līdz ar to arī ģermāņu tiesību loka ietekme uz Latvijas publiskajām tiesībām (izņemot konstitucionālās tiesības) līdz Latvijas neatkarības atjaunošanai *de facto* 1990.–1991. gadā bija niecīga. To noteica vēsturiskā notikumu gaita, kad 18. un 19. gadsimtā baltieši bija spiesti pārņemt ne tikai Krievijas pārvaldes organizāciju, bet arī krimināltiesības,

tiesu iekārtu un procesuālās tiesības (pēc zviedru vai franču parauga – tas ir cits jautājums, jo ne vieni, ne otri nepiederēja pie ģermāņu tiesību loka).⁷⁷

Pēc Baltijas iekļaušanas Krievijas sastāvā pārvaldes organizācija Baltijā tika ieviesta pēc Krievijas parauga, saglabājot vietējās īpatnības. Taču šīs īpatnības 19. gadsimtā faktiski tika iznīcinātas – ar 1866. gadu pagastu pārvaldē, uz Baltiju attiecinot nolikumu „Par pagastu valdēm”, un ar 1877. gadu pilsētu pārvaldē, uz Baltiju attiecinot Krievijas 1870. gada Pilsētu nolikumu.⁷⁸

1846. gadā Baltijā tika ieviestas krimināltiesības pēc Krievijas parauga, jo spēkā stājās nolikums „Par kriminālsodiem un labošanas sodiem”. Taču jāatzīmē, ka Pēteris I, 1716. gadā veicot krimināltiesību reformu Krievijā, par paraugu izmantoja Zviedrijas pieredzi šajā tiesību nozarē.⁷⁹

Rusifikācijas ietvaros 1889. gadā uz Baltiju attiecināja Krievijas 1864. gada Tiesu iekārtas un procesuālo tiesību nolikumu. Jāatzīst gan, ka uz Krieviju šajā ziņā liecu ietekmi bija atstājusi Francijas tiesu iekārta un procesuālās tiesības.⁸⁰

Arī 1919. gada 5. (8.) decembrī Tautas Padome pieņēma likumu „Par agrāko Krievijas likumu spēkā atstāšanu Latvijā”.⁸¹ Tikai pēc neatkarības atjaunošanas *de facto* 1990. 1991. gadā arī attiecībā uz publiskajām tiesībām, it īpaši uz valststiesībām, var runāt par Latvijas arvien lielāku integrēšanos ģermāņu tiesību lokā.⁸²

Jau starpkaru posmā jaundibinātā Latvijas valsts arī publiskajās tiesībās sāka tuvināties ģermāņu tiesību loka valstu izpratnei. To iezīmēja 1922. gada 15. februāra Latvijas Republikas Satversmes (turpmāk – LR Satversme) pieņemšana.⁸³ Kārļa Dišlera pētījumi liecina, ka LR Satversme atbilda tā laika demokrātisko valstu konstitūciju prasībām. Tās izstrādāšanā liela nozīme bija Vācijas (Veimāras Republikas), Francijas, Šveices kantonu un citu demokrātisko valstu konstitūcijām.⁸⁴ Tomēr līdz šim LR Satversmes izstrādāšanā nav akcentēta vēsturiska pieeja, kas atbilstu vēsturiskās tiesību skolas atziņām. Šāda pieeja bija vērojama, piemēram, attiecībā uz Valsts prezidenta un Saeimas pilnvaru termiņu, kas tika noteikts saskaņā ar Satversmes 1922. gada 15. februāra redakciju, t. i. triju gadu garumā⁸⁵ (pašreiz Valsts prezidentu un Saeimu ievēlē uz četriem gadiem⁸⁶). Arī Baltijas landtāgu un tā priekšstāvju (landmaršala – Vidzemē un zemes pilnvarotā – Kurzemē un Zemgalē) sasaukšanas un/vai pilnvaru termiņš bija trīs gadi. Vēlāk (19. gs.) līdz ar zemnieku brīvvališanas likumiem, to grozījumiem un papildinājumiem, kā arī ar likumu „Par pagasta valdēm” šie trīs gadi tika iestrādāti zemnieku likumdošanas aktos, un kļuva par latviešu tiesiskās izpratnes neatņemamu sastāvdaļu, kas skāra deputātu (pagasta pārstāvju vai vietnieku pulka), pagasta tiesnešu un citu amatpersonu „likumīgu” ievēlēšanas laiku.⁸⁷ Tātad tautas pārstāvju pilnvaru triju gadu termiņš, vismaz līdz Otrā pasaules kara sākumam, atbilda latviešu tautas garam vēsturiskās tiesību skolas izpratnei.

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas *de facto* 1990.–1991. gadā notika ne tikai Latvijas integrēšanās Eiropas Savienībā, bet arī, kā jau tika noskaidrots, arvien lielāka tuvināšanās ģermāņu tiesību lokam publisko tiesību ziņā. Tomēr tiesību skolas izpratmes ziņā pastāv viens „bet”: lai pārņemtas citu valstu tiesības kļūtu par „tautas gara” (tiesiskās apziņas) sastāvdaļu, nepietiek tikai ar to pasludināšanu par spēkā esošiem tiesību aktiem citā valstī. Ir vēl arī nepieciešams, lai tauta šos tiesību avotus akceptētu par savējiem. Var uzdot retorisku jautājumu: vai Latvijas tauta ir akceptējusi tos publisko tiesību normatīvos aktus⁸⁸, kas pieņemti mūsu zemē pēc Vācijas parauga, pielāgojot tos Latvijas vajadzībām pēc 1990. gada 4. maija. Visticamāk neviens nespēs atbildēt uz šo jautājumu, jo trūkst socioloģisku pētījumu šajā jautājumā. Līdz ar to par Latvijas Republikas piederību ģermāņu tiesību lokam publisko tiesību ziņā vēsturiskās tiesību skolas izpratnē jautājums ir atklāts.

Nacionāli konservatīvā vai demokrātiskā virziena pārstāvji – Johans Kaspers Bluntšli (*Johann Casper Bluntschli*) (1808–1881), F. G. fon Bunge, A. Švābe un citi – darbojās galvenokārt zemēs, kas vairs nebija Vācijas sastāvdaļa, tomēr ietilpa ģermāņu tiesību lokā.

Ievērojamākais nacionāli konservatīvā spārna pārstāvis Baltijā bija F. G. fon Bunge – Baltijas vietējo likumu kopojuma III daļas („*Свод местных узаконений губерний осмеевских. Часть третья*”⁸⁹) jeb Baltijas civillikumu (turpmāk – BVLK) III daļas autors.

BVLK III daļa tika izstrādāta pandektu tiesību garā, ievērojot vietējās ģermāņu tiesību īpatnības (piemēram, saglabājot jēdzienus „rīta dāvana” (*Morgengabe*), „reālnastā”, „virsīpašums”, „vecākā dēla priekšrocības”). Tātad F. G. fon Bunge savā zinātniski praktiskajā darbībā saskaņoja romānistu un ģermānistu viedokļus privāttiesību jomā. Arī turpmāk šādi centieni būs raksturīga iezīme Baltijā, kur faktiski nepastāv dalījums romānistos un ģermānistos.⁹⁰

BVLK III daļa bija nozīmīgākais civillikums Baltijā līdz Pirmajam pasaules karam (1914).⁹¹

F. G. fon Bunges konservatīvismu BVLK III daļas projekta izstrādes gaitā noteica. pirmkārt, Krievijas valdības nostāja tiesību kopojumu izstrādē (kodifikācijā). Atbilstoši šai nostājai spēkā esošās tiesības bija jāapkopo, izvairoties no tiesību jaunrades.⁹² Otrkārt, kā liecina Artas Jansones nolasītais referāts par romiešu tiesību ietekmi uz BVLK III daļu un 1937. gada Civillikumu Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 2004. gada starptautiskās zinātniskās konferences „Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā 20.–21. gs. mijā”.⁹³ F. G. Bunge aicināja atgriezties pie avotu vēsturiskās jēgas. Viņš „izvairoties no riskantām juridiski teorētiskām konstrukcijām, kurās personiskās izpratnes elements vienmēr ieņem centrālo vietu, un jautājumos, kuros viņa viedoklis nesaskanēja ar pieņemtiem uzskatiem praksē, [...] savu personisko viedokli atvirzīja otrajā plānā”⁹⁴. Tā Baltijā sāka veidoties civiltiesiskais konservatīvisms, kura pamati likti romiešu tiesību receptijā, ievērojot ģermāņu tiesību elementu. Tomēr BVLK III daļa nebija vienīgais civiltiesisko attiecību regulators Baltijā.

Bez BVLK III daļas nozīmīgu vietu Baltijas privāttiesībās ieņēma arī t. s. zemnieku likumi. Baltijas zemnieku privāttiesības bija neatņemama Baltijas privāttiesību sastāvdaļa. Tāpēc Baltijas zemnieki subsidārā nozīmē varēja izmantot BVLK III daļu. Par zemnieku tiesību avotiem tika atzītas arī paražas un tiesu prakse. Izklāsta ziņā kurzemnieku-zemgaliešu un vidzemnieku privāttiesības balstījās uz 19. gadsimtā Vācijā moderno pandektu tiesību doktrīnu un līdz ar to būtiski neatšķīrās ne no citu kārtu, ne arī no kontinentālās Eiropas privāttiesībām.⁹⁵

Zemnieku likumiem attiecībā pret BVLK III daļu bija speciālo normu statuss. citiem vārdiem, provinces kopējiem likumiem bija subsidārā nozīme. Tādējādi BVLK III daļu piemēroja tad, kad zemnieku kārtas speciālie likumi kādu attiecību neregulēja. Tā, piemēram, zemnieku likumos nav norādes, ka servitūtu nevar iegūt ierīguma ceļā. Šādu aizliegumu ietver BVLK III daļas 1261. un 1262. paragrāfs. Šajā sakarā juridiskā ziņā interesanta ir viena no ievērojamākām 19. gadsimta prāvām Liepājas apgabaltiesā starp baronu Oto Hrotkusu (*Громкусе*) un Sārnates piekrastes zvejniekiem (zvejnieki tika uzskatīti par zvejas zemniekiem. *Aut.*)⁹⁶

1897. gada 11. oktobrī Liepājas apgabaltiesa sāka izskatīt barona O. Hrotkusa prasību pret Vindavas apriņķa „Radzes” māju saimnieku Ansi Bērtiņu un „Pauriņu” māju saimnieku Mārtiņu Lekturu par to, ka viņi bez muižas atļaujas zvejo zivis Sārnates krastmalā.⁹⁷ Sevišķi tika uzsvērts, ka īpašnieks var būtvi rīkoties ar savu īpašumu (BVLK III, 707. paragrāfs) un krasta īpašniekam ir ekskluzīva tiesība ķert zivis krastmalā, kaut arī atklāta jūra nav neviena īpašums (BVLK III, 1011. paragrāfs).

Tiesa konstatēja, ka A. Bērtiņš un M. Lekters ir nopirkuši „Radzes” un „Pauriņu” mājas no barona O. Hrotkusa, kā arī to, ka mājas no ūdens atdala krastmala, taču neņēma vērā zvejnieku iebildumu, ka paisuma laikā jūra aizspiedz viņu īpašuma robežas un krastmalu viņi izmanto jau sen. Līdz ar to krastmala tika uzskatīta par neapstrīdamu barona īpašumu. Tā kā servitūtu nevar nodibināt ieilguma ceļā, Liepājas apgabaltiesa, pamatojoties uz izseno krasta īpašnieku tiesību ķert zivis un to, ka pie jūras nevar picklūt, nešķērsojot krastmalu, atzina Sārmates muižas (t. i., barona O. Hrotkusa) prasības pamatotību un noteica Sārmates muižai ekskluzīvas tiesības uz krastmalas lietošanu, aizliedzot ķert zivis Sārmates krastmalā bez īpašnieka atļaujas (t. i., bez noslēgta nomas līguma).

Vēl lielāku BVLK III daļas sasaisti ar zemnieku likumiem var konstatēt 1898. gada 10. novembrī Liepājas apgabaltiesā izskatītajā lietā par nelikumīgu „Abrudes” (*Абруды*) māju lietošanu prasībā, kuru bija cēlis Jēkabs Žulpe pret savu pusmāsu Annu Namgaudi un viņas vīru Frici Namgaudu.⁹⁸

Ar 1860. gada 12. jūnijā Kursītes pagasta tiesas lēmumu A. Namgauda tika apstiprināta par „Abrudes” māju mantinieci un F. Namgauds kā sievas mantas pārvaldnieks tika iecelts par „Abrudes” māju saimnieku. Kursītes pagasta tiesa taisīja nelikumīgu lēmumu tāpēc, ka Kristis Žulpe apliecināja, ka A. Namgauda ir viņa vienīgā mantiniece, bet bija noklusējis faktu, ka viņam no otrās laulības ir dēls – J. Žulpe, kurš saskaņā ar Kurzemes 1817. gada Kurzemes zemnieku likuma 108. paragrāfu arī bija mantinieks, pie tam, būdams vīriešu kārtas persona, zemes lietojuma mantošanā dabā baudīja priekšrocību attiecībā pret sievieti mantinieci (132. paragrāfs).⁹⁹

Liepājas apgabaltiesa konstatēja, ka J. Žulpe ir dzimis 1854. gada 11. martā. Tāpat pilngadība viņam iestājās 1875. gada 11. martā, bet vēlēšanos pieņemt mantojumu tika izteikta tikai 1880. gadā. No tā tiesa secināja, ka J. Žulpe bija zaudējis tiesības uz to pretendēt. Tiesa BVLK III daļas 3625. paragrāfā neatrada arī nevienu pamatotu argumentu nokavējuma sakarā. Jāpiebilst, ka tiesību zinātnē bieži vien ir interesanta tieši ar formālo loģiku un no tās izrietošās argumentācijas.

Turpinot lietas izmeklēšanu, tiesa konstatēja, ka Valsts īpašuma Baltijas nodaļa 1860. gadā F. Namgaudu atzinusi par izpērkamo „Abrudes” māju saimnieku, bet viņš savukārt (neizprotami gan – kāpēc? *Aut.*) 1880. gadā J. Žulpi atzinis par „Abrudes” māju saimnieku, bet tā kā ikviens ar savām tiesībām var rīkoties tā, kā grib, tad Liepājas apgabaltiesa J. Žulpi atzina par izpērkamo „Abrudes” māju saimnieku.

Šo spriedumu 1899. gada 20. martā Sanktpēterburgas Tiesu palāta, izskatot lietu apelācijas kārtībā, atstāja negrozītu.

Tomēr ne romiešu, ne ģermāņu tiesības formāli Latvijā nebija baltu vai lībiešu tiesības. Tāpēc vēsturiskās tiesību skolas ietvaros Baltijā izveidojās arī nacionāli demokrātiskais virziens¹⁰⁰, kas uzsvāru lika (liet arī tagad?) uz nacionālo tiesību – tāpat baltu un lībiešu tiesību pētīšanu. Redzamākais nacionāli demokrātiskā virziena pārstāvis Latvijā bija A. Švābe. Daudzējādā ziņā tieši pateicoties A. Švābem, Latvijas tiesībās ir iekļautas (saglabātas) atsevišķas normas un institūti, kas atbilst latviešu – lībiešu tautas garam (piemēram, līgava, līgavainis, radniecība, pagasts un citi tiesību institūti).¹⁰¹ Šāda tiesību papildināšana nav pretstāvējusi Latvijas privāttiesības ģermāņu tiesību loka tradīcijām.

Tādējādi jāsecina, ka pret romiešu-ģermāņu privāttiesībām Latvijā neviens nav uzstājis kā latviešu vai lībiešu garam neatbilstošām tiesībām. Līdz ar to autors izvirza tēzi, ka Latvijas tauta gadsimtu gaitā ir akceptējusi romiešu-ģermāņu privāttiesības kā savas.

5. Vēsturiskās tiesību skolas ietekme uz ģermāņu tiesību loka juridisko domāšanu

Tiesību zinātne ģermāņu tiesību telpā 18. un 19. gadsimtā bija nozīmīgākais tiesību avots. Tikai Lielās franču revolūcijas izraisītie demokratizācijas procesi, kas vienlīdzības un taisnīguma vārdā pozitīvās tiesības – tiesību kodifikācijas – pasludināja par vienīgo tiesību avotu, uz laiku doktrīnai atņēma tās iepriekšējo statusu.

F. K. fon Savinji pilnīgi pamatoti mēģināja kavēt šo procesu, norādot, ka tieši doktrīna palīdz labāk izprast tiesību būtību, jo neviens normatīvais akts neatklāj likuma „garu”. Arī tiesību tālākveidošanas izpratne sakņojas tieši tiesību zinātnē.¹⁰²

Arī vēsturiskās tiesību skolas teorijā atspoguļojas doma par to, ka tiesības dzimst tautas apziņā un ar laiku transformējas paražu tiesībās, kuras apkopo un sistematizē profesori, bet likumdevējs formāli piešķir šīm apkopotajām paražu tiesībām pozitīvo tiesību statusu. Tātad netieši ir norādīts uz likumdevēja otršķirīgo nozīmi. Ļoti iespējams, tieši tas, nevis vēsturiskās tiesību skolas sauklis „visam savs laiks”, kas it kā formāli aicināja uz nesteidzīgām reformām, bet gan neatbilstība laika garam vai arī G. F. Puhtas jurisprudences jēdzienu atrautība no dzīves bija patiesais kritikas avots.¹⁰³

Formāli gan netika apstrīdētas likumdevēja tiesības. Vēsturiskās tiesību skolas pētnieki vairāk uzsvēra zinātnes un likumdošanas savstarpējo sadarbību, jo neapšaubāmi doktrīna līdz ar komentāriem, skaidrojumiem un zinātniskajām metodēm palīdz (arī likumdevējam) labāk izprast likuma „garu”. Šāda normatīvo tiesību aktu izvērtēšana atvieglo kļūdu novēršanu. Tomēr tieši tiesību zinātne rada arī atšķirības tiesību izpratnē. Tā, piemēram, Vācijā lielā cieņā ir komentāri, turpretī Francijā – skaidrojošās vārdnīcas.

Mūsdienās pats likumdevējs ir „atteicies” no pozitīvo tiesību augstākā spēka, norādot, ka norma nevar būt pretrunā, piemēram, ar labu ticību vai tiesību principiem. Likumdevējam ir jāievēro arī konstitūcija, lai likumi nebūtu pretrunā ar to.¹⁰⁴

Vēsturiskā tiesību skola tieši pretēji pārmetumiem iestājās par „dzīvajām tiesībām”, jo uzskatīja, ka tiesesim jāskata lieta pēc būtības, nevis pēc formāli apstiprināta likuma,¹⁰⁵ un tādējādi nonāca anglosakšu (*common law*) pozīcijās. Precīzi to definējis F. K. fon Savinji: „Labi tiesneši ir svarīgāki par visaptverošiem tiesību kopojuumiem [likumu vai tiesību kodifikācijām] (*Gute Richter sind wichtiger als umfassende Gesetze*).”¹⁰⁶

19. gadsimtā noslēdzās ievērojams tiesas process saistībā ar kuršu kņiņu tiesisko stāvokli. Kurzemes hercogistes laikā, neievērojot kuršu kņiņu izeļšanos un ar to saistīto tiesisko stāvokli, hercogistes ierēdņi tiem prettiesiski uzspieda pildīt publiskas klausas par labu valstij. Lai arī pēc Livonijas vasaļvalstu konfederācijas sabrukuma (1561. g.) bijušie Kurzemes valdnieku pēcteči pakāpeniski zaudēja savu ietekmi, juridiski tas nevarēja mainīt viņu tiesisko statusu. Ignorējot šo patiesību un uzliedzot publiskas klausas, kuru pildīšanu dažādu sakrītību dēļ vieni ierēdņi bija panākuši ar varu, nākamie ierēdņi jau uzskatīja par likumīgu pienākumu.

Šis process turpinājās līdz pat krievu laikiem, kad kņiņi 19. gadsimta sākumā beidzot iesniedza prasību par savu aizskarto tiesību aizstāvēšanu un to atjaunošanu agrākajā stāvoklī.

Pēc vairākām instancēm, tikai 1875. gada janvārī Kurzemes guberņas galma tiesa Jelgavā apelācijas kārtībā pasludināja šādu spriedumu:

- 1) saskaņā ar Sakšu spoguļa un Švābu spoguļa lēņu tiesību teoriju īstos lēņus, kas prasīja kara gaitas, varēja dot tikai bruņiniekiem;
- 2) kuršu kņiņu grāmatās apliecinātie lēņi bija īsti, bet ne zemnieku lēņi, un tāpēc pirmie kņiņi katrā ziņā atzīti par bruņinieku dzimuma personām;

3) to spilgti pierāda [arī] ķoniņiem piešķirtās medību un ģerboņu tiesības un tieslietu piekritība virskapitāna tiesai.¹⁰⁷

1884. gadā Krievijas Senāts (Augstākā tiesa. *Aut.*) šo spriedumu atstāja spēkā, pamatojoties uz 1320. un 1333. gadā Tontegodes izdotajām lēņu grāmatām. Turklāt šī impērijas tiesa, ievērojot principu, ka nevienam tiesiskā kārtā iegūtās tiesības nevar nelikumīgi atņemt (apgaismības laika dabisko tiesību garā izdarīts secinājums. *Aut.*), pasludināja, ka ķoniņi bauda priekšrocības nodokļu un gaitu brīvības ziņā līdzīgi visai Baltijas bruņniecībai, kaut arī atstāja atklātu jautājumu par viņu piederību muižnieku kārtai.

Tādējādi gan Kurzemes, gan cariskās Krievijas augstākie tiesneši atzina, ka Tontegodes un Poniķi ir bruņinieku kārtas personas, bet viņu lēņi ir īsti Sakšu spoguļa un Švābu spoguļa izpratnē.¹⁰⁸

Šis tiesas spriedums ir nozīmīgs tajā ziņā, ka to taisījuši „labi” tiesneši. Lietas izmeklēšanas gaitā tiesai bija jāizvērtē gan viduslaiku lēņu grāmatas, gan arī to atbilstība lēņu tiesību teorijai un ievērojamiem ģermāņu tiesību pieminekļiem viduslaikos - Sakšu spogulim un Švābu spogulim. Tas liecina, ka tiesa savā izmeklēšanā daudzējādā ziņā izmantojusi vēsturiskās tiesību skolas zinātniski pētniecisko metodi - vēsturisko metodi, turklāt izdarīja dabiskajām tiesībām atbilstīgu secinājumu. Tas lieku reizi pasvītīro abu doktrīnu savienošanas lietderību.

Tādējādi kļūst skaidrs vēsturiskās tiesību skolas norādījums uz to, ka ar likumdošanas palīdzību nevar izveidot pilnīgu tiesību sistēmu.

Ne F. K. fon Savinji, ne arī kāds no viņa sekotājiem nebija pret tiesību kodifikācijām, tikai kodifikācijai jeb likumdevēja „radošajai” darbībai viņi nepiešķīra izšķirošu nozīmi.

Ar tiesu vēsturiskās tiesību skolas līdzdalību ģermāņu tiesību lokā pozitīvo tiesību kategoriju ieguvušie dabisko tiesību principi, kas tika iekļauti satversmē, konstitūcijās, pamatlikumos, uz laiku kopā ar citiem normatīvajiem aktiem izveidoja pašpietiekamu tiesību sistēmu. Līdz ar to radās priekšstats, ka taisnīgums izriet no likumiem (normatīviem tiesību aktiem) un tāpēc citi tiesību avoti nav nepieciešami. Tas palīdzēja nostiprināties tiesību pozitīvismam, kas bija dominējošā doktrīna Eiropā līdz Otrā pasaules kara beigām, un ko savās interesēs izmantoja arī totalitārie režīmi - fašisms, nacisms, komunisms.

Kopsavilkums

1. Vēsturiskās tiesību skolas doktrīna atbilda laika garam, jo apmierināja ģermāņu lokam piederošo zemju prasības pēc brīvības un nacionāli valstiskas vienotības.
2. Latviešu nacionālās apziņas veidošanās līdz Pirmajam pasaules karam (1914) nebija iedomājama bez tautas kultūras vēstures pētniecības. Šī vēsture atainojās arī vēsturiskās tiesību skolas nostādņēs.
3. Vēsturiskās tiesību skolas ietvaros var izšķirt trīs virzienus - romānistu, ģermānistu un nacionāli konservatīvo un/vai demokrātisko virzienu. Redzamākie doktrīnas pārstāvji Baltijā (Latvijā) bija F. G. fon Bunge (konservatīvā virziena pārstāvis) un A. Švābe (demokrātiskā virziena pārstāvis).
4. Vēsturisko tiesību skolu ir ietekmējušas G. V. F. Hēgeļa idejas. Līdz ar to viņa secinājumi (galvenokārt par publiskajām tiesībām) iekļaujas arī vēsturiskās tiesību skolas koncepcijā.
5. Atšķirībā no Vācijas Baltijā (Latvijā) nav konstatējams vēsturiskās tiesību skolas zinātnieku iedalījums romānistos un ģermānistos.
6. Vēsturiskās tiesību skolas atziņas lielā mērā ir ietekmējušas ģermāņu tiesību loka valstu juridisko domāšanu. Latvijas tiesību sistēmai (līdz šim) nozīmīga ir bijusi

doktrīnas ietekme uz privāttiesībām.

7. Latvijas tauta ir akceptējusi romiešu-ģermāņu privāttiesības kā savējās.
8. Latvijas piederība ģermāņu tiesību lokam publisko tiesību ziņā vēsturiskās tiesību skolas izpratnē ir diskutējams jautājums.
9. Vēsturiskā tiesību skola ievērojamu nozīmi likumdošanas procesā ir piešķīrusi zinātnieku (profesoru) darbībai.
10. Zinātnieku aprindās ir „iesakņojies” uzskats par vēsturiskās tiesību skolas „atraitību no dzīves” (t. i., juridiskās prakses) daudzējādā ziņā ir pārspīlēts, jo, piemēram, F. K. fon Savinji iestājās par „dzīvajām tiesībām”, uzsverot ka tiesesim jāskata lieta pēc būtības, nevis formāli apstiprināta likuma, un līdz ar to faktiski nonākot anglosakšu tiesību loka pozīcijās.
11. Vēsturiskā tiesību skolas doktrīna principā nav pretrunā ar dabisko tiesību atziņām. Turklāt tā sakārtoja dabisko tiesību atziņas (principus) noteiktā sistēmā, atmetot lieko, uz dabiskajām tiesībām neattiecināmo.
12. Lai arī vēsturiskās tiesību skolas un marksistu mērķi bija atšķirīgi, abām doktrīnām ir līdzīgas zinātniski pētnieciskās metodes, kurās dominē vēsturiska pieeja.
13. Tiesību pētniecība vēsturiskās tiesību skolas garā nav raksturīga tikai ģermāņu tiesībām un nav tikai arī vienīgi šī tiesību loka fenomens. Līdzīga zinātniska pieeja ir konstatējama arī romāņu un anglosakšu tiesību pētniecībā.
14. Vēsturiskā tiesību skola ir ietekmējusi tiesību filozofijas koncepcijas, kas balstās uz interešu konceptu un vērtību konceptu, kā arī tiesību socioloģijas un tiesību antropoloģijas pētījumus (īpaši attiecībā uz anglosakšu tiesību loku).

IZMANTOTĀ LITERATŪRA UN AVOTI

Literatūra

- Adamovičs, L. *Latviešu tautības veidošanās un tautas izglītība latviešu un vācu apgaismojumā*. – [B.v.] un [g.]
- Adomeit, K. *Rechts- und Staatsphilosophie II*. Rechtsdenker der Neuzeit. 2. Auflage. Heidelberg : C. F. Müller Verlag, 2002.
- Ābers, B. *Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gs. pirmajā pusē*. Rīga : A. Gulbis, 1936.
- Broks, J. *Tiesības. Filozofija*. Rīga : SIA Biznesa augstskola „Turība”, 2004.
- Brox, H., Rütters, B. *Arbeitsrecht*. 15. nebearbeitete Auflage. Stuttgart, Berlin, Köln : Verlag W. Kohlhammer, 2002.
- Von Bunge, F. G. *Altivlands Rechtsbücher*. Leipzig : Druck und Verlag von Breitkopf und Härtel, 1879.
- Coing, H. *Europäische Privatrecht* (1800 bis 1914). 19. Jahrhundert. München : C. H. Beck'sche Verlagbuchhandlung, 1989. Bd. II.
- David, R., Grasmann, G. *Einführung in die großen Rechtssysteme der Gegenwart*. München : C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1988.
- Dišlers, K. *Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas*. Rīga : TNA, 2004.
- Doherty, M. *Jurisprudence: the Philosophy of Law. Textbook*. Fourth edition. Holborn College: Old Bailey press, 2005.
- Doherty, M. *Jurisprudence: the Philosophy of Law. Revision Workbook*. Third edition. Holborn College : Old Bailey press, 2004, 2006 (reprinted).
- Gumplowicz, L. *Geschichte der Staatstheorien*. Innsbruck : Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1905.
- Hattenhauer, H. *Europäische Rechtsgeschichte*. 2. verbesserte Auflage. Heidelberg : C. H. Müller Juristischer Verlag, 1994.
- Ideju vēsture Latvijā. Antoloģija*. [B.v.] : Zvaigzne ABC, 1995.
- Jansone, A. *Daži salīdzinoši aspekti romiešu tiesību recepcijā 1864. gada Vīetējo civillikumu kopojuma III daļā un 1937. gada Civillikumā. Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā 20.–21. gs. mijā*. Rīga : Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte, 2006.
- Kalniņš, V. *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture*. Rīga : Zvaigzne, 1972. 1. daļa.

- Kūle, M., Kūlis, R. *Filosofija*. 2. izdevums. [B.v.] : Apgāds „Burtnieks”, 1997.
- Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti (10.–16. gs.)*. Prof. E. Melņiša redakcijā. Rīga : LU žurnāla „Latvijas vēsture” fonds, 1998.
- Latvijas tiesību vēsture*. Prof., dr. iur. Dīriha Andreja Lēbera redakcijā. Rīga : Fonds Latvijas vēsture, 2000.
- Lazdiņš, J. *Baltijas zemnieku privāttiesības (XIX gs.)*. Rīga: SIA Biznesa augstskola „Turība”, 2000.
- Lazdiņš, J. Darba tiesību pirmsākumi Latvijā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 2000, Nr. 1/2. 129.–131. lpp.
- Lazdiņš, J. Laulības tiesību ģenēze un evolūcija Latvijā. *Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie laiki*, 2002, Nr. 2 (46), 31.–39. lpp.
- Lazdiņš, J. Mantošana pēc Baltijas zemnieku likumiem 19. gs. *Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie laiki*, 2000, Nr. 3, 4. -7. lpp.
- Lazdiņš, J. *Privāttiesību ģenēze un evolūcija Latvijā (X–XX gs.)*. Promocijai izvirzīto darbu kopsavilkums. Genesis and evolution of Private Law in Latvia (10th–20th). Summary of papers proposed for promotion. Rīga, 2000.
- Mierīņa, A. *Agrārās attiecības un zemnieku stāvoklis XIX gs. otrajā pusē*. Rīga : Zinātne, 1968.
- Mīnes, P. *Krimināltiesību kurss. Vispārīgā daļa*. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga : Tiesu nama aģentūra, 2005.
- No politiskās un tiesiskās domas vēstures*. Zin. vad. prof. E. Melņišis. Rīga : Latvijas Universitāte, 1992.
- Schlosser, H. *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte. Rechtsentwicklungen im europäischen Kontext*. 9. Auflage. Heidelberg : C. F. Müller, 2001.
- Švābe, A. Kursu ķoniņu un novadnieku tiesiskais stāvoklis. *Rīgas Latviešu biedrības zinātņu komitejas rakstu krājums Nr. 21*. Rīga : Latvijas kultūra, 1933.
- Švābe, A. *Latvijas vēsture (1800–1914)*. Upsala : Daugava, 1958.
- Švābe, A. *Latvijas kultūras vēsture*. 1. sēj. Rīga : Kultūras balss, 1921.
- Švābe, A. *Pagasta vēsture*. 1. daļa. Rīga : J. Rozes apgāds, 1926.
- Švābe, A. *Vecākās zemnieku tiesības*. Rīga : Latvijas skolotāju savienība, 1927.
- Švābe, A. *Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā*. Rīga : Latv. zemn. sav. spiestuve, 1930.
- Zeids, T. *Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti*. Rīga : Zvaigzne, 1992.
- Zippelius, R. *Rechtsgeschichte. Juristische Kurz-Lehrbücher*. 4. Auflage. München : Verlag C. H. Beck, 2003.
- Zweigert, K., Kötz, H. *Einführung in die Rechtsvergleichung*. 3. Auflage. Tübingen : J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1996.
- Аннерс, Э. *История Европейского права*. Москва : Наука, 1996.
- Азаркин, Н. М. *Всеобщая история юриспруденции*. Курс лекций. Москва : издательство «Юридическая литература», 2003.
- История политических и правовых учений. Учебник для вузов*. Под общей редакцией академика РАН, доктора юридических наук, профессора В. С. Нерсесянца. Москва : издательство НОРМА, 2003.
- Нерсесянц, В. С. *Философия права. Учебник для вузов*. Москва : издательская группа НОРМА-ИНФРА М, 1998.
- Нерсесянц, В. С. *Философия права Гегеля*. Москва : Юрист, 1998.
- Пахман, С. В. *История кодификации гражданского права. Русское юридическое наследие*. Москва : Издательство «Зерцало», 2004.

Uzziņu literatūra

- Charles Darwin. Available: <http://www.ournet.md/~biochim/istoria/darwin.html> (aplūkots 25.05.2006).
- Friedrich Engels. Available: http://de.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Engels (aplūkots 26.05.2006).
- Henry James Sumner Maine. Available: http://en.wikipedia.org/wiki/Sir_Henry_Maine (aplūkots 24.05.2006).
- Karl Friedrich Eichhorn. Available: http://en.wikipedia.org/wiki/Karl_Friedrich_Eichhorn (aplūkots 12.06.2006).
- Sabiedriski ekonomiskā formācija. *Latvijas Padomju enciklopēdija*. Rīga : Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1986. 8. sēj., 515., 516. lpp.
- The history guide. Lectures on modern European intellectual history. Karl Marx. (1818–1883)*. Available: <http://www.historyguide.org/intellect/marx.html> (aplūkots 26.05.2006).

Normatīvie tiesību akti

- Latvijas Republikas Satversme. Pieejams: <http://pro.nais.lv/naiscr/text.cfm?Key=0121011922021532769> (aplūkots 15.06.2006).
- Buddenbrock, G. J. *Sammlung der Gesetze, welche das heutige Livländische Landrecht enthalten, kritisch bearbeitet*. Riga : W. F. Häcker, 1821, Bd. 2, Abt. I.
- Von Rummel, C. *Curländische Landtags- Conferential-Schlüsse von 1618 bis 1759*. Dorpat, 1851.
- Von Ziegenhorn, Ch. G. *Staatsrecht der Herzogthümer Curland un Semgallen*. Königsberg, 1772.
- Крестьянская реформа в России 1861. *Сборник законодательных актов*. Москва : Государственное издательство юридической литературы, 1954.
- Полн. собр. законов*. Под редакцией А. Ф. Волжого и Ю. Д. Филипова. С.-Петербург : Общественная польза, 1899.
- Полн. собр. зак., т. 34, № 27024.
- Полн. собр. зак., т. 36, № 27735.
- Сборник узаконений о крестьянах Прибалтийских губерний*. Сост. В. И. Рейтерн. С.-Петербург : Общественная польза, 1898, т. 1-3.
- Сводь местных узаконений губерний остзейских. Учреждения*. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Второго Отделеления Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, 1845, часть первая.
- Сводь местных узаконений губерний остзейских. Законы о состояніяхъ*. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, 1845, часть вторая.
- Сводь местных узаконений губерний остзейских. Законы гражданскіе*. Въ Типографіи Второго Отделеления Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, 1845, часть третья.

Judikatūra

- LVVA 770 f., 6. apr., 32.l.
- LVVA 770.f., 6.apr., 12.l.

Dokumenti

- Švābe, A. *Senās Latvijas vēstures avoti*. Rīga : Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1937, 2. sēj., 1. burtn.
- Švābe, A. *Senās Latvijas vēstures avoti*. Rīga : Latvijas vēstures institūta apgāds, 1940, 2. sēj., 2. burtn.
- Švābe, A. *Vidzemes tiesību vēstures avoti*. Rīga : Latvijas Vēstures institūta apgādiens, 1941.
- Intervijas
- Materiāli no intervijas ar Jautrīti Briedi un Arvīdu Dravnicku par normatīvo tiesību aktu izstrādi valststiesībās.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Schlosser, H. *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte. Rechtsentwicklungen im europäischen Kontext*. 9. Auflage. Heidenberg : C. F. Müller, 2001, S. 144.
- ² Doherty, M. *Jurisprudence: the Philosophy of Law. Textbook*. Fourth edition. Holborn College: Old Bailey press, 2005. p. 237.
- ³ Schlosser H. *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte ...* S. 142.
- ⁴ Kristiāna Volfa (1679–1754) darbība, pēc Hansa Šlesera domām, skatoties no privātiesību viedokļa Vācijā, uzskatāma par augstāko no noslēdzošo sasniegumu dabisko tiesību doktrīnā („...J fand die Naturrechtslehre in Deutschland ihren Höhepunkt und Abschluss”) pirms tās norieta 19. gadsimtā. Sk.: Schlosser, H. *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte ...* S. 108.
- ⁵ Schlosser, H. *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte ...* S. 143.
- ⁶ J. G. Herders aptuveni piecus gadus nodzīvoja Rīgā. Sk.: *Ideju vēsture Latvijā. Antoloģija*. [B.v.] : Zvaigzne ABC, 1995, 191. lpp.

- ⁷ *Idejvēsture Latvijā...*, 190–209. lpp.; Schlosser, H. *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte...* S. 145; Zweigert, K., Kötz, H. *Einführung in die Rechtsvergleichung*. 3. Auflage. Tübingen : J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1996. S. 137.
- ⁸ Schlosser, H. *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte* ..., S. 144–147; Zippelius, R. *Rechtsphilosophie. Juristische Kurz-Lehrbücher*. 4. Auflage. München : Verlag C. H. Beck, 2003, S. 17, 18.
- ⁹ Zippelius, R. *Rechtsphilosophie* ..., S. 17, 18.
- ¹⁰ Schlosser, H. *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte* ..., S. 144, 145.
- ¹¹ Zippelius, R. *Rechtsphilosophie* ..., S. 18.
- ¹² *Ibid.*, S. 18, 19.
- ¹³ Полн. собр. зак., т. 34, № 27024.
- ¹⁴ Полн. собр. зак., т. 36, № 27735.
- ¹⁵ *Крестьянская реформа в России 1861. Сборник законодательных актов*. Москва : Государственное издательство юридической литературы, 1954.
- ¹⁶ Švābe, A. *Latvijas vēsture (1800–1914)*. Ūpsala : Daugava, 1958. 368. lpp.
- ¹⁷ Adamovičs, L. *Latviešu tautības veidošanās un tautas izglītība latviešu un vācu apgaismojumā*. [B.v.] un [g.], 344., 345. lpp.
- ¹⁸ Schlosser, H. *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte* S. 144; История политических и правовых учений. Учебник для вузов. Под общ. ред. академика РАН, доктора юридических наук, профессора В. С. Нерсесянца. Москва : издательство ИОРМА, 2003, с. 321–324.
- ¹⁹ Adomeit, K. *Rechts- und Staatsphilosophie II. Rechtsdenker der Neuzeit*. 2. Auflage. Heidelberg : C. F. Müller Verlag, 2002, S. 69.
- ²⁰ Š. L. de Monteskjē bija domājis galvenokārt pozitīvās tiesības. Sk.: Азаркин, Н. М. *Всеобщая история юриспруденции. Курс лекций*. Москва : издательство «Юридическая литература», 2003, с. 333–339; *История политических и правовых учений* ..., с. 281–290; Нерсесянц, В. С. *Философия права. Учебник для вузов*. Москва : издательская группа ИОРМА-ИНФРА М., 1998, с. 472–478.
- ²¹ Available: http://en.wikipedia.org/wiki/Sir_Henry_Maine (aplūkots 24.05.2006).
- ²² Available: <http://www.ournet.md/~biochim/istoria/darwin.html> (aplūkots 25.05.2006).
- ²³ Doherty, M. *Jurisprudence ... Textbook* p. 238.
- ²⁴ Doherty, M. *Jurisprudence: the Philosophy of Law. Revision Workbook*. Third edition. Holborn College : Old Bailey press, 2004, 2006 (reprinted), p. 117–119.
- ²⁵ Doherty, M. *Jurisprudence ... Revision Workbook* p. 124, 125.
- ²⁶ „Pēc Marksa domām, vēsturiskais norisinās kā sešņa kvalitatīvi noteiktu sociālo organizāciju sabiedriski ekonomisko formāciju maiņa, kas galarezultātā nenovēršami ved pie sava augstākā mērķa – atbrīvotā darba un cilvēka radošo spēju apliecinājuma. [...] Marksisms arī pārstāv procesa filozofiju, jo pievēršas sociālajām norisēm no attīstības un progresā viedokļa, par vēstures likumsakarību uzskatot šķiru cīņu. Šķiru cīņa rosina cilvēces attīstību, vienas sabiedriski ekonomiskās formācijas aizstāšanu ar nākamio – pēc marksistu domām, progresīvāku – formāciju” (citēts pēc: Kūle, M., Kūlis, R. *Filosofija*. 2. izdevums. [B.v.]: Apģāds „Burtnieks”, 1997, 325., 365., 366. lpp.). Par nevienlīdzības pamatu K. Marks uzskatīja privātpasūnu. Līdz ar to privātpasūna likvidēšana vienlaikus iezīmētu arī jaunu, progresīvāku sabiedrisko attiecību izveidošanas iespējas (vairāk par šo problēmu sk.: Kūle, M., Kūlis, R. *Filosofija* ..., 322.–331. lpp.).
- ²⁷ Available: <http://www.historyguide.org/intellect/marx.html> (aplūkots 26.05.2006).
- ²⁸ Available: http://de.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Engels (aplūkots 26.05.2006).
- ²⁹ Sabiedriski ekonomiskā formācija. *Latvijas Padomju enciklopēdija*. Rīga : Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1986, 8. sēj., 515., 516. lpp.
- ³⁰ Broks, J. *Tiesības. Filozofija*. Rīga : SIA Biznesa augstskola „Turība”, 2004, 199. lpp.
- ³¹ Doherty, M. *Jurisprudence ... Revision Workbook* p. 119, 120.
- ³² *Ibid.*, S. 152.
- ³³ Åbers, B. *Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gs. pirmajā pusē*. Rīga : A. Gulbis, 1936, 47., 48. lpp.
- ³⁴ Lazdiņš, J. *Baltijas zemnieku privāttiesības (XIX gs.)*. Rīga : SIA Biznesa augstskola „Turība”, 2000, 211. lpp.
- ³⁵ Mieriņa, A. *Agrārās attiecības un zemnieku stāvoklis XIX gs. otrajā pusē*. Rīga : Zinātne, 1968, 74. lpp.
- ³⁶ Lazdiņš, J. *Baltijas zemnieku privāttiesības* ..., 211. lpp.
- ³⁷ Coing, H. *Europäische Privatrecht (1800 bis 1914)*. 19. Jahrhundert. München : C. H. Beck'sche Verlagbuchhandlung, 1989. Bd. II. S. 41.
- ³⁸ Vēsturiskā tiesību skola kā privāttiesību svarīgāko elementu uzskatīja privātautonomijas (grības) brīvību. Tomēr tika arī akcentēts, ka privāttiesiskā autonomija ir ierobežojama ar

- līgumu, kas pēc brīvi izteiktas gribas vienai pusei piešķir zināmas tiesības noteikt otras personas privāto autonomiju līgumisko attiecību ietvaros. Sk.: Coing, H. *Europäische Privatrecht* ..., S. 43, 44.
- ³⁹ Justiniāns Idzīvoja no 482. līdz 565. gadam. Sk.: Hattenhauer, H. *Europäische Rechtsgeschichte*. 2. verbesserte Auflage. Heidelberg: C. H. Müller Juristischer Verlag, 1994, S. 51.
- ⁴⁰ Coing, H. *Europäische Privatrecht* ..., S. 43–45.
- ⁴¹ *Ibid.*, S. 42.
- ⁴² Schlosser, H. *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte* ..., S. 157–159.
- ⁴³ Пахман, С. В. История кодификации гражданского права. Русское юридическое наследие. Москва: Издательство «Зерцало», 2004. с. 107–125; Schlosser, H. *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte* ..., S. 174–179.
- ⁴⁴ G. F. Puhtas pētījumi bija saistīti ar paražu tiesībām un zinātnieku tiesībām (doktrīnu) tiesību avota izpratnē.
- ⁴⁵ Bez R. fon Jeringa nav iedomājama tālākā interešu un vērtību tiesību teorijas attīstība.
- ⁴⁶ Schlosser, H. *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte* ..., S. 166–168.
- ⁴⁷ Broks, J. *Tiesības* ..., 237. lpp.
- ⁴⁸ Schlosser, H. *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte* ..., S. 167.
- ⁴⁹ *Ibid.*, S. 142–170.
- ⁵⁰ *Ibid.*, S. 148–150.
- ⁵¹ Coing, H. *Europäische Privatrecht* ..., S. 40–45; Zweigert, K., Kötz, H. *Einführung in die Rechtsvergleichung* ..., S. 133–140.
- ⁵² O. fon Gierkes pazīstamākie darbi ir „*Das deutsche Genossenschaftsrecht*” (1868–1881) un „*Die Genossenschaftstheorie und die deutsche Rechtsprechung*” (1887).
- ⁵³ Schlosser, H. *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte* ..., S. 151, 156–160, 162–165, 168–171.
- ⁵⁴ Coing, H. *Europäische Privatrecht (1800 bis 1914)* ..., S. 197.
- ⁵⁵ Līdzīgi procesi notika arī Latvijā. Sk.: Lazdiņš, J. Darba tiesību pirmsākumi Latvijā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 2000, Nr. 1/2, 129.–131. lpp.
- ⁵⁶ Brox, H., Rütger, B. *Arbeitsrecht. 15. neu bearbeitete Auflage*. Stuttgart, Berlin, Köln: Verlag W. Kohlhammer, 2002, S. 3.
- ⁵⁷ Schlosser, H. *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte* ..., S. 145, 159. Available: http://en.wikipedia.org/wiki/Karl_Friedrich_Eichhorn (aplūkots 12.06.2006).
- ⁵⁸ Available: http://en.wikipedia.org/wiki/Karl_Friedrich_Eichhorn (aplūkots 12.06.2006).
- ⁵⁹ Schlosser, H. *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte* ..., S. 158–161.
- ⁶⁰ Zeids, T. *Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti*. Rīga: Zvaigzne, 1992, 49., 50. lpp.
- ⁶¹ Turpat, 50. lpp.
- ⁶² Turpat, 50., 51. lpp.
- ⁶³ Von Bunge, F. G. *Altlivlands Rechtsbücher*. Leipzig: Druck und Verlag von Breitkopf und Härtel, 1879.
- ⁶⁴ Zeids, T. *Senākie rakstītie* ..., 50.–52. lpp.
- ⁶⁵ Švābe, A. *Senās Latvijas vēstures avoti*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1937, 2. sēj., 1. burtn.; Švābe, A. *Senās Latvijas vēstures avoti*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1940, 2. sēj., 2. burtn.
- ⁶⁶ Švābe, A. *Vidzemes tiesību vēstures avoti*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgādiens, 1941.
- ⁶⁷ Zeids, T. *Senākie rakstītie* ..., 54. lpp.
- ⁶⁸ *Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti* (10. 16. gs.). Prof. E. Melkīša redakcijā. Rīga: LU žurnāla „Latvijas vēsture” fonds, 1998.
- ⁶⁹ Von Ziegenhorn, Ch. G. *Staatsrecht der Herzogthümer Curland und Semigallen*. Königsberg, 1772.
- ⁷⁰ Von Rummel, C. *Curländische Landtags- Conferential-Schlüsse von 1618 bis 1759 nach Vergleichung mehrere Handschriften*. Dorpat, 1851.
- ⁷¹ Buddenbrock, G. J. *Sammlung der Gesetze, welche das heutige Livländische Landrecht enthalten, kritisch bearbeitet*. Riga: W. F. Häcker, 1821, Bd. 2. Abt. 1.
- ⁷² Broks, J. *Tiesības* ..., 162.–170. lpp.; Gumpłowicz, L. *Geschichte der Staatstheorien*. Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1905, S. 295–300; Азаркин, Н. М. *Всёобщая история юриспруденции* ..., с. 397–405; Пересыяни, В. С. *Философия права Гегеля*. Москва: Юрист, 1998.
- ⁷³ *Ne politiskās un tiesiskās domas vēstures*. Zin. vad. prof. E. Melkīsis. Rīga: Latvijas Universitāte, 1992, 85.–92. lpp.; Пересыяни, В. С. *Философия права* ..., с. 498–510; Пересыяни, В. С. *Философия права Гегеля* ..., с. 63–83.
- ⁷⁴ Visticamāk, domāta bija ne tikai Vācija, bet visas Ziemeļeiropas tautas. Sk.: Broks, J. *Tiesības* ..., 169. lpp.

- ⁷³ Broks, J. *Tiesības ...*, 169. lpp; *История политических и правовой учений ...*, с. 429; *История политических и правовой учений ...*, с. 429; Нерсесянц, В. С. *Философия права ...*, с. 498-510.
- ⁷⁴ Азаркин, Н. М. *Всеобщая история юриспруденции ...*, с. 501-512; *История политических и правовой учений ...*, с. 544-553.
- ⁷⁵ Kalniņš, V. *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture*. Rīga : Zvaigzne, 1972, 189.-194., 293.-298., 347.-351. lpp.
- ⁷⁶ Turpat, 189.-194., 293.-298. lpp. Sk. arī: *Полн. собр. законов*. Под ред. А. Ф. Волкого и Ю. Д. Филипова. С.-Петербург : Общественная польза, 1899.
- ⁷⁷ Mines, P. *Krimināltiesību kurss. Vāpārīgā daļa*. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga : Tiesu nama aģentūra, 2005, 61. lpp. Sk. arī: *Полн. собр. законов*. Под ред. А. Ф. Волкого и Ю. Д. Филипова. С.-Петербург : Общественная польза, 1899.
- ⁷⁸ Аннерс, Э. *История Европейского права*. Москва : Наука, 1996, с. 363. Sk. arī: *Полн. собр. законов*. (под редакцией А. Ф. Волкого и Ю. Д. Филипова). С.-Петербург : Общественная польза, 1899.
- ⁷⁹ *Latvijas tiesību vēsture*. Prof., Dr. iur. Dīriha Andreja Lēbera redakcijā. Rīga : Fonds Latvijas vēsture, 2000, 144. lpp.
- ⁸⁰ Intervijas materiāli ar Jautrīti Briedi un Arvīdu Dravnieku par normatīvo tiesību aktu izstrādi valststiesībās.
- ⁸¹ Available: <http://pro.nais.lv/naiser/text.cfm?Key=0121011922021532769> (aplūkots 15.06.2006).
- ⁸² Dislers, K. *Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas*. Rīga : TNA, 2004, 40.-50. lpp.
- ⁸³ Turpat, 77., 117. lpp.
- ⁸⁴ LR Satversmē noteikts, ka Saeimu ievēlē uz četriem gadiem (10. p.) un Valsts prezidentu ievēlē Saeima uz četriem gadiem (35. p.). Pieejams: <http://pro.nais.lv/naiser/text.cfm?Key=0121011922021532769> (aplūkots 15.06.2006.)
- ⁸⁵ Kalniņš, V. *Latvijas PSR valsts ...* - 232., 233., 238., 239. lpp; Lazdiņš, J. *Baltijas zemnieku privāttiesības ...*, 50.-82. lpp; sk. arī: *Сборник узаконений о крестьянах Прибалтийских губерний*. Сост. В. И. Рейтерн. С.-Петербург : Общественная польза, 1898, т. I 3; *Сводъ местных узаконений губерний остзейскихъ. Учреждения*. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Второго Отдѣленія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, 1845, часть первая: *Сводъ местных узаконений губерний остзейскихъ. Законы о состояніяхъ*. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Второго Отдѣленія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, 1845, часть вторая.
- ⁸⁶ Piemēram, Administratīvā procesa likums.
- ⁸⁷ Sk.: Kalniņš, V. *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture ...*, 300. lpp, kur ievietota Baltijas vietējo likumu korojuma III daļas krievu teksta titullapa. Arī Свод местных узаконений губерний остзейских. Законы гражданские. Въ Типографіи Второго Отдѣленія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, 1845, часть третья.
- ⁸⁸ Kalniņš, V. *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture ...*, 298. 306. lpp; Lazdiņš, J. *Baltijas zemnieku privāttiesības ...*, 11., 12., 15., 253., 254. lpp.
- ⁸⁹ Baltijas Civillikums joprojām ir arī nozīmīgākais avots 1937. gada Latvijas Civillikumam, kas spēkā ir arī mūsdienās.
- ⁹⁰ Kalniņš, V. *Latvijas PSR valsts un tiesību vēsture ...*, 298.-306. lpp.
- ⁹¹ Jansone, A. *Daži salīdzinoši aspekti romiešu tiesību recepcijā 1864. gada Vietējo civillikumu korojuma III daļā un 1937. gada Civillikumā. Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā 20.-21. gs. mijā*. Rīga: Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte, 2006. 143. 150. lpp.
- ⁹² Turpat, 144. lpp.
- ⁹³ Lazdiņš, J. *Privāttiesību ģenēze un evolūcija Latvijā (X-XX gs.)*. Promocijai izvirzīto darbu kopsavilkums. 21. lpp. *Genesis and evolution of Private Law in Latvia (10th-20th)*. Summary of papers proposed for promotion. Rīga, 2000, p. 49; Sk. arī: Mantošana pēc Baltijas zemnieku likumiem 19. gs. *Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie laiki*. 2000, Nr. 3, 4.-7. lpp.; Laulības tiesību ģenēze un evolūcija Latvijā. *Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie laiki*. 2002, Nr. 2 (46), 31.-39. lpp.
- ⁹⁴ LVVA 770 f., 6. apr., 32.l.
- ⁹⁵ Prasība tika pamatota ar BVLK III daļas 552., 707., 881., 882. un 1011.-1056. paragrāfu.
- ⁹⁶ LVVA 770.f., 6. apr., 12.l.
- ⁹⁷ *Полн. собр. зак.* Т. 34, № 27024.
- ⁹⁸ Raksta autors demokrātisko virzienu saista ar zinātniekiem, kuru pētījumiem nebija iepriekš noteiktas pētījuma robežas.
- ⁹⁹ Švābe, A. *Latvijas kultūras vēsture*. Rīga : Kultūras balss, 1921, 1. sēj.; Švābe, A. *Latvijas vēsture (1800-1914)*. Upsala : Daugava, 1958; Švābe, A. *Pagasta vēsture*. Rīga : J. Rozes apgāds, 1926, 1. daļa; Švābe, A. *Vēcākās zemnieku tiesības*. Rīga : Latvijas skolotāju

savienība, 1927; Švābe, A. *Zemes attiecību un zemes reformu vēsture Latvijā*. Rīga : Latv. zēmn. sav. spiestuve, 1930.

¹⁰² David, R., Grasmann, G. *Einführung in die großen Rechtssysteme der Gegenwart*. München : C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1988, S. 213–217.

¹⁰³ Coing, H. *Europäische Privatrecht* ..., S. 40–45; Schlosser, H. *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte* ..., S. 143, 151, 153–155; Zippelius, R. *Rechtsphilosophie* ..., S. 18; Zweigert, K., Kötz, H. *Einführung in die Rechtsvergleichung* ..., S. 137–140.

¹⁰⁴ David, R., Grasmann, G. *Einführung in die großen Rechtssysteme* ..., S. 214–217.

¹⁰⁵ Likums šajā gadījumā lietots normatīvo tiesību aktu izpratnē.

¹⁰⁶ Coing, H. *Europäische Privatrecht* ..., S. 42.

¹⁰⁷ Švābe, A. Kuršu ķoniņu un novadnieku tiesiskais stāvoklis. *Rīgas Latviešu biedrības zinātņu komitejas rakstu krājums*, Nr. 21. Rīga : Latvijas kultūra, 1933. 47., 48. lpp.

¹⁰⁸ *Latvijas tiesību avoti* ..., 136. lpp.

Summary

This publication is concerned with the genesis, evolution, directions and influence of the historical school of jurisprudence in the context of the Latvian legal system. To now, the influence of this doctrine on the law and social has been evaluated in a contradictory manner. The publication also discusses such issues as the significance of legal consciousness (national spirit), tradition, as well as of academics and judges in the formation of legislation and of the national state. It also looks at similarities and differences between the historical school, natural law, and Marxist doctrine.

The author presents the thesis that the historical school has been significantly influenced by the legal thought of countries in the Germanic legal tradition, but with regard to the Latvian legal system, the most significant contribution of the doctrine is to private law. The study considers as unfounded the view that the doctrine is detached from "life", because it was just the historical school, more than other European doctrines in the XIX century, that emphasized the significance of the nation, academics and lawyers on the formation of legal consciousness.

Noziegums

Crime

Valentija Liholaja

Latvijas Universitātes

Juridiskās fakultātes

Krimināltiesisko zinātņu katedras profesore

Tālr. 7034552

Publikācija veltīta vienam no gadsimtu gaitā visvairāk diskutētajiem jautājumiem par nozieguma¹ būtību un tā pazīmēm, ko, ņemot vērā nozieguma un soda ciešo saistību, varētu formulēt arī kā jautājumu – kas ir sodāms? Meklējot atbildi uz to, autore pētījusi nozieguma jēdziena skaidrojuma pirmsākumus un tā vēsturisko evolūciju, raugoties no tiesību, filozofijas, reliģijas, indivīda (tikumības un morāles) aspekta, kā arī tā atspoguļojumu mūsdienu krimināllikumos un krimināltiesību doktrīnā dažādās tiesību saīnēs.

Atslēgvārdi: krimināltiesības, labums, ļaunums, noziegums, taisnīgums.

Ievads

Saskaņā ar Krimināllikuma 6. panta pirmo daļu par noziedzīgu nodarījumu (noziegumu vai kriminālparkāpumu. – *V. L.*) atzīstams „ar nodomu (tīši) vai aiz neuzmanības izdarīts nodarījums (darbība vai bezdarbība), kurš paredzēts šajā likumā un par kura izdarīšanu draud kriminālsods”².

Šajā jēdzienā, kā raksta U. Krastiņš, ir ietvertas „vispārīgās, kopīgās visu noziedzīgo nodarījumu pazīmes, to sociāli politiskais raksturs un novērtējums”³, norādot uz noziedzīga nodarījuma prettiesiskumu, vainu un sodāmību. Šo pēc būtības formālo noziedzīga nodarījuma definīciju U. Krastiņš papildina ar vēl vienu pazīmi – kaitīgumu⁴. Tas, pēc R. Dombrovska domām, ir prettiesiskuma pazīmes elements.⁵

Neiedziļinoties diskusijas būtībā, jāpiezīmē, ka kaitīgums, autore sprāt, ir noziedzīga nodarījuma materiālais aspekts, kura apzīmēšanai Rietumu tiesību doktrīnā lieto no dabiskajām tiesībām atvasināto principu *malum in se* (ļaunums pats par sevi) un no pozitīvajām tiesībām atvasināto *mala prohibitio* (aizliegts ļaunums), aptverot ar to visus nodarījumus, kurus krimināllikumā ir iekļāvis likumdevējs. Iestrādājot krimināltiesību teorijā noziedzīga nodarījuma jēdzienā šo pazīmi, noziedzīga nodarījuma definīcija iegūst materiāli – formālas definīcijas iezīmes, kura tās pamatoības gadījumā būtu ietverama arī noziedzīga nodarījuma legālajā definīcijā, kas, pēc U. Krastiņa atzinuma, ir Krimināllikuma 6. panta nepilnība.⁶

Abstrahējoties no šā diskutabīā momenta, jāatzīst, ka Krimināllikumā definētajā noziedzīgā nodarījuma jēdzienā ietvertas svarīgākās krimināltiesību doktrīnā nostiprinātās atziņas par to, ka

- 1) noziedzīgs nodarījums ir personas konkrēta rīcība, kas izpaužas kā darbība vai bezdarbība un ka domas, uzskati nav kriminālsodāmi jeb ka neviens netiek sodīts par domāšanu (*cogitationis poenem nemo patitur*)⁷;
- 2) nav noziedzīga nodarījuma bez vainas (*nullum crimen sine culpa*);
- 3) sods draud tikai par likumā paredzētu nodarījumu (*nullum crimen, nullum poena sine lege*): tas cieši sasaucas ar *de lege lata* principu, ka aizlieguma aprakstam un sodam ir jābūt tieši paredzētam spēkā esošā krimināllikumā.⁸

Savukārt norāde Krimināllikuma 1. panta pirmajā daļā uz to, ka pie kriminālatbildības saucama un sodāma tikai tāda persona, kuras nodarījumā ir visas noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes, izslēdz krimināllikuma piemērošanu pēc analogijas.

1. Nozieguma jēdziena skaidrojuma pirmsākumi un tā vēsturiskā attīstība

Jautājums par nozieguma kā tiesību institūta jēdziena rašanos un attīstību nevar tikt analizēts atrauti no tiesību rašanās un attīstības. Tiesības ir vēsturiskas, un šis vēsturiskums attiecināms kā uz tiesību esību, tā arī uz to izpausmes formām un institūtiem, ko nosaka sociāli vēsturiskā pieredze, iedarbojoties uz tiesību vēsturiskā procesa ģenēzi un evolūciju.

Par tiesību esības pirmsākumiem var runāt jau pirmatnējā sabiedrībā, kurā „sāk veidoties cilvēka tiesiskā izpratne un rodas pirmās tiesības”⁹. To, ka tieši cilvēka (un tautu) morālajai brieduma pakāpei, indivīda morālajai gatavībai dzīvot saskaņā ar tiesībām un likumu bijusi būtiska nozīme tiesību ģenēzē, pēc Aristoteļa (384.–322. g. p. m. ē.) pamatoja I. Kants savā kategoriskā imperatīva mācībā 18. gadsimtā.¹⁰

Te gan jāpiezīmē, ka vēsturiski tiesības savu noteicošo vietu visā sociālo normu sistēmā ieņēma tikai tad, kad tiesiskā apziņa jeb juridiskais pasaules uzskats tika atzīts par ietekmīgāko sabiedriskās apziņas formu sistēmā, tāpat kā pirms tam vislielākā ietekme bija mitoloģijai sociāli normatīvās regulācijas rašanās laikmetā, reliģijai senatnē un viduslaikos, morāliem un tukumiskiem uzskatiem jaunajos laikos. Dažādu sabiedriskās apziņas formu un līdz ar to arī dažādu sociālo normu un regulatoru ietekmes vēsturiskā nomainīšana noteica, kā norāda V. Nersesjancs, arī progresu uzskatos par tiesībām un juridiskās tiesību izpratnes koncepciju attīstību „no dabisko un mākslīgo (pozitīvo) tiesību mitoloģiskiem, reliģiskiem, morāliem, tukumiskiem traktējumiem līdz teorētiski juridiskajām nozīmē visattīstītākajām koncepcijām par tiesību un likuma atšķirībām un savstarpējām attiecībām”¹¹.

Arī noziegumam ir sava vēsture, jo nozieguma jēdziens, tāpat kā tiesības, attīstījās atbilstoši sociālās realitātes prasībām, atspoguļojot cilvēku sabiedrības pasaules uzskatu un tiesisko izpratni dažādos tās attīstības posmos un nosakot principus un uzvedības normas, kuras sabiedrības locekļiem bija saistošas savstarpējā saskarsmē un par kuru neievērošanu vai pārkāpšanu draudēja sods. Savukārt par sodāmu atzītā rīcība raksturoja atbilstošā sabiedrības attīstības posma vērtību sistēmu, tos labumus un intereses, kuru aizskārums tika atzīts par noziedzīgu.

Izpratne par noziegumu saistāma ar morāli ētiskām kategorijām „labums” un „launums”, kurās izpaužas cilvēku uzvedības, kā arī sociālo parādību morālais novērtējums. Labums tiek uzskatīts par tikumīgu, atdarināšanas cienīgu, pretstatā tam launums – par netikumīgu, nosodāmu.¹² ... Dievs sacīja Kainam: „Vai nav tā, ja tu esi labs, tu savu galvu vari pacelt, bet, ja tu dari ļaunu, tad grēks ir tavu durvju priekšā un tīko pēc tevis.”¹³

Pirmajā Mozus grāmatā „Genesis” mēs lasām par to, kā Dievs dēstīja dārzu Ēdenē, dārza vidū blakus dzīvības kokam likdams augt laba un ļauna atzīšanas kokam, kura augļus aizliedza ēst pirmajam cilvēkam – Ādamam, piedraudot tam ar nāvi. „Taču ēdīka, visviltīgākā no visiem Dieva radītajiem lauka zvēriem”, Ievai skaidroja: „Jūs mirt nemirsit vis, bet Dievs zina, ka tanī dienā, kad jūs no tā ēdīsīt, jūsu acis atvērsies un jūs būsit kā Dievs, zinādami labu un ļaunu.”¹⁴ Un cilvēks krita grēkā – pārkāpjot aizliegumu, viņš ēda augļus no sā koka, jo gribēja būt kā Dievs, pats noteikt, kas ir labs un kas ļauns, un par to arī tika sodīts ar izraidīšanu no Ēdenes.

Vai šis aizlieguma pārkāpums jau vērtējams kā grēks – noziegums, un kādēļ Dievs gribēja, lai atziņa par labo un ļauno paliek tikai viņa ziņā? Varbūt tādēļ, lai ļaunums neizplatītos? Taču šis cilvēka pirmais grēks bija tā ļaunuma sakne, no kuras zēla visas pārējās ļaunuma izpausmes. Uz tām norādīts apustuļa Pāvila vēstulē galatiešiem – netiklība, nešķīstība, izlaidība, elku kalpība, bursana, ienaids, strīdi, nenovīdība, dusmas, ķildas, šķelšanās, nēsātība, skaudība, dzeršana, dzīrošana un citas tamlīdzīgas lietas, pretī nosaucot Gara augļus – mīlestību, prieku, mieru, pacietību, laipnību, labprātību, uzticamību, lēnprātību, atturību.¹⁵

Tieši kristietības mācība par grēku, kā uzskata L. Kondratjūks, ir pamats gadsimtos pārbaudītajai doktrīnai par cilvēka garīgās patoloģijas simboliem. Ievērojami kristietības antropologi vienmēr ir uzsvēruši, ka individuālā un sabiedriskā ļaunuma, tostarp arī noziedzības avots ir meklējams nevis izjūtās un vajadzībās, bet gan garīgi nepilnvērtīgajā attieksmē pret tām.¹⁶

Īpašu nozīmi ir ieguvuši Mozus Sinaja (Horeba) kalnā pausti desmit Dieva baušļi: „tev nebūs citus dievus turēt manā priekšā; tev nebūs tā Kunga, sava Dieva vārdu nelietīgi velti valkāt; tev būs svēto dienu svētīt; tev būs savu tēvu un savu māti godāt; tev nebūs nokaut; tev nebūs laulību pārkāpt; tev nebūs zagt; tev nebūs nepatiesu liecību dot pret savu tuvāko; tev nebūs iekārot sava tuvākā sievu; tev nebūs iekārot sava tuvākā namu, nedz viņa kalpu, nedz viņa kalponi, nedz viņa vērsi, nedz viņa ēzeli, nedz kaut ko, kas pieder tavam tuvākam”¹⁷. Šie baušļi, kas vēlāk tika pārņemti, nostiprināti un turpināti kristietībā, ir uzskatāmi par pirmajiem likumiem un noteikumiem, pēc kuriem par nospraustās robežas pārkāpšanu draudēja sods, arī fiziskā izzušana.

Te vēl tikai jāpiezīmē, ka pirmie trīs baušļi liek mīlēt Dievu, bet pārējie septiņi – mīlēt cilvēku. Tātad tie sasauca arī ar mūsdienu krimināltiesībām, kurās atrodamas sankcijas par baušļos minēto nogalināšanu, svešas mantas nolaupīšanu, nepatiesas liecības došanu utt.

Bībelē ir rakstīts arī par konkrētu personu konkrētiem nodarījumiem, kuri par noziedzīgiem tiek atzīti arī mūsdienās. Tā hīviešu valdnieka dēls Šehems „paņēma Dīnu, gulēja pie tās un nodarīja tai varas darbus, apsmēja viņu”¹⁸; brāļi „pārdeva Jāzēpu ismaēliešiem par divdesmit sudraba seķeļiem”¹⁹. Visspilgtāk šī sasaiste „grēks – noziegums” izpaužas vērtējumā par Kaina izdarīto slepkavību. Kains savu brāli Abelu nonāvēja aizvainojumā, dūsmās un atriebībā par to, ka Dievs bija pieņēmis Ābela dāvanas un noniecinājis viņa upuri. Un te rodas jautājums: kā šo nodarījumu mūsdienu juristu valodā var kvalificēt – kā grēku vai kā noziegumu?

Pēc L. Kondratjūka uzskatiem, nozieguma kā tāda vēl nebija. Kains pat nezināja, ka iesitot var nogalināt cilvēku, bet viņš savā dvēselē juta naidu un augstprātību – ļaunumu, „kura vārds ir grēks, un grēks nogalina, grēks realizējas kā nodarījums, kuru vēlāk cilvēki nosauks par slepkavību”²⁰. Taču Kains sacīja Dievam: „Mans noziegums ir tik liels, ka es to nespēju panest.”²¹ Arī filistešu ķēniņš Abimelehs, pārmetot Īzākam, ka tas savu sievu

Rebeku uzdevis par māsu, saka: „Daudz netrūka, ka kāds no šiem ļaudīm būtu gulējis ar tavu sievu. Tu mums būtu uzkrāvis lielu noziegumu.”²²

Jāpiekrīt J. Goļikam, ka vispirms radās noziegums (ļauņums, grēks), jo „tieši atsevišķu personu kaitīgā rīcība piespieda sabiedrību veikt adekvātus paš aizsardzības pasākumus, pasludinot tādus nodarījumus par noziedzīgiem un sodāmiem”, proti, „nelikumība radīja likumu”²³. Šāds secinājums nepavisam nav pretrunā ar Apustuļa Pāvila vēstulē romiešiem pausto: „Kur nav bauslības, tur nav pārkāpuma.”²⁴ Tas nav pretrunā arī ar mūsdienās atzīto seno romiešu postulātu „*Nullum crimen sine poena, nulla poena sine lege*” – „Nav nozieguma bez soda, nav soda bez likuma”, ja mēs runājam nevis par pozitīvo tiesību laikmeta rakstīto likumu, bet gan par likumu kā normu. kaut ko līdzīgu tabu, kas nosaka atļautās uzvedības robežas. Vai par to liecina arī Apustuļa Pāvila tajā pašā vēstulē paustais, ka arī līdz bauslībai pasaulē bijis grēks.²⁵

Par vēsturiski vissenāko tiesību formu tiek uzskatītas paražas – principi, pēc kuriem jānorit sabiedrības locekļu savstarpējai saskarsmei, lai nodrošinātu kārtību pirmatnējā sabiedrībā. Paražas ir kopīgā platforma, kurā tiesības un morāle atrodas neatdalītā un neatstītā veidā: indifferents stāvoklis, kas ir pirmsākums tiesību un morāles normām²⁶.

Tiesību ideja ir patiesīgums un taisnīgums. *Est autem ius a iustiti, sicut a matre sua, ergo prius fuit iustitia quam ius* – tiesības ir radījis taisnīgums, kā māte, jo taisnīgums bijis pirms tiesībām. „Taisnīgais,” norāda G. Radbruhs, „tāpat kā Labais. Patiesais, Skaistais, ir vērtība, kuru nevar atvasināt ne no vienas citas vērtības.”²⁷

Taisnīguma izpratne dažādos sabiedrības attīstības posmos nebija un nevarēja būt vienvēidīga²⁸, jo, kā viedi norādīja jau Epikurs (341.–270. g. p. m. ē), tās saturs mainījās atkarībā no vietas, laika un apstākļiem. Taču nemainīgs palika pats taisnīguma princips, par kura meklējumiem pirmsākumiem liecina antīkā tiesību filozofija. Jau hellēņi izmantoja jēdzienus „*dike*” (taisnība, taisnīgums), „*themis*” (paraža, paražu tiesības), „*nomos*” (likums). Dievišķais pēc dabas taisnīgums saskaņā ar Homēra pausto bija tiesiskā objektīvais pamats, kritērijs, un tikai tas, kas atbilda tā laika uzskatiem par taisnīgumu, tika atzīts par tiesisku un iekļauts paražās, vispārpieņemtajās uzvedības normās. Sokrats pauda domu, ka tas, kas ir likumīgs, ir arī taisnīgs. Vienādības zīmi starp jēdzieniem „taisnīgs” un „likumīgs” lika arī viņa skolnieks Platons.

Te ir runa par taisnīgumu tā objektīvajā nozīmē attiecībās starp cilvēkiem. Aristotelis to nosaucis par „izlīdzinošo taisnīgumu”, savā mācībā tālāk attīstot Platona uzskatus par to, ka taisnīgums atbilst mieram, noteikta vienlīdzība. „Izlīdzinošo taisnīgumu” Aristotelis attiecina arī uz noziegumu un sodu, kas nosakāms par netaisnīgu izturēšanos pret kādu, lai atjaunotu taisnīgumu un izjaukto līdzsvaru.²⁹ Taisnīgums šajā gadījumā ir pielīdzināms nosacītai vienlīdzībai, piemēram, sods ir atkarīgs no vainas pakāpes.

Pazīstamais amerikāņu domātājs un sabiedriskais darbinieks P. Kurtcs (*P. Kurtz*), iekļaujot taisnīgumu savā morālo principu katalogā, norāda, ka taisnīgums (*Justice*) šaurākajā nozīmē izpaužas kā atdarīšana par izdarīto, proti, tas ir sods par ļaunprātību un atlīdzība par pakalpojumu. P. Kurtcs norāda arī uz citām taisnīguma izpaušmēm demokrātiskā sabiedrībā – uz likuma virsvadību, līdztiesību un brīvību.³⁰

V. Sinaiskis ir izanalizējis objektīvā taisnīguma pamatpazīmes: 1) taisnīgums prezumē visu cilvēku veselo saprātu, proti, vispārēju atzišanu; 2) tas piemīt katram cilvēkam sakarā ar viņa cilvēcisko dabu; 3) tā eksistence ir mūžīga; 4) tas ir patstāvīgs, proti, pastāv pats par sevi, un 5) taisnīguma pārkāpšana neizbēgami izraisa reakciju, lai tas tiktu atjaunots. Objektīvo taisnīgumu zinātnieks definējis kā kaut ko visiem acinredzamu, pamatotu uz cilvēku veselo saprātu un tāpēc cilvēkiem piemītošu, patstāvīgu, uz visiem attiecināmu, visu cilvēku aizstāvētu kā sabiedrības dzīves principu.³¹

Pirmatnējā (arhaiskā) sabiedrībā pārkāpēju sodīja pati sabiedrība un sods tika uzskatīts par taisnīgu, ja tas bija ekvivalents jeb līdzvērtīgs nodarījumam.³² Tas pilnībā atbilda mūsu ēras 1. gadsimtā romiešu juristu formulētajam „*ius est ars boni et aequi*” („tiesības ir krietnuma un taisnīguma māksla”).³³

Represīvās (sodu uzliekošās) tiesības, pēc franču sociologa E. Dirkhema domām, ir radušās, veidojoties kolektīvajai apziņai par savstarpējo solidaritāti. Sākumā solidaritāte ir mehāniska, jo kolektīvā apziņa ir pakļāvusi indivīda apziņai un indivīds automātiski pilda sabiedrības prasības, bet vēlāk, attīstoties un pilnveidojoties indivīdam, veidojas organiska sabiedriskā solidaritāte. Atbilstoši tam E. Dirkhems definējis noziegumu kā kolektīvas gribas pārkāpumu jeb kolektīva aizliegtu darbību un uzskatījis, ka noziedznieks ir tas, kas, dzīvojot sabiedrībā, atsakās ievērot tās kārtību.³⁴

Taču sākotnēji arī atbildība bija kopīga — kolektīva locekļi ar savām dzīvībām vai mantu atbildēja par sava biedra izdarīto nodarījumu. Lai atceramies Bībelē vēstīto, ka Simeons un Levijs, Jēkaba dēli un Dīnas brāļi, atriebjoties par savas māsas apsmiešanu, apkāva pilsētas vīriešus un paņēma tur dzīvojošo cilvēku mantu, pamatojot savu rīcību ar vārdiem: „Vai viņš drīkstēja apieties ar mūsu māsu kā netikli?”³⁵ Ko līdzīgu vēsta arī Baltazars Rusovs „Livonijas provinces hronikā” attiecībā uz Latvijai: „Ja īsto slepkavu nevarēja atrast, tad ļoti bieži bija jācieš viņa tuvākajiem draugiem, pat bērnam šupulī bija jācieš par savu tēvu.”³⁶ Pat senajā Grieķijā cilvēki uz pāridarījumu atbildēja ar izrēķināšanos — slepkavību atrieba ar slepkavību, bet tad, ja neizdevās nonāvēt pašu pāridarītāju, centās noslepkavot kādu no tā tuviniekiem.³⁷

Arhaiskās tiesību normas bija kazuistiskas un neietvēra vispārīgus definējumus, tostarp netika skaidrots arī nozieguma jēdziens. Taču, ja noziegums atbilda tā laika juridiskās domas attīstības pakāpei, ar ko gan izskaidrojams fenomens, ka visu laiku gudrākie prāti tā arī nav spējuši nedz formulēt pilnīgu nozieguma definīciju, nedz arī vienoties par pazīmēm, kuras šajā definīcijā ietilpināmas. Par to var pārliecināties, kaut vai fragmentāri izsekojot tam, kā skaidrota nozieguma objektīvā izpausme.

Krimināltiesību doktrīnā kopumā ir pieņemts par noziegumu atzīt cilvēka uzvedības veidu, taču jautājums par to, vai noziegums ir konkrēts cilvēka uzvedības akts, tika un tiek risināts dažādi atkarībā no vienā vai otrā laika posmā valdošajiem filozofiskajiem uzskatiem un koncepcijām.³⁸

Tā, piemēram, sākotnēji fatalistisko strāvojumu pārstāvji krimināltiesībās cilvēka atsevišķu rīcību uzskatīja par pilnīgi neatkarīgu no viņa gribas un vēlāk krimināltiesību antropoloģiskā skola, kuras filozofiskā bāze bija Fogta, Bīhnera, Malešota uzskati, pēc būtības pat noliedza cilvēka atsevišķas rīcības, arī nozieguma izdarīšanas akta nozīmi. Piemērojot sabiedriskajām attiecībām mehānikas, ķīmijas un bioloģijas likumus, cilvēka uzvedība tika atzīta par vienkārtu reakciju uz ārējo kairinājumu, pilnībā noliedzot apziņas nozīmi. Cilvēka rīcība, tāpat kā katra parādība, tika uzskatīta par absolūti neizbēgamu, par tādu, ko nosaka visas iepriekšējās parādības, kuras tikpat absolūtā formā noteikušas to iepriekšējās parādības utt. Te saskatāma arī līdzība ar reliģiskām mācībām, kas bāzējas uz tēzi par Dieva noteikto.

Šo uzskatu sakarā īpaši atzīmējami gan slavētā, gan peltā itāliešu ārsta Čezāres Lambrozo pētījumi, kuros uzsākta viena no galvenajām kriminoloģijas diskusijām — diskusija par bioloģisko vai sociālo faktoru prioritāti noziedzīgā uzvedībā. Šīs publikācijas ietvaros nav iespējams pakavēties pie tiem plašāk, taču, autoresprāt, tie ir gana interesanti katram juristam.³⁹

Jautājums par noziedzības faktoriem ir bijis viens no galvenajiem arī krimināltiesību socioloģiskās skolas doktrīnā. Taču atšķirībā no antropologiem, kuri, vismaz sākotnēji,

stingri atbalstīja nostāju, ka tieši cilvēka personiskās fiziskās un psihiskās īpašības nosaka viņa noziedzīgo vai nenoziedzīgo uzvedību, socioloģiskās skolas piekritēji uzskatīja, ka sabiedriskajiem faktoriem ir izšķiroša nozīme salīdzinājumā ar individuālajiem. Lai arī bioloģiskie un socioloģiskie uzskati par noziegumu atšķiras, pēc F. Lista domām, tie „ne tikai nav pretrunā viens ar otru, bet, tieši otrādi, savstarpēji papildina viens otru, jo tikai kopā ņemti tie ir spējīgi sniegt mums noziedzības cēlonisko skaidrojumu”⁴⁰.

„Katrs noziegums,” rakstīja F. Lists, „no vienas puses, ir noziedznieka personības produkts, bet, no otras puses, to sabiedrisko nosacījumu produkts, kuru ietekmē noziedznieks atrodas nozieguma izdarīšanas brīdī, t. i., viena individuālā faktora un neskaitāmu sabiedrisko faktoru produkts.”⁴¹

Gadsimtu gaitā tāpat tika diskutēts jautājums par to, vai noziegums ir cilvēka ārējās uzvedības akts, kas izdarīts apziņas kontrolē, vai arī pati noziedzīgā doma jau ir noziegums.

Antīkās filozofijas skatījumā cilvēks ir „iekļauts kādā kosmiskā ritējumā. Universālu kosmisku spēku darbībā kā organisks elements iekļaujas arī cilvēka dzīve un rīcība. Šādā skatījumā pati darbība un tās sekas kļūst par kaut ko nozīmīgāku nekā cilvēka subjektīvie nodomi un rīcības motivācija. Vainas un atbildības izjūta iegūst kosmoloģisku nokrāsu. Cilvēks ir atbildīgs par darbības rezultātu, viņš var būt vainīgs neatkarīgi no labiem nodomiem kā, piemēram, Edips, kas, pats to nezinot un negribot, nogalina savu tēvu un apprec savu māti. Nezināšana nenopem no ķēniņa pleciem smago atbildības nastu. Viņš ir izdarījis noziegumu un līdz ar to ir vainīgs.”⁴²

Noziegums par tīri ārējās uzvedības aktu ir uzskatīts Hammurapi likumos⁴³; tam, kas salauzis otram kaulu un izsitis aci, piemērojams taliona princips vai izpirkuma maksa. Ārstam, kura veiktās operācijas laikā nomiris cilvēks, nocirta roku.

Līdzības saskatāmas arī zemnieku kārtas un vasaļu (bruņinieku) tiesību avotos. Tajos tāpat liela nozīme ir pievērstā gribas momentam, kura izpausmi, kā norāda G. Grinbergs, vienmēr saistīja ar kaitīgu seku iestāšanos.⁴⁴ Komentējot vasaļu (bruņinieku) tiesību avotus, J. Lazdiņš raksta: „Tā, piemēram, ja pie aizdomās turētās personas atrada atslēgu no telpas, kurā tika konstatēta nozagtā vai salaupītā manta, apcietinātajam neprasīja, vai viņš maz zina, kas atrodas aiz durvīm, kuru atslēga ir pie viņa, bet prezumēja, ka aizturētais būs arī vainīgais. Tāpat gribas momentu subjektīvā nozīmē faktiski neņēma vērā. Tādēļ tiesvedība lielākoties apmierinājās ar nozieguma objektīvo pusī.”⁴⁵

No kanonisko tiesību viedokļa nebija svarīgi, vai grēcīgā (noziedzīgā) doma par noziegumu paliek cilvēka apziņā vai arī tiek realizēta ārējā rīcībā, jo jebkurā gadījumā to uzskatīja par Dieva bauslības pārkāpšanu. Pamatojums tam rodams Mateja evaņģēlijā, piemēram: „Jūs esat dzirdējuši, ka vecajiem ir sacīts: Tev nebūs nokaut, un kas nokauj, tas sodāms tiesā. Bet es jums saku, kas uz savu brāli dusmo, tas sodāms tiesā; bet, kas saka uz savu brāli: ģekis! – tas sodāms augstā tiesā; bet, kas saka: bezdievis! – tas sodāms eltes ugunī.”⁴⁶ Tālāk lasāmi šādi vārdi: „Jūs esat dzirdējuši, ka ir sacīts: tev nebūs laulību pārkāpt. Bet es jums saku: ikviens, kas uzskata sievu, to iekārrodams, tas ar viņu laulību jau ir pārkāpis savā sirdī.”⁴⁷

Šie kanonisko tiesību principi lielā mērā atbalstu guva arī viduslaiku krimināltiesībās. Izšķirošā nozīme tika piešķirta jaunai gribai, kas smagāko noziegumu gadījumos pat nebija izpaudusies konkrētā noziegumā, bet gan tikai cilvēka uzvedībā vispār.

Pret to, ka noziegums ir izdarīts gan tad, ja pieņemts lēmums to izdarīt, gan arī tad, ja tas jau izdarīts, un ka nozieguma izdarīšanas akts ir apliecinājums grēcīgas (noziedzīgas) domas esamībai, iebilda daudzi jauno laiku filozofi un juridiskās domas pūrstāvji.

Tā T. Hobss rakstīja, ka nodomāt kaut ko nozagt vai kādu nonāvēt ir grēks, taču līdz tam brīdim, kamēr šāds nodoms netiek realizēts ar kādu aktu vai vārdu, tas nav saucams par noziegumu. Jau 17. gadsimtā H. Grocijs izvirzīja savu pazīstamo tēzi „*Cogitationis poenam nemo patitur*” (neviens netiek sodīts par domāšanu). G. V. F. Hēgelis puda uzskatu, ka kriminālatbildībai var tikt pakļauts tikai personas patiecšām izdarītais noziedzīgs nodarījums, nevis noziedzīgi nodomi vai domas. Filozofs šo uzskatu pamatoja ar to, ka cilvēka būtība izpaužas nevis viņa vēlmēs vai nodomos, bet viņa rīcībā. G. Solncevs norādīja, ka prettiesiskas domas nevar vajāt juridiskie likumi.⁴⁸ Š. L. Monteskjē tāpat uzskatīja, ka likumiem jāparedz sods tikai par ārēju darbību, proti, par personas gribas ārējo izpausmi, noliedzot iespēju saukt pie atbildības par noziedzīgiem sapņiem, domām vai vārdiem. Viņš arī norādīja, ka ikvienam noziegumam jābūt skaidri formulētam likumā un sodīt var tikai par likumā aizliegtu noziegumu.⁴⁹ Č. Bekaria atzina par neapstrīdamu, ka likumi nesoda nodomu, izvirzot divus principus: 1) kriminālvajāšanai pakļaujamas tikai darbības, nevis vārdi un domas, un 2) atbildības smagums ir atkarīgs tikai no viena kritērija – no objektīvā kaitējuma, kas nodarīts ar noziegumu. „Ne personas nodomi, ne cietušā labās īpašības, ne grēka smagums ir vienīgais un patiesais nozieguma mērs, bet gan kaitējums, kas nodarīts nācijai vai sabiedriskajam labumam.”⁵⁰

Arī L. Feierbahs izvirzīja prasību, lai atbildība tiktu noteikta tikai par noziedzīgu nodarījumu, nevis par nodomu vai domām, jo tikai tad likums var skaidri brīdināt iespējamo noziedznieku par viņa darbību tiesiskajām sekām.⁵¹ Savukārt K. Markss rakstīja: „Nevienu nevar ievietot cietumā vai atņemt viņam mantiskās vai citas tiesības, pamatojoties uz viņa morālo raksturu, viņa politisko vai reliģisko pārliecību... Mēs pieprasām ikvienas negodīgas būtnes tiesību aizsardzību ne jau tāpēc, ka šī būtne ir negodīga, bet tiklīdz, ciktāl tās negodīgums neiet tālāk par tās domu gājienu, kam nav ne tiesas, ne kodeksu. Mēs tādā veidā pretstatām negodīgu domu, kurai nav tiesas, negodīgiem nodarījumiem, kuriem to pretlikumības gadījumā eksistē tiesības un nolikumi par sodiem...”⁵²

Šis progresīvais princips par to, ka noziedzīgs nodarījums, kura realizēšana nav uzsākta, nav kriminālsodāms, un ka noziegums ir konkrēta cilvēka darbība, kuru izraisījusi cilvēka griba, tika nostiprināts Francijas 1791. un 1810. gada kriminālkodeksā.

Kā jau minēts arī ilgstošie pūliņi izstrādāt pilnīgu nozieguma definīciju nav vainagojušies ar sekmēm. Te vietā ir pazīstamā krievu jurista J. Goļika jautājums: „Bet vai var dot imperatīvu nozieguma jēdzienu, noderīgu „visiem dzīves gadījumiem”, tas ir, visiem laikiem un visām tautām?”⁵³ Domājams, nē, un to jau ir pierādījusi visa filozofiskās domas un tiesību doktrīnas attīstības vēsture. Viedokli, ka nav iespējams izstrādāt tādu jēdzienu, kas apmierinātu visus un aptvertu visas krimināltiesiskas darbības un bezdarbības aktus, pauduši angļu juristi, uzskatot, ka likumdevējam vispār nav nepieciešamības sniegt nozieguma legālo formulējumu.⁵⁴ Arī ASV ir juridiskās zinātnes pārstāvji, kuri uzskata, ka precīzs, neapšaubāms un ticams nozieguma definējums diez vai vispār ir iespējams.⁵⁵

Taču, autoresprāt, neapstrīdami ir tas, ka noziegums ir jaunums ar atšķirīgu saturisku izpratni dažādos sabiedrības attīstības posmos un pat dažādos tiesību lokos (saimēs), ko nosaka „vēsturiskie, sociālekonomiskie un politiskie apstākļi, iedzīvotāju uzskati, reliģija, dzīvesveids, valsts iekārta un pārvaldes režīms”⁵⁶.

Visai ilgu laika posmu termins „noziegums” vispārī netika lietots, jo, kā norāda S. Osipova, atsaucoties uz vācu tiesībpētniekiem, „sākotnēji cilvēki uzskatīja, ka tiesības ir svētas jeb sakrālas, un to realizāciju saskaņā ar mitoloģiju vai reliģiju atbalsta vai pieprasa dievi vai Dievs”⁵⁷. Dievu gribas pārkāpšana tika vērtēta kā grēks, un šis vērtējums tika pamatots ar Svētajiem rakstiem. Noziegumu šajā laikā neuzskatīja par nodarījumu pret valsti vai sabiedrības interesēm. Tas bija nodarījums pret Dievu un tād – grēks.⁵⁸

Grēks, par kuru baznīca var sodīt pati, un noziegums, par kuru soda laicīgā vara. kanoniskajās tiesībās tika nodalīts 13. gadsimtā⁵⁹, līdz ar to formulējot arī noziedzīga grēka izpausmes. Tajās var saskatīt noziegumu jēdziena iezīmes, piemēram, kaitīgumu. Pirmkārt, par sodāmiem tika atzīti smagi grēki jeb nāves grēki, kam raksturīga kanona normu pārkāpšana, otrkārt, grēkam bija jāizpaužas darbībā vai tās mēģinājumā, un, treškārt, darbībai bija jābūt kaitējošai baznīcai un kristīgajai ticībai vispār.⁶⁰ Šāda pārejas posma iezīmes saskatāmas arī Latvijas teritorijā. 13. gadsimtā kodificētajās Kuršu zemnieku tiesībās ir uzskaitīti dažādi nodarījumi pret personu un īpašumu, kā arī par tiem paredzētie sodi, piemēram: „13. Kas izvaro sievieti, sodāms ar kaklu” vai „18. Ja kāds zog sienu un to aizved ar sliecēm – 2 saktis, ja to aiznes nastā – 8 artavas”. Savukārt attiecībā uz slepkavību šajās tiesībās norādīts: „1. Pirmkārt, Dievs aizliedz nokaut.”⁶¹ Citā tā paša laika kodifikācijā – Rīgas arhibīskapijas zemnieku tiesībās lasāms: „Par katru nonāvēto nāve.”⁶²

Savukārt musulmaņu tiesību pamatā ir dogma, ka jebkura likuma pārkāpšana ir Allaha aizliegta un sodāma darbība, ka noziegums ir nepaklausība Dievam un tāpēc tas ir sodāms ne tikai laicīgā tiesā, bet vienlaikus tas ir grēks, kam seko pēcnāves sods.⁶³

Jēdziena „noziegums” nav arī senākajā krievu tiesību avotā „Русская Правда”. Tajā runāts par pāridarījumu (обида). Ja kādam cilvēkam nodarīja pāri, tika uzskatīts, ka nodarīts kaitējums, kas vienmēr ir ļaunums.⁶⁴ Krievu juridiskajā literatūrā sākotnēji nozieguma vietā lietoja terminu „kriminālā ne taisnība”, ar to apzīmējot apdraudējumu, kas tieši vērst pret pašu tiesību personisko vai lietisko objektu.⁶⁵

2. Nozieguma jēdziens teorijā un kodifikācijās

Mēģinot rast atbildi, kas tad ir noziegums, iepazīsimies ar dažādos laikos paustajiem vispāratzītu domātāju un juristu viedokļiem par noziegumu un paanalizēsim likumdevēja gribas izpausmi pagātnē un tagadnē.

Tā, piemēram, F. M. A. Voltērs izšķīra dabiskos noziegumus, par kuriem sods tika saņemts vienmēr un visur, un nosacītos noziegumus, kas bija atkarīgi no vietas un laika. L. Feierbahs rakstīja, ka noziegumi vārda krimināltiesiskā nozīmē ir tiesību apdraudējums, kas eksistē neatkarīgi no valsts sankcijas un vainīgie ir sodāmi krimināltiesiskā kārtā. Noziegums ir likuma pārkāpums, tiesiskās kārtības apdraudējums. I. Kants noziegumā saskatīja apriorā tikumiskā likuma pārkāpumu. Noziegums ir tāds publiskā likuma pārkāpums, kas padara to izdarījušo personu par nespējīgu būt valsts pilsonim.⁶⁶

G. V. F. Hēgelis noziegumu saistīja ar apzinātu gribas novirzīšanos no vispārīgajām tiesībām. Noziegums ir tiesību pārkāpums, un tiesību pārkāpums ir ļaunums, tātad arī noziegums ir ļaunums. Noziegums nevar iznīcināt tiesības, bet var traucēt tiesībām valdīt, tāpēc noziegumam tiek pretstatīts sods, kas šajā gadījumā izpaužas kā nozieguma noliegums. Noziegums noliedz tiesības, sods noliedz noziegumu.⁶⁷ Noziegums, rakstīja G. de Tards, ir „sociāla parādība, tāpat kā ikviena cita, taču tā ir arī antisociāla parādība, kā vēzis, kas, piedalīdamies organisma dzīvē, piedalās arī tā vārdzināšanā līdz nāvei.”⁶⁸ N. Tagancevs par kriminālsodāmu uzskatīja nodarījumu, kas apdraud juridisko normu tās reālajā esamībā un ir aizliegts ar tā izdarīšanas vietas likumu, brīdinot ar sodu.⁶⁹

P. Mincs norāda, ka noziedzīgs ir tāds nodarījums, kuru aizliedz likums, piedraudot ar kriminālsodu⁷⁰. *De lege lata*⁷¹ – pamatojoties uz spēkā esošo likumu. P. Mincs analizē cilvēka uzvešanos, kas aizliegta ar kriminālsoda piedraudējumu, un, pirmkārt, izdala pretlikumības pazīmi, otrkārt, norāda, ka šī pretlikumība sodāma tikai tad, kad to var pieskaitīt par vainu subjektam, kas to izdarījis, un, treškārt, atzīmē, ka no pozitīvo

tiesību viedokļa pretlikumība vienmēr aptver kādu likumā paredzētu tipisku noziedzīgu sastāvu. Apvienojot visas šīs pazīmes, P. Mines izvirza plašāku noziedzīga nodarījuma definējumu – „pretlikumīgu, vainojamu, sodāmu cilvēka uzvešanos, kas atbilst vienam no tipiskiem sastāviem”⁷².

Nozieguma jēdziena definējumi, lai arī visai daudzveidīgi, galvenokārt bijuši formāli un norādījuši uz to, ka noziedzīgs nodarījums ir tas, ko spēkā esošais krimināllikums ir atzinis par noziegumu.⁷³ Tieši tāpēc, kā norāda J. Goļiks, ir izvirzīta tēze: „noziedzīgi rada likumus”. Taču tas nav nekas jauns, jo jau senie romieši deklarēja: „*Nullum crimen sine poena, nulla poena sine lege*.”⁷⁴

Tiesību avotos ir atrodams arī materiāls nozieguma jēdziens, piemēram, Terezinā, kuras 2. nodaļas 1. paragrāfā noziegums definēts kā pārkāpums, kas tieši vai netieši vērsts pret visas sabiedrības labklājību.⁷⁵ Arī Krievijas 1845. gada Soda likumos par kriminālaizstrādājumiem un pārmācīšanas sodiem, kas bija spēkā arī Latvijas teritorijā, par noziegumu atzīts jebkāds likuma pārkāpums, ar kuru tiek apdraudēta augstākās varas un tās noteikto varu tiesību neaizskaramība vai sabiedrības vai atsevišķu privātpersonu tiesības vai drošība (1. pants), kā arī to noteikumu pārkāpums, kuri pieņemti, lai aizsargātu likumā noteiktās tiesības un sabiedrisko vai personisko drošību vai labumu (2. pants).⁷⁶ Lai arī nozieguma jēdziena formulējums abos tiesību aktos ārēji ir atšķirīgs, taču tajā ietvertā doma sakrīt – noziegums ir nodarījums, kas vērsts pret visas sabiedrības labklājību (tiesībām un drošību). Kaut gan šāda definīcija kā absolūtisma idejas paudēja tika kritizēta,⁷⁷ autoreprāt, tajā iekļautā norāde nepavisam nebija peļama, jo ikviens, pat atsevišķa sabiedrības locekļa tiesību un interešu apdraudējums tā plašākā izpratnē ir vērsts pret sabiedrības drošību kopumā.

Ievērtību pelna vēl viens likumdevēja risinājums – atteikšanās no nozieguma definīcijas vispār, kā tas redzams, piemēram, Francijas 1791. un 1810. gada kriminālkodeksos. Tajos noziedzīgie nodarījumi – noziegumi, kriminālpārkāpumi un policejisko priekšrakstu pārkāpumi (*crime, delit, contravention*) ir klasificēti atkarībā no soda, kāds par to izdarīšanu paredzēts. A. Franks, kritizējot šādu likumdevēja lēmumu, uzsver, ka tas ir tikai praktisks norādījums, kas palīdz noteikt attiecīgo tiesvedības institūciju kompetenci viena vai otra likumpārkāpuma iztiesāšanā, taču nedod atbildi uz jautājumu, kādi nodarījumi likumam būtu jāaizliedz. Pēc A. Franka domām, jautājumu varētu atrisināt, vai nu izstrādājot pareizu nozieguma definīciju, vai arī strikti nosakot to nodarījumu loku, kuri pakļaujami sabiedriskajām represijām.⁷⁸ Visai interesants un noderīgs šķiet minētā autora secinājums: „Ja šis jautājums nav atrisināts, labums un ļaunums, vainīgums un nevainīgums ir pilnīgi atkarīgi no cilvēka kaprīzēm un likumdevēja patvaļas.”⁷⁹ Tātad „noziedzīgums ir tas, kas tiek saukts par noziegumu – vienalga, kāda vara un kāds likumdevējs to dara.”⁸⁰

Lai ieskats jautājumā par nozieguma izpratni būtu pilnīgāks, autore ir izpētījusi vairākas kodifikācijas, kas attiecināmas uz dažādiem mūsdienu pasaulē pastāvošiem tiesību lokiem (saimēm).

Krimināllikumos, kuri izstrādāti Anglijā un Amerikas Savienotajās Valstīs (anglo-amerikāņu – anglosakšu – tiesību saimē), ir rodams divējāds risinājums. Angļu krimināltiesībās nav likumdevēja dotas nozieguma konstatācijas, taču juridiskajā literatūrā ir izveidojies noteikts viedoklis par to, kas tad ir noziegums. To, pēc daudzu angļu juristu domām, visveiksmīgāk ir formulējis Stifens: „Noziegums ir ikviens tiesību pārkāpums, kas apskatāms atbilstoši šāda pārkāpuma kaitīgajai ievirzei (*will tendency*) pret sabiedrību kopumā.”⁸¹ Šis Stifena materiālais formulējums izmantots arī angļu tiesību enciklopēdiskajā vārdnīcā, papildinot, ka noziegums ir arī „darbība vai pienākuma neizpildīšana.

kas nodara kaitējumu sabiedrībai un ir aizliegta ar likumu, piedraudot ar sodu, kuru uzliek valsts”⁸².

Arī ASV federālajos un atsevišķu štatu krimināllikumos nav iekļauta nozieguma definīcija un noziegums tiek apzīmēts kā ļaunums, ko kongress vai štata likumdošana atzinusi par noziegumu vai kriminālpārkāpumu.⁸³ Taču vairumā štatu kriminālkodeksos ir ietverti dažādi varianti, kuros saskatāma norāde uz divām pazīmēm – prettiesiskumu un sodāmību. Savukārt juridiskajā literatūrā tiek ieteiktas gan formālā, gan materiālā, gan arī jauktā nozieguma jēdziena koncepcijas.⁸⁴

Konkrēts formāls nozieguma jēdziens ir atrodams ASV Paraugkriminālkodeksa rekomendācijās. Šā kodeksa 1.05 pantā ir teikts: „Nekāda uzvedība neveido apdraudējumu saskaņā ar šo kodeksu vai citu šā štata statūtu, ja tā nav atzīstama par noziegumu vai kriminālpārkāpumu.”⁸⁵ Formālās nozieguma definīcijas autori ir socioloģiskā novirziena pārstāvji. Pēc viņu domām, noziegums ir nodarījums, kas aizliegts ar krimināllikumu. Tā M. Eliots raksta: „Termins „noziegums” aptver daudzus uzvedības veidus, kurus aizliedz un soda valsts.” Š. Gluks uzskata, ka „noziegums ir termins, kas aptver uzvedību, kuru šī sabiedrība .. izvēlējusies aizliegt ar likumiem, par kuru pārkāpšanu ir paredzēts sods to pārkāpējam”⁸⁶. Atsevišķu amerikāņu autoru darbos ir ietvertas šādas norādes: „Noziegums – noziedzīga rīcība ir tikai tāda uzvedība, kura tieši norādīta krimināllikumā”⁸⁷; „Noziegums ir tāds nepieņemams uzvedības veids, kas ir sodāms ar likumu”⁸⁸; „Noziegums ir darbība, kas pārkāpj krimināllikuma normas, un sodu par to nosaka valsts. Noziegums tiek uzskatīts par nodarījumu pret valsti, nevis pret kādu konkrētu individu. Noziegums ir uzvedība, kas ir juridiski definēta soda priekšmets.”⁸⁹

Te jāpiezīmē, ka biopsiholoģiskā novirziena pārstāvji uzskata, ka noziegums ir personības sliktas fiziskās un psihiskās organizācijas simptoms. Piemēram, pēc B. Karpmana domām, atsevišķam noziedzīgam aktam pašam par sevi ir nozīme tikai kā simbolam, kā indikatoram, kas atrodas problēmas pamatā, tāpat kā slimības simbols ir tikai daudzu iekšējo un ārējo faktoru virspusējs atspoguļojums.⁹⁰

Autori, kuri izvirza tīri materiālu jeb pragmatisku nozieguma definīciju, parasti norāda, ka noziegums ir nodarījums, kas ir kaitīgs sabiedrībai, – „uzvedība, kas ir pretrunā ar sabiedrības labklājību” (G. Saiks); „uzvedības normu un sabiedrības garīgo vērtību kopuma pārkāpums” (V. C. Reklīzs).⁹¹ Savukārt R. Perkins formulis nozieguma jēdzienu, kas, pēc viņa domām, ir sabalansēts un ietver sevī gan formālas, gan materiālas nozieguma pazīmes: „Kriminālpārkāpums ir sociāls kaitējums, kuru nosaka un soda pēc likuma.”⁹²

Austrālijā, kas tāpat attiecināma uz analizējamo tiesību saimi, ir izstrādāts kriminālkodekss⁹³, kura 1.1. pantā noteikts, ka noziegumi pret Austrālijas Savienības likumiem ir tikai tādi noziegumi, kuri paredzēti tieši šajā kodeksā vai atbilst jebkura cita akta priekšrakstiem.

Vairumā kontinentālās Eiropas (romāņu–ģermāņu) tiesību saimes valstu kriminālkodeksos⁹⁴ nozieguma jēdziens nav definēts, jo likumdevējs uzskata, ka ar noziegumu vienmēr jāsaprot tas, kas aprakstīts krimināllikumā.

Tā Beļģijas kriminālkodeksa⁹⁵ 1. pantā, Itālijas KK⁹⁶ 39. pantā, Francijas KK⁹⁷ 111.-1. un 111.-2. pantā, Norvēģijas KK⁹⁸ 2. paragrāfā veikta noziedzīgo nodarījumu klasifikācija atbilstoši katrā valstī pieņemtajam iedalījumam, bet nozieguma jēdziens nostiprināts tiesību doktrīnā. Piemēram, itāliešu kriminālists F. Antolizejs formālu nozieguma jēdzienu ir definējis šādi: “Noziegums ir kāda cilvēka uzvedība, kas pēc likumdevēja ieskata ir pretrunā ar valsts mērķiem un izraisa soda piemērošanu.”⁹⁹

Franču krimināltiesību doktrīnā sākotnēji klasiskās krimināltiesības pamatojas uz to, ka noziegums ir juridiska abstrakcija, modelis, kas nav saistīts ar cilvēka personību. Pret šo uzskatu iebilda pozitīvistu, norādot, ka noziegums pirmām kārtām ir cilvēka nodarījums, tātad tas ir sociāls jēdziens. Sociologi savukārt ieteica no jēdziena „noziegums” atteikties vispār un izmantot tādas kategorijas kā „antisociāls”, „bīstams stāvoklis” utt.¹⁰⁰ Jaunās sociālās aizsardzības skolas līderis M. Ansels noziedzīgu nodarījumu definē kā tādu noziedznieka personības izpausmi sociālajā piāksnē, kas ir iemeslis un labprātīgi radīts panuats tam, lai stātos tiesas priekšā un sniegtu paskaidrojumu par savām darbībām.¹⁰¹ Taču, kā norāda N. Kriļova, franču krimināltiesību teorijā nav izstrādāts vienots noziedzīga nodarījuma jēdziens, nav arī vienota viedokļa par to, ko uzskatīt par šā nodarījuma pamatpažīmēm.¹⁰²

Tātāk tiek minētas valstis, kuru krimināllikumos tāpat nav ietverts nozieguma jēdziens, bet ir tieša norāde uz prettiesiskumu un sodāmību.

Tā Dānijas KK¹⁰³ 1. paragrāfā noteikts, ka tikai nodarījumiem, kas sodāmi saskaņā ar likumu vai tam pilnīgi atbilstošiem aktiem, ir paredzams sods; Zviedrijas KK¹⁰⁴ 1. daļas 1. pantā norādīts, ka noziegums ir nodarījums, kas noteikts ar šo kodeksu vai citu likumu vai statūtu, par kuru, kā minēts tālāk, ir paredzēts sods; saskaņā ar Šveices KK¹⁰⁵ 1. pantu sodāms ir tikai tas, kurš izdara nodarījumu, kas tieši aizliegts ar likumu, piedraudot ar sodu; Sanmarino Republikā KK¹⁰⁶ 20. pantā deklarēts, ka nevienu personu nevar pakļaut sodam, ja tās nodarījums nav stingri formulēts kā noziegums pret likumu.

Arī Vācijas Federatīvās Republikas kriminālkodeksa¹⁰⁷ 1. paragrāfā un 11. paragrāfa 1. daļas 5. punktā, kā arī Austrijas kriminālkodeksa¹⁰⁸ 1. paragrāfā ir ietverti kriminālsodāma nodarījuma formālā jēdziena kritēriji – norādes uz krimināllikumā paredzētu nodarījumu un sodāmību, taču trūkst norādes uz vainīgā subjektīvo attieksmi pret nodarījumu.¹⁰⁹ Nozieguma jēdziens nav ievietots arī Nīderlandes kriminālkodeksā¹¹⁰, vienīgi paskaidrojumā norādīts, ka noziegumi būtībā ir tādi nodarījumi, kuri ietver sevī prettiesisku aktu jau līdz tam, kad likumdevēja institūcija nav pieņēmusi attiecīgu likumu, un kuros katrs saskata prettiesisku raksturu. Savukārt Spānijas KK¹¹¹ 10. pantā lasāma norāde arī uz vainīgumu un skaidrojums, ka par noziegumiem vai kriminālpārkāpumiem atzīstama ar likumu sodāma darbība vai bezdarbība, kas izdarīta ar nodomu vai aiz neuzmanības.

Nozieguma jēdzienu likumdevējs nav formulējis arī Argentīnā, Taizemē un Japānā, kur arī izplatītas ir romiešu-ģermāņu tiesības. Tā Taizemes KK¹¹² 2. pantā noteikts, ka personai tiek piemērots sods tikai gadījumā, ja tās izdarītais nodarījums ir noziedzīgs un sodāms tā izdarīšanas brīdī. Analizējot Japānas KK¹¹³ vispārīgās daļas normas, var secināt, ka noziegums ir prettiesisks un vainojams nodarījums, kas paredzēts krimināllikumā un aizliegts ar soda piedraudējumu. Japāņu tiesībzinātnieks Š. Dando šajā sakarībā pauž viedokli, ka nozieguma vispārīgais jēdziens kā „abstrakcija” nerada un nevar radīt kriminālatbildību. Tās galvenais uzdevums ir norādīt uz nodarījuma vispārīgajām kopīgajām pazīmēm.¹¹⁴ Argentīnā teorija un tiesu prakse pamatojas uz to, ka noziegums ir tas, kas par tādu atzīts likumā, jo Argentīnas kriminālkodeksā¹¹⁵ nav tā jēdziena, kas raksturīgs gandrīz visām Latīņamerikas valstīm. Nozieguma definīcijas trūkumu pazīstamais argentīniešu zinātnieks L. H. de Asua savā darbā „Likums un tiesības. Krimināltiesību principi” pamato šādi: „Nozieguma definīcijai, tāpat kā jebkurai citai definīcijai, vienmēr vai gandrīz vienmēr pamatā ir siloģisms, kas labi izvērza problēmu, bet neko jaunu neatklāj.”¹¹⁶

Arī Poīijas likumdevējs nozieguma jēdzienu nedefinē, KK¹¹⁷ 1. pantā nosakot, ka pie kriminālatbildības ir saucama tikai tāda persona, kura izdarījusi nodarījumu, kurš aizliegts ar soda piedraudējumu likumā, kas darbojies nodarījuma izdarīšanas laikā. Savukārt

Bulgārijas KK¹¹⁸ 9. pantā noteikts, ka noziegums ir tāds sabiedriski bīstams nodarījums (darbība vai bezdarbība), par kura izdarīšanu cilvēks vainojams un ar likumu pasludināts par sodāmu.

Turcijas krimināltiesību sistēmā, kurā apvienojas islāma un kontinentālās Eiropas tiesību loku elementi, tāpat nav ietverts nozieguma jēdziens, taču KK¹¹⁹ 1. un 2. pantā akcentēts, ka var sodīt tikai par tādu nodarījumu, kas ar likumu atzīts par tiesībpārkāpumu un ir noziegums vai kriminālpārkāpums.

To valstu vidū, kas pārstāv sociālistisko tiesību loku, vispirms jāmin Ķīnas Tautas Republika. Tās likumdevējs KK¹²⁰ 3. pantā aprobežojas ar norādi, ka noziegums ir tas, kas par tādu nosaukts šajā kodeksā. Tādējādi nozieguma noteikšana un sprieduma taisīšana tiek veikta uz šā kodeksa pamata.

No bijušajām PSRS republikām vienādi noziegums definēts Azerbaidžānas Republikas KK¹²¹ 14. pantā, Kazahstānas Republikas KK¹²² 9. pantā, Krievijas Federācijas KK¹²³ 14. pantā, Kirgīzijas Republikas KK¹²⁴ 8. pantā, Tadžikijas Republikas KK¹²⁵ 17. pantā un Uzbekistānas Republikas KK¹²⁶ 14. pantā. Šajos pantos norādīts, ka noziegums ir vainojams (citur vainojami izdarīts) sabiedriski bīstams nodarījums (dažkārt ar norādi arī uz darbību un bezdarbību), kas aizliegts šajā kodeksā, piedraudot ar soda piemērošanu.

Nedaudz atšķirīgs ir citu bijušo padomju republika likumdevēja risinājums. Piemēram, Baltkrievijas Republikas KK¹²⁷ 11. pantā noteikts, ka noziegums ir vainojami izdarīts sabiedriski bīstams nodarījums (darbība vai bezdarbība), kuru raksturo šajā kodeksā paredzētās pazīmes un kurš ir aizliegts, piedraudot ar sodu. Tas ir nedaudz plašāks definējums salīdzinājumā ar iepriekš minētajiem. Savukārt Ukrainas KK¹²⁸ 11. pantā norādīts, ka noziegums ir šajā kodeksā noteikts sabiedriski bīstams vainojams nodarījums (darbība vai bezdarbība), ko izdarījis nozieguma subjekts. Šis norādījums satur a ziņā ir šaurāks, jo nav minēta sodāmība. Gruzijas kriminālkodeksā¹²⁹ nozieguma jēdziens nav iekļauts, taču tā 7. pantā, nosakot kriminālatbildības pamatu, norādīts, ka noziegums ir šajā kodeksā paredzētais prettiesiskais un vainojamais nodarījums.

Visos minētajos krimināllikumos definēts formāls nozieguma jēdziens. Turpretim Moldovas Republikas likumdevējs KK¹³⁰ 14. pantā, norādot, ka noziegums ir kaitējumu nodarošs nodarījums, kas paredzēts krimināllikumā, izdarīts vainojami un ir kriminālsodāms, līdz ar to ir akcentējis nodarījuma materiālo pazīmi.

Kompakts noziegumu jēdziens nav iekļauts arī Lietuvas kriminālkodeksā¹³¹ un Igaunijas Sodukodeksā¹³², taču, kā norāda U. Krastiņš, šo kodeksu vispārīgās daļas normās uzsvērtas trīs noziedzīga nodarījuma pazīmes – prettiesiskums, vainīgums un sodāmība.¹³³

Tādējādi šajā rakstā veiktā analīze parāda, ka saskaņā ar vairākuma valstu spēkā esošajiem krimināllikumiem noziegums ir tas, kas ir paredzēts kā tāds likumā.

Kopsavilkums

Darba gaitā autorei ir radušies vairāki secinājumi:

1. Tiesības un noziegums kā to institūts ir vēsturiska parādība, kuras pirmsākumi meklējami pirmatnējā sabiedrībā jau pirms sabiedrības valstiskās organizācijas, jo, kā trāpīgi norādījis F. Lists, „noziegums ir mūžīgs – mūžīgs kā sabiedrība”¹³⁴. Arī A. Mergens uzsver, ka „noziegums ir sociāla parādība, kas eksistē kopš seniem laikiem, un eksistēs, kamēr eksistēs sabiedrība”¹³⁵. Tas nepavisam nav pretrunā ar N. Kuzņecovas apgalvojumu, ka kopienas iekārtā nebija nedz noziegumu, nedz

krimināltiesību¹³⁶. To vietā bija ļaunums – netikumīga, nosodāma uzvedība – un arhaiskās tiesības – saistošas uzvedības normas, par kuru neievērošanu sodīja pati sabiedrība.

2. Meklējot atbildi uz jautājumu: kas bija pirmais – noziegums vai likums, autore pievienojas J. Goļika uzskatam, ka vispirms radās noziegums, bet likumu radīja sabiedrība, lai aizsargātu sevi no apdraudējuma un sodītu ļaundarus.
3. Tiesību ideja ir patiesīgums un taisnīgums. Izpratne par šiem jēdzieniem, tāpat kā izpratne par ļaunumu un tā nosodījumu, mainās atbilstoši vietai, laikam un apstākļiem.
4. Centieni izprast un nošķirt jēdzienus „ļabs” un „ļauts”, „noziedzīgs” un „tiesisks” un to pazīmes gadsimtu garumā nav vainagojušies panākumiem, taču, autore sprāt, neapstrīdams ir tas, ka noziegums ir ļaunums.
5. Pievienojoties autoriem, kuri uzskata, ka nav iespējams definēt nozieguma jēdzienu, kas būtu noderīgs visiem laikiem un visām tautām, jāatzīmē, ka visprecīzāk to, kas būtu atzīstams par kriminālsodāmu nodarījumu, ir pateicis N. Tagancevs: tas ir „nodarījums, kas apdraud ar normu aizsargātas sabiedrības dzīves intereses, kuras attiecīgajā valstī attiecīgajā laikā tiek atzītas par tik būtiskām, ka valsts, ņemot vērā citu aizsardzības līdzekļu nepietiekamību, piedraud to apdraudētajam ar sodu”¹³⁷.
6. Tiesībzinību pētnieki kopumā ir atzinuši, ka noziegums ir tas, kas ir kā tāds paredzēts likumā, aizliegts ar nozieguma izdarīšanas vietas likumu, piedraudot ar kriminālsodu. Šādu formālu nozieguma jēdziena definējumu ar nedaudziem izņēmumiem ir izmantojušas un izmanto arī patlaban valstis, kas pārstāv mūsdienu pasaulē pastāvošos tiesību lokus (saimes). Savukārt, nosakot krimināllikumā aizliegtos un sodāmos nodarījumus, lieti derētu V. Solovjova paustais, ka tiesības pieļauj cilvēkiem personiskās brīvības interesēs būt ļauniem, neiejaucoties viņu brīvajā izvēlē starp labo un ļauno, taču vispārējā labuma interesēs tiesības liedz ļaunam cilvēkam kļūt par ļaundari, kas bīstams pašai sabiedrības eksistencei.¹³⁸

IZMANTOTĀ LITERATŪRA UN AVOTI

Literatūra

1. *Bībele, Vecās un Jaunās Derības Svētie raksti*. Latvijas Bībeles biedrība. Rīga : [B.i.], [B.g.].
2. Blūzma, V. *Romas valsts un tiesības. Kanoniskās tiesības viduslaikos*. Lekcijas ārvalstu tiesību vēsturē. Rīga : EKA, 2002.
3. Blūzma, V., Lazdiņš, J. *Parāžu tiesības Latvijas teritorijā līdz XIII gs. Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 1. sēj. Seno parāžu un Livonijas tiesību avoti 10. 16. gs.* Rīga : [B.i.], 1998.
4. Dombrovskis, R. *Kriminālistikas teorētiskie pamati*. Rīga : Turība, 2003.
5. Grīnbergs, G. *Livonijas vidējo bruņinieku tiesību krimināltiesiskās normas. Atsevišķs novilkums no Tieslietu ministrijas vēstneša Nr. 1. 1940. g.* Rīga, 1940.
6. Krastiņš, U. *Noziedzīgs nodarījums*. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2000.
7. Krastiņš, U. *Krimināltiesību teorijas un prakses problēmas. Jurista Vārds*, Nr. 35 (293), 2003. g. 30. sept.
8. Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A. *Krimināltiesības Vispārīgā un sevišķā daļa*. Papildinātais izdevums. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2001.
9. Krastiņš, U., Liholaja, V. *Salīdzināmas krimināltiesības: Igaunija, Latvija, Lietuva*. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2004.
10. Krastiņš, U., Liholaja, V. *Salīdzināmas krimināltiesības: Latvija, Austrija, Šveice, Vācija*. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2006.
11. Kūle, M., Kūlis, R. *Filozofija*. Rīga : Apgāds "Būrtnieki", 1996.

12. Lazdiņš, J. Vasaļu (bruņinieku) tiesību avoti un komentāri. *Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 1. sēj. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10.- 16. gs.* Rīga : [B.č.], 1998.
13. Liholaja, V. Kriminālbildība Latvijā un Spānijā. Spānijas kriminālkodekss. Rīga : Latvijas Vēstnesis, 2002.
14. Meļķiņis, E. Kontinentālās Eiropas tiesību loks Rietumu tiesībzinātnieku skatījumā. *Tiesību spogulis. I. Zinātnisko rakstu krājums.* Rīga : Turība, 1997.
15. Mines, P. *Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa.* Rīga : Autora izdevums, 1934.
16. Mines, P. *Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa.* Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2005.
17. Osipova, S. *Viduslaiku tiesību spogulis.* Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2004.
18. *Vārdi māca, piemēri aizrauj. Latīņu spārnotie teicieni.* Rīga : Zvaigzne ABC, [B.g.].
19. Card, C. and J. *Introduction to Criminal Law*, 1998.
20. Clark, W. and Marshall, W. *A Treatise on the Law of Crime.* 7-nd ed. Illinois, 1967.
21. *Criminal Law in England and Wales.* Available: http://www.luiss.it/erasmes_law/uk/Ingh8+html#p1.
22. *Criminal Law of Japan.* The General part by Shigemetsu Dando, translated by B. J. George, Rothman&Co, Littleton, Colorado 90127, 1997.
23. *Criminology.* John E. Konnlin. New York : MacMillan publishing company, 1986.
24. *The Electric Law Library's Legal Lexicon on Crime.* Available: <http://www.lectlaw.com/def/c330htm>.
25. *Jovitt's Dictionary of English Law.* L., 1977.
26. *Law and Disorder: Criminal Justice in America.* Ed. by Bruce Jackson. University of Illinois Press, 1984.
27. Perkins, R. *Criminal Law.* N.Y., 1969.
28. Sigler, Jay H. *Understanding Criminal Law.* Boston Mass, 1981.
29. Gut und Böse. *Recht und Staat.* Grundlagen der Jurisprudenz von Wilhelm Henke. Tübingen: I. C. V. Mohr (Paul Siebeck), 1990.
30. *Анализ о преступлении.* Исследование П. П. Пусторослева. Москва : Университетская типография, 1892.
31. Ансель, М. *Новая социальная защита/ гуманистическое движение в уголовной политике.* Москва : Прогресс, 1970.
32. Берман, Г. Дж. *Западная традиция права: эпохи формирования.* Москва : издательство Московского университета, 1998.
33. Гегель, Г. В. Ф. *Философия права.* Москва : Наука, 1990.
34. Голик, Ю. В. *Философия уголовного права: современная постановка проблемы. Философия уголовного права.* Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004.
35. Дурманов, Н. Д. *Понятие преступления.* Москва, Ленинград : издательство Академии наук СССР, 1948.
36. Игнатова, М. А. *Уголовное право Италии. Уголовное право зарубежных государств: Англия, США, Франция, ФРГ, Япония, Италия. Общая часть.* Москва : ИМП, 2001.
37. Кенни, К. *Основы уголовного права.* Москва : Прогресс, 1947.
38. Козочкин, И. Д. *Уголовное право США. Уголовное право зарубежных государств: Англия, США, Франция, ФРГ, Япония, Италия. Общая часть.* Москва : ИМП, 2001.
39. Кондражук, В. С. *Философия права.* Москва : Инфра М.-Норма, 1997.
40. Крылова, Н. Е. *Уголовное право Франции. Уголовное право зарубежных государств: Англия, США, Франция, ФРГ, Япония, Италия. Общая часть.* Москва : ИМП, 2001.
41. Крылова, Н. Е. *Основные черты нового уголовного кодекса Франции.* Москва : Спарк, 1996.
42. Кузнецова, Н. Ф. *Преступление и преступность.* Москва : издательство Московского университета, 1969.
43. Франц фон Лист. *Задачи уголовной политики. Преступление как социально-патологическое явление.* Москва : Инфра М., 2004.
44. Ламброзо, Чезаре. *Преступление. Новые успехи науки о преступлении. Анархисты.* Москва : Инфра-М, 2004.
45. Ллойд Деннис. *Идея права. Репрессивное зло или социальная необходимость.* Москва : ЮГОНА, 2002.
46. Нересеянц, В. С. *Философия права.* Москва : Инфра М. - Норма, 1997.
47. Поньон, Э. *Повседневная жизнь Европы в 1000 году.* Москва : Молодая гвардия, 1999.
48. Радбрух, Г. *Философия права.* Москва : Международные отношения, 2001.
49. Решетников, Ф. М. *Уголовное право зарубежных стран. Выпуск II. „Классическая” школы и антрополого-социологическое направление.* Москва : [Б.ч.], 1966.

50. Решетников, Ф. М. *Уголовное право буржуазных стран. Выпуск III. Современные буржуазные уголовно-правовые теории.* Москва : [Б.и.], 1967.
51. Таганцев, Н. С. *Русское уголовное право. Часть общая. Том I.* Тула : Автограф, 2001.
52. Габриэль де Тард. *Преступник и преступление. Сравнительная преступность. Преступление толпы.* Москва : Инфра-М, 2004.
53. Франк, Ад. *Философия уголовного права в популярном изложении. Философия уголовного права.* Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004.

Normatīvie akti

1. Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis.* Nr. 199, 1998. g. 8. jūl.
2. Kuršu zemnieku tiesības. *Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 1. sēj. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10.–16. gs.* Rīga : [Б.и.], 1998.
3. Rīgas arhibīskapijas zemnieku tiesības. *Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 1. sēj. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10.–16. gs.* Rīga : [Б.и.], 1998.
4. Lietuvas Republikas kriminālkodekss. Krastiņš, U., Liholaja, V. *Salīdzināmās krimināltiesības: Iguunija, Latvija, Lietuva.* Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2004.
5. Sodū kodekss. Krastiņš, U., Liholaja, V. *Salīdzināmās krimināltiesības: Iguunija, Latvija, Lietuva.* Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2004.
6. *Sodu likumi par krimināliem un pārmācīšanas sodiem.* 1885. gada izdevums ar turpinājumiem līdz 1885. gada beigām. Rīga : Dienas Lapas apgāds, 1894.
7. *The Code of Hamurapi. The Avalon Project of Yale Law School.* Available: www.yale.edu/lawweb/avalon/medieval/hamcode.htm
8. *Примерный уголовный кодекс (США).* Москва : Прогресс, 1969.
9. *Уголовное законодательство Норвегии.* Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003.
10. *Уголовный кодекс Австралии.* Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2002.
11. *Уголовный кодекс Австрии.* Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004.
12. *Уголовный кодекс Азербайджанской Республики.* Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001.
13. *Уголовный кодекс Аргентины.* Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003.
14. *Уголовный кодекс Республики Беларусь.* Минск : Тесей, 2001.
15. *Уголовный кодекс Бельгии.* Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004.
16. *Уголовный кодекс Республики Болгария.* Минск : Тесей, 2000.
17. *Уголовный кодекс Голландии.* Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001.
18. *Уголовный кодекс Грузии.* Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2002.
19. *Уголовный кодекс Дании.* Москва : [Б.и.], 2001.
20. *Уголовный кодекс Китайской Народной Республики.* Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001.
21. *Уголовный кодекс Кыргызской Республики.* Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2002.
22. *Уголовный кодекс Республики Молдова.* Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003.
23. *Уголовный кодекс Республики Польша.* Минск : Тесей, 1998.
24. *Уголовный кодекс Российской Федерации.* Москва : Проспект, 2006.
25. *Уголовный кодекс Республики Сан-Марино.* Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2002.
26. *Уголовный кодекс Республики Таджикистан.* Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001.
27. *Уголовный кодекс Таиланда.* Москва : Юридический центр Пресс, 2005.
28. *Уголовный кодекс Турции.* Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003.
29. *Уголовный кодекс Республики Узбекистан.* Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001.
30. *Уголовный кодекс Украины.* Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001.
31. *Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии.* Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003.
32. *Уголовный кодекс Франции.* Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2002.
33. *Уголовный кодекс Швейцарии.* Москва : Диалог МГУ, 2000.
34. *Уголовный кодекс Швеции.* Москва : [Б.и.], 2000.
35. *Уголовный кодекс Японии.* Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2002.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Atkāpjoties no Latvijā spēkā esošajā Krimināllikumā pieņemtā, autore lieto jēdzienu „noziegums” kā vispārīnātu sodāma nodarījuma apzīmējumu.
- ² Sk. LR Sacīsmas 1998. gada 17. jūnija Krimināllikums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199, 1998. g. 8. jūl.
- ³ Krastiņš, U. *Noziedzīgs nodarījums*. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2000. 14. lpp.
- ⁴ Sk. Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A. *Krimināltiesības. Vispārīgā un sevišķā daļa*. Papildinātais izdevums. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2001. 23. lpp.; Krastiņš, U. Krimināltiesību teorijas un prakses problēmas. *Jurista Vārds*, Nr. 35(293), 2003. g. 30. sept.
- ⁵ Dombrovskis, R. *Kriminālstikas teorētiskie pamati*. Rīga : Turība, 2003, 59. 60. lpp.
- ⁶ Krastiņš, U. Krimināltiesību teorijas un prakses problēmas. *Jurista Vārds*, Nr. 35(293), 2003. g. 30. sept.
- ⁷ *Vārdi māca, piemēri aizrauj. Latīņu spārnotie teicieni*. Rīga : Zvaigzne ABC, [B.g.], 25. lpp.
- ⁸ Plašāk sk. Krastiņš, U. *Noziedzīgs nodarījums*. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2004, 7.–8. lpp.
- ⁹ Osipova, S. *Viduslaiku tiesību spoguļis*. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2004, 9. lpp.
- ¹⁰ Plašāk sk. Герсесьян, В. С. *Философия права*. Москва : Инфра. М – Норма, 1997, с. 412–421; 487–498.
- ¹¹ *Ibid.*, S. 83.
- ¹² Par to sk. *Gut und Böse/ Recht und Staat*. Grundlagen der Jurisprudenz von Wilhelm Henke. Tübingen: I. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1990, S. 86–90.
- ¹³ *Bībele. Vecās un Jaunās Derības Svētie Raksti*. Latvijas Bībeles biedrība. Rīga : [B.i.], [B.g.], 3. lpp.
- ¹⁴ Turpat, 6., 7. lpp.
- ¹⁵ Turpat, 1176. lpp.
- ¹⁶ Кондратюк, Л. В. *Антропология преступления (микрোকримнология)*. Москва : Норма, 2001, с. 10.
- ¹⁷ *Bībele. Vecās un Jaunās Derības Svētie Raksti*. Latvijas Bībeles biedrība. Rīga : [B.i.], [B.g.], 203. 204. lpp.
- ¹⁸ *Bībele. Vecās un Jaunās Derības Svētie Raksti*. Latvijas Bībeles biedrība. Rīga : [B.i.], [B.g.], 41.–42. lpp.
- ¹⁹ Turpat, 45. lpp.
- ²⁰ Кондратюк, Л. В. *Антропология преступления (микрোকримнология)*. Москва : Норма, 2001, с. 11.
- ²¹ *Bībele. Vecās un Jaunās Derības Svētie Raksti*. Latvijas Bībeles biedrība. Rīga : [B.i.], [B.g.], 8. lpp.
- ²² Turpat, 30. lpp.
- ²³ Голик, Ю. В. *Философия уголовного права: современная постановка проблемы. Философия уголовного права*. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004, с. 24–25.
- ²⁴ *Bībele. Vecās un Jaunās Derības Svētie Raksti*. Latvijas Bībeles biedrība. Rīga : [B.i.], [B.g.], 1137. lpp.
- ²⁵ Turpat, 1138. lpp.
- ²⁶ Радбрух, Г. *Философия права*. Перевод с немецкого др. ю. н., проф. Ю. М. Юмашева. Москва : Международные отношения, 2004, с. 61.
- ²⁷ *Ibid.*, S. 42.
- ²⁸ Plašāk par to sk. V. Nersesjanca pārskatā par tiesību filozofijas vēsturi grāmatā: Герсесьян В. С. *Философия права*. Москва : Инфра. М – Норма, 1997, с. 399–639. kā arī – Деннис Ллойд. *Идея права. Репрессивное зло или социальная необходимость*. Перевод с английского М. А. Юмашева, Ю. М. Юмашев. Москва : ЮГОИНА, 2002, с. 132–156.
- ²⁹ Aristotelis. *Nikomaha ētika*. Rīga : Zvaigzne, 1985, 104. lpp.
- ³⁰ Пол Курти. *Запретный плод. Этика гуманизма*. Перевод с английского П. В. Кувакин. Москва : Российское гуманистическое общество, 2002, с. 77–78.
- ³¹ Sinaiskis, V. Taisnības princips Latvijas civiltiesībās. *Jurists*, Nr. 7.–8. 1937, 120. lpp.
- ³² Osipova, S. *Viduslaiku tiesību spoguļis*. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2004, 24. lpp.
- ³³ Герсесьян, В. С. *Философия права*. Москва : Инфра М – Норма, 1997, с. 433. Šis teiciens latviskots nedaudz atšķirīgi tiesības ir krietnuma un taisnīguma māksla. *Vārdi māca, piemēri aizrauj. Latīņu spārnotie teicieni*. Rīga : Apgāds Zvaigzne ABC, [B.g.], 60. lpp.
- ³⁴ Osipova, S. *Viduslaiku tiesību spoguļis*. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2004, 21. lpp.
- ³⁵ *Bībele. Vecās un Jaunās Derības Svētie Raksti*. Latvijas Bībeles biedrība. Rīga : [B.i.], [B.g.], 42. lpp.

- ³⁵ Blūzma, V., Lazdiņš, J. Paražu tiesības Latvijas teritorijā līdz XIII gs. *Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 1. sēj. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10.–16. gs.* Rīga : [B.i.], 1998. 23. lpp.
- ³⁶ Виппер, Р. Ю. *История древнего мира.* Москва : Республика, 1993, с. 80–81.
- ³⁷ Плаšāk par to sk. Дурманов, Н. Д. *Понятие преступления.* Москва, Ленинград : Издательство Академии наук СССР, 1948. с. 15–41; Решетников, Ф. М. *Уголовное право буржуазных стран. Выпуск II. „Классическая“ школа и антрополого-социологическое направление.* Москва : [Б.и.], 1996.
- ³⁸ Sk. Чезаре, Ламброзо. *Преступление. Новейшие успехи науки о преступнике. Анархисты.* Москва : Инфра-М, 2004.
- ³⁹ Франк фон Лист. *Задачи уголовной политики. Преступление как социально-патологическое явление.* Москва : Инфра-М, 2004, с. 92.
- ⁴⁰ Ibid.
- ⁴¹ Kūle, M., Kūlis, R. *Filozofija.* Rīga : Arņāds „Burtņieks”. 1996. 128.–129. lpp.
- ⁴² *The Code of Hamurapi. The Avalon Project of Yale Law School.* Available: www.yale.edu/lawweb/avalon/medieval/hamcode.htm
- ⁴³ Grīnbergs, G. Livonijas vidējo bruņinieku tiesību krimināltiesiskās normas. *Atsevišķs novilkums no Tieslietu ministrijas vēstneša* Nr. 1, 1940. g. Rīga. 1949. 49. lpp.
- ⁴⁴ Lazdiņš, J. Vasaļu (bruņinieku) tiesību avoti un komentārs. *Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 1. sēj. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10.–16. gs.* Rīga : [B.i.], 1998. 107. lpp.
- ⁴⁵ *Bībele. Vecās un Jaunās Derības Svētie Raksti.* Latvijas Bībeles biedrība. Rīga : [B.i.], [B.g.], 1982. lpp.
- ⁴⁶ Turpat, 983. lpp.
- ⁴⁷ Дурманов, Н. Д. *Понятие преступления.* Москва, Ленинград : Издательство Академии наук СССР, 1948, с. 46.
- ⁴⁸ Монтескье, С. *Избранные произведения.* Москва : Госполитиздат, 1955, с. 325.
- ⁴⁹ Чезаре, Беккарна. *О преступлениях и наказаниях.* Москва : Инфра-М, 2004, с. 97.
- ⁵⁰ Решетников, Ф. М. *Уголовное право буржуазных стран. Выпуск II. „Классическая школа” и антрополого-социологическое направление.* Москва : [Б.и.], 1966. с. 32.
- ⁵¹ Дурманов, Н. Д. *Понятие преступления.* Москва, Ленинград : Издательство Академии наук СССР, 1948, с. 45.
- ⁵² Голк, Ю. А. *Философия уголовного права: современная постановка проблемы. Философия уголовного права.* Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004, с. 25.
- ⁵³ Cord, C. and J. *Introduction to Criminal Law.* 1998, p. 3.
- ⁵⁴ Clark, W. and Marshall, W. *A Treatise on the Law of Crime, 7-th ed.* Illinois. 1967, p. 89.
- ⁵⁵ Meļķis, E. Kontinentālās Eiropas tiesību loks Rietumu tiesībzinātnieku skatījumā. *Tiesību spogulis. 1. Zinātnisko rakstu krājums.* Rīga : Turība, 1997. 39. lpp.
- ⁵⁶ Osipova, S. *Viduslaiku tiesību spogulis.* Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2004, 21. lpp.
- ⁵⁷ Плаšāk par to sk. Поньон, Э. *Повседневная жизнь Европы в 1000 году.* Москва : Молодая гвардия, 1999. с. 147–162.
- ⁵⁸ Берман, Г. Дж. *Западная традиция права: эпоха формирования.* Москва : издательство Московского университета, 1998, с. 183.
- ⁵⁹ Blūzma, V. *Romas valsts un tiesības. Kanoniskās tiesības viduslaikos.* Lекcijas ārvalstu tiesību vēsturē. Rīga : EKA, 2002. 58. lpp.
- ⁶⁰ *Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 1. sēj. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10.–16. gs.* Rīga : [B.i.], 1998. 28. lpp.
- ⁶¹ Turpat, 26. lpp.
- ⁶² Osipova, S. *Viduslaiku tiesību spogulis.* Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2004, 373. lpp.
- ⁶³ Голк, Ю. В. *Философия уголовного права: современная постановка проблемы. Философия уголовного права.* Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004, с. 22.
- ⁶⁴ *Анализ о преступлении.* Исследование П. П. Пусторослева. Москва : Университетская типография, 1892, с. 118.
- ⁶⁵ Дурманов, Н. Д. *Понятие преступления.* Москва, Ленинград : издательство Академии наук СССР, 1948, с. 78–81.
- ⁶⁶ Гегель, Г. В. Ф. *Философия права.* Москва : Наука, 1990, с. 143, 149.
- ⁶⁷ Габриэль, де Тард. *Преступник и преступление. Сравнительная преступность. Преступление толпы.* Москва : Инфра-М., 2004, с. 198.
- ⁶⁸ Таганцев, Н. С. *Русское уголовное право. Часть общая. Том I.* Тула : Автограф, 2001, с. 57–58.
- ⁶⁹ Mīncis, P. *Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa.* Rīga : Autora izdevums, 1934, 59. lpp.

- ⁷⁰ Pamatojoties uz spēkā esošo likumu. *Vārdi māca, piemēri aizrauj. Latīņu spārnotie teicieni*. Rīga : Zvaigzne ABC, [B.g.], 31. lpp.
- ⁷¹ Mines, P. *Kriminālīstību kurss. Vispārējā daļa*. Rīga : Autora izdevums, 1934, 60.–61. lpp.
- ⁷² Кузнецова, Н. Ф. *Преступление и преступность*. Москва : издательство Московского университета, 1969, с. 46.
- ⁷³ Голник, Ю. В. *Философия уголовного права: современная постановка проблемы. Философия уголовного права*. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004, с. 24.
- ⁷⁴ Дурманов, Н. Д. *Понятие преступления*. Москва, Ленинград : издательство Академии наук СССР, 1948, с. 71.
- ⁷⁵ *Sodu likumi par krimināliem un pārmācīšanas sodiem*. 1885. gada izdevums ar turpinājumiem līdz 1885. gada beigām. Rīga : Dienas Lapa apgāds, 1894.
- ⁷⁶ Sk., piemēram, Дурманов, Н. Д. *Понятие преступления*. Москва, Ленинград : издательство Академии наук СССР, 1948, с. 71–74; Кузнецова, Н. Ф. *Преступление и преступность*. Москва : издательство Московского университета, 1969, с. 47–48.
- ⁷⁷ Франк, А. *Философия уголовного права в популярном изложении. Философия уголовного права*. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004, с. 144–145.
- ⁷⁸ *Ibid*, p. 144.
- ⁷⁹ *Ibid*.
- ⁸⁰ Кенни, К. *Основы уголовного права*. Москва : Прогресс, 1949, с. 4.
- ⁸¹ *Jovis's Dictionary of English Law*. L., 1997, V. 1, p. 512.
- ⁸² *The Electric Law Library's Legal Lexicon on Crime*. Available: <http://www.lectlaw.def/e330.htm>; *Criminal Law in England and Wales*. Available: <http://www.buiss.it/erasmuslaw/uk/Ingh&html#p1>.
- ⁸³ Козочкин, Н. Д. *Уголовное право США. Уголовное право зарубежных государств: Англия, США, Франция, ФРГ, Япония, Италия. Общая часть*. Москва : ИМП, 2001, с. 120–121.
- ⁸⁴ *Примерный уголовный кодекс (США)*. Москва : Прогресс, 1969.
- ⁸⁵ Решетников, Ф. М. *Уголовное право буржуазных стран. Выпуск III. Современные буржуазные уголовно-правовые теории*. Москва : [Б.и.], 1967, с. 49.
- ⁸⁶ *Law and Disorder: Criminal Justice in America*. Ed. by Bruce Jackson. University of Illinois press, 1984, p. 11.
- ⁸⁷ Sigles, Jay H. *Understanding Criminal Law*. Boston : Mass, 1981, p. 14.
- ⁸⁸ Konnlin, J. E. *Criminology*. New York : MacMillan publishing Company, 1986, p. 4.
- ⁸⁹ Решетников, Ф. М. *Уголовное право буржуазных стран. Выпуск III. Современные буржуазные уголовно-правовые теории*. Москва : [Б.и.], 1967, с. 48–49.
- ⁹⁰ Козочкин, Н. Д. *Уголовное право США. Уголовное право зарубежных государств: Англия, США, Франция, ФРГ, Япония, Италия. Общая часть*. Москва : ИМП, 2001, с. 122.
- ⁹¹ Perkins, R. *Criminal Law*. N.Y., 1969, p. 9.
- ⁹² *Уголовный кодекс Австралии*. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2002.
- ⁹³ Turpmāk terminis „kriminālkodekss” tiks arzīmēts saīsināti – КК.
- ⁹⁴ *Уголовный кодекс Бельгии*. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004.
- ⁹⁵ Игнатова, М. А. *Уголовное право Италии. Уголовное право зарубежных государств: Англия, США, Франция, ФРГ, Япония, Италия. Общая часть*. Москва : ИМП, 2001, с. 518.
- ⁹⁶ *Уголовный кодекс Франции*. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2002.
- ⁹⁷ *Уголовное законодательство Норвегии*. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003.
- ⁹⁸ Игнатова, М. А. *Уголовное право Италии. Уголовное право зарубежных государств: Англия, США, Франция, ФРГ, Япония, Италия. Общая часть*. Москва : ИМП, 2001, с. 518.
- ⁹⁹ Крылова, Н. Е. *Уголовное право Франции. Уголовное право зарубежных государств: Англия, США, Франция, ФРГ, Япония, Италия. Общая часть*. Москва : ИМП, 2001, с. 273.
- ¹⁰⁰ Ансель, М. *Новая социальная защита/ гуманистическое движение в уголовной политике*. Москва : Прогресс, 1970, с. 238.
- ¹⁰¹ Plašāk par to Крылова, Н. Е. *Основные черты нового уголовного кодекса Франции*. Москва : Спарк, 1996, с. 31–32.
- ¹⁰² *Уголовный кодекс Дании*. Москва : [Б.и.], 2001.
- ¹⁰³ *Уголовный кодекс Швеции*. Москва : [Б.и.], 2000.
- ¹⁰⁴ *Уголовный кодекс Швейцарии*. Москва : Диалог – МГУ, 2000.
- ¹⁰⁵ *Уголовный кодекс Республики Сан-Марино*. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2002.

- ¹⁰⁶ Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003.
- ¹⁰⁷ Уголовный кодекс Австрии. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004.
- ¹⁰⁸ Krastiņš, U., Liholaja, V. *Salīdzināmās krimināltiesības: Latvija, Austrija, Šveice, Vācija*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006. 18. lpp.
- ¹⁰⁹ Уголовный кодекс Голландии. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001.
- ¹¹⁰ Liholaja, V. *Kriminālābildība Latvijā un Spānijā. Spānijas kriminālkodekss*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2002.
- ¹¹¹ Уголовный кодекс Таиланда. Москва: Юридический центр Пресс, 2005.
- ¹¹² Уголовный кодекс Японии. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002.
- ¹¹³ *Criminal Law of Japan*. The General part by Shigemitsu Dando, translated B. J. George, Rothman & Co. Littleton, Colorado 80127, p. 1.
- ¹¹⁴ Уголовный кодекс Аргентины. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003.
- ¹¹⁵ Голик, Ю. А. Вступительная статья. Уголовный кодекс Аргентины. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003.
- ¹¹⁶ Уголовный кодекс Республики Польша. Минск: Тесей, 1998.
- ¹¹⁷ Уголовный кодекс Республики Болгария. Минск: Тесей, 2000.
- ¹¹⁸ Уголовный кодекс Турции. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001.
- ¹¹⁹ Уголовный кодекс Китайской Народной Республики. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001.
- ¹²⁰ Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001.
- ¹²¹ Уголовный кодекс Республики Казахстан. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001.
- ¹²² Уголовный кодекс Российской Федерации. Москва: Проспект, 2006.
- ¹²³ Уголовный кодекс Кыргызской Республики. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002.
- ¹²⁴ Уголовный кодекс Республики Таджикистан. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001.
- ¹²⁵ Уголовный кодекс Республики Узбекистан. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001.
- ¹²⁶ Уголовный кодекс Республики Беларусь. Минск: Тесей, 2001.
- ¹²⁷ Уголовный кодекс Украины. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001.
- ¹²⁸ Уголовный кодекс Грузии. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2002.
- ¹²⁹ Уголовный кодекс Республики Молдова. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003.
- ¹³⁰ *Lietuvos Republikas kriminālkodekss*/Krastiņš, U., Liholaja, V. *Salīdzināmās krimināltiesības: Igaunija, Latvija, Lietuva*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004.
- ¹³¹ Sodu kodekss/ Turpat.
- ¹³² Krastiņš, U., Liholaja, V. *Salīdzināmās krimināltiesības: Igaunija, Latvija, Lietuva*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004, 20. 21. lpp.
- ¹³³ Франц фон Лист. *Задачи уголовной политики. Преступление как социально-политическое явление*. Москва: Инфра-М, 2004, с. 7.
- ¹³⁴ Ситѣтс рѣс Кузнецова, Н. Ф. *Преступление и преступность*. Москва: издательство Московского университета, 1969, с. 9.
- ¹³⁵ Ibid, p. 7.
- ¹³⁶ Таганцев, Н. С. *Русское уголовное право. Часть общая. Том I*. Тула: Автограф, 2001, с. 57-58.
- ¹³⁷ Соловьев, В. С. *Оправдание добра*. Москва: [Б.и.], 1996, с. 332.

Summary

The publication is devoted to one of the most discussed questions throughout the centuries – the nature of crime and its features, that, taking into account the close connection between crime and punishment, may be formulated as a question – what is punishable?

In order to find the answer to the mentioned question, the author has done research about the beginning and historical evolution of the concept „crime” from law, philosophy, religion, individual (virtue and morality) aspects, as well as reflection of the concept in today’s criminal law and different criminal law doctrines.

Tiesību socioloģija kā juridiska zinātne un tās ģenēze

Sociology of Law as a Legal Science and Its Genesis

Sanita Osipova

Latvijas Universitātes

Juridiskās fakultātes

Tiesību teorijas un vēstures katedras asoc. profesore

e-pasts: Sanita.Osipova@lu.lv, tālr. 7034563

Publikācija veltīta tiesību socioloģijas kā juridiskās zinātnes ģenēzei un evolūcijai. Raksta ietvaros autore pētījusi tiesību socioloģijas saikni ar citām jurisprudences nozarēm. Rakstā īpaši pētīta tiesību socioloģijas ciešā mijiedarbība ar tiesību vēsturi un salīdzināmajām tiesībām. Autore analizējusi tiesību socioloģiju kā interdisciplināru zinātnes nozari. Publikācijā pētīti vēsturiskie faktori, kas sekmējuši socioloģijas un tiesību socioloģijas izveidošanos 19. gadsimtā. Analizētas arī klasiskās un postklasiskās zinātnes paradigmas un to ietekme uz tiesību socioloģiju.

Autore secinājusi, ka tiesību socioloģijas veidošanās priekšvēsture ir meklējama reformācijas un humānisma attīstības procesos, kuru ietekmē sākusi veidoties laicīgā filozofija par valsti un sabiedrību. Tiesību socioloģijas kā jaunas zinātnes izveidē liela nozīme bijusi Šarlam Luijam Monteskjē, kas ieskicējis jaunu skatījumu uz valsti, tiesībām un sabiedrību. Tiesību socioloģija izveidojās 19. un 20. gadsimta mijā. Tās izveidošanās bija pretreakcija tajā laikā valdošajam tiesību pozitīvismam.

Atslēgvārdi: tiesību socioloģija, operatīvā tiesību socioloģija, ģenētiskā tiesību socioloģija.

Ievads

Socioloģija ir zinātne par sabiedrības realitāti.¹ Socioloģija apzina sabiedrībā pastāvošās attiecības un meklē atbildi uz jautājumu, kā risināt sociālās problēmas.² Taču mūsdienās socioloģija vairs nav monolīta zinātne, jo to veido vairākas nozares. Tiesību socioloģija radusies 19. gadsimta otrajā pusē drīz pēc socioloģijas kā zinātnes izveidošanās.³ Līdzās tiesību socioloģijai no socioloģijas ir attīstījusies arī reliģijas socioloģija, politikas socioloģija, demogrāfija un citas jaunas zinātnes nozares. Socioloģija līdztekus politoloģijai, ekonomikai, vēsturei, loģikai, valodniecībai, informātikai un psiholoģijai tiek aplūkota kā jurisprudencei radniecīga zinātne.⁴

Tiesību socioloģija ir zinātne par tiesību nozīmi un ietekmi sabiedrisko attiecību regulēšanā. Tā pēta nevis tiesības kā spēkā esošu normu struktūru (angl. *law in the books*), bet gan reālās tiesības, kuras tiek piemērotas dzīvē (angl. *law in action*).⁵ Tiesību socioloģijas saturu veido jautājumi par tiesību sociālo būtību, sociālo nosacītību, tiesību sociālajām funkcijām, to darbību un nozīmi. Tātad, apkopojot iepriekš minēto, var definēt, ka tiesību socioloģija pēta tiesību sociālo dabu un nozīmi, atklāj un analizē tiesību un citu

sociālo institūtu mijiedarbību un ietekmi uz sabiedrības dzīvi, padziļināti studē tiesību sociālos uzdevumus un jēgu.⁶

Tiesību socioloģija ir nozīmīga zinātnes nozare, jo tā fiksē cilvēku juridiskās darbības un meklē cēloņsakarības un likumsakarības indivīdu uzvedībā. Tiesību socioloģijas pētījumi rada iespēju juridiski harmonizēt sabiedrības dzīvi, un tieši tas ir viens no tiesiskas valsts mērķiem.⁷ Tiesiskā valstī tiesības ir pilnībā realizējamas, tās ir fleksiblas un nodrošina sabiedrības locekļiem tiesisko aizsardzību.⁸

Zinātnieki bieži uzsver, ka tiesību socioloģija ir interdisciplināra juridiska zinātne,⁹ kas apkopo sevī visu pārējo tiesību nozaru iegūto pieredzi un juridisko praksi, lai to analizētu ar socioloģijai raksturīgām zinātniskās pētniecības metodēm. Piemēram, tiesību socioloģija pēta jautājumus, kas tiek skatīti tiesību teorijā tiesību tālākveidošanas kontekstā, – tā saucamās “tiesnešu tiesības”.¹⁰ Hermanis Kantorovičs (*Hermann Kantorowicz*, 1877–1940)¹¹ uzskata, ka “visu jurisprudenci var aplūkot caur socioloģiju”¹².

Manfrēds Rēbinders (*Manfred Rehbinder*, dzimis 1935), jau savos pirmajos tiesību socioloģijai veltītajos darbos uzsvēra, ka mūsdienu jurisprudences studijas noris trijos atšķirīgos virzienos jeb trijās dimensijās. Tiesības tiek pētītas kā tiesību normas, kā vērtību nesējas un kā juridiskā pieredze, ko uzkrāj sabiedrība.¹³ Tiesību teorētiku vidū ir izveidojusies specializācija. Lai iegūtu pilnīgu priekšstatu par tiesībām, tiesību zinātnieku darbība analītiskajā un empīriskajā izpētē norisinās trijās dažādās apakšnozarēs:

1. Pirmajā tiesību teorētiskās izpētes jomā tiek analizēts taisnīgums kā tiesību un likumības augstākais mērķis, izziņāti jautājumi par vērtībām. Zinātnieki pēta vērtību atspoguļojumu tiesībās un morālē, analizē dabiskās tiesības. Šajā jomā pētījumu objekts ir ideālas tiesības. Šos pētījumus veic tiesību filozofi. Viņi pēta jautājumus, kas tiesību ietvaros formulējami šādi: „Kāpēc nepieciešamas tiesības? Kādi mērķi nospraunami tiesību tālākā attīstībā? Kādu politiku nepieciešams izstrādāt?”
2. Otrās apakšnozares uzdevums ir definēt, kas vispār uzskatāms par tiesībām, un noskaidrot, kā tiesības ir piemērojamas. Šos pētījumus veic tiesību teorētiķi, kuru analīzes objekts ir tiesību normatīvisms. Viņi sniedz atbildes uz šādiem jautājumiem: „Kas ir piemērojams kā tiesības? Kā realizēt tiesību normu? Kuru tieši normu izvēlēties, lai risinātu konkrēto kāzusu? Kā tulkot piemērojamo tiesību normu?”
3. Lai gūtu vispusīgu priekšstatu par tiesībām, ir jānoskaidro, kā tiesību normas darbojas praksē. Tāpēc sabiedriskā dzīve tiek pētīta **sasaistē** ar tiesisko kārtību jeb sabiedrības tiesiskā dzīve, un tiek analizēts šāds jautājumu loks: „Kas piedalās tiesiskajās attiecībās? Kā indivīdi izprot un realizē tiesību normas? Cik lielā mērā un kā tiesības ietekmē dažādu sociālo grupu dzīvi? Kāda ir katras konkrētas tiesību normas sociālā un juridiskā efektivitāte?” Uz šiem jautājumiem atbildes meklējamas tiesību socioloģijas ietvaros.

1. Tiesību socioloģijas priekšmets un saikne ar citām jurisprudences nozarēm

Lai definētu tiesību socioloģiju kā zinātni, bieži vien tiek citēts Hermanis Kantorovičs: “Tiesību socioloģija ir teorētiska vispārinoša zinātne, kas pēta sociālo realitāti saistībā ar kultūras vērtībām kā tiesību mērķi.”¹⁴ Tātad tiesību socioloģija ir zinātne par tiesību sociālo realitāti. Tā pēta atšķirības starp pozitīvajām tiesību normām un sociālo realitāti.¹⁵ Tiesību socioloģijas jautājumu loku sauc arī par zinātnisko pieredzi jurisprudencē jeb tiesību empīrismu.

Tiesību socioloģija uz tiesību filozofijas un tiesību teorijas bāzes ir izveidojusies 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā, izmantojot abu nozaru ietvaros radušās

jaunās atziņas par problēmu apzināšanu un analīzi, piemēram, tiesību teorētiku socioloģisko skatījumu. Tiesību teorētiki aicināja mainīt jurisprudences studijas, ieviešot tajās socioloģiskas metodes. Eižens Ērlihs (*Eugen Ehrlich*, 1862–1922¹⁶) rakstīja: “Jaunā jurisprudencē mums sniegs ne tikai plašāku ieskatu par tiesību būtību un tiesību institūtiem, bet bez šaubām arī zināšanas par tiesību piemērošanas rezultātiem praksē.”¹⁷ E. Ērlihs savos darbos centās tiesību dogmatiku analizēt caur tiesību socioloģijas prizmu¹⁸ un izveidoja tiesību teorijā jaunu novirzienu, kuru pazīstam kā interešu jurisprudenci. Tiesību socioloģijas atdalīšanos no tiesību teorijas veicināja tiesību socioloģijas atšķirtīgās zinātniskās metodes, t. i., empīriskie eksperimenti, novērojumi u. c. Būtiskākā atšķirība starp tiesību filozofiju un tiesību socioloģiju ir tā, ka tiesību filozofija pievēršas principiem un vērtībām un tā ieskicē vēlamo sabiedrības kopdzīvi, turpretim tiesību socioloģija empīriski analizē esošo un uz tā bāzes konstruē iespējamo, kas būtu maksimāli tuvināts filozofijas radītajam ideālam. Tiesību socioloģijas kā zinātnes patstāvību nosaka tās terminoloģiskā un metodoloģiskā patstāvība.¹⁹

19. gadsimta beigās jurisprudencē vai, konkrētāk, tiesību teorijā zaudēja savu monolitumu, jo zinātniskie pētījumi tika veikti ar aizvien lielāku specializāciju.²⁰ Tiesību teorija sašķēlās vairākās apakšnozarēs – tiesību teorijā, tiesību filozofijā, tiesību socioloģijā un vispārīgajā valsts zinātnē. Mūsdienās šī šķelšanās ir turpinājusies, veidojoties aizvien jaunām zinātnēm tiesību teorētiskai pētīšanai. Viena no jaunākajām zinātnēm ir tiesību antropoloģija.²¹ Lai arī pašlaik tiesību teorija, tiesību filozofija un tiesību socioloģija ir kļuvušas par patstāvīgām zinātnes nozarēm, taču būtu aplami tās citu no citas pilnībā nošķirt, jo tikai visas kopā, cita citu papildinot, tās sniedz kompleksu priekšstatu par tiesībām, nodrošina tiesību efektīvu piemērošanu un sekmē to tālāku attīstību.

Tiesību socioloģija ir cieši saistīta ar dažādām jurisprudences nozarēm un ar zinātnēm, kurām it kā nav tiešas saiknes ar tiesībām, bet kuras veido dziļāku izpratni par cilvēku kā tiesisko attiecību dalībnieku, piemēram, ar antropoloģiju, etnogrāfiju, sociālpsiholoģiju un politikas zinātni. No tiesību zinātnēm tiesību socioloģija visciešāk ir saistīta ar tiesību teorijas jomu, kas minēts iepriekš, un salīdzināmajām tiesībām, tiesību vēsturī un kriminoloģiskajām zinātnēm. Tiesību vēsturnieki un arī komparatīvistu jeb salīdzināmo tiesību speciālisti pievēršas tiesībām, kuras pašī savā dzīvē neievēro.²² Vieniem tās ir pagājušo laiku tiesības gan pašu kultūrā, gan citās kultūrās, otriem ārzemēs spēkā esošās tiesības. Tiesību sociologi pēta savas valsts spēkā esošo tiesību normu darbību un, lai to vispusīgi varētu analizēt, izmanto arī iepriekš piemērotās, spēkā vairs neesošās tiesības un citu valstu tiesības. Tiesību normu analīze vēsturiskā skatījumā atklāj tiesību attīstības dinamiku. Citu valstu juridiskās pieredzes pētījumi palīdz nacionālās problēmas skatīt plašākā kontekstā un pētīt, mainot vai papildinot tiesību iespējamus blakus efektus, kurus citas valstis jau ir apzinājušas un koriģējušas, ieviešot grozījumus savās tiesībās. Tādējādi tiesību socioloģijas izpētē ir nepieciešams izmantot darbus tiesību vēsturē un salīdzināmajās tiesībās. Šī atziņa nav jauna, jo domu par tiesību vēstures nozīmi tiesību socioloģijas pētījumos paudis jau Eižens Ērlihs: “Neapšaubāmi tiesību vēsture sniedz tiesību socioloģijai vispusīgus materiālus – tā ir ne tikai likuma burtu, tiesību avotu, tiesību dogmu vēsture, bet vispirms jau juridisko institūciju vēsture.”²³ Ievērojami tiesību sociologi savu zinātnisko karjeru ir sākuši, būdami tiesību vēsturnieki vai publicēdami zinātniskos pētījumus tiesību vēsturē. Hermanis Kantorovičs 1908. gadā habilitējās Freiburgas universitātē, specializējoties krimināltiesībās, tiesību filozofijā un tiesību vēsturē.²⁴ Viņa ievērojamākie darbi ir velīti tiesību vēsturei (“Romiešu tiesību studijas glōsatoru darbos”²⁵, “No mācības par tiesību brīvību priekšvēsturi”²⁶, “*Albertus Gandimus* un sholastiskās krimināltiesības” divos sējumos, no kuriem pirmajā tiek analizēta juridiskā prakse²⁷, bet

otrā – jautājuma teorētiskie pamati²⁸). Savos tiesību vēstures pētījumos H. Kantorovičs izmantoja socioloģiskās metodes, bet tiesību socioloģiju ilustrēja ar piemēriem no tiesību vēstures. Makss Vēbers, kuram bija gan juridiskā, gan ekonomiskā augstākā izglītība, problēmas analizēja vēl kompleksāk, ar socioloģijas metodēm pētot savstarpējās sakarības tiesību, reliģijas un saimniecības vēsturē.²⁹

Arī tagad tiesību socioloģija joprojām tiek skatīta kontekstā ar tiesību vēsturi. Žans Karbonjē (*Jean Carbonnier*, 1908–2003) savos darbos socioloģiski analizē tiesību vēsturi. Manfrēds Rēbinders pamato uzskatu par to, ka šīm nozarēm ir daudz kopīga, jo gan tiesību socioloģija, gan tiesību vēsture ir interdisciplināras juridiskās zinātnes nozares.³⁰ Tas nozīmē, ka šīs nozares apkopo pārējo jurisprudences nozaru iegūto materiālu. Vienlaikus pēc savām metodēm tās atrodas ārpus jurisprudences. Tiesību vēsture ir metodoloģiski cieši saistīta ar vēsturi, bet tiesību socioloģija – ar socioloģiju, t. i., nejuridiskām zinātnes nozarēm.³¹

Franču zinātnieks Henrijs Levī-Brils (*Henri Lewy Brihl*, 1889–1969)³² pat ieteica apvienot tiesību socioloģiju, tiesību vēsturi un salīdzināmās tiesības un veidot jaunu juridiskās zinātnes nozari – juristiku. Taču Žans Karbonjē uzskata, ka šāda rīcība sašaurinātu katras atsevišķas disciplīnas pētījumu loku.³³ Arī citi zinātnieki šādu iespēju nopietni nav apsvēruši.

20. gadsimta gaitā tiesību socioloģijā ir izveidojušies divi galvenie pētījumu novirzieni:

- 1) ģenētiskā tiesību socioloģija, kas pēti tiesību rašanos no sabiedrības dzīves un aplūko tiesības kā sabiedrisko procesu rezultātu. Šo novirzienu sauc arī par teorētisko tiesību socioloģiju. Ģenētiskā tiesību socioloģija plaši izmanto tiesību vēstures un salīdzināmo tiesību materiālus,
- 2) operatīvā jeb praktiskā tiesību socioloģija, kas pēta tiesību ietekmi uz sabiedrību un aplūko tiesības kā sabiedrisko attiecību regulatoru. Tieši šī tiesību socioloģijas novirziena ietvaros tiek plaši izmantotas empīriskās metodes. Vācu tiesību sociologi operatīvo jeb praktisko socioloģiju sauc par kritisko tiesību socioloģiju, jo tās ietvaros tiek kritiski analizēti spēkā esošo tiesību normu realizācijas ekonomiskie, politiskie un ideoloģiskie nosacījumi.³⁴

Tiesību socioloģijas pamatlicēji Eizens Ērlihs, Makss Vēbers un citi 19. gadsimta tiesību sociologi pamatā pētījuši ģenētisko aspektu. Emīls Dirkeims (*Emile Durkheim*, 1858–1917)³⁵ un viņa skolnieki mainīja tiesību socioloģijas pētījumu loku, koncentrējot uzmanību uz industriālā sabiedrībā pastāvošajām juridiskajām problēmām.³⁶ Mūsdienu tiesību socioloģija ir vairāk orientēta uz operatīvo tiesību socioloģiju, padarot to par efektīvu darbarīku likumdevēja un likumu piemērotāju rokās.

Tiesību socioloģijas pētījumu loks nav viendabīgs. Jau kopš 19. gadsimta beigām tiek publicēti pētījumi civiltiesību socioloģijā un valststiesību socioloģijā, bet visplašākie pētījumi ir saistīti ar krimināltiesībām. Arī Latvijas tiesību zinātnieki jau 20. gadsimta sākumā veica un publicēja šāda veida pētījumus. Piemēram, Aleksandrs Krugļevskis, paužot savu viedokli par topošo Sodu likumu, problēmu pētīja arī no socioloģiskā aspekta. Arī vēlāk, analizējot kriminālsodus, A. Krugļevskis pamatojās uz psiholoģisko un socioloģisko skatījumu.³⁷ Pētījumi tiesību socioloģijā tiek iedalīti ne tikai pēc tiesību nozarēm, bet arī sīkāk – līdz pat atsevišķu tiesību institūtu socioloģiskai analīzei. Francijā ir veikti nopietni pētījumi ģimenes socioloģijā, analizējot laulības šķiršanas iemeslus un meklējot laulības šķiršanai sabiedriski vairāk pieņemamu normatīvo risinājumu. Šie pētījumi izmantoti turpmākajās tiesību reformās.³⁸

2. Izpratne par sabiedrību XII–XVIII gadsimta filozofiskajā domā

Socioloģijas veidošanos tradicionāli saista ar 18. un 19. gadsimtu, kad zinātnieki kardināli mainīja līdz tam valdošo tradicionālo zinātnisko metodoloģiju un attieksmi pret tiesībām un sabiedrību.³⁹ Pētot tiesību socioloģijas vēsturi, zinātnieki nav bijuši vienprātīgi par to, kur ir veikama laika robeža, meklējot socioloģijas pirmsākumus. Žans Karbonjē ironizē, ka ir kļuvis par labo toni atklāt arvien jaunus socioloģijas priekštečus.⁴⁰ Tā notiek lielā mērā tāpēc, ka jebkurš uzskats par tiesībām, kas atšķiras no tiesību pozitīvisma, pētniekiem liekas esam socioloģisks. Protams, varam teikt, ka zinātnisko sakņu vai priekšteču meklēšana tiesību socioloģijā un socioloģijā vispār nav tik svarīga kā citās disciplīnās, piemēram, tiesību filozofijā, kas operē ar stabilām vērtībām (piemēram, ar taisnīgumu, vienlīdzību, brīvību), kuras saturiski ir secīgi veidojušās vēsturiskajā procesā. Rietumu tiesību socioloģija jau 20. gadsimta beigās bija fundamentāli izpētījusi mūsdienu sabiedrību un ieteikusi tehniski veiksmīgas metodes sabiedrības juridiskajam regulējumam. Tāpēc var uzskatīt, ka zinātniski liela nozīme šai pagātnes un priekšvēstures apzināšanai nav. Šobrīd sabiedrība un tiesiskās attiecības ir izteikti specifiskas. Jau kopš 20. gadsimta 60.–70. gadiem mēs dzīvojam postindustriālā sabiedrībā, kurā nav efektīvi izmantojami antīkajai, viduslaiku vai 18. gadsimta sabiedrībai piemēklāti risinājumi.

Turklāt tiesību socioloģijai ir raksturīga reālistiski kritiska attieksme pret spēkā esošajām tiesībām. Daļēji prasībai par kritisku realitātes pētīšanu atbilst grieķu un romiešu kultūra. Var minēt Aristoteļa sacerējumus (piemēram, "Politika"⁴¹) un Platona darbus (piemēram, "Likumi"⁴²), kuros autori ir centušies objektīvi analizēt pastāvošās sabiedriskās attiecības, arī juridiskajā jomā. Turklāt grieķu politisko un juridisko domu ietekmēja dabaszinātņu, īpaši medicīnas un matemātikas metodoloģija, kas noteica pētnieka objektīvi kritisko pieeju pētāmajam materiālam.⁴³

Jautājumu vienkāršojot, var apgalvot, ka viduslaikos šādas attieksmes nebija, un tāpēc pie vislabākās gribas viduslaiku domātāju vidū nevar atrast tiesību socioloģijas priekštečus. Zinātnieki, kuri īpaši pētījuši dabaszinātņu ietekmi uz juridisko domu, secina, ka viduslaikos šāda ietekme nav bijusi, jo jurisprudences baznīcas pārziņā veidojās kā ideāla no prakses atrauta disciplīna.⁴⁴ Autore šim viedoklim nepiekrīt, jo tad, ja tiesības tiek piemērotas, nevar runāt, ka jurisprudences ir atrauta no prakses. Lai arī glosatori romiešu tiesības aplūkoja kā ideālas un pārlaicīgas tiesības, bez mērķa pētīto materiālu piemērot, tomēr viņi pievērsās arī kanoniskajām tiesībām, kuras tika piemērotas dzīvē. Autore uzskata, ka tiesību socioloģijas veidošanās tieši 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā (nevis agrāk vai vēlāk) veicināja zināmi procesi zinātniskajā domāšanā, kuri aizsākās jau viduslaikos.

Viduslaiku pasaules uzskatā, kas veidojās uz antīkās filozofijas un kristīgās ticības sintēzes bāzes, pasaule tika uztverta kā vienota un nemainīga sistēma. Valdīja pārliecība, ka radošā dinamika ir beigusies ar pasaules radīšanas aktu, un pasaule kā pabeigta sistēma dzīvo saskaņā ar Dieva gribu, kuras realizāciju nodrošina un uzrauga kristīgā baznīca. Sabiedrība un tiesības viduslaikos tika aplūkotas kā nemainīgi, dievišķi iekārtoti institūti. Šolastikas metode palīdzēja zinātniekiem skaidrot valsts, tiesību un sabiedrības būtību, pamatojoties uz svētajiem rakstiem un atsevišķu autoritatīvu antīko filozofu, piemēram, jau minēto Platona un Aristoteļa darbiem (tos cenzēja atbilstoši kristīgajai dogmatikai, tomēr saglabājot kritiski reālistisko pieeju, kas raksturo šos antīkos filozofus). Taču arī viduslaikos sociālo institūtu statiskums jeb nemainība bija tikai šķitums, jo notika pārmaiņas gan valsts, gan baznīcas politikā. Tās izraisīja gan sociāli ekonomiskās transformācijas, kā to norāda Makss Vēbers,⁴⁵ gan zinātnieku teologu jaunās mācības.

Būtiska nozīme bija tam, ka zinātnieki šolastiķi savos priekšstatos saglabāja pārlicēību par Dieva doto pasaules statiskumu un dievišķo nolemtību. Kristīgā baznīca piešķīra valsts varai sakrālu – pārļaicīgu un universālu raksturu.⁴⁶ Viduslaikos tika uzskatīts, ka pastāvošās kārtības, t. i., valsts, tiesību un citu sociālo institūtu pamatā ir Dieva griba un tāpēc, protams, attiecīgos jautājumus skatīja teoloģijas ietvaros. Viduslaiku vienīgā oficiālā filozofiskā doma bija kristīgā doma, un tas noteica sociālo vērtību un sociālo normu izpratnes vienotību Eiropā. Pēc investitūras strīda starp garīgo un laicīgo varu 11. un 12. gadsimtā, puses to atrisināja, noslēdzot Vormsas konkordātu (1122)⁴⁷. Tika izveidota mācība, kas pazīstama kā “Divu zobenu teorija”. Tā pamatoja kristīgās valsts un baznīcas vienotību.⁴⁸

Baznīca bija institūcija, kas viduslaikos nodrošināja lielāko informācijas apriti, vienlaikus šo informāciju cenzēja: pēc kristīgās ētikas principiem. Baznīcas skolās tika izglītota nākamā paaudze. mācītāji no kanceles katru svētdienu savām draudzēm (kurās liela daļa draudzes locekļu vai pat visa draudze bija analfabēti) skaidroja Dieva gribu. Garīdznieki (būdami izglītoti cilvēki) bija tiesu un dažādu laicīgo padomju sekretāri, laicīgo kungu sāimniecības pārziņi un lietveži. Baznīca viduslaikos nodrošināja racionālu sāimniekošanu un jurisprudenci.⁴⁹ Viduslaiku baznīcai bija nenovērtējama nozīme gan zinātnes attīstībā, gan arī šīs attīstības kontrolēšanā un aizkavēšanā, ja attīstības tendences nonāca pretrunā ar kristīgajām dogmām.⁵⁰ Turklāt baznīcai bija virsuzraudzības tiesības pār citām informācijas aprites vienībām (piemēram, universitātēm).⁵¹ Tātad, pētot viduslaikus, nevar runāt par zinātniskās domas šķelšanos (par atkrišanu no kristīgām dogmām jeb tradicionālā kristīgā pasaules uzskata un vērtībām vajāja baznīcas tiesas, un šim mērķim tika izveidots baznīcas tribunāls – inkvizīcija⁵²) un jaunu zinātnes nozaru veidošanos. Visa pamatā bija kristīgā teoloģija, kuras paspārnē un ietekmē attīstījās viduslaiku filozofija, māksla, jurisprudences, medicīna, kā arī lielā mērā pati kristīgā valsts. Turklāt izpratne par zinātni balstījās uz antīko filozofo darbiem. Šolastiķi uzskatīja par antīko darbu un svēto rakstu zaimošanu tādu jaunu zinātnes nozaru veidošanos, kuras nebija formulējuši grieķu un romiešu filozofi.

Lielu ietekmi uz sociālo vērtību un institūtu izpratnes ģenēzi un evolūciju ir atstājuši Padujas Marsīlijs, Alberts Lielais un Akvīnas Toms. Kristīgie filozofi, pētot pasauli, iedziļinājās arī problēmās, kas mūs interesē tiesību socioloģijas kontekstā. Viņu darbos ir atspoguļota izpratne par sabiedrības uzbūvi, tās nozīmīgāko vienību (piemēram, sociālo kārtu, profesionālo apvienību vai ģimenes) kristīgo un juridisko pamatojumu (tas pārņemts no kanoniskajām un romiešu tiesībām) un dažādu sociālo grupu uzdevumiem un savstarpējām attiecībām.

Viduslaikos izveidojusies kristīgā izpratne par ģimeni sabiedrībā dominēja līdz 20. gadsimta beigām. Pie šīs izpratnes veidotājiem pieder arī Alberts Lielais (*Albertus Magnus*, ap 1200–1280). Vēsturnieki uzsver, ka Alberts ir vienīgais kristīgais filozofs, kas ieguvis pavārdu „Lielais”. Alberta Lielā kristīgo filozofiju, kas apkopota 38 sējumos, ir ietekmējis neoplatonisms un Aristoteļa mācība.⁵³ Alberta Lielā darbos laulība definēta kā monogāma vīrieša un sievietes savienība. Monogāmijas nepieciešamību Alberts Lielais pamatoja ar svētajiem rakstiem (Mateja evaņģēlijs, 19., 6). Līdztekus pamatojumam, ka monogāma laulība ir Dievam ūrkama, Alberts Lielais šo jautājumu analizēja arī saistībā ar valsts interesēm. Poligāmija, pēc viņa uzskatiem, nodara valstij milzīgu tikumisku kaitējumu, kura sekas ir “iedragāta vīriešu potence, kas izraisa sieviešu sterilitāti”⁵⁴. Par šo viedokli mēs varam īpaši padomāt šobrīd, kad kristīgās ģimenes modelis Eiropā tiek strauji deformēts (antropologi runā pat par “seriālo poligāmiju”). Alberta Lielā laulības pamatnosacījumi ir šādi:

- 1) *proles* – pēcnācējs, t. i., laulībai jābūt auglīgai, jo bērnu radīšana ir laulāto pienākums,
- 2) *fides* – uzticība, kas valda laulāto starpā,
- 3) *sacramentum* – sakraments (tas, pēc Lombardijas Pētera skaidrojuma, debesīs pārim paver iespēju no jauna savienoties laulībā).

Šie nosacījumi, kurus kristīgie domātāji uzskatīja par būtiskiem jau kopš Svētā Augustīna laikiem⁵⁵ ir lielā mērā atnesti kā veclaicīgi un postindustriālajai sabiedrībai neatbilstoši. Vispirms mainījās izpratne par laulību kā svētu sakramentu. Juridiski tā tika grozīta 1789. gadā Lielās franču revolūcijas laikā, līdz ar citiem jaunievedumiem ieviešot civilo jeb laicīgo valsts reģistrēto laulību bez baznīcas sakramenta. Viens no revolūcijas mērķiem bija ierobežot baznīcas varu, šķirt baznīcu no valsts un veidot civilu jeb pilsonisku valsti.⁵⁶

Būtisks ir viduslaiku kristīgo filozofu ieguldījums tiesību filozofijas un teorijas izpratnes veidošanā. Tieši šie zinātnieki pielāgoja romiešu tiesību teoriju, kas bija veidojusies pirms kristietības, viduslaiku kristīgajai izpratnei par indivīda tiesībām Dieva un valsts priekšā, kā arī par valsts vai valdnieka pienākumiem pret indivīdu Dieva priekšā.⁵⁷ Par kristīgās sociāli juridiskās domas pamatlicēju daudzi zinātnieki uzskata Akvīnas Tomu⁵⁸ (1225–1274⁵⁹ vai 1224–1274⁶⁰), jo tieši viņš pabeidzis veidot par *ius divinum* (Dieva tiesībām) un *ius naturalis* (dabiskajām tiesībām). Emīls Ēriks Holšers raksta: "Visa viduslaiku garīgās dzīves, tās kultūras ētisko un juridisko pamatu veidošanās koncentrējās šajā vienā personā (t. i., Akvīnas Tomā. — *Aut.*), kura sevī apvienoja visu, ko tās priekšgājēji bija domājuši un darījuši, radoši pārskatot paveikto no jauna."⁶¹ Tāpēc varam secināt, ka zinātniski Akvīnas Toma darbība lika pamatu jauno laiku zinātniskai domai un sagatavoja Eiropas sociālo atmodu jeb renesansi.⁶²

Viduslaiku dabisko tiesību izpratne veidojās uz antīko filozofu darbu un romiešu tiesību bāzes. Romiešu jurisprudencē tika veidotas "patriciešu dabiskās tiesības" (Oto Šilinga radīts nosaukums),⁶³ bet kristīgā ticība noteica visu kristiešu vienlīdzību Dieva priekšā. Līdz ar to veidojās neatbilstība starp romiešu tiesībās izveidojušos un kristīgajai doktrīnai piemītošo dabisko tiesību izpratni. Jau no agrajiem viduslaikiem kristīgie filozofi centās šīs pretrunas atrisināt. Šim jautājumam pievērsās arī Seviljas Isidors (ap 560–636), skatot Ulpiāna un Gaja darbos analizētās dabiskās tiesības Vecās derības kontekstā. Seviljas Isidors, kā arī daudzi citi pēc viņa secināja, ka Dieva tiesības (*ius divinum*) ir absolūti objektīvas, bet dabiskās tiesības (*ius naturalis*) – tikai nosacīti objektīvas. Daudzas Isidora domas un pilnībā viņa juridisko terminoloģiju pārņēma kanonisko tiesību kodificētājs Graciāns (*Franciscus Gratiani*, 12. gs. tiesību zinātnieks) savā darbā „*Concordia discordantium canonum*” (ap 1140).⁶⁴ Pamatojoties uz iepriekšējo paaudžu teologu – Augustīna, Ambrozija, Seviljas Isidora un daudzu citu darbiem, Akvīnas Toms izveidoja savu tiesību filozofiju, kurā objektīvie dabas likumi ir aplūkoti kā daļa no Dieva ieviestās mūžīgās pasaules kārtības.⁶⁵ Izmantotais jēdziens "mūžīgā pasaules kārtība" uzskatāmi atklāj viduslaiku zinātnieku tendenci skatīt pasauli kā statisku, mūžīgu lielumu. Jauns Akvīnas Toma mācībā bija tas, ka, izmantojot sholastikas zinātniskās metodes, tika pamatota doma, ka Dievs ir augstākais dabisko likumu noteicējs un radītājs. Akvīnas Toms skatīja Dievu kā pirmsākumu realitātes izzināšanā un novērsa pretrunas starp *ius divinum* un *ius naturalis*, kuras gadsimtiem ilgi bija apgrūtinājušas baznīcas domātājus. *Ius naturalis* ir daļa no *ius divinum*. *Ius naturalis*, pēc Akvīnas Toma pārliecības, ir augstākas par pozitīvajām tiesībām, jo izriet no Dieva. Laicīgajiem valdniekiem ir jāpakļaujas Dieva noteiktai kārtībai, t. i., dabiskajām tiesībām, jo Dievs ir pasaules valdnieks. Tāpēc dabiskās tiesības, kuras izriet no kristīgās jeb dabiskās ētikas, ir augstākas par valdnieku

pieņemtiem likumiem.⁶⁶ Šī pārliecība bija pretrunā ar glosatoru pausto viedokli, ka pozitīvais likums ir augstākā juridiskā norma un likumdevējs ir vienīgais, no kura tā izriet.⁶⁷ Tieši Akvīnas Toms cieši sasaistīja dabiskās tiesības un morāli, norādot, ka tiesības izriet no morāles. Turklāt viņš no dabiskajām tiesībām atvasināja tautu tiesības (*ius gentium*) – starptautiskos tiesību principus.⁶⁸

Viduslaikos veidojās jauno laiku sociālās vērtības un normas (tiesību socioloģijas pētījumu objekti). Tika pausti arī viedokļi, kurus vēlāk plaši izvērsa vai apstrīdēja jauno laiku zinātnieki. Taču viduslaiki nav saistāmi ar socioloģijas vai tiesību socioloģijas veidošanās pirmsākumiem. Lai gan šajā periodā domātāji analizēja sabiedrību un puda savus viedokļus par sabiedrības juridisko uzvedību, taču gūtās atziņas netika nodalītas un līdz ar to neizvērsās sistemātiski pētījumi. Turklāt būtisks ir tā laika zinātnei piemītošais statistiskais un skolastiskais skatījums uz sabiedrību. Kopumā varam secināt, ka viduslaikos sāka veidoties priekšnosacījumi vēlākai jauno laiku sociālo zinātņu, arī tiesību socioloģijas izveidei. Turklāt tiesību sociologi izmanto viduslaiku tiesību filozofiju un tiesību vēsturi, lai labāk izprastu jauno laiku tiesību empīrismu.

Būtiskas pārmaiņas gan Rietumeiropas reliģiskajā un politiskajā domā, gan zinātnes metodoloģijā notika 16. un 17. gadsimtā. Tas bija saistīts ar reformāciju un humānismu. Viens no svarīgākajiem reformatora Mārtiņa Lutera (1483–1546)⁶⁹ nopelniem, pēc autoru domām, ir tas, ka viņš pirmais izcēlnīja tiesības uz viedokli, kas atšķiras no valdošajām baznīcas dogmām, un tādējādi lika pamatu vēlākajam viedokļu plurālismam un tolerancei Rietumu zinātniskajā domā. Šie Mārtiņa Lutera panākumi vēlāk sekmēja empīriskos socioloģiskos pētījumus.

Reformācijas procesi Rietumeiropas kristīgajā baznīcā sašķēla kristiešus, kurus agrāk bija vienojusi katoļu baznīca. Te meklējami pirmcēloņi arī vēlākajam valsts un baznīcas nošķirtības modelim. Johanness (Žans) Kalvins (*Johan (Jean) Calvin* 1509–1564)⁷⁰ uzskatīja, ka baznīcas satversmei jābūt iekļautai valsts satversmē tā, lai baznīca kalpotu valsts interesēm.⁷¹ Vērtības, kas iepriekš viduslaiku teoloģijas mācībā bija uzskatītas par stabilām un neapstrīdami vienotām, tika apšaubītas un nošķirtas. Iepriekšējo vienotību zaudēja arī Dievs un pasaule, valsts un baznīca, nauda un cilvēces skaidrība, matērija un gars.⁷² Līdz reformācijai visa zinātne bija atstājusi tikai katoļu baznīcas paspārnē. Katoļi bija arī baznīcas dogmu noliedzēji (Koperniks un sākumā arī pats Luters).⁷³ Jaunie laiki ienāca ar zinātnisko analīzi un empīrismu dabaszinātnēs. Tās, atbrīvojoties no baznīcas aizbildniecības, strauji attīstījās.

Reformācijas procesu gaitā valstis bija spiestas meklēt kompromisus un jaunus politiskus risinājumus, lai izbeigtu 16. gadsimtā Rietumeiropā izvēršušos ticības karus starp katoļiem un protestantiem. Šos risinājumus pirmais sāka meklēt imperators Kārlis V, 1533./1534. gadā veicdams tā saucamās Augsburgas reformas.⁷⁴

Politika sāka nošķirties no reliģijas, jo Rietumu kristīgā baznīca vairs nedeva skaidru atbildi uz jautājumu par īstajām vērtībām un pareizajiem lēmumiem. Reliģija sāka zaudēt savu nozīmi valsts pārvaldē, un ar Vormsas konkordātu apliecinātā valsts un baznīcas vienotība pēc reformācijas vairs neatbilda pastāvošajai sociālajai realitātei.

Jau no 19. gadsimta beigām tiesību vēsturnieki ir pētījuši un novērtējuši reformācijas nozīmi Eiropas politiskajā attīstībā un secinājuši, ka reformācijas procesi veicināja laicīgu izpratni par valsti, tiesībām un citiem sociālajiem institūtiem.⁷⁵ Pirms reformācijas baznīca valsti, ģimeni un nodarbošanos skaidroja ar Dieva noteiktu sociālās dzīves iekārtu. Luters, tulkojot Bībeli vācu valodā un to no jauna skaidrojot, izstrādāja jaunu mācību par sociālo iekārtu un cilvēka vērtību Dieva priekšā. Viņa mācībā hela nozīme bija profesijai

un darba pienākumiem, kas izriet no profesionālās piederības. Makss Vēbers to nosaucis par Lutera profesionālo koncepciju.⁷⁶ Luters bija pirmais, kas mācīja, ka sava laicīgā darba laba un krietna pildīšana ir Dievam tīkams un līdz ar to svarīgs darbs.⁷⁷ Tātad katrs kārtīgs sava darba darītājs var lepoties. (Vēlāk šīs idejas jau laicīgā kontekstā tālāk attīstījis solidaritātes teorijas pārstāvis Leons Digī.) Iepriekš par Dievam tīkamu uzskatīja tikai kalpošanu baznīcā. Darbs tika atzīts par tikumu, tieši pieņemot Lutera viedokli, ka ikviens kristietis, kas ar Dieva svētību pilda savus amata pienākumus, iegūst sabiedrības cieņu un pašcieņu neatkarīgi no tā, vai viņš strādā garīgu vai laicīgu darbu.

Reformācija pieļāva laicīgu skatījumu uz sociālajiem institūtiem. Turklāt reformācijas gaitā pieauga laicīgās jeb zemes dzīves nozīme un vērtība. Iepriekš baznīca to aplūkoja tikai kā ceļu uz dvēseles pestīšanu (vai pazudināšanu) pirms mūžīgās dzīvošanas, nevis kā vērtību pašu par sevi. Rakstot par reformācijas procesiem Eiropā, Georgs fon Belovs uzsvēra, ka šajā laikā: “prakse un teorija cīnījās pret baznīcas hegemoniju”⁷⁸. Tieši jaunais laicīgais skatījums uz sabiedrību un tās institūtiem, kas sāka veidoties reformācijas laikā, pāris gadsimtu vēlāk noteica nepieciešamību pēc jaunu sociālu zinātnes nozaru veidošanās, lai šīs zinātnes meklētu atbildes uz jautājumiem, kuri iepriekš bija atradušies ekskluzīvā kristīgās teoloģijas kompetencē. Tālāk sociāli juridisko domu attīstīja laicīgie filozofi, kuru darbos rodami jauni viedokļi par sociālo institūtu – valsts, tiesību un ģimenes būtību. Reizē ar pārmaiņām izpratnē par valsti un tiesībām tika mainīta juridiskās zinātnes sistēma un metodes. Juristi diskutēja par jurisprudences studiju metodēm. Bija piekritēji gan vecajai *mos italicus*, kuru, balstoties uz sholastiskajām metodēm, 13. gadsimtā Orleānas juridiskajā skolā kā jurisprudences studiju metodi bija ieviesuši komentatori (citi autori komentatorus sauc par postglosatoriem vai arī konsiliatoriem),⁷⁹ gan jaunajai *mos gallicus*, kuru izveidoja juristi humānistu 16. gadsimtā.⁸⁰ Tika meklētas jaunas juridiskās zinātnes un apmācības metodes.⁸¹

Žans Bodēns (*Jean Bodin*, 1529–1596),⁸² viens no pirmajiem ievērojamiem reformācijas gadsimta un jaunās zinātnieku paaudzes filozofiem, darbā “*Six livres de la Respublique*” ļoti trāpīgi aprakstīja valsts un sabiedrības būtību. Interesanti, ka, tāpat kā Konfūcijs, arī Bodēns vilcīs paralēles starp valsti un ģimeni, divām socioloģiski ļoti svarīgām sociālām vienībām. Taču Bodēns ir meklējis arī būtiskās atšķirības starp šiem diviem sociālajiem iestādījumiem.⁸³ Apvienojot savā mācībā kristīgo un laicīgo izpratni, Bodēns rakstīja, ka suverēnās varas nesējs ar pozitīvo tiesību palīdzību realizē Dieva nolikto kārtību.⁸⁴ Bodēna filozofija balstījās uz fundamentālām laicīgām juridiskām zināšanām. Apguvus romiešu tiesības Tulūzas universitātē pēc jaunajām studiju metodēm, Bodēns⁸⁵ savā darbā par suverēnu un nacionālu valsti lika pamatu jauno laiku izpratnei par valsti. Jau 17. gadsimta sākumā šis darbs bija kļuvis par klasiku un tika izmantots citu zinātnieku tālākiem pētījumiem. Bodēns uzskatāms par vienu no pirmajiem zinātniekiem, kas iedibinājis jaunus, uz humānismu balstītus sociālo institūtu pētīšanas principus.⁸⁶

Jauno racionālo skatījumu uz sociālajiem institūtiem tālāk attīstīja Renē Dekarts (*Rène Descartes*, 1596–1650)⁸⁷ ar jaunievedumiem zinātniskajā metodoloģijā. Būdams ne tikai filozofs, bet arī matemātiķis, viņš ieviesa filozofijā matemātiskās analīzes principus. Tie aprakstīti darbā „Pārruna par metodi” (“*Discours de la methode*”).⁸⁸ “Es uzskatu, ka tautas, kas maina savus sākotnējos mežonīgos uzskatus un civilizējas, pieņem likumus tik, cik to prasa nepieciešamība, kas izriet no pastāvošās noziedzības un strīdiem,” raksta Dekarts,⁸⁹ skatot pozitīvos likumus kā fenomenu, kas izriet no sociālās nepieciešamības konkrētā sabiedrībā. Dabiskās tiesības, pēc Dekarta ieskatiem, ir dievišķi noteiktas, bet pozitīvās tiesības nosaka valsts valdnieks: “Nebaidieties, lūdzu, jo, gluži tāpat kā Dievs nosaka dabiskās tiesības, arī ķeizars nosaka likumus savā valstī” (1630).⁹⁰ Dekarta

metodoloģijā izmantotā sistemātiskā pastāvošo zināšanu apšaubīšana filozofijā pavēra jaunu dimensiju, kas kardināli atšķīrās no viduslaiku zinātniskās interpretācijas.

Zinātniskajā domā 16. un 17. gadsimtā parādās jauns skatījums uz sabiedrību un ar to saistītajiem fenomeniem. Attīstoties tiesību pozitīvismam, mainās izpratne par jurisprudences pamatjēdzieniem. Šo procesu rezultātā *ius naturalis* tiek aplūkotas kā kosmiskā kārtība, bet *ius gentium* – kā vispārējā kārtība uz zemes. Paolo Prodi uzskata, ka moderno dualismu starp personas sirdsapziņu un pozitīvajām tiesībām, kas ir tiesību socioloģijas pētījumu lokā, var izprast tikai šajā kontekstā.⁹¹

Lielākā daļa zinātnieku socioloģijas un arī tiesību socioloģijas kā patstāvīgas nozares veidošanās pētījumiem pievērsās, sākot ar Šarla Luija Monteskjē (*Charles de Secondat Baron de la Brède et de Montesquieu*, 1689–1755⁹²) darbību 17. gadsimtā. Monteskjē darbus par atskaites punktu socioloģijas vēstures pētījumos izvēlas gan Reimonds Arons (*Raymond Aron*, 1905–1983⁹³),⁹⁴ gan Fižens Ērlihs, kurš rakstīja: “... vīrs, kas par savu grāmatu teica trīs vārdus – *Esprit de Lois* (Par likuma garu), noteikti ar visu dvēseli meklēja tiesību socioloģiju.”⁹⁵ Īpašu nozīmi Ērlihs saskatīja faktā, ka Monteskjē grāmatā “Par likuma garu” aprakstīto materiālu autors ir savācis pats, divdesmit gadus apceļojot pasauli. Taču, tas netraucēja Ērlihu secināt, ka Monteskjē grāmata “Par likuma garu” ir diletantisks, nesistemātisks un juceklīgs darbs, kuru nevar uzskatīt par zinātnisku pētījumu. Ērlihs gan uzsvēra, ka tā nav paša Monteskjē, bet gan viņa gadsimta, t. i., 18. gadsimta vispārīgās zinātniskās domas vaina.⁹⁶

Lai gan Ērliha kritikai visumā piekriti daudzi Monteskjē daiļrades pētnieki, darbs “Par likuma garu” tiesību socioloģijā uzskatāms par pirmo nopietno pētījumu, kas kalpojis par pamatu šīs jaunās zinātnes vēlākai genēzei.⁹⁷

Monteskjē rakstīja, ka veikt apjomīgo pētījumu viņu ir mudinājusi interese par sabiedrības tikumiem. Savā filozofijā viņš izšķīra kristīgo tikumību un politisko tikumību.⁹⁸ Monteskjē no dažādiem aspektiem pētīja un analizēja varu, tiesības, ekonomiku un politiku. Par pamatmetodi pētnieks izmantoja salīdzinošo analīzi. Salīdzināšana tika veikta, ievērojot katras tautas apdzīvotās teritorijas ģeogrāfiskās īpatnības, īpašu uzmanību pievēršot klimatiskajiem apstākļiem un zemes auglībai, kā faktoriem, kas ietekmē tautas mentalitāti. Darbā “Par likuma garu” Monteskjē ir analizējis sabiedrību ar jaunām metodēm, apstrādājot paša empīriski iegūtos datus. Rakstnieks vienmēr meklēja likumsakarības katras atsevišķas sabiedrības jeb tautas sociālās uzbūves specifiskā un ekonomisko, politisko un juridisko attiecību modeļos. Ņemot par pamatu zemes jeb augsnes auglību, Monteskjē analizēja sociāli ekonomiskās attiecības, pētīja, kā cilvēki apstrādā zemi un sadala iegūtos darba augļus. Monteskjē atvasināja arī ideju par nācīgas garu jeb mentalitāti⁹⁹ un analizēja nevis vairs fiziskos faktoros, bet gan sociālos faktoros, pat tirdzniecību un naudas preču attiecības skatot no sociālo attiecību viedokļa. Monteskjē pētīja ekonomiku, bet tās analizē pilnīgi ignorēja darbarīkus (to par būtisku kļūdu uzskata marksisti). Monteskjē uzskatīja, ka ekonomika ir komplekss, kuru veido īpašuma attiecības, tirdzniecības nosaucējumi, saistības un kontakti gan starp atsevišķiem indivīdiem, gan starp veselām grupām, naudas un vērtību sistēma sabiedrībā.¹⁰⁰ Monteskjē pauda viedokli, ka sabiedrības dzīvi un likuma garu katrā konkrētā sabiedrībā ietekmē objektīvie fiziskie faktori, piemēram, zeme, klimats, reljefs, un morāli faktori, piemēram, tautas gars un reliģija.¹⁰¹ Savus uzskatus Monteskjē diemžēl nesistematizēja vienotā teorijā un neveidoja jaunu zinātni.

Monteskjē uzskatīja, ka ikvienai tautai piemīt īpaša mentalitāte. Šī mentalitāte un no tās izrietošās ekonomiskās un tiesiskās attiecības ir pakārtotas tautas ģeogrāfiski apdzīvotajai vietai. Šo Monteskjē uzskatu ir apstrīdējuši gan viņa laikabiedri, gan mūsdienu zinātnieki. Daudziem laikabiedriem tā šķita zaimojoša, jo kā gan cilvēks – Dieva

bērns – var būt atkarīgs no klimatiskajiem apstākļiem? Turklāt Monteskjē mācība ietvēra tolerances principus.¹⁰² kurus tā laika zinātnieki vēl īsti nebija gatavi atbalstīt. Monteskjē pieņēma dažādu tautu atšķirības. Lasot viņa darbu "Par likuma garu", var secināt, ka, pēc autora domām, tautas ir atšķirīgas un šo atšķirību lielā mērā nosaka objektīvie klimatiskie apstākļi. Darbā nav pausts uzskats par to, ka vienas tautas ir labākas par citām, lai arī Monteskjē simpātijas pieder republikāniskai un tiesiskai valsts pārvaldei. Mūsdienās Monteskjē mācība šķiet naiva. Savā ziņā tā ir pretrunā ar cilvēktiesību pamata dogmām.

3. Tiesību socioloģijas priekšmetiskā un metodoloģiskā ģenēze

Klasiskā socioloģija veidojās, pamatojoties uz 18. un 19. gadsimta klasisko zinātnisko paradigmu, pēc kuras zinātniskā analīze un tajā iegūtās zināšanas ir jābalsta uz objektīvo realitāti. Šādu pieeju noteica jaunās teorijas – racionālisms, empīrisms un materiālisms, tādējādi sekmējot zinātniski tehnisko revolūciju.¹⁰³ Zinātnieki ticēja, ka objektīvajā realitātē pastāv zināmas likumsakarības, kuras ir jāatklāj, jāsystematizē un praktiski jāizmanto cilvēku labā. Šī kopš reformācijas triju gadsimtu gaitā veidojusies pamatideja bija raksturīga visai klasiskajai zinātnei. Viedokļos veidojās tikai nelielas novirzes. Daļa zinātnieku uzskatīja, ka iegūtās zināšanas palīdz cilvēkiem izprast pasauli un pakārtot savu dzīvi tās likumsakarībām, un aicināja sabiedrību izmantot pastāvošo pasaules kārtību sev par labu, nepārveidojot pašu pasauli. Savukārt citi zinātnieki likumsakarības pētīja, lai ar to palīdzību pārveidotu pasauli (radītu jaunas sugas, nosusinātu purvus utt.) Tā 19. gadsimtā izveidojās divi zinātniskie novirzieni – evolucionisms un revolucionārais novirziens.

Arī socioloģija un tiesību socioloģija pirmsākumos par pamatu pētījumiem izmantoja klasiskās zinātnes paradigmu. 19. gadsimtā, pētot sabiedrību, tika lietotas tās pašas metodes, kas bija izmantotas dabaszinātnēs. To noteica "bioloģiskais skatījums" uz sabiedrību kā dzīvu organismu. Sabiedrības uzbūves un funkciju likumsakarību pētījumos tika viltas paralēles starp naudas plūsmu un asinsriti, starp noziedzību un organisma saslimšanu.¹⁰⁴

Sabiedrības un dzīva organisma salīdzināšana sākās pēc reformācijas. Tomass Hobss (*Thomas Hobbes*, 1588-1679¹⁰⁵) 1651. gadā publicēja savu valsts teorijas apkopojumu darbā "Leviatāns" (*Leviathan*). Hobsa sistemātiskā teorija bija balstīta uz Dekarta, Galileja, Eiklīda, Spinozas un citu filozofu mācībām.¹⁰⁶ Hobss sabiedrības pētīšanā ieviesa dabaszinātņu metodes. Valsti viņš salīdzināja ar personu, t. i., cilvēku, bet valsts funkcijas un orgānus – ar cilvēka funkcijām un orgāniem.¹⁰⁷ Tādējādi par valsti radās mācība, kurā bija konstruēta analogija starp cilvēka un sabiedrības uzbūvi. No šās mācības izrietēja, ka, sabiedrību analizējot, ir izmantojamas tās pašas metodes, kuras paredzētas cilvēka organisma izpētei, t. i., dabaszinātņu metodes. Pats Hobss izmantoja algebras un ģeometrijas metodes. Hobsa mācība ātri kļuva populāra un veidoja pamatu klasiskajai zinātnes paradigmai, kas noteica racionālismu apvienot ar humānismu. Humānisms veidojās, pamatojoties uz 18. un 19. gadsimtā populārajām liberālajām vērtībām.

Izmantojot jauno zinātnisko izpratni, pirmām kārtām tika analizēta noziedzība. Noziedzību pētīja kā sabiedrības slimību, un noziedzniekus uzskatīja par sociālā organisma slimajiem audiem un orgāniem Vislielāko ieguldījumu 19. gadsimtā šīs jaunās izpratnes veidošanā Eiropā deva itāliešu zinātnieki. Būtisku ietekmi uz 19. gadsimta krimināltiesisko domu bija atstājuši iepriekšējā – 18. gadsimta juristi Čēzāre Bekaria (*Cesare Bonesana Beccaria*, 1738-1794¹⁰⁸) un Čēzāre Lambrozo (*Cesare Lambroso*, 1835-1909¹⁰⁹).

Čezāre Bekaria ieteica kodificēt kriminālās un kriminālprocesa tiesības un reformēt kriminālo sodu sistēmu.¹¹⁰ Savā ievērojamā darbā „Par noziegumiem un sodiem” (*Dei delitti e delle pene*) 1778. gadā viņš rakstīja par gara humanizāciju visā Eiropā (no austrumiem līdz rietumiem), par paraugu minot Katrīnas II, Frīdriha II, Marijas Terēzijas un Jozefa II realizēto sodu politiku. Jauno sodu politiku Bekaria aicināja veidot, balstoties uz apgaismības filozofu Monteskjē un Kanta idejām par valsti, sabiedrību un personu un liberalizējot un humanizējot sodus.¹¹¹ Bekaria rakstīja: “Morāles un politikas normas, kas var regulēt cilvēkus, izriet no trim avotiem:

- 1) no dievišķās atklāsmes,
- 2) no dabas likumiem,
- 3) no sociālā konsensa.”¹¹²

Bekaria aicināja kriminālsodus izmantot kā preventīvu līdzekli noziedzības ierobežošanai un vienlaikus tos liberalizēt. Tas, ka sodus izmantoja kā preventīvu līdzekli sabiedrības iebaidīšanai, nebija nekas jauns. Jaunums, ko ieteica Bekaria, bija sodu liberalizācija. Tātad ne tikai bargi sodi palīdz apkarot noziedzību, bet arī vieglāki, samērīgi sodi veic preventīvo funkciju.¹¹³

Čezāre Bekaria iestrādāja krimināltiesībās liberālisma idejas, bet dabaszinātņu metožu lietošanu jurisprudencē iedzīvināja Čezāre Lambrozo, kas ilgus gadus Turīnas universitātes medicīnas fakultātē vadīja tiesu medicīnas katedru. Lambrozo izmantoja savos kriminogēniskajos pētījumos gan hipnozi, gan psihiatrijas jaunākās atziņas, kā arī izstrādāja un ieviesa praksē juridisko (kriminālo) statistiku, kriminālo psiholoģiju, noziedznieku bioloģiju, noziedznieku antropometriju un patologanatomiju.¹¹⁴ Pamatojoties uz statistiskiem datiem, viņš izvirzīja domu, ka ar epilepsiju slimi jaunieši ir noziedzīgi tendēti.¹¹⁵ Pirmāns Lambrozo pieskaitīja pie epileptiķiem. Savā darbā “Jauni norādījumi noziedznieku pētījumos” beidzot nodaļu par epilepsiju, viņš secināja, ka “tik stiprs atavisms un slimība [...] var būt cēlonis personas degradācijai”¹¹⁶. Ieviešot savā mācībā par noziedzniekiem sistēmu, Lambrozo formulēja noziedznieku tipus, taču tikai attiecībā uz smagākajiem noziegumiem (slepkavībām un dzimumnoziegumiem), bet vēlāk pats savā mācībā iestrādāja atrunu, ka nav viena izteikta noziedznieka tipa katram noziegumam, bet ir daudzi atšķirīgi apakštipi. Taču viņa sekotāji šo atrunu neievēroja, jo tā lielā mērā sarežģīja pētījumus un novirzīja zinātniekus no vēlamās absolūtās patiesības atklāšanas. Viņa skolnieks Rafaēle Garofālo (*Raffaele Garofalo*, 1852–1934¹¹⁷) no Lambrozo darbu tēzēm izveidoja plaši pazīstamo un pašam Lambrozo bieži piedēvēto noziedznieka tipu “par noziedznieku dzimusi persona” (vāc. *natürlicher Verbrecher*).¹¹⁸ Otrs Lambrozo ideju sekotājs Enriko Ferri (*Enrico Ferri*, 1856–1929¹¹⁹) definēja piecus noziedznieku tipus – par noziedzniekiem dzimušie, sadzīves noziedznieki, noziedzīgi nolaidīgie, gadījuma noziedznieki un uz noziegumu spējīgie kaisles dēļ.¹²⁰

Bekarias un Lambrozo darbi jau drīz pēc to publicēšanas dzimtenē tika tulkojami, studēti un izmantoti praksē visā Rietumu pasaulē. Eiropas jaunās krimināltiesības 19. gadsimtā veidoja un piemēroja Bekarias sekotāji, 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā – Lambrozo skolnieki un ideju piekritēji tā saucamā Lambrozo iedibinātā “krimināltiesību pozitīvā skola”.¹²¹ Noziedzība 19. gadsimtā tika pēlta ar jaunu metožu palīdzību. Mainījās attieksme pret noziedzību un noziedzniekiem, un līdz ar to tika reformētas krimināltiesības un kriminālprocess. Lielisks piemērs pārmaiņām krimināltiesību zinātnē, pēc autores domām, ir 1858. gadā iznākušais Frīdriha Kristiāna Benedikta Ave-Lallementa (*Friedrich Christian Benedict Avé-Lallement*) divsējuma darbs “Vācu blēži mūsdienīgā sociāli politiskā, literārā un lingvinistiskā skatījumā”¹²². Jau darba nosaukumā ir iestrādātas visas tā laika modernākās tendences. Priekšvārdā Ave-Lallements raksta,

ka "jau Tacits ir aprakstījis sabiedrības vaižstus caur ģimenes dzīvi un tās morāli"¹²³. Tātad noziedzībai sāka meklēt saknes noteiktu sociālo struktūru deformācijās un paša noziedznieka personas (ķermeņa) kropolībās.

19. gadsimta pētnieki domāja, ka, veicot racionālus, empīriskus pētījumus (izmantojot dabaszinātņu metodes), viņi sasniegs objektīvus un patiesus rezultātus. Zinātnieki ticēja vienas augstākās patiesības esamībai un iespējai to noskaidrot, veicot zinātniskos pētījumus. Par galveno priekšnoteikumu objektīvās patiesības noskaidrošanai tika izvirzīts racionālisms. Makss Vēbers pētīja racionālisma ģenēzi un evolūciju Rietumeiropā. Aplūkojot racionālisma elementus viduslaiku sabiedrībā, viņš secināja, ka tieši baznīca ir ienesusi racionālismu viduslaiku ekonomiskajā un tiesiskajā dzīvē. Savukārt, 19. gadsimta racionālisma saknes Vēbers saskatīja protestantu ētikā, kas, pēc viņa domām, nosaka kapitālisma garu.¹²⁴ Līdz ar to Vēbers secināja, ka protestantisms un kapitālisms ir sekmējuši sabiedrības un dažādu tās institūciju racionalizāciju, un atzina vispārēju racionalizāciju par labu esam.¹²⁵

1844. gadā Ogists Konts (*Auguste Comte*, 1798–1857)¹²⁶ pirmo reizi formulēja socioloģijas kā zinātnes jēdzienu. Hanss Hatenhauers uzsver, ka Konts bijis Kloda Anrī Sensimona (*Claude Henri de Rouvroy, Comte von Saint-Simon*, 1760–1825)¹²⁷ skolnieks un sekretārs. Konts bija uzskatāms par erudītu cilvēku ar plašām zināšanām matemātikā, medicīnā, fizioloģijā un filozofijā. Tātad Kontam atbilstoši 19. gadsimta uzskatiem bija nepieciešamās zināšanas dabaszinātnēs un filozofijā, lai veiksmīgi pētītu sabiedrību. Savu izpratni par jauno zinātni Konts pāuda daudzskējumu darbā "Pozitīvās filozofijas kurss" (*Discours sur l'Esprit Positif*), pasludinot jaunu vēstures likumu, kas pēc viņa domām, nosaka cilvēces ideju evolūciju. Konts atsaucās uz trim autoriem, kuru atziņas viņš izmantojis, lai pētītu sabiedrības attīstības likumsakarības, – Monteskjē un Žanu Antuanu Kondorsē (*Jane Antuane Caritat, Marquis de Condorcet*, 1743–1794)¹²⁸, kā arī franču absolūtisma teorijas izstrādātāju Žaku Bosiē (*Jack Benigne Bossuet Baron von Meaux* 1627–1704)¹²⁹. Par Monteskjē lielāko nopelni Konts atzīmēja darbā "Par likuma garu" iestrādāto vēstures un sabiedrības norišu determinismu. Taču Konts uzskatīja, ka Monteskjē teorijā trūkst progresa ideju. Tās parādījās Kondorsē darbos, (piemēram, sacerējumā "Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain"¹³⁰). Konts izmantoja Kondorsē ideju, ka cilvēka prāta progress nosaka pārmaiņas sabiedrībā (tātad idejas attīstība sekmē matērijas progresu). Konts uzskatīja, ka sociālie fenomenī ir determinēti un tie objektīvi transformējas cilvēka saprāta progresa gaitā. Taču šis prāta progress, pēc Konta uzskatiem, nav brīvs, bet gan noteikts providencē. Providences definējums atrodams Bosiē darbos (piemēram, sacerējumā "Politique tirée de l'Écriture Sainte"¹³¹). Konts paša definēto "pasaules likumu" no metafizikas jomas ieviesa pozitīvajā jeb zinātnes metodoloģijā, lai to izmantotu sabiedrības pētīšanā.¹³² Viņš izveidoja arī mācību par cilvēci, par sabiedrību – sociumu – socioloģiju. Konta filozofijā statika un dinamika ir divas pamatkategorijas. Statika izpaužas "sabiedriskajā konsensā". Sabiedrība kā vienots dzīvs organisms ir savā ziņā nemainīga (ar noteiktām robežām un to veidojošiem elementiem), tāpat kā savā ziņā nemainīgs ir arī cilvēka ķermenis. Dinamika savukārt palīdz analizēt šo sabiedrību attīstībā, vēsturiski pētot, kādi ir bijuši tās attīstības posmi. Dinamika izriet no statikas. Konts izšķīra trīs posmus sabiedrības attīstībā:

- 1) teoloģiski fiktīvo stadiju.
- 2) metafizisko jeb abstrakto stadiju.
- 3) pozitīvo stadiju.

Pirmajās divās stadijās sabiedrība neapzinās objektīvo realitāti, bet trešajā stadijā, garām jeb intelektam progresējot, sabiedrība kļūst saprātīgāka un spēj objektīvi apzināties

pastāvošo realitāti. Būdams Sensimona skolnieks, Kants pieslēgās sociālistiskajām idejām. Hatenhauers viņa mācībā saskata ne tikai filozofiskas, bet arī politiskas iezīmes. Kants aicināja sabiedrību atbrīvoties no ilūzijām par realitāti, no reliģijas sludinātās realitātes vīzijas un beidzot saprātīgi un empīriski analizēt savu dzīvi.¹³³ Georgs Gurvičs (*Georges Gurvitch*, 1894–1965)¹³⁴ uzskatīja, ka filozofiskās domas pēctecību var novērot, sākot ar Monteskjē daubiem un Kondorsē teoriju un beidzot ar Kanta mācību. Šī pēctecība izriet no vienveidīgas metodoloģiskās pieejas. Atbilstoši šai pieejai racionāli secinājumi tiek iegūti ar radikālu empīrismu. Var atzīt, ka tiesību socioloģijai kā nozarei pamatus liecis Monteskjē, bet Kants, izveidojot socioloģiju par patstāvīgu zinātņu, radīja priekšnoteikumus tiesību tālākai konstruktīvai un kritiskai analīzei un salīdzināšanai.¹³⁵

Tūlīt pēc socioloģijas (varētu pat teikt, gandrīz vienlaikus ar socioloģiju) sāka veidoties arī tiesību socioloģija. Pirmie sociologi nespēja veikt kompleksus sabiedrības pētījumus, abstrahējoties no tiesībām. Daudzi no viņiem nebija studējuši jurisprudenci, un bieži vien viņu piezīmes bija virspusīgas. Sabiedrību un tiesības ar jaunām empīriskām un racionālām metodēm pētīja arī juristi, piemēram, Kārlis Markss¹³⁶ (*Karl Marx*, 1818–1883¹³⁷). Vācu tiesību socioloģijas pēmieki Kārlis Marksu un Frīdrihu Engelsu uzskata par pirmajiem vācu tiesību sociologiem, jo dialektiskais un vēsturiskais materiālisms veidoja jaunu socioloģisku skatījumu uz tiesībām. Pēc Marksa uzskatiem, pozitīvās tiesības regulē sabiedrības dzīvi un juridiski fiksē šķiru struktūru un sociālās attiecības, kas šo struktūru veido. Tā kā pēc Marksa teorijas tiesības, lai saglabātu savu varu, pasludina valdošā šķira, tad tiesībām ir izteikti šķirisks raksturs, jo tās ir ierocis valdošās šķiras rokās.¹³⁸

19. gadsimta otrā pusē Eiropā notika lielas sociālas, politiskas un ekonomiskas pārmaiņas. Šajā laikā arī jurista profesija veidojās atbilstoši industriālas sabiedrības un liberālas nacionālas valsts prasībām. Strauji pieauga universitātes diplomu ieguvušo juristu skaits. Valstis dibināja universitātes un juridiskās fakultātes. Diplomēti juristi tika pieņemti darbā ne tikai tiesu sistēmā, bet arī vadošos amatos ierēdniecībā. Juridiskās fakultātes diploms kļuva par atslēgu veiksmīgai karjerai un turīgai dzīvei. 19. gadsimta beigās uzņēmīgi latviešu jaunieši Krievijas impērijā – vispirms Ērbatā vācu valodā, pēc tam arī Pēterburgā un Maskavā krievu valodā – studēja tiesību zinātnes. Notika jurisprudences kā zinātnes strauja attīstība. To ietekmēja jaunā metodoloģija, taču galvenais, kas seknēja straujas izmaiņas, bija liberālisma vērtību iestrādāšana tiesību normās un tiesiskās valsts izpratnes veidošanās. Veidojot tiesisku valsti, mainījās uzsvārti tiesību funkciju kontekstā. Pieauga indivīda un sabiedrības konsensa nozīme. Par galveno tiesību funkciju tika izvirzīta tiesiskās aizsardzības funkcija.¹³⁹ 19. un 20. gadsimta mijā līdztekus strauji attīstījās divas pretējas tiesību teorijas skolas – tiesību pozitīvisms un tiesību socioloģija.

Liela nozīme tiesību socioloģijas izveidošanās procesā bija tieši tiesību pozitīvismam. Atbilstoši tam tiesības tika aplūkotas kā patstāvīgs normatīvs materiāls, atrauti no sabiedrības. Būtu neprecīzi teikt, ka tiesību pozitīvisms veidojās tikai 19. gadsimtā, jo jēdziens „pozitīvās tiesības” Eiropas jurisprudencē tiek lietots jau 12. gadsimtā un pat agrāk. Jau viduslaikos likumdevēja pieņemtos likumus sauca par *leges positivae*, tāpat kā šo likumu kopumu dēvēja par *ius positivum*.¹⁴⁰ Tomēr tiesību pozitīvisms kā tiesību filozofijas skola, kas izstrādā pozitīvo juridisko argumentāciju, izveidojās tieši 19. gadsimtā. Šā gadsimta pašā sākumā (precīzāk, Franču revolūcijas laikā 18. gadsimta pašās beigās) valdošo dabisko tiesību skolu nomainīja vēsturiskā tiesību skola un tiesību pozitīvisms. Likumdevējiem cenšoties visas sociālās normas noteikt pozitīvo likumu formā. Eiropā sākās tiesību kodifikācijas gadsimts. Viens no pirmajiem normatīvajiem aktiem, kas fiksēja dabiskās tiesības, bija Francijas 1789. gada Cilvēka un pilsoņa tiesību deklarācija.

Īpaši atzīmējamas ir arī 1794. gadā kodificētās Prūsijas zemes tiesības, un 1804. gadā izdots Francijas civillikums un arī 1900. gada Vācijas civillikums (*BGB*). Apjomīgie tiesību kodifikācijas centieni sekināja dabisko tiesību idejas atgriešanos juridiskajā domā. Sākās polemika starp abu tiesību skolu piekritējiem. Būtisku ieguldījumu pozitīvo tiesību aizstāvībā deva Gustava Hugo (*Gustav Hugo*, 1764–1844¹⁴¹) darbs "Pozitīvo tiesību filozofija" ("*Philosophie des positiven Recht*").¹⁴² Lai pozitīvās tiesības nošķirtu no dabiskajām tiesībām un aizstāvētu savas pozīcijas, pozitīvistu pat ieviesa jaunu terminu – "īstās tiesības" (*Richtige Recht*).¹⁴³

19. gadsimtā notika strauja tiesību pozitīvisma attīstība, jo to nosacīja vēsturiskā nepieciešamība, valsts centralizācijas tendences un tiesiskas liberālas valsts veidošana. Šai ziņā lielu ieguldījumu deva Georga Vilhelma Frīdriha Hēgela (*Georg Wilhelm Friedrich Hegel*, 1770–1831¹⁴⁴) vēsturiskais pozitīvisms, Džona Ostina (*John Austin*, 1790–1859¹⁴⁵) psiholoģiskais pozitīvisms un Eišena Ēriha socioloģiskais pozitīvisms.

Zinātniskie pētījumi ar mērķi attīrīt un kvalitatīvi uzlabot jurisprudenci, lai celtu tās zinātnisko potenciālu, bija vērsti uz likumu tekstu un tiesību avotu studēšanu. Tika analizēti likumi, un juridiskā zinātne kļuva dogmatiska. Tiesību normas pētīja, komentēja, klasificēja atrauti no to reālās piemērošanas sfēras un sabiedrisko attiecību procesiem.¹⁴⁶

"Tiesa tikai piemēro likumus, nevis rada tos," rakstīja Hanss Kelzens (*Hans Kelsen*, 1881–1973¹⁴⁷) – viens no spilgtākajiem tiesību pozitīvisma pārstāvjiem. Visu savu zinātnieka mūžu Kelzens veltīja tīrās jurisprudences izveidošanai. Ar to viņš saprata tiesību normu attīrīšanu no ideoloģijas, politikas un dabaszinātņu ietekmes (tā bija raksturīga 19. gadsimtam), lai radītu ideālu zinātnisku, objektīvu un eksaktu jurisprudenci.¹⁴⁸ Kelzens uzskatīja, ka dogmatiskās un normatīvās metodes ir galvenie tiesību izpētes līdzekļi, tomēr viņš nenoraidīja arī socioloģisko un psiholoģisko metožu kā atvasinātu paņēmieni izmantošanu. Kelzens pētīja tiesības, pamatojoties uz diviem aspektiem – statiku un dinamiku. Dinamika un statika viņa darbos bija nesaraujami saistītas, gluži kā Konta filozofijā.

Ar laiku tiesību pozitīvistu izmantotā formāli loģiskā metode kļuva par formāli dogmatisku metodi, kas ir absolūta un neapstrīdama. Tiesības tika aplūkotas atrauti no dzīves, un tas, pēc tiesību sociologu domām, nozīmēja zināmu stagnāciju jurisprudencē. Tomēr, pat nostājoties tiesību socioloģijas pozīcijās, nedrīkst aizmirst tiesību pozitīvisma lielos nopelnus liberālas tiesiskas valsts izveidošanā. Tiesību pozitīvistu izstrādātās normas bija vienveidīgi piemērojamas visos gadījumos, un tas savukārt nodrošināja iespēju īstenot vienlīdzību likuma un tiesas priekšā. Tiesību pozitīvistu izveidoja arī juridisko metodoloģiju. Viņu metodoloģiski sakārtotais tiesību kopums sekmēja tālākus pētījumus tiesību vēsturē, tiesību socioloģijā, kriminoloģijā un tiesību psiholoģijā.¹⁴⁹

Tomēr tiesību pozitīvistu nostādne, ka tiesības ir nedzīvas, no dzīves atrautas formas, noteica nepieciešamību formulēt jaunus viedokļus, kas saistītu tiesību normas ar realitāti, un sniegtu informāciju, kā un kāpēc cilvēki tās piemēro un ievēro. Tāpat tiesību pozitīvisms palīdzēja definēt un izveidot tiesisku valsti, vienlaikus radot nepieciešamību pēc premetas – tiesību socioloģijas.

Tiesību socioloģijai tiesību pārstāvjiem pozitīvistu pārmeta, ka tie "pētījumos pamatojas tikai uz nepilnīgo sociālo tiesisko izpratni, nevis uz spēkā esošām normām"¹⁵⁰. Tādējādi izraisījās polemika starp abām jurisprudences skolām, sekmējot abu skolu attīstību. Tiesību sociologi (piemēram, 1910. gadā Kantorovičs, kas Frankfurtē pie Mainas atklāja pirmās vācu sociologu dienas) uz pārmetumiem atbildēja: "Tiesību dogmatika bez socioloģijas ir tukša, bet socioloģija bez dogmatikas – akla."¹⁵¹

Niklass Lūmanis (*Niklas Luhmann*, 1927–1998¹⁵²) raksta, ka klasiskā tiesību socioloģija, kas veidojās 19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā, ir balstījusies uz trim zinātniskām premisām:

- 1) tiesības ir sabiedrības normatīvā struktūra, kas izriet no sadzīves un ekonomiskajām attiecībām;
- 2) tiesības un sabiedrība ir savstarpēji atkarīgi institūti, kas nemitīgi evolucionē, izejot dažādas attīstības stadijas (tas parādās gan Marksa, gan Vēbera, gan Emila Durkema darbos);
- 3) sabiedrības un tiesību saistība ir empīriski izzināma.¹⁵³

Tiesību sociologi pētīja sabiedrības un tiesību ģenēzi un evolūciju, ar mērķi noskaidrot pastāvošo stāvokli, kādā atrodas sabiedrība un tiesības pētījuma veikšanas brīdī. Lai strādātu klasiskās tiesību socioloģijas pētniecībā, zinātniekiem bija vajadzīgas arī labas tiesību vēstures zināšanas, kas palīdzētu izdarīt secinājumus par pastāvošo kārtību visos laikos.

Mūsdienu priekšstats par socioloģiju būtiski atšķiras no klasiskā priekšstata, jo ir balstīts uz citiem principiem – postklasisko paradigmu. Saskaņā ar šo paradigmu, kas sāka veidoties 20. gadsimta sākumā, tiek uzskatīts, ka arī objektīvās realitātes empīrisks pētījums nav absolūti objektīvs, jo objektīvs nevar būt pats pētītājs. To nosaka cilvēciskais faktors, t. i., personas viedoklis. Lai arī cik objektīvi persona censtos strādāt, neaizkarīgi no personas gribas pētījuma rezultātus ietekmē personas pašas vērtības, viedokļi, ticība un citi faktori. Lielā mērā šis pieejas izveidošanos ietekmēja dabaszinātņu jaunās atziņas, piemēram, Zigmunda Freida mācība par zemapziņu. Tātad saskaņā ar postklasisko zinātnes paradigmu jebkurš pētījuma rezultāts savā ziņā ir subjektīvs. Lai gan šie paši nosacījumi, varbūt tikai mazākā mērā, attiecas arī uz eksaktajām zinātnēm, tas ir par iemeslu dabaszinātņu pārstāvju šaubām par sociālo zinātņu zinātnisko kvalitāti. Tātad zināšanas atbilstoši postklasisko zinātnes paradigmai nav absolūtas, bet gan relatīvas. Katras zināšanas uzskatāmas par pareizām noteiktā sabiedrības attīstības posmā, ja tās aplūkojam no konkrētas sabiedrības viedokļa, balstoties uz šīs sabiedrības uzkrāto zināšanu bāzi un iegūtās informācijas izvērtēšanā izmantojot noteiktai zinātnes attīstības pakāpei raksturīgās metodes. Taču, mainoties sabiedrības zināšanu apjomam, zinātniskās pētniecības metodēm, sociālajām vērtībām, var mainīties arī atklātās patiesības saturs.

20. gadsimta sākumā būtiski mainījās nostādnes jurisprudencē, jo zinātnieki atteicās no klasiskās zinātnes paradigmas. Zinātnieki gan tiesību socioloģijā, gan citās nozarēs veidoja jaunas zinātniskās pētniecības metodes un aizvien vairāk distancējās no dabaszinātņu metodoloģijas izmantošanas jurisprudencē. Hermanis Kantorovičs pat īpaši uzsvēra, ka tiesību socioloģija „ir pētniecības nozare, kas strādā ar empīriskām metodēm. Tomēr no tā neizriet, ka socioloģija, tāpat kā psiholoģija, ir daļa no dabaszinātnēm jeb zinātnēm, kas pēta ķermeņi”¹⁵⁴. Tas atspoguļojas arī dažādu jurisprudences nozaru literatūrā. Tā 20. gadsimta pirmajā pusē krimināltiesību pētījumos jau tika runāts par īpašu noziedzības sociālo organizāciju, vairs tieši nelīdzinot noziedzību sabiedrības slimībai un noziedzniekus slimiem cilvēkiem (tāpat kā slimus cilvēkus nepasludina par potenciāliem noziedzniekiem).¹⁵⁵ 20. gadsimta sākumā tiesību socioloģija jau bija izveidojusies kā patstāvīga tiesību zinātne ar savu atšķirīgu specifisku metodoloģiju un vienlaikus tā ietekmēja citas jurisprudences nozares, arī krimināltiesības.

Kopsavilkums

1. Tiesību socioloģija ir jurisprudences nozare, kas pēta tiesību nozīmi sabiedrisko attiecību regulēšanā un ietekmi uz šīm attiecībām. Tiesību socioloģija nepēta

- tiesības kā spēkā esošu normu struktūru (*law in the books*), bet gan pievēršas reālajām tiesībām, kuras tiek piemērotas dzīvē (*law in action*). Tiesību socioloģijas saturu veido jautājumi par tiesību sociālo būtību, sociālo nosacītību, sociālajām funkcijām, kā arī to darbību un nozīmi.
2. Tiesību socioloģija ir cieši saistīta gan ar dažādām jurisprudences nozarēm, gan ar zinātnes nozarēm, kuras nav tiešā sasaistē ar tiesībām, bet dod dziļāku izpratni par cilvēku kā tiesisko attiecību dalībnieku un sabiedrību. Pie tādām zinātnēm pieder antropoloģija, etnogrāfija, sociālpsiholoģija, politikas zinātne u. c. No tiesību zinātnes nozarēm tiesību socioloģija ir visciešāk saistīta ar salīdzināmajām tiesībām, kriminoloģiju un tiesību vēsturi. Gan tiesību socioloģija, gan tiesību vēsture ir interdisciplināras juridiskās zinātnes nozares. Tās apkopo pārējo jurisprudences nozaru iegūto materiālu. Vienlaikus pēc savām metodēm šīs nozares atrodas arī ārpus jurisprudences. Tiesību vēsture ir cieši metodoloģiski saistīta ar vēsturi, bet tiesību socioloģija – ar socioloģiju, t. i., nejuridiskām zinātnes nozarēm.
 3. Viduslaiku domātāju vidū nav atrodami tiesību socioloģijas tieši priekšteči. Zinātnieki, kuri īpaši pētījuši dabaszinātņu ietekmi uz juridisko domu, secina, ka viduslaikos šāda ietekme nav bijusi, jo jurisprudences baznīcas paspāmē veidojusies kā ideāla, no prakses atrauta disciplīna. Autore šim viedoklim nepiekrīt – ja jau tiesības tiek piemērotas, tad nevar runāt par to, ka jurisprudences ir atrauta no prakses. Pēc autores uzskatiem, tiesību socioloģijas izveidošanās 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā bija sekas pārmaiņām zinātniskajā domāšanā, kuras iezīmējās jau viduslaiku gaitā.
 4. Būtiskas pārmaiņas gan Rietumeiropas reliģiskajā un politiskajā domā, gan zinātnes metodoloģijā notika 16. un 17. gadsimtā. Tas bija saistīts ar reformāciju un humānismu. Reformācija pieļāva laicīgu skatījumu uz sociālajiem institūtiem. Turklāt reformācijas gaitā pieauga laicīgās jeb zemes dzīves nozīme un vērtība. Viens no svarīgākajiem reformatora Mārtiņa Lutera nopelniem, pēc autores domām, ir tas, ka viņš pirmais izecīnīja tiesības uz viedokli, kas atšķirās no valdošajām baznīcas dogmām. Mārtiņš Luters lika pamatu vēlākajam viedokļu plurālismam un tolerancei Rietumu zinātniskajā domā. Tas sekināja vēlākos empīriskos socioloģiskos pētījumus.
 5. Lielākā daļa zinātnieku tiesību socioloģiju kā patstāvīgu nozari sāk pētīt pēc Šarla Luija Monteskjē darbības 17. gadsimtā. Socioloģisko metodi Monteskjē daiļrades pētnieki saskata viņa grāmatā "Par likuma garu". Tajā aprakstīto materiālu ir savācis pats autors, divdesmit gadus apceļojot pa pasauli, tātad darbs tapis uz empīrisku pētījumu bāzes.
 6. Klasiskā socioloģija tika veidota, balstoties uz 18. un 19. gadsimta klasisko zinātnisko paradigmu. Pēc tās zinātniskā analīze jāveic un zināšanas jāiegūst uz objektīvās realitātes pamata. Šādu pieeju noteica jaunās pamatnostādnes racionālisms, empīrisms un materiālisms, kas sekmēja zinātniski tehnisko revolūciju. Zinātniekus vadīja ticība, ka objektīvajā realitātē pastāv zināmas likumsakarības, kuras ir jāatklāj, jāsystematizē un praktiski jāizmanto cilvēku labā. Pieēja, kas bija veidojusies triju gadsimtu laikā kopš reformācijas, ir raksturīga visai klasiskajai zinātnē, ar nelielām novirzēm viedokļos.
 7. Liela nozīme tiesību socioloģijas izveidošanās procesā bija tiesību pozitīvismam. Tā pārstāvji tiesības aplūkoja kā patstāvīgu, normatīvu materiālu, atrauti no sabiedrības. Juridiskā zinātne kļuva dogmatiska. Tiesību pozitīvisms izveidoja juridisko metodoloģiju. Tiesību pozitīvistu metodoloģiski sakārtotais tiesību kopums sekmēja tālākus pētījumus tiesību vēsturē, tiesību socioloģijā, kriminoloģijā un

tiesību psiholoģijā. Tiesību pozitīvistu nostādne, ka tiesības ir nedzīvas, no dzīves atrautas formas, noteica nepieciešamību izvirzīt jaunus viedokļus, kas saistītu šīs normas ar realitāti un sniegtu informāciju par to, kā un kāpēc cilvēki šīs normas piemēro un ievēro. Tāpat tiesību pozitīvisms palīdzēja definēt un izveidot tiesisku valsti un vienlaikus veicināja tiesību socioloģijas rašanos.

8. Mūsdienu izpratne par tiesību socioloģiju būtiski atšķiras no klasiskās izpratnes. Tā ir balstīta uz citu – postklasisko paradigmu. Saskaņā ar šo paradigmu, kas sāka veidoties 20. gadsimta sākumā, tiek uzskatīts, ka arī objektīvās realitātes empīrisks pētījums nav absolūti objektīvs, jo objektīvs nevar būt pats pētītājs. Tādējādi zināšanas ir nevis absolūtas, bet gan relatīvas.

IZMANTOTĀ LITERATŪRA UN AVOTI

1. Arendt, W. *Die Staats- und Gesellschaftslehre Alberts des Großen*. Jena : Verlag von Gustav Fischer, 1929.
2. *Aristoteles Politik*. Zürich : Artemis, 1955.
3. Avé - Lallement, F. C. B. *Das deutsche Gaunertum in seiner sozialpolitischen, literarischen und linguistischen Ausbildung zu seinem heutigen Bestande*. Wiesbaden : Verlag Ralph Suchier, 1858. Bd. I , Bd. II.
4. Bähr, O. *Der Rechtsstaat*. Aalen : Scientia, 1864.
5. Beccaria, C. *Ueber Verbrechen und Strafen*. Wien : Tendler & Comp., 1851.
6. Below, G. *Die Bedeutung der Reformation für die politische Entwicklung*. Leipzig und Dresden : Verlag von B. G. Teubner, 1918.
7. Blühdorn, J., Ritter, J. *Positivismus im 19. Jahrhundert*. Frankfurt am Main : Vittorio Klostermann, 1971.
8. Bodin, J. *Sechs Bücher über den Staat. Buch I-III*. München : C. H. Beck, 1981.
9. Dempf, A. *Sacrum Imperium*. Darmstadt : Haftliche Buchgemeinschaft E. V., 1954.
10. Der Grosse Ploetz. Auszug aus der Geschichte. Freiburg, Würzburg : Ploetz, 1980.
11. Duchhardt, H., Melville, G. (Hg.) *Im Spannungsfeld von Recht und Ritual/ Soziale Kommunikation in Mittelalter und Früher Neuzeit*. Köln, Weimar, Wien : Böhlau, 1997.
12. Durkheim, E. *Regeln der soziologischen Methode*. Neuwied und Berlin : Luchterhand, 1965.
13. Ehrlich, E. *Grundlegung der Soziologie des Rechts*. München und Leipzig : Verlag von Duncker & Humboldt, 1929.
14. Engelbrecht, E. *In den Spuren des Verbrechenstums*. Berlin : Peter J. Gøstergaard Verlag, 1930.
15. Fehr, H. *Die Tragik im Recht*. Zürich : Schulthess & Co. A. - G., 1945.
16. Geiger, T. *Vorstudien zu einer Soziologie des Rechts*. Berlin : Luchterhand, 1964.
17. Grimm, D. *Rechtswissenschaft und Nachbarwissenschaften*. München : C. H. Beck, 1976.
18. Gurvitch, G. *Grundzüge der Soziologie des Rechts*. Berlin, Darmstadt : Hermann Luchterhand Verlag, 1960.
19. Hartefiel, G. *Wörterbuch der Soziologie*. Stuttgart : Alfred Kröner Verlag, 1972.
20. Hatzenhauer, H. *Europäische Rechtsgeschichte. 3. Auflage*. Heidelberg : C. F. Müller, 1999.
21. Hobbes, T. *Leviathan oder von Materiale, Form und Gewalt des kirchlichen und bürgerlichen Staates*. Zürich und Leipzig : Rascher Verlag, 1936.
22. Hölscher, E. E. *Vom Römischen zum Christlichen Naturrecht*. Augsburg : Literar. Institut Haas und Grabherr, 1931.
23. Holtzmann, R. *Französische Verfassungsgeschichte*. München : R. Oldenbourg, 1965.
24. Holzhauser, H. *Willensfreiheit und Strafe. Das Problem der Willensfreiheit in der Strafrechtslehre des 19. Jahrhunderts und seine Bedeutung für den Schuldenstreit*. Berlin : Erich Schmidt Verlag, 1970.
25. Imboden, M. *Johannes Bodinus und die Souveränitätslehre*. Basel : Verlag Helbing & Lichtenhahn, 1963.
26. Jonas, F. *Geschichte der Soziologie. I Aufklärung, Liberalismus, Idealismus*. Hamburg : Rowolt, 1968. Bd. I.
27. Kaesler, D. *Klassiker der Soziologie*. München : C. H. Beck, 2002. Bd. 2.
28. Kantorowicz, H. *Albertus Gandinus und das Strafrecht der Scholastik*. Berlin : J. Guttentag, 1907. Bd. I.
29. Kantorowicz, H. *Albertus Gandinus und das Strafrecht der Scholastik*. Berlin und Leipzig : Walter de Gruyter & Co, 1926. Bd. II.

30. Kantorowicz, H. *Aus der Vorgeschichte der Freirechtslehre*. Mannheim, Berlin, Leipzig : Bensheimer, 1925.
31. Kantorowicz, H. *Rechtswissenschaft und Soziologie*. Karlsruhe : C. H. Müller. 1962.
32. Kantorowicz, H. *Studies in the Glossators of the Roman Law*. Aalen : Scientia, 1969.
33. Kelsen, H. *Reine Rechtslehre*. Wien : Franz Deuticke, 1960.
34. Killias, M., Reh binder, M. (Hrg.) *Rechtsgeschichte und Rechtssoziologie. Zum Verhältnis von Recht, Kriminalität und Gesellschaft in historische Perspektive*. Berlin : Duncker & Humboldt, 1985.
35. Koschaker, P. *Europa und das Römische Recht*. München und Berlin : C. H. Beck, 1966.
36. Krugļevskis, A. Vecās un jaunās mācības par sodu uzdevumiem. *Jurists*. 1940, Nr. 2/3.
37. Lambroso, C. *Neue Fortschritte in den Verbrecherstudien*. Gera : Griesbach, 1899.
38. Link, C. *Heirshchaftsordnung und Bürgerliche Freiheit*. Wien, Köln, Graz : Hermann Böhlau Nachf., 1979.
39. Luhmann, N. *Rechtssoziologie*. München : Rowohlt, 1972, Bd. I.
40. Mitteis, H., Lieberich, H. *Deutsche Rechtsgeschichte*. München : C. H. Beck, 1992.
41. Montesquieu *Vom Geist der Gesetze*. Tübingen : H. J. aupsche Buchhandlung, 1951, Bd. I.
42. Osipova, S. *Viduslaiku tiesību spogulis*. Rīga : TNA, 2004.
43. Platon. *Die Gesetze*. Zürich und München : Artemis, 1974.
44. Prodi, P. *Eine Geschichte der Gerechtigkeit vom Recht Gottes zum modern Rechtsstaat*. München : C. H. Beck, 2003.
45. Raiser, T. *Das lebende Recht. Rechtssoziologie in Deutschland*. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 1999.
46. Reh binder, M. *Einführung in die Rechtssoziologie*. Frankfurt : Athenäum, 1971.
47. Röde, K. *Geschichte der europäischen Rechtsphilosophie*. Düsseldorf : Werner Verlag, 1974.
48. Schilling, O. *Das Völkerrecht nach Thomas von Aquin*. Freiburg im Breisgau : Herdersche Verlagshandlung, 1919.
49. Stammler, R. *Die Lehre von dem Richtige Recht*. Berlin : J. Guttentag, 1902.
50. Tomas von Aquin. *Über die Herrschaft der Fürsten*. Stuttgart : Philipp Reclam Jun., 1981.
51. Von Stephanitz, D. *Exakte Wissenschaft und Recht*. Berlin : Walter de Gruyter & Co, 1970.
52. Weber, M. *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*. Tübingen : J. C. B. Mohr, 1947.
53. Weber, M. *Wirtschaftsgeschichte. Abriss der universalen Sozial- und Wirtschafts Geschichte*. München und Leipzig : Duncker & Humboldt, 1924.
54. Арон, Р. *Этапы развития социологической мысли*. Москва : Прогресс, 1993.
55. Карбонье, Ж. *Юридическая социология*. Москва : Прогресс, 1986.
56. Лапаева, В. В. *Социология права*. Москва : Норма, 2000.
57. Ломброзо, Ч. *Преступление. Новейшие успехи науки о преступнике. Анархисты*. Москва : ИНФРА М, 2004.
58. Рулин, Н. *Юридическая антропология*. Москва : НОРМА, 1999.

ATSAUQUES UN PIEZĪMES

- ¹ Kantorowicz, H. *Rechtswissenschaft und Soziologie*. Karlsruhe : C. H. Müller. 1962. S. 75.
- ² Geiger, T. *Vorstudien zu einer Soziologie des Rechts*. Berlin : Luchterhand. 1964. S. 5.
- ³ Luhmann, N. *Rechtssoziologie*. München : Rowohlt. 1972. Bd. I. S. 10.
- ⁴ Grimm, D. *Rechtswissenschaft und Nachbarwissenschaften*. München : C. H. Beck. 1976. S. 35-41.
- ⁵ Reh binder, M. *Einführung in die Rechtssoziologie*. Frankfurt : Athenäum, 1971. S. 3.
- ⁶ Лапаева, В. В. *Социология права*. Москва : Норма. 2000. IX с.
- ⁷ Fehr, H. *Die Tragik im Recht*. Zürich : Schulthess & Co. A. - G., 1945. S. 89.
- ⁸ Kelsen, H. *Reine Rechtslehre*. Wien : Franz Deuticke, 1960, S. 257.
- ⁹ Killias, M., Reh binder, M. (Hrg.) *Rechtsgeschichte und Rechtssoziologie. Zum Verhältnis von Recht, Kriminalität und Gesellschaft in historische Perspektive*. Berlin : Duncker & Humboldt, 1985, S. 132-139, arī Лапаева, В. В. *Социология права*. Москва : Норма, 2000, с. 1.
- ¹⁰ Reh binder, M. *Einführung in die Rechtssoziologie*. Frankfurt : Athenäum, 1971, S. 93-112.
- ¹¹ Raiser, T. *Das lebende Recht. Rechtssoziologie in Deutschland*. Baden Baden : Nomos Verlagsgesellschaft. 1999. S. 54.
- ¹² Kantorowicz, H. *Rechtswissenschaft und Soziologie*. Karlsruhe : C. H. Müller. 1962. S. 134.
- ¹³ Ibid.
- ¹⁴ Ibid.
- ¹⁵ Geiger, T. *Vorstudien zu einer Soziologie des Rechts*. Berlin : Luchterhand, 1964. S. 15.

- ¹⁶ Hartefiel, G. *Wörterbuch der Soziologie*. Stuttgart : Alfred Kröner Verlag, 1972, S. 141.
- ¹⁷ Ehrlich, E. *Grundlegung der Soziologie des Rechts*. München und Leipzig : Verlag von Duncker & Humboldt, 1929. S. 1, 2.
- ¹⁸ Kantorowicz, H. *Rechtswissenschaft und Soziologie*. Karlsruhe : C. H. Müller, 1962, S. 135.
- ¹⁹ Luhmann, N. *Rechtssoziologie*. München : Rowohlt, 1972, Bd. I, S. 10.
- ²⁰ Kantorowicz, H. *Rechtswissenschaft und Soziologie*. Karlsruhe : C. H. Müller, 1962, S. 134-144.
- ²¹ Рулан, Н. *Юридическая антропология*. Москва : НОРМА, 1999, с. 7-12.
- ²² Карбонье, Ж. *Юридическая социология*. Москва : Прогресс, 1986, с. 39-42.
- ²³ Ehrlich, E. *Grundlegung der Soziologie des Rechts*. München und Leipzig : Verlag von Duncker & Humboldt, 1929, S. 383.
- ²⁴ Kantorowicz, H. *Rechtswissenschaft und Soziologie*. Karlsruhe : C. H. Müller, 1962, S. VII.
- ²⁵ Kantorowicz, H. *Studies in the Glossators of the Roman Law*. Aalen : Scientia, 1969.
- ²⁶ Kantorowicz, H. *Aus der Vorgeschichte der Freirechtslehre*. Mannheim, Berlin, Leipzig : Bensheimer, 1925, S. 40.
- ²⁷ Kantorowicz, H. *Albertus Gandinus und das Strafrecht der Scholastik*. Berlin : J. Guttentag, 1907. Bd. I.
- ²⁸ Kantorowicz, H. *Albertus Gandinus und das Strafrecht der Scholastik*. Berlin und Leipzig : Walter de Gruyter & Co, 1926. Bd. II.
- ²⁹ Weber M. *Wirtschaftsgeschichte. Abriss der universalen Sozial- und Wirtschafts Geschichte*. München und Leipzig: Duncker & Humboldt, 1924. S. 14-16. arī Weber, M. *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*. Tübingen : J. C. B. Mohr, 1947, S. 349-373.
- ³⁰ Killias, M., Rehlinger, M. (Hrsg.) *Rechtsgeschichte und Rechtssoziologie. Zum Verhältnis von Recht, Kriminalität und Gesellschaft in historische Perspektive*. Berlin : Duncker & Humboldt, 1985, S. 133-138.
- ³¹ Räiser, T. *Das lebende Recht. Rechtssoziologie in Deutschland*. Baden Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 1999, S. 30.
- ³² Ibid, S. 57.
- ³³ Карбонье, Ж. *Юридическая социология*. Москва : Прогресс, 1986, с. 40.
- ³⁴ Räiser, T. *Das lebende Recht. Rechtssoziologie in Deutschland*. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 1999, S. 29.
- ³⁵ Ibid, S. 83.
- ³⁶ Gurvitch, G. *Grundzüge der Soziologie des Rechts*. Berlin, Darmstadt : Hermann Luchterhand Verlag, 1960, S. 43.
- ³⁷ Krugļevskis, A. Vecās un jaunās mācības par sodu uzdevumiem. *Jurists*. 1940, Nr. 2/3, 35, 48. lpp.
- ³⁸ Карбонье, Ж. *Юридическая социология*. Москва : Прогресс, 1986, с. 47.
- ³⁹ Luhmann, N. *Rechtssoziologie*. München : Rowohlt, 1972, Bd. I, S. 10.
- ⁴⁰ Карбонье, Ж. *Юридическая социология*. Москва : Прогресс, 1986, с. 74, 75.
- ⁴¹ Aristoteles *Politik*. Zürich : Artemis, 1955. S. 82-124.
- ⁴² Platon *Die Gesetze*. Zürich und München : Artemis, 1974, S. 5-47.
- ⁴³ Von Stephanitz, D. *Exakte Wissenschaft und Recht*. Berlin : Walter de Gruyter & Co, 1970, S. 11-32.
- ⁴⁴ Ibid, S. 33-35.
- ⁴⁵ Weber, M. *Wirtschaftsgeschichte. Abriss der universalen Sozial- und Wirtschafts Geschichte*. München und Leipzig : Duncker & Humboldt, 1924. S. 59-70.
- ⁴⁶ Link, C. *Herrschaftsordnung und Bürgerliche Freiheit*. Wien. Köln. Graz : Hermann Böhlau Nachf., 1979, S. 293.
- ⁴⁷ Mitteis, H., Lieberich, H. *Deutsche Rechtsgeschichte*. München : C. H. Beck, 1992, S. 181.
- ⁴⁸ Hattenhauer, H. *Europäische Rechtsgeschichte. 3. Auflage*. Heidelberg : C. F. Müller, 1999, S. 211.
- ⁴⁹ Weber, M. *Wirtschaftsgeschichte. Abriss der universalen Sozial- und Wirtschafts Geschichte*. München und Leipzig : Duncker & Humboldt, 1924, S. 311.
- ⁵⁰ Duchhardt, H., Melville, G. (Hrsg.) *Im Spannungsfeld von Recht und Ritual/ Soziale Kommunikation in Mittelalter und Früher Neuzeit*. Köln, Weimar, Wien : Böhlau, 1997, S. 175-186.
- ⁵¹ Osipova, S. *Viduslaiku tiesību spoguļis*. Rīga : TNA, 2004, 243. lpp.
- ⁵² Mitteis, H., Lieberich, H. *Deutsche Rechtsgeschichte*. München : C. H. Beck, 1992, S. 307.
- ⁵³ Der Grosse Ploetz. *Auszug aus der Geschichte*. Freiburg, Würzburg, Ploetz, 1980, S. 394.
- ⁵⁴ Arendt, W. *Die Staats- und Gesellschaftslehre Alberts des Großen*. Jena: Verlag von Gustav Fischer, 1929, S. 12.
- ⁵⁵ Ibid, S. 13.

- ⁵⁶ Hattenhauer, H. *Europäische Rechtsgeschichte. 3. Auflage.* Heidelberg : C. F. Müller, 1999, S. 531, 532.
- ⁵⁷ Tomas von Aquin. *Über die Herrschaft der Fürsten.* Stuttgart : Philipp Reclam Jun., 1981, S. 61–72.
- ⁵⁸ Hölscher, E. E. *Vom Römischen zum Christlichen Naturrecht.* Augsburg : Literar. Institut Haas und Grabherr, 1931, S. 59–70.
- ⁵⁹ Hattenhauer, H. *Europäische Rechtsgeschichte. 3. Auflage.* Heidelberg : C. F. Müller, 1999, S. 531, 532.
- ⁶⁰ Tomas von Aquin. *Über die Herrschaft der Fürsten.* Stuttgart : Philipp Reclam Jun., 1981, S. 73.
- ⁶¹ Hölscher, E. E. *Vom Römischen zum Christlichen Naturrecht.* Augsburg : Literar. Institut Haas und Grabherr, 1931, S. 70.
- ⁶² Dempf, A. *Sacrum Imperium.* Darmstadt : Hatfliche Buchgemeinschaft E. V., 1954. S. 358, 359.
- ⁶³ Schilling, O. *Das Völkerrecht nach Thomas von Aquin.* Freiburg im Breisgau : Herdersche Verlagshandlung, 1919, S. 3.
- ⁶⁴ Hölscher, E. E. *Vom Römischen zum Christlichen Naturrecht.* Augsburg : Literar. Institut Haas und Grabherr, 1931, S. 61–63.
- ⁶⁵ *Ibid.*, S. 71.
- ⁶⁶ Dempf, A. *Sacrum Imperium.* Darmstadt : Hatfliche Buchgemeinschaft E. V., 1954, S. 387.
- ⁶⁷ Osipova, S. *Viduslaiku tiesību spogulis.* Rīga : TNA, 2004. 248., 249. lpp.
- ⁶⁸ Schilling, O. *Das Völkerrecht nach Thomas von Aquin.* Freiburg im Breisgau : Herdersche Verlagshandlung, 1919, S. 24–29.
- ⁶⁹ Hattenhauer, H. *Europäische Rechtsgeschichte.* Heidelberg : C. F. Müller, 1999, S. 376.
- ⁷⁰ *Ibid.*, S. 378.
- ⁷¹ *Ibid.*
- ⁷² Below, G. *Die Bedeutung der Reformation für die politische Entwicklung.* Leipzig und Dresden : Verlag von B. G. Teubner, 1918, S. 30.
- ⁷³ Weber, M. *Wirtschaftsgeschichte. Abriss der universalen Sozial- und Wirtschafts Geschichte.* München und Leipzig : Duncker & Humboldt, 1924, S. 314.
- ⁷⁴ Wolfart, K. *Die Augsburger Reformation in den Jahren 1533/34.* Leipzig : Dietrichsche Verlag, 1901, S. 106–123.
- ⁷⁵ Below, G. *Die Bedeutung der Reformation für die politische Entwicklung.* Leipzig und Dresden : Verlag von B. G. Teubner, 1918, S. 6.
- ⁷⁶ Weber, M. *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie.* Tübingen : J. C. B. Mohr, 1947, S. 63–68.
- ⁷⁷ *Ibid.*, S. 69.
- ⁷⁸ Below, G. *Die Bedeutung der Reformation für die politische Entwicklung.* Leipzig und Dresden : Verlag von B. G. Teubner, 1918, S. 7, 8.
- ⁷⁹ Koschaker, P. *Europa und das Römische Recht.* München und Berlin : C. H. Beck, 1966, S. 87.
- ⁸⁰ *Ibid.*, S. 109.
- ⁸¹ Prodi, P. *Eine Geschichte der Gerechtigkeit vom Recht Gottes zum modern Rechtsstaat.* München : C. H. Beck, 2003, S. 117.
- ⁸² Hattenhauer, H. *Europäische Rechtsgeschichte.* Heidelberg : C. F. Müller, 1999, S. 394.
- ⁸³ Bodin, J. *Sechs Bücher über den Staat. Buch I-III.* München : C. H. Beck, 1981, S. 107–114.
- ⁸⁴ Prodi, P. *Eine Geschichte der Gerechtigkeit vom Recht Gottes zum modern Rechtsstaat.* München : C. H. Beck, 2003, S. 127.
- ⁸⁵ Bodin, J. *Sechs Bücher über den Staat. Buch I-III.* München : C. H. Beck, 1981, S. 13.
- ⁸⁶ *Ibid.*, S. 15.
- ⁸⁷ Hattenhauer, H. *Europäische Rechtsgeschichte.* Heidelberg : C. F. Müller, 1999, S. 403.
- ⁸⁸ Imboden, M. *Johannes Bodinus und die Souveränitätslehre.* Basel : Verlag Helbing & Lichtenhahn, 1963, S. 3.
- ⁸⁹ Hattenhauer, H. *Europäische Rechtsgeschichte.* Heidelberg : C. F. Müller, 1999, S. 403.
- ⁹⁰ Prodi, P. *Eine Geschichte der Gerechtigkeit vom Recht Gottes zum modern Rechtsstaat.* München : C. H. Beck, 2003, S. 287.
- ⁹¹ *Ibid.*, S. 262.
- ⁹² Hattenhauer, H. *Europäische Rechtsgeschichte. 3. Auflage.* Heidelberg : C. F. Müller, 1999, S. 467.
- ⁹³ Kaesler, D. *Klassiker der Soziologie.* München : C. H. Beck, 2002, Bd. 2, S. 105.
- ⁹⁴ Арон, Р. *Этапы развития социологической мысли.* Москва : Прогрес, 1933, с. 33.

- ⁹⁵ Ehrlich, E. *Grundlegung der Soziologie des Rechts*. München und Leipzig : Verlag von Duncker & Humboldt, 1929, S. 382.
- ⁹⁶ Ibid. S. 382.
- ⁹⁷ Карбонье, Ж. *Юридическая социология*. Москва : Прогресс, 1986, с. 78, 79.
- ⁹⁸ Montesquieu. Vom Geist der Gesetze. Tübingen : H. Laupp'sche Buchhandlung, 1951, Bd. I, S. 3.
- ⁹⁹ Ibid. S. XXIII XXIV.
- ¹⁰⁰ Арон, Р. *Этапы развития социологической мысли*. Москва : Прогресс, 1993, с. 55–61.
- ¹⁰¹ Montesquieu Vom Geist der Gesetze. Tübingen : H. Laupp'sche Buchhandlung, 1951, Bd. I, S. LII–LVI.
- ¹⁰² Ibid. S. XXIII.
- ¹⁰³ Hattenhauer, H. *Europäische Rechtsgeschichte*. 3. Auflage. Heidelberg : C. F. Müller, 1999, S. 404; Weber, M. *Wirtschaftsgeschichte. Abriss der universalen Sozial- und Wirtschafts Geschichte*. München und Leipzig : Duncker & Humboldt, 1924. S. 290, 291.
- ¹⁰⁴ Luhmann, N. *Rechtssoziologie*. München : Rowohlt, 1972, Bd. I, S. 25.
- ¹⁰⁵ Hattenhauer, H. *Europäische Rechtsgeschichte*. Heidelberg : C. F. Müller, 1999, S. 412.
- ¹⁰⁶ Hobbes, T. *Leviathan oder von Materiele, Form und Gewalt des kirchlichen und bürgerlichen Staates*. Zürich und Leipzig : Rascher Verlag, 1936, S. 7–9.
- ¹⁰⁷ Ibid. S. 206.
- ¹⁰⁸ Hattenhauer, H. *Europäische Rechtsgeschichte*. Heidelberg : C. F. Müller, 1999, S. 507.
- ¹⁰⁹ Ломброзо, Ч. *Преступление. Новейшие успехи науки о преступнике. Анархизм*. Москва: ИНФРА М, 2004, с. V.
- ¹¹⁰ Holzhauser, H. *Willensfreiheit und Strafe. Das Problem der Willensfreiheit in der Strafrechtslehre des 19. Jahrhunderts und seine Bedeutung für den Schulenstreit*. Berlin : Erich Schmidt Verlag, 1970, S. 32.
- ¹¹¹ Beccaria, C. *Ueber Verbrechen und Strafen*. Wien : Tendler & Comp., 1851, S. VII, VIII.
- ¹¹² Ibid. S. XXVI.
- ¹¹³ Holzhauser, H. *Willensfreiheit und Strafe. Das Problem der Willensfreiheit in der Strafrechtslehre des 19. Jahrhunderts und seine Bedeutung für den Schulenstreit*. Berlin : Erich Schmidt Verlag, 1970, S. 32.
- ¹¹⁴ Lambroso, C. *Neue Forschrifte in den Verbrecherstudien*. Gera : Griesbach, 1899, S. III - VI.
- ¹¹⁵ Ibid, S. 181.
- ¹¹⁶ Lambroso, C. *Neue Forschrifte in den Verbrecherstudien*. Gera : Griesbach, 1899, S. 203.
- ¹¹⁷ Von Stephanitz, D. *Exakte Wissenschaft und Recht*. Berlin : Walter de Gruyter & Co, 1970, S. 197.
- ¹¹⁸ Holzhauser, H. *Willensfreiheit und Strafe. Das Probleme der Willensfreiheit in der Strafrechtslehre des 19. Jahrhunderts und seine Bedeutung für den Schulenstreit*. Berlin : Erich Schmidt Verlag, 1970, S. 178.
- ¹¹⁹ Von Stephanitz, D. *Exakte Wissenschaft und Recht*. Berlin : Walter de Gruyter & Co, 1970, S. 197.
- ¹²⁰ Holzhauser, H. *Willensfreiheit und Strafe. Das Probleme der Willensfreiheit in der Strafrechtslehre des 19. Jahrhunderts und seine Bedeutung für den Schulenstreit*. Berlin : Erich Schmidt Verlag, 1970, S. 178.
- ¹²¹ Von Stephanitz, D. *Exakte Wissenschaft und Recht*. Berlin : Walter de Gruyter & Co, 1970, S. 197.
- ¹²² Avé - Lallement, F. C. B. *Das deutsche Gaunertum in seiner sozialpolitischen, literarischen und linguistischen Ausbildung zu seinem heutigen Bestande*. Wiesbaden : Verlag Ralph Suchier, 1858, Bd. I, Bd. II.
- ¹²³ Ibid, S. 1.
- ¹²⁴ Weber, M. *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*. Tübingen : J. C. B. Mohr, 1947, S. 202–205.
- ¹²⁵ Weber, M. *Wirtschaftsgeschichte. Abriss der universalen Sozial- und Wirtschafts Geschichte*. München und Leipzig : Duncker & Humboldt, 1924. S. 290–291.
- ¹²⁶ Hattenhauer, H. *Europäische Rechtsgeschichte*. Heidelberg : C. F. Müller, 1999, S. 628.
- ¹²⁷ Ibid, S. 593.
- ¹²⁸ Jonas, F. *Geschichte der Soziologie. I Aufklärung, Liberalismus, Idealismus*. Hamburg : Rowolt, 1968, Bd. I. S. 35.
- ¹²⁹ Holtzmann, R. *Französische Verfassungsgeschichte*. München : R. Oldenbourg, 1965, S. 513.
- ¹³⁰ Jonas, F. *Geschichte der Soziologie. I Aufklärung, Liberalismus, Idealismus*. Hamburg : Rowolt, 1968, Bd. I. S. 35.

- ¹³¹ Ibid, S. 16.
- ¹³² Holzauer, H. *Willensfreiheit und Strafe. Das Probleme der Willensfreiheit in der Strafrechtslehre des 19. Jahrhunderts und seine Bedeutung für den Schulenstreit*. Berlin : Erich Schmidt Verlag, 1970, S. 131.
- ¹³³ Hattenhauer, H. *Europäische Rechtsgeschichte*. Heidelberg : C. F. Müller, 1999, S. 629.
- ¹³⁴ Hartfiel, G. *Wörterbuch der Soziologie*. Stuttgart : Alfred Kröner Verlag, 1972, S. 250.
- ¹³⁵ Gurvitch, G. *Grundzüge der Soziologie des Rechts*. Berlin, Darmstadt : Hermann Luchterhand Verlag, 1960, S. 54, 55.
- ¹³⁶ Арон, Р. *Этапы развития социологической мысли*. Москва : Прогресс, 1993, с. 148–152.
- ¹³⁷ Raiser, T. *Das lebende Recht. Rechtssoziologie in Deutschland*. Baden–Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 1999, S. 72.
- ¹³⁸ Ibid, S. 73.
- ¹³⁹ Bähr, O. *Der Rechtsstaat*. Aalen : Scientia, 1864, S. 8–17.
- ¹⁴⁰ Blühdorn, J., Ritter, J. *Positivismus im 19. Jahrhundert*. Frankfurt am Main : Vittorio Klostermann, 1971, S. 105.
- ¹⁴¹ Rode, K. *Geschichte der europäischen Rechtsphilosophie*. Düsseldorf : Werner Verlag, 1974, S. 143.
- ¹⁴² Blühdorn, J., Ritter, J. *Positivismus im 19. Jahrhundert*. Frankfurt am Main : Vittorio Klostermann, 1971, S. 107.
- ¹⁴³ Stammler, R. *Die Lehre von dem Richtige Recht*. Berlin : J. Guttentag, 1902, S. 21–27.
- ¹⁴⁴ Rode, K. *Geschichte der europäischen Rechtsphilosophie*. Düsseldorf : Werner Verlag, 1974, S. 144.
- ¹⁴⁵ Hattenhauer, H. *Europäische Rechtsgeschichte. 3. Auflage*. Heidelberg : C. F. Müller, 1999, S. 637.
- ¹⁴⁶ Kelsen, H. *Reine Rechtslehre*. Wien : Franz Deuticke, 1960, S. 108–111.
- ¹⁴⁷ Hattenhauer, H. *Europäische Rechtsgeschichte. 3. Auflage*. Heidelberg : C. F. Müller, 1999, S. 702.
- ¹⁴⁸ Kelsen, H. *Reine Rechtslehre*. Wien : Franz Deuticke, 1960, S. III.
- ¹⁴⁹ Stammler, R. *Die Lehre von dem Richtige Recht*. Berlin : J. Guttentag, 1902, S. 111.
- ¹⁵⁰ Kelsen, H. *Reine Rechtslehre*. Wien : Franz Deuticke, 1960, S. 108.
- ¹⁵¹ Rehbinder, M. *Einführung in die Rechtssoziologie*. Frankfurt : Athenäum, 1971, S. 11.
- ¹⁵² Raiser, T. *Das lebende Recht. Rechtssoziologie in Deutschland*. Baden–Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 1999, S. 139.
- ¹⁵³ Luhmann, N. *Rechtssoziologie*. München : Rowohlt, 1972, Bd. I, S. 12.
- ¹⁵⁴ Kantorowicz, H. *Rechtswissenschaft und Soziologie*. Karlsruhe : C. H. Müller, 1962, S. 150, 151.
- ¹⁵⁵ Engelbrecht, E. *In den Spuren des Verbrechertums*. Berlin : Peter J. Oestergaard Verlag, 1930, S. 9–23.

Summary

The publication is devoted to the sociology of law as a science and to its genesis and evolution. The author has researched the connection between the sociology of law and other legal sciences, its close correlation with legal history and comparative law, as well as analyzed the sociology of law as a multifunctional science.

The research has studied the historical grounds of the development of sociology and the sociology of law in XIX century. The author has analyzed the paradigm of the classical and post-classical sciences and their influence to the sociology of law. During the research the author has concluded that the form of sociology started in reformation and humanism processes, which caused the development of the secular philosophy of state and society. Charles-Louis de Montesquieu, who brought a completely new view to the state, rights and society, although he did not codify his research and did not form a new science, played the main role in sociology as a new science development.

The sociology of law developed in the turn of the XIX/XX centuries as legal sociological theory. This process was front flash to dominated positivisms.

***Due diligence* jeb komercinformācijas izpēte un līgums par šīs izpētes veikšanu Latvijā**

Due Diligence or the Business Data Investigation and the Agreement of the Performance of this Investigation in Latvia

Lauris Rasnačs

Mg. iur., Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants
e-pasts: lauris.rasnacs@inbox.lv

Publikācija ir veltīta *due diligence* jēdziena izveidei latviešu valodā. Turklāt šajā publikācijā ir analizēta *due diligence* jeb tās atbilstoši autora ieteiktā latviskā jēdziena „komercinformācijas izpēte” būtība. Papildus tam līgums par *due diligence* veikšanu ir salīdzināts ar uzņēmuma līgumu, norādot šo līgumu kopīgās un arī atšķirīgās iezīmes.

Atslēgvārdi: *due diligence*, komercinformācijas izpēte, uzņēmuma līgums, komercietības, saistību tiesības.

Ievads

Latvijas komercietības kontekstā visai aktuāls ir kļuvis process ar angļu nosaukumu *due diligence*. To piedāvā veikt gan vairāki advokātu biroji, gan arī komercsabiedrības, kuru komercdarbībā ietilpst audita pakalpojumu sniegšana. Zināmā mērā *due diligence* pakalpojumus Latvijā varētu saukt par populāriem. Turklāt var secināt, ka personas, kas izmanto šos pakalpojumus, kopumā saņem savām vēlmēm atbilstošus rezultātus, jo vismaz šī raksta autora rīcībā nav ziņu par kādiem Latvijā notikušiem strīdiem starp *due diligence* pakalpojumu sniedzējiem un pasūtītājiem. Tas norāda, ka prakses līmenī ar *due diligence* Latvijā nav saistītas būtiskas problēmas. Tas gan zināmā mērā izskaidrojams tādējādi, ka *due diligence* pakalpojumi vienmēr tiek sniegti, pamatojoties uz attiecīgu līgumu, kurā līdzcēji vienojas par katra attiecīgo *due diligence* pakalpojuma saturu un līdzcēju saistībām šajā sakarā. Šādu apstākļu dēļ varētu šķist, ka ar pašu *due diligence*, kā arī līgumu par *due diligence* veikšanu Latvijā neskaidrību nav arī teorētiskā līmenī. Tomēr tā apgalvot nevar. Jēdziena *due diligence* izpratnē Latvijas kontekstā ir vairākas neskaidrības. Pirmā no šīm neskaidrībām, pēc šī raksta autora domām, saistāma ar *due diligence* jēdziena būtību un latvisko skaidrojumu. Savukārt otrā no šīm neskaidrībām ir saistīta ar līgumam par *due diligence* veikšanu piemērojamo klasifikāciju, jo šis līgums, tāpat kā citi „mūsdienīgie” līgumi, piemēram, lizinga¹ un franšīzes² līgumi, ir specifiski un pilnībā neatbilst Civillikumā³ paredzētu līgumu veidu pazīmēm. Šajā rakstā ir izskaidrota *due diligence* jēdziena būtība un ieteikts tā latviskais skaidrojums. Papildus tam autors ir salīdzinājis līgumu par *due diligence* veikšanu ar uzņēmuma līgumu.

1. *Due diligence* jeb komercinformācijas izpētes vēsture, būtība un jēdziens

Latvijā *due diligence*, tāpat kā komersantu (agrāk – uzņēmēju) savstarpējas tiesiskās attiecības, pastāv visai neilgu laiku. Arī citur pasaulē *due diligence* šajā rakstā pēfītajā nozīmē ilguma ziņā nav sasniegusi pat pirmās simtgades beigu robežu.

Burtiskā tulkojumā no angļu valodas vārdkopa *due diligence* nozīmē „pienācīga rūpība” (*due* – pienācīga⁴, *diligence* – uzcītība⁵, arī rūpība). *Due diligence* kā procesa piemērošana ir aizsākta Amerikas Savienotajās Valstīs. Pirmās norādes uz to ir atrodamas 1933. gada Garantiju aktā (*Securities Act*).⁶

Pašas vārdkopas *due diligence* izcelsme saskatāma Senās Romas jurisprudences terminā *diligentia* – attiecīga rūpība, kādu piemēro vidusmēra cilvēks savās paša lietās vai kāda ir sagaidāma no krietna un rūpīga ģimenes tēva (lat. *bonus pater familias*) romiešu tiesību izpratnē⁷ vai krietna un rūpīga saimnieka Civillikuma terminoloģijā. Atbilstoši šim Senās Romas jurisprudences terminam ir attīstījušies arī senākā vārdkopas *due diligence* izpratne. Saskaņā ar to vārdkopa *due diligence* nozīmes ziņā tiek pielīdzināta vārdkopām *reasonable diligence*⁸ un *due care* un anglosakšu tiesību saimes valstīs saprasta kā rūpības pakāpe, kas dažādos apstākļos mēdz būt dažāda⁹ un kas atbilstošos apstākļos jāievēro saprātīgai personai.¹⁰ Jāatzīmē gan, ka anglosakšu tiesību saimē viedokļi par *due diligence* kā rūpības pakāpes jeb pienācīgas rūpības izpausmi atšķiras – vieni to uzskata par attiecīgu rīcību¹¹, bet citi – par attiecīgu psihisku attieksmi pret rīcību.¹² Abu viedokļu pārstāvjiem ir savas koncepcijas gan ar apstiprinošiem argumentiem, gan arī ar trūkumiem. Tā kā šo abu koncepciju izvērtēšana nav šī raksta pamatmērķis, tad tālākajā tekstā tām uzmanība nav pievērsta.

Vārdkopai „pienācīga rūpība” pēc būtības līdzīga vārdkopa *due diligence* šaurākā nozīmē tiek lietota jūras tiesībās. Tajās *due diligence* nozīmē jūras „kravu pārvadātāja pienākumu rūpēties par kuģa drošumu jūras brauciena laikā, sagādāt tam pienācīgu aprīkojumu, kā arī veikt citus atbilstošus pasākumus veiksmīgai jūras brauciena un kravu pārvadājumu nodrošināšanai”.¹³

Vārdkopa *due diligence* nav sveša arī publiskajās tiesībās, kur ar to tiek saprasts valsts pienākums nodrošināt valstī tiesiski rezidējošu ārvalstnieku un viņu īpašuma aizsardzību¹⁴.

Savukārt cita vārdkopas *due diligence* nozīme ir saistīta ar izpētāmā objekta apstākļu un/vai pazīmju pienācīgu (*due*)¹⁵ konstatēšanu vai noteikšanu¹⁶ (angl. *determination*), precīzāk – iespējamā pircēja, brokera (arī investora vai cita iespējamā darījuma partnera un dažkārt paša izpētāmā objekta īpašnieka vai valdītāja – I. R.) veikta komercsabiedrības, lietas vai nodrošinājuma izpēti¹⁷, bet atsevišķos gadījumos pat arī ar kāda darījuma partnera vai pakalpojumu saņēmēja kā tāda¹⁸ izpēti. Šī raksta turpmākajā daļā galvenā uzmanība pievērsta tieši šādai vārdkopas *due diligence* nozīmei, to turklāt sašaurinot, t. i., pētot *due diligence* kā ar komercsabiedrību saistītas informācijas izpēti, kuru pasūta persona, kas nav pati attiecīgā komercsabiedrība vai tās akciju vai pamatkapitāla daļu īpašnice saistībā ar iespējamo komercsabiedrību apvienošanu vai arī akciju vai pamatkapitāla daļu iegādi.

Kā norādīts ārvalstu juridiskajā literatūrā, šādā gadījumā var izšķirt formālo¹⁹ (angl. *formal*) un informatīvo²⁰ (angl. *informal*) *due diligence*. Formālā veida *due diligence* veikšanā parasti ir iesaistīti tikai *due diligence* pasūtītāja juristi,²¹ savukārt informatīvā veida *due diligence* realizētāji ir ne tikai *due diligence* pasūtītāja juristi, bet arī citi speciālisti, piemēram, grāmatvedības speciālisti.²² Formālā veida *due diligence* uzdevums ir

sniegt atbildes saistībā ar attiecīgās komercsabiedrības vai tās akciju vai pamatkapitāla daļu īpašnieku juristu veiktu iepriekš izvēlētu attiecīgās komercsabiedrības apstākļu iepriekšēju izpēti²³, kā arī dot attiecīgās komercsabiedrības vai tās akciju vai pamatkapitāla daļu īpašnieku garantijas par attiecīgo komercsabiedrību.²⁴ Savukārt informatīvā veida *due diligence* uzdevums ir veikt speciāli nozīmētu ar attiecīgo komercsabiedrību saistītas informācijas izpēti tādā apjomā un detalizētības pakāpē, kādu ir noteikusi nevis pati attiecīgā komercsabiedrība vai tās akciju vai pamatkapitāla daļu īpašnieki, bet par kādu ir panākta vienošanās ar citām attiecīgo komercsabiedrību apvienošanās vai izpētāmās komercsabiedrības akciju vai pamatkapitāla daļu iegādes procesā iesaistītajām personām. Jāpiebilst, ka praksē bieži vien abi *due diligence* veidi secīgi papildina viens otru – ja pēc formālā veida *due diligence* procesa pabeigšanas attiecīgās personas vēl joprojām ir ieinteresētas komercsabiedrību apvienošanās vai akciju vai pamatkapitāla daļu iegādes procesa veikšanā, tiek veikts arī informatīvā veida *due diligence* process.

Informatīvā veida *due diligence* procesu var veikt gan kā iepriekš noteiktu datu (angl. *pre-determined data*) izpēti, tai pakļaujot iepriekš izvēlētu un fiziski vai tehnoloģiski nošķirtu²⁵ informāciju, gan arī kā *due diligence* veicēja izvēlētu datu izpēti, kurai tiek pakļauta arī *due diligence* veicēja izvēlēta informācija.

Ja līgums tiek slēgts par *due diligence*, kuras ietvaros pētāmā komercsabiedrība vai tās akciju vai pamatkapitāla daļu īpašnieks nav *due diligence* pasūtītājs, tad no šā līguma izrietošajās tiesiskajās attiecībās obligāti ir trīs šī darījuma dalībnieki – attiecīgā komercsabiedrība vai tās akciju vai pamatkapitāla daļu īpašnieks vai (īpašnieki), kura galvenā saistība ir atklāt informāciju par attiecīgo komercsabiedrību, *due diligence* pakalpojumu pasūtītājs un to rezultātu pieņēmējs, kā arī *due diligence* pakalpojumu veicējs. Trūkstot kādai no šīm personām un attiecīgi trūkstot šo personu tiesībām un saistībām, nevar notikt arī attiecīgs *due diligence* process.

Jebkurš *due diligence* process sākas ar informācijas vākšanu par attiecīgo komercsabiedrību.²⁶ Informācijas iegūšanas ietvaros *due diligence* veicējs šo informāciju vāc pasūtītāja vārdā gan no noteiktām personām, pamatā no pašas attiecīgās komercsabiedrības vai tās akciju vai pamatkapitāla daļu īpašniekiem, kuri tad arī ir atbildīgi par šīs informācijas iegūšanu un tās pareizību, gan arī no publiskiem reģistriem.²⁷ Informācijas iegūšanai ir būtiska nozīme *due diligence* procesā, jo bez informācijas ieguves *due diligence* process nevar notikt. Latvijas tiesību skatījumā informācijas iegūšanas saistības ir būtiska sastāvdaļa līgumā par *due diligence* veikšanu, jo Civillikuma 1470. pantā noteikts, ka „būtisks darījumā ir viss tas, kas nepieciešams tā jēdzienam un bez kā arī pats nodomātais darījums nav iespējams”²⁸. Turklāt informācijas iegūšana ir svarīga arī tāpēc, ka, iegūstot attiecīga veida informāciju par attiecīgo komercsabiedrību un sniedzot iespēju šo informāciju pienācīgi izpētīt, attiecīgā komercsabiedrība vai arī tās akciju vai pamatkapitāla daļu īpašnieks tādējādi bieži vien atbrīvo sevi no pienākuma sniegt *due diligence* pasūtītājam kādas garantijas par šo informāciju,²⁹ jo tā ir kļuvusi pieejama un izpētāma *due diligence* pasūtītājam, tādējādi nodrošinot iespēju padarīt šo informāciju pilnībā izprotamu.

Informācija, kas ir iegūta, tālākajā *due diligence* procesā tiek izpētīta. Ir izšķirami šādi izpētes procesa veidi^{30,31}:

- 1) stratēģijas un tirgus *due diligence* – attiecīgās komercsabiedrības stratēģijas apstākļu un tirgus izpēte, kā arī ar tās palīdzību iespējamā ienākumu analīze apstākļos, kad šī komercsabiedrība tiek iekļauta *due diligence* pasūtītāja biznesā;
- 2) korporatīvās kultūras *due diligence* – attiecīgās komercsabiedrības korporatīvās kultūras izpēte, kā arī šās komercsabiedrības un *due diligence* pasūtītāja korporatīvās kultūras sadarbības analīze;

- 3) finanšu *due diligence* – attiecīgās komercsabiedrības finanšu rādītāju, it īpaši bilances un nodokļu saistību izpēte;
- 4) tehnoloģiju *due diligence* – attiecīgās komercsabiedrības būtiskāko tehnoloģiju un tehnoloģisko risinājumu izpēte;
- 5) komerciālo/rīcības *due diligence* – komercsabiedrības komerciālo un rīcības aktivitāšu izpēte.

Informācijas izpētes rezultāti tiek atspoguļoti *due diligence* ziņojumā (angl. *due diligence report*). Tāpat kā *due diligence* izpētes procesam, tā arī *due diligence* ziņojumam tiek izšķirti vairāki veidi. Būtiskākie no tiem ir šādi:

- 1) „ātrs un virspusīgs ziņojums” (angl. *quick and dirty report*) – to parasti gatavo sevišķi steidzamos apstākļos, un tā ietvaros galvenā uzmanība tiek pievērsta komercsabiedrības izpētei no iespējamā darījuma galveno mērķu un iespējamā darījuma īstermiņa seku viedokļa;
- 2) „ierobežota apjoma ziņojums” (angl. *limited scope report*) – ziņojumā pamatā tiek atspoguļoti ierobežota apjoma – parasti par svarīgāko uzskatītās informācijas izpētes rezultāti;
- 3) „pilna apjoma ziņojums” (angl. *long form report*) – tas ietver visu attiecīgās komercsabiedrības aspektu izpētes rezultātus.³²

Due diligence ziņojuma veids, protams, ietekmē arī pašu *due diligence* izpētes procesa veidu.

Pievēršoties jautājumam par *due diligence* būtību tajā nozīmē, kāda aplūkota iepriekš, jānorāda, ka ārvalstu juridiskajā literatūrā par *due diligence* norises laiku sauc laika periodu, kurā tiek meklēti un analizēti fakti un izdarīti attiecīgi secinājumi.³³ Tādējādi var atzīt, ka šādā nozīmē *due diligence* ir faktu meklēšana un analīze un attiecīgu secinājumu izdarīšana. Savukārt, apkopojot iepriekš norādīto, iespējams apgalvot, ka *due diligence* ietver informācijas atklāšanu, iegūšanu, izpēti un izpētes rezultātu noformēšanu attiecīga ziņojuma veidā. No visiem šiem elementiem tomēr par būtiskāko un dominējošo ir uzskatāma informācijas izpēte, jo citi minētie elementi ir tai tikai pakārtoti. Informācijas atklāšana un iegūšana *due diligence* ietvaros tiek veikta tikai tādēļ, lai šo informāciju varētu izpētīt. Savukārt *due diligence* ziņojums (angl. *due diligence report*) ir ne vairāk un ne mazāk kā šīs informācijas izpētes rezultātu apkopojums. Turklāt jāatzīmē, ka tiek pētīta arī informācija jeb ziņas, dati³⁴, kas var būt gan patiesi, gan nepatiesi, gan pilnīgi, gan arī nepilnīgi, nevis tikai fakti, kuri nozīmē reālus notikumus, lietas, parādības un apstākļus.³⁵ Iespējamā darījuma sakarā ir svarīgi izpētīt arī nepatiesas, realitātei neatbilstošas ziņas, kas līdz ar to nevar tikt pieskaitītas pie faktiem kā patiesības atspoguļojuma, bet, kas jebkurā gadījumā ir informācija. Līdz ar to var secināt, ka *due diligence* iepriekš norādītajā nozīmē pēc būtības ir ar komercsabiedrību saistītās informācijas izpēte. Ar šo pazīmi *due diligence* atšķiras no audita, kura primārais mērķis ir ne tikai izpētīt informāciju, bet galvenokārt pārbaudīt tieši izpētāmās informācijas atbilstību noteiktiem normatīviem, jo audits tiek definēts kā sistemātisks, neatkarīgs un dokumentēts process audita pierādījumu, t. i., faktu ierakstu un paziņojumu vai citas ar audita kritērijiem (attiecīgajiem normatīviem – noteikumiem, procedūram un prasībām) saistītas un pārbaudāmas informācijas objektīva izvērtēšana, lai noteiktu, vai ir izpildīti iepriekš minētie audita kritēriji.³⁶

Par *due diligence*, izprotot to kā ar komercsabiedrību saistītas informācijas izpēti, kuru pasūta persona, kas nav pati attiecīgā komercsabiedrība vai tās akciju vai pamatkapitāla daļu īpašnieks, tiek runāts arī Latvijas tiesību doktrīnā un juristu aprindās. Latvijas tiesību doktrīnā sastopamās atziņas gan nepapildina iepriekš norādīto *due diligence* būtības skaidrojumu, tomēr tās, kā arī citas Latvijā veiktās publikācijas, kurās ir runa par *due*

diligence, ir vērts aplūkot, lai rastu jēdzienam *due diligence* nepārprotamu un pamatotu latvisku tulkojumu.

Dažās publikācijās Latvijā ir minēts, ka *due diligence* iepriekš norādītajā nozīmē ir izpēte^{37,38} jeb, precīzāk, izpētes process. Ir sastopami arī tādi jēdziena *due diligence* tulkojumi kā „rūpīga izpēte”³⁹, „uzņēmuma vērtības noteikšana”⁴⁰, „pienācīgas piesardzības pārbaude”⁴¹, „saimnieciskās darbības juridiskais pārskats jeb biznesa juridiskā revīzija”⁴², „padziļināta izpēte”⁴³, kā arī „partnera uzticamības pārbaude jeb, vienkāršāk, juridiskā ekspertīze”⁴⁴. Šādi tulkojumi precīzi neatspoguļo jēdziena *due diligence* būtību un nav uzskatāmi par pamatotiem. Kā jau minēts, *due diligence* iepriekš norādītajā nozīmē ir izpētes process, kas, kā trāpīgi norādīts ārvalstu tiesību doktrīnā, ietver „faktu meklēšanas uzdevumu” (angl. *fact finding exercise*)⁴⁵. *Due diligence* ietvaros papildus faktiem tiek meklēta arī cita informācija dažādās nozarēs, visa šī informācija izpētīta un sniegti šīs izpētes rezultāti. Tieši tāpēc *due diligence* nav pilnībā uzskatāma par pienācīgas piesardzības vai par partnera uzticamības pārbaudi, vai arī par uzņēmuma vērtības noteikšanas procesu, kaut gan visi šie aspekti līdztekus cita veida informācijai dažādās nozarēs var tikt pēti, izmantojot *due diligence*, un, kā tas tiek pamatoti norādīts, izpētes gaitā atklātajiem faktiem ir būtiska ietekme uz darījuma cenu.^{46,47} Jēdzienu *due diligence* nav pamata latviski tulkot arī kā „saimnieciskās darbības juridisko pārskatu” vai „biznesa juridisko revīziju”, vai arī „juridisko ekspertīzi”, jo, kā izriet no ārvalstu tiesību doktrīnas atziņām, *due diligence* un *legal due diligence* ir divi savstarpēji saistīti, tomēr dažādi jēdzieni.⁴⁸ *Due diligence* var ietvert izpēti vismaz divdesmit deviņās jomās⁴⁹, starp kurām ir ne tikai jomas ar tiešu vai netiešu juridisku raksturu, bet arī tādas jomas, kurām ar jurisprudenci ir ļoti nosacīts sakars, piemēram, objekta biotehnoloģiju izpēte.⁵⁰ Savukārt *due diligence* latviskais tulkojums „padziļināta izpēte” vai „rūpīga izpēte” nav īsti korekts tāpēc, ka atsevišķu sarežģītu darījumu ietvaros *due diligence*, lai aizsargātu izpētes objekta konfidencialo informāciju, tiek veikta divreiz un pirmā *due diligence* izpēte ir diezgan vispārīga un tās apjoms sašaurināts.⁵¹ Tāpēc šo izpēti nevar dēvēt par „padziļinātu” vai „rūpīgu”.

Tātad, apkopojot visu iepriekš norādīto, arī jēdziena *due diligence* būtības skaidrojumu, var secināt, ka šis jēdziens visprecīzāk un attiecīgā izpētes objekta un izpētes procesa dalībnieku vēlmju specifikai atbilstoši būtu tulkojams „ar attiecīgo komercsabiedrību saistītas informācijas jeb, īsāk, komercinformācijas izpēte”. Raksta autors šādu jēdziena *due diligence* latvisko tulkojumu lieto jau turpmākajā tekstā, kurā līgums par komercinformācijas izpētes veikšanu (lingvistiski vienkāršāk – komercinformācijas izpētes līgums) aplūkots no Latvijas tiesību viedokļa un salīdzināts ar uzņēmuma līgumu.

2. Saistība ar uzņēmuma līgumu

Komercinformācijas izpētes līgumu, pēc šī raksta autora domām, vislabāk ir iespējams salīdzināt ar Civillikumā ietvertu uzņēmuma līgumu. Atbilstoši Civillikuma 2212. panta 1. daļai, kurā noteikts, ka „ar uzņēmuma līgumu viena puse uzņemas izpildīt otrai par zināmu atlīdzību ar saviem darbarīkiem un ierīcēm kādu pasūtījumu, izgatavot kādu lietu vai izvest galā kādu pasākumu”⁵², varētu apsvērt, ka komercinformācijas izpētes līgums pēc savas būtības ir uzņēmuma līgums.

Iepriekšējā šī raksta sadaļā ir norādīts, ka pati komercinformācijas izpēte pēc savas būtības ir izpētes process, kura gaitā tiek sasniegts noteikts rezultāts – sagatavots komercinformācijas izpētes ziņojums (angl. *due diligence report*). Šī procesa veikšanu atbilstoši Civillikuma 2212. panta 1. daļas terminoloģijai varētu saukt par „kāda pasūtījuma

izvešanu galā". Tāpat šajā sakarā ir vērts atcerēties, ka atbilstoši Civillikuma 2214.–2216. pantam uzņēmuma līgums var ietvert arī kādu materiālu apstrādi.⁵³ Lai gan sākotnēji tas var šķist nepamatoti, tomēr komercinformācijas izpētes process, kura ietvaros tiek veikta ar izpētes objektu saistītās informācijas atklāšana dažādās jomās⁵⁴, ietver šīs informācijas apstrādi, plašākā nozīmē – materiālu apstrādi. Šim faktam ir vēlams pievērst uzmanību vēl jo vairāk tāpēc, ka Latvijas tiesību doktrīnā saistībā ar uzņēmuma līgumu, kura ietvaros notiek kāda materiāla apstrāde, „pasūtījuma izpildīšanai šis materiāls jāgādā pasūtītājam”. Parasti komercinformācijas izpētes ietvaros tieši pasūtītājam ir picnākums nodrošināt komercinformācijas izpētes veicēja piekļuvi visai nepieciešamajai informācijai par izpētes objektu.

Tomēr līdztekus iepriekš minētajam jāatzīmē, ka bez izpētes procesa komercinformācijas izpēte nav iedomājama. Latvijas juridiskajos rakstos ir norādīts, ka komercinformācijas izpētes rezultātu izpaušme un tātad arī komercinformācijas izpētes līguma rezultāts ir komercinformācijas izpētes ziņojums (angl. *due diligence report*), kuru sauc arī par noslēguma atskaiti.⁵⁵ Ārvalstu tiesību doktrīnā šajā ziņā ir iets vēl tālāk. Atbilstoši tajā sastopamajām atziņām: ja komercinformācijas izpētes līgumā ir attiecīgi nolīgts un komercinformācijas izpētes rezultāti neattur komercinformācijas izpētes pasūtītāju no iecerētā darījuma noslēgšanas, komercinformācijas izpētes mērķis var būt arī darījuma būtisko noteikumu (angl. *term sheet*) vai pat visu darījuma noteikumu un nosacījumu noteikšana.⁵⁶ Šādam viedoklim var pilnībā pievienoties. Tas, ka komercinformācijas izpēte tiek veikta vienmēr saistībā ar kādu nākotnē iespējamu darījumu, apstiprina šādu viedokli. Turklāt jāņem vērā, ka komercinformācijas izpēte, pirmkārt, nodrošina potenciālajam darījuma partnerim iespēju iegūt pārbaudītu informāciju par darījuma priekšmetu, otrkārt, nodrošina tam iespēju iegūt pārbaudītu informāciju par darījuma priekšmeta trūkumiem un ar to saistītajiem riskiem, kā arī, treškārt, fiksē potenciālai pierādīšanai informāciju par darījuma priekšmetu.⁵⁷ Visas šīs trīs darbības ir nepieciešamas galvenokārt jau iespējamā darījuma noteikumu un nosacījumu noteikšanai, kaut gan, protams, nevar izslēgt iespēju, ka atsevišķos gadījumos komercinformācijas izpētes gaitā atklātie fakti ir tik negatīvi, ka iespējamā darījuma noteikumu un nosacījumu formulēšana pat netiek uzsākta, jo daudzi darījumi tiek pārtraukti jau pašā sākumā – komercinformācijas izpētes procesā.⁵⁸ Apkopojot šajā rindkopā norādīto, var secināt, ka komercinformācijas izpētes mērķis ir komercinformācijas izpētes process ar noteiktu rezultātu – (I) komercinformācijas izpētes ziņojumu (angl. *due diligence report*) vai, ja komercinformācijas izpētes līgumā ir attiecīgi nolīgts un komercinformācijas izpētes rezultāti neattur komercinformācijas izpētes pasūtītāju no iecerētā darījuma noslēgšanas, (II) arī darījuma būtisko noteikumu (angl. *term sheet*) vai pat (III) visu darījuma noteikumu un nosacījumu fiksēšana.

Šādus komercinformācijas izpētes līguma rezultātus var pielīdzināt uzņēmuma līguma rezultātiem – pasūtījuma izpildei un „pasākuma izvešanai galā”. Tomēr jāatzīmē, ka savulaik saistībā ar Vācijas Civillikumu tiesību doktrīnā ir norādīts, ka „noteikumi par uzņēmuma līgumu simtprocentīgi atbilst tikai tradicionālajiem amatnieku darbiem”⁵⁹, jo no Civillikuma 2214., 2216., 2220., 2224. un 2226. panta⁶⁰ var secināt, ka Civillikumā regulētais uzņēmuma līgums vairāk saistāms ar amatnieku darbu (ar to gan neizslēdzot iespēju uzņēmuma līguma noteikumus piemērot arī cita veida darbiem), kura ietvaros tiek apstrādāts kāds materiāls un rezultātā izgatavota kāda ķermeņa lieta. Arī atbilstoši Krievijas tiesību doktrīnai un Krievijas Civilkodeksam uzņēmuma līgums, gan visai nesenu laiku⁶¹, tiek nošķirts no atlīdzības līguma par pakalpojumu sniegšanu.⁶² Šādas nošķiršanas gaitā sniegtā atlīdzības līguma par pakalpojumu sniegšanu definīcija visai tieši ir attiecināma arī uz komercinformācijas izpētes līgumu – atbilstoši šai definīcijai

atlīdzības līgums par pakalpojumu sniegšanu ir tāds līgums, kura ietvaros izpildītājs apņemas atbilstoši pasūtītāja uzdevumam sniegt noteiktus pakalpojumus, savukārt pasūtītājs apņemas par to samaksāt izpildītājam atlīdzību.⁶³ Civillikumā šāda tieša nošķiršana gan nav veikta, un šī raksta autors uzskata, ka šāda nostāja (nenošķiršana no uzņēmuma līguma) ir pamatota. Krievijas Civillikoksā atlīdzības līgumam par pakalpojumu sniegšanu ir vēlti tikai pieci pantu⁶⁴. No tā izriet, ka šī līguma īpatnības ir tikai dažas un pati šī līguma nošķiršana no uzņēmuma līguma, pie kura tas agrāk ir ticis pieskaitīts arī Krievijas tiesībās⁶⁵, ir pārspilēta. Tādējādi jāsecina, ka komercinformācijas izpētes līgumu Civillikuma un Latvijas civiltiesības regulējošo tiesību normu kontekstā var uzskatīt par vienu no uzņēmuma līguma paveidiem. Tomēr, ja šāds viedoklis un Latvijas civiltiesības regulējošās attiecīgās tiesību normas nākotnē tiks pārskatītas, būtu jāņem vērā Krievijas Civillikoksā atsevišķi izdalītā zinātniskās pētniecības darbu veikšanas līguma tiesiskais regulējums. Kaut gan Krievijas tiesību doktrīnā kā minētā zinātniskās pētniecības darbu veikšanas līguma uzdevums ir norādīta tieši tehnoloģisku jautājumu zinātniska izpēte⁶⁶, bet komercinformācijas izpētes līguma uzdevums ir dažādu (ne vienmēr un ne tikai tehnoloģisku) pasūtītāja un izpildītāja iepriekš nolīgtu ar attiecīgo komercsabiedrību saistītu jautājumu izpēti, kuru iespējams izmantot arī komerciālos nolūkos, tomēr zinātniskās pētniecības darbu veikšanas līgumam un komercinformācijas izpētes līgumam ir šādas kopīgas iezīmes^{67,68}:

- 1) izpildītāja saistību izpildes rezultātam – gan zinātniskās pētniecības darbam, gan arī komercinformācijas izpētes ziņojumam (angl. *due diligence report*) – ir intelektuāla darba rezultāta raksturs;
- 2) abu līgumu izpildes būtiskākais elements ir izpētes process ar attiecīgu galarezultātu – zinātniskās pētniecības rezultātu apkopojumu vai komercinformācijas izpētes ziņojumu (angl. *due diligence report*);
- 3) pastāv risks attiecībā uz izpētes rezultātu saturu, jo nav iespējams iepriekš prognozēt ne zinātniskās pētniecības, ne arī komercinformācijas izpētes rezultātus.

Atbilstoši Latvijas tiesību doktrīnā sastopamajām atziņām „uzņēmuma līguma raksturīga pazīme pēc CL ir tā, ka uzņēmējam darbs jāveic ar saviem darbarīkiem un ierīcēm”⁶⁹ tāpat, vispārinātā un komercinformācijas izpētes sakarā vairāk piemērotā formā izsakoties, – ar saviem darba resursiem. Atbilstoši Civillikuma 2217. pantam, ja vien nav nolīgts pretējais, uzņēmējs „var pasūtījuma izpildīšanu uzticēt uz savu risku arī trešai personai”⁷⁰. Komercinformācijas izpētes līgums atbilst arī šai uzņēmuma līguma pazīmei, jo personas, kas sniedz komercinformācijas izpētes pakalpojumus, nodrošina šo pakalpojumu sniegšanu, tostarp komercinformācijas izpētes ziņojuma (angl. *due diligence report*) sagatavošanu ar saviem resursiem un trešo personu piesaistīšanu vai bez tās.

Salīdzinot komercinformācijas izpētes līgumu ar uzņēmuma līgumu, interesants un likuma līmenī neatrisināts ir jautājums par to, kādā veidā pasūtītājs pieņem komercinformācijas izpētes rezultātus, ziņojumu. Tāpat šajā kontekstā ir svarīgi noskaidrot, kādā veidā noris komercinformācijas izpētes procesā un/vai ziņojumā konstatētu trūkumu novēršana.

Atbilstoši Civillikuma 2222. panta 1. daļai „pasūtītājam jāpieņem no uzņēmēja tā izpildītais pasūtījums; pretējā gadījumā viņš atbild par visām nokavējuma sekām”⁷¹. Tiesību doktrīnā ir norādīts, ka Civillikums pazīst divus jēdzienus – pieņemšanu un atzīšanu par labu⁷². Vācijas tiesībās tiek uzskatīts, ka „pasūtījuma pieņemšana sastāv no abu iepriekš minēto elementu kombinācijas, t. i., no pasūtījuma faktiskas pieņemšanas un tā atzīšanas par izpildītu atbilstoši līguma noteikumiem”⁷³. Tomēr tiek arī norādīts, ka Civillikumā pasūtījuma pieņemšana un atzīšana par labu esam ir divi atšķirīgi jēdzieni, nevis

viena jēdziena divi savstarpēji papildinoši elementi. Šādam viedoklim nevar pievienoties. Loģiski var secināt, ka jebkurš pasūtītājs noslēdz uzņēmuma līgumu un uzdod veikt uzņēmējam atsevišķu pasūtījumu ar domu, lai, pirmkārt, veikta pasūtījuma rezultāts būtu pasūtītāja rīcībā un, otrkārt, pasūtītājs to iecerētā veidā varētu izmantot. Abi šie elementi nevar pilnībā tikt īstenoti viens bez otra: pasūtījuma nodošanai pasūtītājam bez pasūtījuma atzišanas par labu esam nav jēgas, un tas neatbilst uzņēmuma līguma mērķim – reālam darba rezultātam, savukārt pasūtījuma atzišana par labu esam bez nodošanas pasūtītājam nav iespējama. Īpaši tas attiecas uz komercinformācijas izpētes veikšanu – pasūtītājam komercinformācijas izpēte un tās rezultāti nepieciešami iespējamā darījuma noslēgšanas izvērtēšanai, kā arī iespējamā darījuma būtiskāko vai pat visu noteikumu un nosacījumu noteikšanai. Tātad, lai pasūtītājs komercinformācijas izpētes rezultātus varētu izmantot, tiem fiziski ir jābūt pasūtītāja rīcībā, t. i., tiem jābūt pieņemtiem, kā arī pietiekami kvalitatīvi veiktiem, t. i., atzītiem par labu esam. Turklāt domu, ka Civillikumā pasūtījuma pieņemšana un atzišana par labu esam ir viena jēdziena – pasūtījuma pieņemšanas – divi savstarpēji papildinoši elementi, pastiprina Civillikuma 2222. panta un 2223. panta sistēmisks skaidrojums – šajos pantos tiek runāts par pasūtījuma pieņemšanu, kas faktiski sastāv no pasūtījuma fiziskas ņemšanas pasūtītāja varā un pārbaudes, kura pēc atbilstoša laika vainagojas ar pasūtījuma atzišanu par labu esam kā vienotu rīcības pasākumu kompleksu, kas pēc tā izpildes rada pasūtītāja saistību samaksāt uzņēmējam norunāto maksu. Arī komercinformācijas izpētes līguma gadījumā komercinformācijas izpētes ziņojuma (angl. *due diligence report*) pieņemšana un komercinformācijas izpētes procesa atzišana par pienācīgi veiktu ir viena aspekta – komercinformācijas izpētes pieņemšanas divi savstarpēji papildinoši elementi, kas ir arī priekšnoteikums tam, lai komercinformācijas izpētes līgumā noteiktā maksa par komercinformācijas izpētes veikšanu tiktu samaksāta.

Saskaņā ar tiesību doktrīnā pausto uzskatu Civillikumus neietver norādījumus par to, cik nozīmīgiem jābūt pasūtījuma izpildes trūkumiem, lai pasūtītājs neatzītu pasūtījumu par labu esam un būtu tiesīgs atteikties to pieņemt.⁷⁴ No tā izriet nepieciešamība katrā komercinformācijas izpētes līgumā vienoties par detalizētiem noteikumiem izpētes veikšanai un atzišanai par gana labi veiktu, kā arī par noteikumiem tās trūkumu novēršanai. Trūkumu novēršana var notikt gan ar atkārtotu visas komercinformācijas izpētes veikšanu, gan arī tikai ar atsevišķu trūkumu novēršanu, tostarp arī tajos gadījumos, ja „labas ticības princips prasa ievērot otra līdzēja intereses un pasūtījuma pienācīga izpilde ir iespējama, to uzlabojot”⁷⁵.

Atgriežoties pie atšķirībām starp uzņēmuma līgumu un komercinformācijas izpētes līgumu, jānorāda uz jautājumu par atšķirību uzņēmēja un komercinformācijas izpētes veicēja atbildībā. Civillikuma 2218. pantā ir noteikts, ka „uzņēmējam jāatbildina zaudējumi neatkarīgi no tā, vai tie cēlušies aiz viņa vainas, pasūtījumu izpildot, vai agrāk, vai arī vēlāk”⁷⁶. Tiesību doktrīnā šī likuma norma tiek skaidrota tādējādi, ka tajā par uzņēmēja atbildības priekšnoteikumu tiek paredzēta uzņēmēja „vainojama darbība pasūtījuma izpildes laikā, agrāk (tātad veicot sagatavošanos izpildei) vai vēlāk (tātad pēc darba nodošanas)”⁷⁷. Savukārt komercinformācijas izpētes gadījumā persona, kas veic izpēti, ir atbildīga par izpētes rezultātu atbilstību tās veikšanas laikā esošajiem faktiem. Komercinformācijas izpētes veicējs nav atbildīgs par jebkādu tās rezultātu neatbilstību pēc komercinformācijas izpētes notikušajiem faktiem par izpētes objektu.

Apkopojot šajā raksta sadaļā konstatētās galvenās atziņas, jānorāda, ka komercinformācijas izpētes līgums ietver Civillikumā paredzētā uzņēmuma līguma pazīmes un var pat tikt uzskatīts par uzņēmuma līguma paveidu galvenokārt tāpēc, ka līguma mērķis ir komercinformācijas izpētes kā pasūtījuma izpilde ar noteiktu izpētes rezultātu – komercinformācijas

izpētes ziņojuma (angl. *due diligence report*) izstrādī vai, ja tā ir attiecīgi nolīgts un komercinformācijas izpētes rezultāti neatur pasūtītāju no iecerētā darījuma noslēgšanas, darījuma būtisko noteikumu (angl. *term sheet*) vai pat visu darījuma nosacījumu un noteikumu izstrādī. Tomēr, ja nākotnē tiktu apsvērta doma par komercinformācijas izpētes līguma nošķiršanu no uzņēmuma līguma, komercinformācijas līgumu regulējošo tiesību normu izstrādē būtu ņemams vērā Krievijas Civilt kodeksā ietvertais zinātniskās pētniecības darbu veikšanas līguma tiesiskais regulējums.

Kopsavilkums

Jēdzienam *due diligence* ir vairākas nozīmes. Šajā rakstā tā visplašāk aplūkotā nozīme ir „ar komercsabiedrību saistītās informācijas izpēte”. Pēc autora domām, šai nozīmei visprecīzāk un visvairāk pamatoti latviešu valodā atbilst termins „komercinformācijas izpēte”.

Komercinformācijas izpētes mērķis ir komercinformācijas izpētes kā pasūtījuma izpilde, kurā jāizstrādā (I) ziņojums par noteiktiem izpētes rezultātiem – komercinformācijas izpētes ziņojums (angl. *due diligence report*) vai, ja tā ir attiecīgi nolīgts un komercinformācijas izpētes rezultāti neatur pasūtītāju no iecerētā darījuma noslēgšanas. (II) arī darījuma būtiskie noteikumi (angl. *term sheet*) vai pat (III) visi darījuma nosacījumi un noteikumi.

Komercinformācijas izpētes līgums ietver Civilt kodeksā paredzētā uzņēmuma līguma pazīmes, un to var pat uzskatīt par uzņēmuma līguma paveidu. Tomēr, ja nākotnē tiktu nolemts nošķirt komercinformācijas izpētes līgumu no uzņēmuma līguma, komercinformācijas izpētes līgumu regulējošo tiesību normu izstrādē būtu ņemams vērā Krievijas Civilt kodeksā ietvertais zinātniskās pētniecības darbu veikšanas līguma tiesiskais regulējums.

IZMANTOTĀ LITERATŪRA UN AVOTI

LITERATŪRA

1. Adams, D. *Corporate Finance: Banking and Capital Markets*. Bristol : Jordans, 2003.
2. Davis, C. *Due diligence: Law and Practice*. London : Sweet & Maxwell, 2003.
3. Derrington, S. C. Due diligence, Causation and Article 4(2) of the Hague – Visby rules. *International Trade and Business Law Annual*. Sydney : University of Queensland, 1997.
4. *Due Diligence*. Available: <http://www.horwath.com.au/services/corporate/resources/duediligence.asp>. Skatīts 24.10.2005.
5. Freeland, C. How Can Sound Customer Due Diligence Rules Help Prevent the Misuse of Financial Institutions in the Financing of Terrorism? *European Journal of Law Reform*, Vol. 4, Issue 1. Kluwer Law International, 2002.
6. Garner, B. A. *Black's Law Dictionary*. Eighth Edition. West Publishing Co, 2004.
7. Grūtups, A., Kalniņš, E. *Civilt kodeksa komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums*. Otrais papildinātais izdevums. Rīga : Tiesu Namu Agentūra, 2002.
8. Jaunzars, A. SIA kapitāla daļu iegāde. *Dienas Bizness*, 2002. g. 23. dec.
9. Kļaviņš, F. Kā saprast *due diligence*. *Dienas Bizness*, 2003. g. 26. aug.
10. Kaža, J. Ernst & Young audits pārtop profesionālo pakalpojumu komplektā. *Dienas Bizness*, 2000. g. 27. janv.
11. Lapiņa, A. Stratēģisko investoru ir lietderīgāk meklēt, pirms ūdens smēlas mutē. *Dienas Bizness*, 2002. g. 31. janv.
12. Latvijas Kuģniecības privatizācijas modeļi, *Latvijas Vēstnesis*, 1999. g. 15. apr., Nr. 114: 115.
13. Leja, L. Līzinga izpratne un pielietošana Latvijā un Eiropā. *Likums un Tiesības*, 2003. g. janv. (I), febr. (II).

14. LETA. Uzņēmējdarbības juridiskā vide ES ir kā liels nezināmais. *Dienas Bizness*, 2003. g. 19. maijs.
15. Picot, G. *Mergers & Acquisitions in Germany*: First Edition. New York : Juris Publishing, Inc., 1999.
16. Plaviņš, J. Ko nozīmē franšīze Latvijas tiesībās. *Jurista Vārds*, 2003. g. 27. aug., 2003. g. 3. sept. - Nr. 30 (288), Nr. 31 (289).
17. Rosenbloom, H. A., Resnicow, J. N. Legal Due Diligence on Liens Affecting Non-US M&A Targets: Navigating Unfamiliar Waters. *International Business Lawyer*. Vol. 31, No. 1. London : International Bar Association, February 2003.
18. Sayer, S. *Negotiating International Joint Venture Agreements*. London : Sweet & Maxwell, 2002.
19. Svarecs, F., Rimša, S. *Saistību tiesības*. Sevišķā daļa. Rīga : Eiropafakultātes Rīgas centrs, 2001.
20. Torgāns, K., Grūtups, A., Balodis, K., Višņakova, G., Petrovičs, S., Kalniņš, E., Bitāns, A. *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.-2400. p.)*. Otrās izdevums. Rīga : Mans Īpašums, 2000.
21. Vilgerts, G. Jurista loma biznesa pirkšanā. *Dienas Bizness*, 2003. g. 25. janv.
22. Vucina, G. Pārmaiņu vadība: ģeogrāfiskā organizāciju psiholoģijā. *Dienas Bizness*, 2001. g. 3. aug.
23. *Гражданское право России*. Часть вторая. Обязательственное право. Москва : Издательство БЕК, 1997.
24. *Гражданское право*. Часть вторая. Москва : Издательство Юрист, 1999.
25. *Гражданское право*. Том II. Полутом I. Москва : Издательство БЕК, 2000.

UZZIŅU LITERATŪRA

1. *Angļu-latviešu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2002.
2. *A Dictionary of Law*. Fifth Edition. Edited by Elizabeth A. Martin. Oxford, New York : Oxford University Press, 2002.
3. Baldunčiks, J., Pokrotiece, K. *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Jumava, 2005.
4. Burton, W. C. *Burton's Legal Thesaurus*. Third Edition. New York : Macmillan Library Reference USA, 1998.
5. Curzon, L. B. *Dictionary of Law*. Fifth Edition. London, San Francisco, Kuala Lumpur, Johannesburg : Financial Times. Pitman Publishing, 1998.
6. Garner, B. A. *A Dictionary of Modern Legal Usage*. Oxford, New York : Oxford University Press, 1995.
7. Giftis, H. S. *Dictionary of Legal Terms*. A Simplified Guide to the Language of Law. New York : Barron's Educational Series Inc, 1998.
8. *Osborn's Concise Law Dictionary*. Eight Edition. Edited by Leslie Rutherford & Sheila Bone. London : Sweet & Maxwell, 1993.
9. *The New Palgrave Dictionary of Economics and Law*. Edited by Peter Newman, Vol. 1. London : Macmillan Reference Limited, 1998.

NORMATĪVIE AKTI

1. International Standard. ISO 19011. Guidelines for quality and/or environmental management systems auditing. Available: <http://webstore.ansi.org/ansidocstore/product.asp?sku=ISO-19011%3A2002>. Skatīts 05.12.2005.
2. Latvijas Republikas Civillikums: LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Ministru Padomes Ziņotājs*, 1993. g. 15. jūn.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Leja, L. Līzinga izpratne un pielietošana Latvijā un Eiropā. *Likums un Tiesības*, 2003. g. janv. (I), febr. (II).
- ² Plaviņš, J. Ko nozīmē franšīze Latvijas tiesībās. *Jurista Vārds*, 2003. g. 27. aug., 2003. g. 3. sept., Nr. 30 (288), Nr. 31 (289).
- ³ Latvijas Republikas Civillikums: LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Ministru Padomes Ziņotājs*, 1993. g. 15. jūn.
- ⁴ *Angļu-latviešu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2002, 232. lpp.

- ⁵ Turpat, 212. lpp.
- ⁶ Davis, C. *Due Diligence: Law and Practice*. London : Sweet & Maxwell, 2003, p. 2.
- ⁷ *Osborn's Concise Law Dictionary*: Eighth Edition. Edited by Leslie Rutherford & Sheila Bone. London : Sweet & Maxwell, 1993, p. 117.
- ⁸ Grifis, H. S. *Dictionary of Legal Terms*. A Simplified Guide to the Language of Law. New York: Barron's Educational Series Inc. 1998, p. 135.
- ⁹ Curzon, L. B. *Dictionary of Law*: Fifth Edition. London. San Francisco, Kuala Lumpur, Johannesburg : Financial Times. Pitman Publishing, 1998, p. 127.
- ¹⁰ *The New Palgrave Dictionary of Economics and Law*: Edited by Peter Newman, Vol. 1. London: Macmillan Reference Limited, 1998, p. 653, 654, 655, 656.
- ¹¹ *Ibid.* p. 653.
- ¹² Burton, W. C. *Burton's Legal Thesaurus*. Third Edition. New York : Macmillan Library Reference USA, 1998, p. 169.
- ¹³ Derrington, S. C. Due diligence, Causation and Article 4(2) of the Hague - Visby rules. *International Trade and Business Law Annual*. Sydney : University of Queensland, 1997, p. 175.
- ¹⁴ *A Dictionary of Law*: Fifth Edition. Edited by Elizabeth A. Martin. Oxford, New York : Oxford University Press, 2002, p. 164.
- ¹⁵ Garner, B. A. *A Dictionary of Modern Legal Usage*. Oxford, New York : Oxford University Press, 1995, p. 299.
- ¹⁶ Burton, W. C. *Burton's Legal Thesaurus*. Third Edition. New York : Macmillan Library Reference USA, 1998, p. 169.
- ¹⁷ Garner, B. A. *Black's Law Dictionary*. Eighth Edition. West Publishing Co, 2004, p. 488.
- ¹⁸ Freeland, C. How Can Sound Customer Due Diligence Rules Help Prevent the Misuse of Financial Institutions in the Financing of Terrorism? *European Journal of Law Reform*. Vol. 4, Issue 1. Kluwer Law International, 2002, p. 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298.
- ¹⁹ Davis, C. *Due Diligence: Law and Practice*. London : Sweet & Maxwell, 2003, p. 3-8-2. (šajā un turpmākajās atsaucēs lappušu numerācija atbilst izmantotajā avotā norādītajai).
- ²⁰ *Ibid.*
- ²¹ *Ibid.*
- ²² *Ibid.*
- ²³ *Ibid.*
- ²⁴ *Ibid.*, p. 3-9.
- ²⁵ *Ibid.*, p. 5-7.
- ²⁶ *Ibid.*, p. 3-9.
- ²⁷ *Ibid.*, p. 8-7.
- ²⁸ Latvijas Republikas Civillikums: LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Ministru Padomes Ziņotājs*, 1993. g. 15. jūn.
- ²⁹ Davis, C. *Due Diligence: Law and Practice*. London : Sweet & Maxwell, 2003, p. 8-7.
- ³⁰ *Ibid.*, p. 4-3.
- ³¹ Sniegtais *due diligence* izpētes procesa veidu uzskaitījums ir ilustratīvs un nav izsmeļošs.
- ³² Davis, C. *Due Diligence: Law and Practice*. London : Sweet & Maxwell, 2003, p. 10H1-3, p. 10H1-5.
- ³³ *Ibid.*, p. 10C-3.
- ³⁴ Baldunčiks, J., Pokrotņiece, K. *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Jumava, 2005, 235. lpp.
- ³⁵ Turpat, 172. lpp.
- ³⁶ International Standard. ISO 19011. Guidelines for quality and/or environmental management systems auditing. Available: <http://webstore.ansi.org/ansidocstore/product.asp?sku=ISO-19011%43A2002>. Skatīts 05.12.2005. plkst. 21.34.
- ³⁷ Lapiņa, A. Stratēģisko investoru ir lietderīgāk meklēt, pirms ūdens smeļas mutē. *Dienas Bizness*, 2002. g. 31. janv.
- ³⁸ Jaunzars, A. SIA kapitāla daļu iegāde. *Dienas Bizness*, 2002. g. 23. dec.
- ³⁹ Latvijas Kuģniecības privatizācijas modelis. *Latvijas Vēstnesis*. 1999. g. 15. apr. – Nr. 114/115.
- ⁴⁰ Vucina, G. Pārmaiņu vadība: ģeogrāfiskā organizāciju psiholoģijā. *Dienas Bizness*, 2001. g. 3. aug.
- ⁴¹ Kaža, J. Ernst & Young audits pārtop profesionālo pakalpojumu komplektā. *Dienas Bizness*, 2000. g. 27. janv.
- ⁴² Vilgerts, G. Jurista loma biznesa pirkšanā. *Dienas Bizness*, 2003. g. 28. janv.
- ⁴³ Leja, L. Līzinga izpratne un pielietošana Latvijā un Ēiropā. *Likums un Tiesības*, 2003. g. janv. (I), febr. (II).
- ⁴⁴ Kļaviņš, F. Kā saprast – due diligence. *Dienas Bizness*, 2003. g. 26. aug.
- ⁴⁵ Adams, D. *Corporate Finance: Banking and Capital Markets*. Bristol : Jordans, 2003.

- ⁴⁶ Vilgerts, G. Jurista loma biznesa pirkšanā. *Dienas Bizness*, 2003. g. 28. janv.
- ⁴⁷ Kļaviņš, F. Kā saprast – due diligence. *Dienas Bizness*, 2003. g. 26. aug.
- ⁴⁸ Rosenbloom, H. A., Resnicow, J. N. Legal Due Diligence on Liens Affecting Non-US M&A Targets: Navigating Unfamiliar Waters. *International Business Lawyer*, Vol. 31, No. 1. London: International Bar Association, February 2003, p. 210.
- ⁴⁹ Sayer, S. *Negotiating International Joint Venture Agreements*. London: Sweet & Maxwell, 2002, p. 9.
- ⁵⁰ Davis, C. *Due Diligence: Law and Practice*. London: Sweet & Maxwell, 2003, p. A. 2/5.
- ⁵¹ Adams, D. *Corporate Finance: Banking and Capital Markets*. Bristol: Jordans, 2003.
- ⁵² Latvijas Republikas Civillikums: LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Ministru Padomes Ziņotājs*, 1993. g. 15. jūn.
- ⁵³ Turpat.
- ⁵⁴ Picot, G. *Mergers & Acquisitions in Germany*. First Edition. New York: Juris Publishing, Inc., 1999, p. 23.
- ⁵⁵ Kļaviņš, F. Kā saprast – due diligence. *Dienas Bizness*, 2003. g. 26. aug.
- ⁵⁶ Adams, D. *Corporate Finance: Banking and Capital Markets*. Bristol: Jordans, 2003, p. 13, 14.
- ⁵⁷ Picot, G. *Mergers & Acquisitions in Germany*. First Edition. New York: Juris Publishing, Inc., 1999, p. 23.
- ⁵⁸ LEĻA. Uzņēmējdarbības juridiskā vide ES ir kā liels nezināmais. *Dienas Bizness*, 2003. g. 19. maijs.
- ⁵⁹ Švarcs, F., Rimša, S. *Saistību tiesības. Sevišķā daļa*. Rīga: Eiropakultātes Rīgas centrs, 2001, 68. lpp.
- ⁶⁰ Latvijas Republikas Civillikums: LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Ministru Padomes Ziņotājs*, 1993. g. 15. jūn.
- ⁶¹ *Гражданское право России. Часть вторая. Обязательственное право*. Москва: Издательство БЕК, 1997, с. 363.
- ⁶² *Гражданское право. Том II. Полутом I*. Москва: Издательство ББК, 2000, с. 502.
- ⁶³ *Гражданское право России. Часть вторая. Обязательственное право*. Москва: Издательство БЕК, 1997, с. 363.
- ⁶⁴ Ibid.
- ⁶⁵ Ibid.
- ⁶⁶ *Гражданское право. Том II. Полутом I*. Москва: Издательство БЕК, 2000, с. 612.
- ⁶⁷ *Гражданское право России. Часть вторая. Обязательственное право*. Москва: Издательство БЕК, 1997, с. 348.
- ⁶⁸ *Гражданское право. Часть вторая*. Москва: Издательство Юрист, 1999, с. 231.-235..
- ⁶⁹ Torgāns, K., Grūtups, A., Balodis, K., Višņakova, G., Petrovičs, S., Kalniņš, E., Bitāns, A. *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.)*. Otrais izdevums. Rīga: Mans Īpašums, 2000, 524. lpp.
- ⁷⁰ Latvijas Republikas Civillikums: LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Ministru Padomes Ziņotājs*, 1993. g. 15. jūn.
- ⁷¹ Turpat.
- ⁷² Švarcs, F., Rimša, S. *Saistību tiesības. Sevišķā daļa*. Rīga: Eiropakultātes Rīgas centrs, 2001, 75. lpp.
- ⁷³ Turpat.
- ⁷⁴ Turpat, 71. lpp.
- ⁷⁵ Turpat.
- ⁷⁶ Latvijas Republikas Civillikums: LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Ministru Padomes Ziņotājs*, 1993. g. 15. jūn.
- ⁷⁷ Torgāns, K., Grūtups, A., Balodis, K., Višņakova, G., Petrovičs, S., Kalniņš, E., Bitāns, A. *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.)*. Otrais izdevums. Rīga: Mans Īpašums, 2000, 529. lpp.

Summary

The term due diligence has several meanings, but, in the meaning mainly analyzed in this article, due diligence means the investigation of the information regarding the respective company.

The target of due diligence is the due diligence investigation process with the specific result -- the due diligence report, or, if it was so agreed and the due diligence investigation results do not prevent the due diligence customer from concluding the intended deal, the determination of the term sheet, or even the determination of all the terms and conditions of the intended deal.

The due diligence agreement contains some features of the undertaking agreement, prescribed in the Latvian Civil Law, it could even be deemed as the sub-type of the undertaking agreement. Nevertheless, if in the future it will be decided to separate the due diligence agreement from the undertaking agreement, in the development of the law that will regulate the due diligence agreement, the regulation of the scientific research work agreement, prescribed in the Russian Civil Code, should be taken into account.

Baltische Rechtswissenschaftsgeschichte: zwei grenzüberschreitende Rechtshistoriker Friedrich von Bunge und Leo Leesment

Peeter Järvelaid

Professor der Akademie Nord, Tallinn, Estland
Rektor der Maritime Akademie Estlands, Tallinn
e-mail: pjarvelaid@yahoo.com

Der Artikel stellt eine Übersicht über Tätigkeit zweier beachtenswerter Rechtshistoriker, Professors Friedrich Georg von Bunge (1802–1897) und Leo Leesments (1902–1986) dar. Das Leben und die Arbeit von diesen beiden estnischen Rechtshistorikern hatte auch feste Bande zu Lettland. Fr. G. von Bunge war Professor vom Estländischen, Livländischen und Kurländischen Recht an der Universität Tartu (1831–1842). Seit den 1930er Jahren spielte Leo Leesment eine wichtige Rolle, um eine Brücke zwischen estnischen und lettischen Rechtshistorikern zu schlagen, und diese seine Rolle ist über ein halbes Jahrhundert geblieben.

Schlüsselwörter: Friedrich von Bunge, Leo Leesment, Rechtshistoriker, Recht.

I. Friedrich Georg von Bunge: der dritte Weg in die abendländische Rechtswissenschaft. Wir Jungen haben Glück, auf den Schultern unserer Lehrer zu stehen

1. Die Rückkehr des Subjekts. Eine Zwischenbilanz der Erforschung personifizierter Geschichte im Kontext des 21. Jahrhunderts

1.1. Historiographische Übersicht

Die wissenschaftliche Biografie von Professor Friedrich Georg von Bunge (1802–1897) wartet noch auf ihren Verfasser, doch momentan kann über die Zeitspanne von 1897 bis 2002 das Folgende berichtet werden.

Anlässlich des Todes von Professor Bunge erschienen sofort zahlreiche Nekrologe, unter denen der Text Leon Victor Constantin Casso (auf Russisch auch bekannt als Lev Aristidovich Kasso, 1865–1914)¹ als langer Nachruf auf seinen Vorgänger in Tartu/Dorpat hervorsteht. Casso begann 1897 an der Universität Tartu zu unterrichten, nachdem studierte er in Paris, Heidelberg und Berlin. Casso betonte natürlich Bunges Bedeutung als Herausgeber des Baltischen Privatrechts und als Kenner dieses Bereichs schätzte

er Bunge hoch ein. Laut Casso fasste Bunges Gesetzessammlung die Entwicklung des Privatrechts in den Ostseeprovinzen zusammen und schuf eine Voraussetzung für die Weiterentwicklung. In den baltischen Provinzen werde irgendwann eine Zeit anbrechen, in der das auszuarbeitende Privatrecht des Russischen Reichs auch hier gelten solle. An dieser Stelle sollte betont werden, dass Casso als Kenner des Deutschen Privatrechts die Terminologie des Baltischen Privatrechts für einfachere und sprachlich verständlichere hielt, als diejenige, die von deutschen Juristen, die von den Ansätzen Savignys ausgingen und die nach jahrzehntelanger Arbeit und Diskussionen das Bürgerliche Gesetzbuch (BGB) fertiggestellt haben, verwandt wurde.²

Vier Jahre nach Bunges Tod (1901) erschien in Kiev eine Untersuchung über die Bunges Familiengeschichte, die von unseren Historiker bei der Abfassung von Bunges Kurzbiografien nicht ausreichend und kritisch genutzt wurde.³

1891 erschien das Büchlein des Tallinner/Revaler Historikers Greiffenhagen „Dr. jur. Friedrich Georg v. Bunge“, das auf Briefen beruht, die Fragen Greiffenhagens an Bunge beantworteten. Das Buch stellt Bunges Biografie dar. Greiffenhagen ergänzte die Schrift durch zusätzliche Kommentare. Deshalb lässt sich diese seltene Schrift in verschiedenen Bibliotheken entweder unter Greiffenhagens oder unter Bunges Namen finden. Dies erklärt auch die Verwirrung der Leser. Einige hielten diesen Text für Bunges Autobiografie, die anderen für Greiffenhagens Monografie über Bunge. In der Wirklichkeit handelte es sich um eine von Greiffenhagen initiierte Zusammenarbeit, die er druckreif machte. Bunge wurde zu diesem Zeitpunkt bald 90 Jahre alt, was ein Forscher heute berücksichtigen muss. Greiffenhagen vernochte nicht, sämtliche Angaben zu kontrollieren und nutzte offensichtlich auch nicht die Möglichkeit, Bunge in zahlreichen Problemfällen um Auskunft zu bitten. Greiffenhagen als Historiker Tallinns interessierte sich hauptsächlich für einen Aspekt in Bunges Biografie. Das Tallinner Stadtarchiv hat diese Übersicht über den Bunges Lebenslauf auch später genutzt, so finden wir unter den letzten Veröffentlichungen Greiffenhagens auch Teile der Schrift in dem 1933 veröffentlichten Beitrag „50 Jahre wissenschaftliche Forschung im Tallinner Stadtarchiv“.⁴

1.2. Die Jahre 1982–1997

Bei der Verwurzelung einer auf Persönlichkeiten bezogenen Geschichte in der estnischen Rechtsgeschichte spielte Professor Leo Leesment (1902–1986) eine wichtige Rolle. Da ich mit Leesment bekannt war, muss zugeben, dass er, obgleich er viel über Juristen vergangener Zeiten geschrieben hat, sich als traditionell ausgebildeter Rechtshistoriker nicht sicher war, ob er diese Richtung auch jüngeren Kollegen empfehlen könnte. Er wusste aus seiner eigenen Lebenserfahrung sehr genau, wie manchmal konservative Juristen ihre Kollegen kritisierten, die sich mit personifizierter Geschichte beschäftigt haben. Meine Zusammenarbeit mit Leo Leesment begann 1981 und führte bis zu einer gemeinsamen Publikation, in der wir einen Überblick über „Die juristische Fakultät der Universität Tartu und ihre Dekane 1802–1918“ erstellten.⁵ Die Kooperation mit einem älteren Kollegen hat für mich sicherlich eine gute Schule dargestellt. Im Text wurde auch etwas ausführlicher über Friedrich Georg von Bunge berichtet. Schon beim Abfassen dieses Aufsatzes wurde mir klar, dass Bunges Rolle an der juristischen Fakultät dermaßen wichtig war, dass dieses Thema gründlicher behandelt werden muss. Bunges Bedeutung überliefert auch der zweite Band der dreibändigen Geschichte der Universität Tartu aus dem Jahr 1982.⁶ Wir haben mit Leesment oft über Bunges Rolle in unserer Rechtswissenschaft und bei der Erforschung der estnischen Geschichte gesprochen, doch

zu praktischen Schritten hat dies nicht geführt. Nach dem Tod Leesments (1986) habe ich mich entschieden, das an Andenken des von ihm so geschätzten Bunge den estnischen Juristen näher zu bringen.⁷ Bei dieser Arbeit bildete sich umgehend eine fruchtbringende Kooperation mit dem Museum für Geschichte der Universität Tartu heraus. Gemeinsam organisierten wir in Tartu 1987 das erste Seminar über Bunge.⁸ Die Teilnehmer kamen zur Schlussfolgerung, dass über ihn unbedingt eine Monografie verfasst werden muss, diese hilft zukünftig die (Rechts-) Geschichte Livlands im 19. Jahrhundert sowohl in Estland als auch in Lettland besser verstehen. Eingeladen war auch der lettische Kollege Romans Apsitis, denn wir wünschten die Bunge-Forschung im ganzen Baltikum voranzubringen. Doch anfangs gelang es nicht eine reale Zusammenarbeit mit den lettischen Kollegen anzubahnen, doch das Interesse bestand und Verständnis für Notwendigkeit war auf beiden Seiten vorhanden. Es war an der Zeit die Situation zu ändern, denn auch deutsche Historiker beschäftigten sich mit dem Thema. Damals erschien eine heute schon als klassisch angesehene Übersicht über die baltische Historiografie, in der besonders der umfangreiche Aufsatz Erik Amburgers beflügelte die „Geschichteschreibung an der Universität Dorpat in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts“. Diese Übersicht erschien in einem Sammelband, der von Georg von Rauch herausgegeben wurde, eines Absolventen der Universität Tartu: „Geschichte der deutschbaltischen Geschichtsschreibung“ (1986).⁹ 1989 beendete ich meine Kandidatendissertation, die ich in einem Jahr in Moskau verteidigte. Das Thema der Dissertation behandelte die Frage, wie der rechtliche Status der Universität Tartu den Unterrichtsablauf und die Berufung von Lehrenden beeinflusste sowie die Unterrichtssituation an der juristischen Fakultät. Selbstverständlich konnte ich Bunge als Absolventen der juristischen Fakultät und als Lehrkraft nicht ignorieren, darunter besonders die Professur in den Jahren 1831 bis 1842. Gestützt auf die Dissertation und erweitert um neuere internationale rechtshistorische Literatur, die ich während meiner Tätigkeit an der Universität Kiel bearbeitete, erschien 1992 mein Überblick über die Geschichte der juristischen Fakultät der Universität von 1632 bis 1992, in dem ich auch Bunge Tätigkeit behandle. In demselben Jahr wurde in der Zeitschrift „Estnischer Jurist“ der bisher gründlichste Aufsatz in estnischer Sprache anlässlich des 90. Geburtstages Bunge publiziert.¹⁰ Bei der Arbeit an Bunge Biografie kam ich auf den Gedanken, seine Tätigkeit in den europäischen Kontext des 19. Jahrhunderts einzuordnen. Ich wurde auch vom wissenschaftlichen Nachwuchs unterstützt. So schloss Marju Luts 1993 ihre Magisterarbeit ab, die nächstes Jahr publiziert wurde.¹¹

1.3. Die Jahre 1997 bis 2002

Vom Standpunkt der personifizierten Geschichtsschreibung im Rahmen der gesamten estnischen Historiografie war 1997 ein wichtiges Jahr. Denn als Ergebnis der Arbeit von Lehrkräften des Lehrstuhls für estnische Geschichte (Lehrstuhlleiter Prof. Tiit Rosenberg) und anderen wurde ein Sammelband die „Estnische Geschichte in den Lebensläufen von 101 bedeutenden Esten fertiggestellt“.¹² Die Notwendigkeit eines estnischen Juristenlexikons ist seit langem anerkannt, denn das estnische Wissenschaftlerlexikon kann diesen Bereich nicht ausreichend widerspiegeln. Am Ende des 20. und zu Beginn des 21. Jahrhunderts begann eine neue Zeit in der estnischen Geschichtswissenschaft, denn in estnischer Sprache erschien eine zunehmende Anzahl von übersetzten Titeln, die sich mit personifizierter Geschichte beschäftigen. Neben biografischer Literatur erschien eine Reihe von Überblicksdarstellungen, die Geschichte anhand von Persönlichkeiten verständlich zu machen versuchten.¹³ Eine Persönlichkeit des 19. Jahrhunderts mit einem interessanten Schicksal ist Friedrich Georg von Bunge. Im Jahr 2000 beendete die

Rechtshistorikerin Marju Luts über Bunge ihre Dissertation. Trotz ihres großen Einsatzes muss leider auch festgestellt werden, dass sie sich in ihrer Forschung zu sehr auf das Thema Bunge und das Provinzialrecht beschränkt hat, was die Arbeit eher negativ beeinflusste. Zwischendurch erweckt die Lektüre der Dissertation den Eindruck, dass, wenn der Tartuer Professor Christian Christoph Dabelow oder einer von Bunges besten Freunden, Kollege und Nachbar Professor Maday, die Arbeit haben lesen können, werden sie in der Beschreibung nicht die ihnen sehr nahestehende Persönlichkeit Bunges wiedererkennen. Wegen dieses systematischen Prinzips musste noch jeder junge Autor Lehrgeld bezahlen. Um das Problem zu verstehen, sollte darauf hingewiesen werden, dass nur auf etwa 80 der 278 Seiten des Buches die Rede wirklich von Bunge ist. Der Rest widmet sich überwiegend dem Bekanntmachen von Carl Friedrich von Savigny Lehren und der Tartuer Universitätsgeschichte in den ersten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts. Der Leser mag die Schlussfolgerung der Verfasserin womöglich nicht verstehen, dass Bunges Verdienste in der Rechtsdogmatik in Rechts- sowie der allgemeinen Geschichte nur als das geglückte Unterfangen eines Patrioten zu betrachten sind.¹⁴ Inwiefern ergänzt dies das Wissen eines Menschen des 21. Jahrhunderts über das 19. Jahrhundert? Aus dem Blickwinkel der personifizierten Geschichte war die Realität des 19. Jahrhunderts viel komplizierter und interessanter. Das Problem besteht darin, dass es möglich ist, verschiedene historische Erscheinungen so zu beschreiben, dass nur bestimmte Aspekte gründlicher ausgeleuchtet werden. Gleichzeitig ist es eindeutig, dass auch eine betonte Errichtung „einer auf Savigny zentrierten heliozentristischen Welt“ in Anbetracht der historischen Realitäten den Leser fehlleitet. Savigny steht im Zentrum der deutschen Rechtswissenschaft, ähnlich wie dies bei Hans Kelsen für Österreich der Fall ist. In diesem Zusammenhang kann die Überbetonung eines Autors die mögliche Weiterentwicklung der Wissenschaft hemmen. In Bezug auf Rechtswissenschaften in Deutschland sind die dortigen Naturwissenschaftler kritisch, denn ihnen erscheint unverständlich, dass das gesamte Wissen der Juristen auf Savigny zurückverweist. Wenn wir diese Rechtswissenschaften in das Modell von Francis Crick einbauen, dann ist diese gesamte Rechtswissenschaft, die ihr theoretisches Gepäck aus den Zeiten Savignys mit sich herumträgt, im Vergleich zu anderen sich schnell entwickelnden Wissenschaften doch in vielen Aspekten zurückgeblieben. Wenn die in Estland entwickelte Rechtswissenschaft betrachtet wird, dann müssen Bunges Texte für die dortige Rechtswissenschaft und das juristische Denken als zentraler angesehen werden im Vergleich mit Savignys Arbeiten. Dies bestätigt Luts auch in ihrer Schlussfolgerung. Das bewegt zu erfahren, wer Friedrich von Bunge als Mensch und als Wissenschaftler war. Die Erforschung der Biografie Bunges mag helfen, bei der Lösung des Problems, wie Schwierigkeiten bei der Abfassung von Lebensbeschreibungen der beachtlichen Juristen des 20. Jahrhunderts zu lösen sind. Unter die personifizierte Geschichte fallen sicherlich die Sammelbände zu den Juristen Jüri Vilms, Konstantin Päts und Ilmar Tammelo. Dass die genannten Namen noch nicht vermögen die Biografieforschung zu ersetzen, demonstriert die Diskussion nach dem Erscheinen des Buches des finnischen Historikers Marti Turtola „Präsident Konstantin Päts. Der estnische und der finnische Weg“ (erschienen 2002, ins Estnische übersetzt 2003), die erneut die Notwendigkeit neuer und vergleichender Arbeiten betonte.¹⁵

2. Das Phänomen Friedrich Georg von Bunge am Anfang des 21. Jahrhunderts

Am Ende des 20. Jahrhunderts begann in der estnischen Geschichtswissenschaft nach dem Vorbild und unter dem Druck der Naturwissenschaften das Interesse für die

Szientometrie als eine Methode der Messung wissenschaftlicher Leistung zu erwachen. Eine Vorläuferrolle spielte die Historikerin und Bibliografin Ülle Must, die in der Zeitschrift *Kleio* erstmals eine szientometrische Analyse der estnischen Geschichtswissenschaft demonstrierte.¹⁶ Für heutige Historiker war es eine Überraschung, dass der Jurist Friedrich von Bunge den siebten Platz in dieser Tabelle der am häufigsten zitierten Historiker Estlands der neunziger Jahre bekleidete. Nur Paul Johansen (1901-1965), Arnold Soom (1900-1977), Helmi Üprus (1911-1978), Herbert Ligi (1928-1990), Helmut Piirimäe (1930) und Villem Raam (1910-1996) übertrafen an ihn.¹⁷ Wenn eine derartige Analyse im deutschen Sprachraum durchgeführt werden könnte, dann sollte sich Bunge wahrscheinlich an der ersten Stelle in der Reihe der zitierten Autoren befinden. Eine ernsthafte Konkurrenz könnte ihm wohl nur Paul Johansen und Georg von Rauch (1904-1991) bieten. Schon früher habe ich die Aufmerksamkeit darauf gelenkt, dass die Neuauflage der Schriften der Tartuer Rechtswissenschaftler des 19. Jahrhunderts im folgenden Jahrhundert darauf hinweist, dass ihre Arbeiten auch heute noch wissenschaftlich rezipiert werden und das für einen längeren Zeitraum als die Publikationen manches Wissenschaftlers des 20. Jahrhunderts.¹⁸ Bunes Position auf der Liste der heutzutage zitierten estländischen Historiker hat etwas Besonderes, er ist nämlich der älteste. Seit seiner Geburt bis zur Einführung szientometrischer Methoden sind 195 Jahre vergangen. Damit ist Bunge nicht einfach nur Professor des 19. Jahrhunderts und ein praktischer Jurist, sondern es handelt sich um ein Phänomen nicht nur in der Rechtswissenschaft, sondern auch der Geschichtswissenschaft. Bisher ist es nicht gelungen, diese Tatsache angemessen zu beschreiben.

Beim Verstehen des Phänomens von Friedrich Georg von Bunge nimmt eine internationale Bunge-Konferenz, die 2002 von den Gelehrten der Estnischen Gesellschaft in Tartu organisiert wurde, eine Schlüsselrolle ein. In Tallinn und in Tartu wurden Bunge-Archivalien ausgestellt und an seinem 200. Geburtstag am 13. März 2002 wurde an seiner Tallinner Heimstatt in der Lai Straße 31, der Breiten Straße, eine Gedenktafel enthüllt. Sie verkündet den heutigen Besuchern Tallinns auf Estnisch und Deutsch, dass in diesem Haus in der Nachbarschaft der Olafs-Kirche der bekannteste Historiker und Jurist Estlands lebte.¹⁹

3. Bunge als Inspirator für die jüngere Generation im 20. Jahrhundert

Nach der Wiedererlangung der Unabhängigkeit Estlands wurde an der Universität Tartu Estnisch als Unterrichtssprache in Rechtswissenschaft eingeführt und die Thematik, mit der sich einst Bunge beschäftigt hat, neu belebt. Als Bunes Nachfolger in Rechtsgeschichte muss Leo Leesment (1902-1986) bezeichnet werden, dessen Magisterarbeit der „Livländische Rechtsspiegel und seine Abweichungen vom Sachsenspiegel“ (1926) dafür ein hervorragendes Beispiel gibt. Leesment kam nach Tartu auf Empfehlung des Professors für Römisches Recht, Karl Wilhelm von Seeler (1861-1925),²⁰ gerade wegen der Forschung des Sächsischen Rechtsspiegels, worüber auch sein bekannter Vorgänger Friedrich Georg von Bunge seine Doktorarbeit verfasst hat. Leesment schrieb vor dem Zweiten Weltkrieg über das Thema seiner Dissertation zwei wichtige Aufsätze: Über das Alter des Livländischen Rechtsspiegels (1930) sowie Abweichungen des Livländischen Rechtsspiegels vom Sachsenspiegel (1938)²¹ und nach dem Krieg noch weitere Artikel auf Estnisch und Russisch: „Livonskaja Pravda“ [Livländisches Recht] (1951), „Meie

esimene peaaegu et koodeks” [Unser erster fast richtiger Kodex] (1969), “Russkaja Pravda” ja Vana-Liivimaa õiguse kokkupuuted [Kontakte des Russischen und des Alt-Livländischen Rechts] (1968) und weitere.²² Besonders soll der Aufsatz, der 1951 in Moskau erschien, den unter anderen Schriften Leesment später herausgearbeitet hat, hervorgehoben werden.²³

Wenn Leesments deutschsprachige Aufsätze hauptsächlich im deutschen Wissenschaftsraum zitiert werden, dann beeinflusste der russischsprachige Artikel die allgemeine Bunge-Rezeption in der russischen Geschichtsschreibung in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Sowohl der Aufsatz aus dem Jahr 1951, als auch die späteren Kontakte Leesments mit jüngeren Forschern und selbstverständlich auch schriftliche Konsultationen inspirierten und ermutigten viele Experten für Mittelalter in der UdSSR. Aus dieser Generation tat sich besonders E. L. Nazarova hervor (eine geborene Fridberg), die ihre wissenschaftliche Karriere in Riga begonnen hat, dann setzte diese in Moskau fort und große Anerkennung gewann. Sie erforschte in der Sowjetunion die ältesten Rechtsquellen Livlands. Eine ihrer zusammenfassenden Untersuchungen “Livonskaja Pravda” kak istoricheskij istochnik [das „Livländische Recht“ als historische Quelle] (1980) stellt die beste wissenschaftliche Arbeit über alt-livländische Rechtsquellen in der russischsprachigen Historiografie der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts dar.²⁴ Damit wurde die Bunge-Rezeption und der Anstoß für weitere Forschungen von Leo Leesment angeregt. Unter den estnischen Historikern kann Dr. Priit Raudkivi als Fortsetzer der von Bunge eingeschlagenen Forschungsrichtung gelten. Raudkivis Kandidatendissertation “Liivimaa maapäeva kujunemine 14. sajandil” die [Herausbildung des Livländischen Landtages im 14. Jahrhundert] (1987), ist auch als Buch erschienen (1991),²⁵ was ebenfalls eine interessante Tatsache in unserem kleinen Wissenschaftsraum darstellt.

4. Bunge als schöpferischer Intellektuelle des 19. Jahrhunderts

Bunge wurde zum Intellektuellen in einer Zeit, als im deutschsprachigen Raum die Sterne der Brüder Wilhelm (1767–1835) und Alexander von Humboldt (1769–1859) strahlten. Sie gelten in der deutschsprachigen wissenschaftlichen Welt als die letzten Universalgelehrten, die es zu zweit vermochten, fast die ganze damalige Wissenschaft mit sich zureißen. Natürlich lässt sich Tartu nicht mit Berlin vergleichen, dennoch muss bei der Erforschung der Arbeiten der Brüder Bunge auch ihre Universalität im Rahmen des 19. Jahrhunderts beachtet werden. Sie dürfen nicht mit Gewalt unbedacht in das heutige Rahmenwerk der Wissenschaften (Jura, Geschichte, Biologie usw.) hineingepresst werden.

Die heutigen Klassifikationen der Wissenschaften sind angesichts der Realität des 19. Jahrhunderts für die Beschreibung damaliger Wissenschaftler zu eng. Meiner Auffassung nach gilt dies auch für Friedrich Georg von Bunge. Bei der Untersuchung seines Lebens und Werks dürfen wir ihn auf keinen Fall in das Prokrustesbett der heutigen Wissenschaften legen. In diesem Fall könnte eine Situation entstehen, in der wir nicht die Geschichte oder eine konkrete Persönlichkeit in seiner Zeit erforschen, sondern wir genießen es, zur Beantwortung unserer heutigen Fragen ein intellektuelles Spiel zu betreiben. Das Ergebnis wäre traurig, denn in diesem Glasperlenspiel ginge das Subjekt der Untersuchung oder in unserem Zusammenhang die konkrete historische Persönlichkeit Professor Friedrich Georg von Bunge verloren.²⁶ Das oben Gesagte wird erklärt durch eine einfache Denkaufgabe auch für professionelle Historiker: Es ist der Versuch zu erklären und dabei beispielsweise an Schüler des 21. Jahrhunderts, die sich für Geschichte interessieren, zu denken, was die folgende Nachricht für die Zeitgenossen beinhaltete.

Am 28. März 1897 ist im Alter von 96 Jahren in Wiesbaden in Deutschland der Wirkliche Staatsrat und Ritter des Ordens des Heiligen Stanislaw I., der Heiligen Anna II. und des Heiligen Vladimir IV. Klasse, Ehrenbürger der Städte Riga und Reval, Ehrenmitglied der Universität Dorpat, Professor Friedrich Georg von Bunge verstorben. Ein Mann hat uns verlassen, dessen fast hundertjähriges Leben von Tätigkeiten und Unternehmungen erfüllt war, die seinen Namen in vielen Feldern unserer Kulturgeschichte verewigen.

Ein reiches Erbe hinterließ Bunge seinen Nachfolgern in der Tat. Verschiedene Nachschlagewerke und Handbücher bezeichnen ihn als Grundsteinleger der wissenschaftlichen Erforschung des Baltischen Privatrechts,²⁷ als Kodifizierer des Baltischen Privatrechts²⁸ und als einen Begründer der deutschbaltischen Geschichtsforschung,²⁹ doch seine Arbeit ist sicherlich auch bedeutend für die Einrichtung der Ordnung unserer Archive, für die Veröffentlichung baltischer Geschichtsquellen, für die Entwicklung des Journalismus in den Ostseeprovinzen und für weitere Gebiete.

Bunge ist zweifelsohne in unserer Geschichte eine der Persönlichkeiten des 19. Jahrhunderts, dessen Lebenslauf hilft, wichtige Nuancen der Hintergründe der Entwicklung der Ostseeprovinzen besser zu verstehen. Wenn Historiker in der ganzen Welt heute versuchen, Parallelen zum 19. Jahrhundert zu ziehen, um das 20. Jh. besser zu verstehen,³⁰ dann ist es sicherlich auch von großer Bedeutung, sich mit dem 19. Jahrhundert selber gründlich auseinander zu setzen. Es erscheint mehr als sicher, dass gerade der personifizierte Zugang neue Perspektiven für die Untersuchung der Geschichte des (rechts-) wissenschaftlichen Denkens eröffnet und dass er viel Neues bringen kann. Nun können wir sagen, dass Bunges Leben und seine Karriere sich mit unterschiedlich großer Geschwindigkeit entwickelte. Es gab Perioden langsamerer Entwicklung, doch auch besonders intensive und ereignisreiche Zeiten. Einer der wichtigsten Abschnitte in seinem Leben waren sicherlich die Jahre von 1831 bis 1865, als er auch mit der angewandten Tätigkeit des Kodifizierens beauftragt war. Ich versuche nicht Bunges Leben erschöpfend darzustellen, sondern betone besonders den Abschnitt, als er mit der Gesetzesschöpfung betraut war.

4.1. In der livländischen Universitätsstadt Tartu. Die erste Periode (1815–1818)

Bunges Geburt im Jahr der Wiedereröffnung der Universität Tartu als „Kaiserliche Universität zu Dorpat“ beeinflusste später teilweise seine Anerkennung von seiten der Hochschule, denn Bunges Lebensjahre und die an der Universität deckten sich. Doch war er nur noch ein einfacher Schulfunge, der über einige Zeit verfügte, bevor er hat konkret an die Universität denken müssen.

Der Beginn der Tartuer Periode datiert von dem 18. Juni 1815, als Frau Bunge mit ihren Söhnen Friedrich Georg und Aleksander Georg sowie der Tochter in die Stadt angereist kam. Da der Vater verstorben ist, wurden die Kinder unter die Aufsicht des Tartuer Armengerichts gestellt. Im Sommer des Jahres 1815 vermochte noch niemand daran zu denken, dass die beiden Jungen, der eine zwölf der andere dreizehn Jahre alt, in Zukunft zu den bekanntesten Professoren der Universität gehören werden.³¹

Wenn Bunge sich selber daran erinnerte, dass er in Kiev Russisch, Deutsch und Französisch lernen musste, begann er in Tartu damit, beim Lehrer Hausmann Latein und Hebräisch zu erlernen. Umfangreicher Sprachunterricht gehörte damals zum notwendigen Standard für die Entwicklung eines Intellektuellen. Bunges Autobiografie muss natürlich besonders in Bezug auf Kindheit und Jugend kritisch betrachtet werden, denn vieles sah

der große Mann zu linear. Doch sollte seiner Behauptung Glauben geschenkt werden, dass er als Gymnasiast neben dem offiziellen Lehrplan noch zusätzlich selbständig lernte. Die Tartuer Schuljahre erinnerte der alte Bunge als eine Zeit, in der er selbständig las und lernte.³²

In der heutigen Wissenschaftsgeschichte werden die Brüder Bunge selten gemeinsam behandelt. Gewöhnlich finden wir einen Überblick, in dem einer Bunge von Anfang an als Jurist und der andere als Naturwissenschaftler „rekonstruiert“ werden,³³ doch dürfen wir nicht vergessen, dass beide Brüder aus einem gemeinsamen Heim in die Wissenschaft gingen und ihre geistige Entwicklung sowohl vor dem Studium als auch danach in der kleinen intellektuellen Welt einer Universitätsstadt stattfand. Sie gelangten zur Reife durch gemeinsame Lehrer und Freunde, die eine große Rolle in ihrem Leben spielten. Naturwissenschaftler haben schon seit langem Zwillinge erforscht, doch auch Brüder nicht nur Zwillinge bilden als Phänomen der Wissenschaftsgeschichte ein derart interessantes Thema, dass an dieser Stelle eine komplexere Untersuchung vonnöten ist. Dies um so mehr, weil Friedrich von Bunge laut seinen Erinnerungen in der frühen Kindheit im Alter eineinhalb Jahre schwer krank war.³⁴ Deshalb könnte die biologische Entwicklung des jüngeren Bruders zum gegebenen Zeitpunkt ebenso schnell oder sogar schneller verlaufen sein. Dies bedeutet aber, dass ihre Mutter, der Großvater und Erzieher die Brüder in der Kindheit als praktisch gleichaltrige betrachteten. Ihr Altersunterschied war ohnehin gering.³⁵ Damit entwickelten sie sich seit frühester Kindheit nahezu parallel und wurden von der Umwelt in ähnlicher Weise beeinflusst. Laut den Erinnerungen des alten Bunge waren beide Jungen in der Schulzeit enthusiastische Botaniker und Entomologen. Einerseits entwickelte dies ein großes Interesse für die Natur, andererseits half es beiden, Erfahrungen durch die Systematisierung und Klassifizierung zu sammeln. Auf der Basis von Bunges Erinnerungen scheinen die umfangreichen Sammlungen der Kindheit zu belegen, dass beide dieses Hobby sehr ernsthaft betrieben.³⁶

Offensichtlich hatten beide noch andere gemeinsame Interessen, was erlaubt, die Erinnerungen des älteren Bruders auch auf den jüngeren zu übertragen. Genauer betrifft dies die Musik und die Geografie, womit sie sich gern beschäftigten. So unglaublich dies in der Vorgeschichte eines Naturwissenschaftlers auch klingt, dann hatten der zukünftige Jurist und Historiker viel aus der Kindheit mitzunehmen ins Leben eines Erwachsenen. Es kann zutreffend behauptet werden, dass sich beide Brüder hinsichtlich der Arbeitsmethoden sich in ihrem ganzen Leben mit den gleichen Dingen beschäftigten. Das 19. Jahrhundert war in allen Wissenschaften eine Phase der Systematisierung und deshalb können wir die Behauptung aufstellen, dass wenn der jüngere Bruder seine Spuren bei der Systematisierung von Pflanzen hinterlassen hat, war der ältere Bruder Friedrich Georg von Bunge einer der bekanntesten in Estland, Livland und Kurland Systematiker des 19. Jahrhunderts. Doch verwirklichte er sein Talent bei der Systematisierung von Gesetzen.

Das Ende dieses Lebensabschnittes in Tartu kann für Bunge von dem Heiligabend 1818 datiert werden, als der sechzehnjährige Jugendliche seine Schritte ins Gebäude lenkte, auf das die Stadt sehr stolz war, das Hauptgebäude der „Kaiserlichen Universität zu Dorpat“, um sich als Student eben dieser Hochschule immatrikulieren zu lassen. Für Bunge begann ein neuer Lebensabschnitt, ihn erwartete ein interessantes Studentenleben.

4.2. Als Student an der Universität Tartu (1818–1822)

Bunge immatrikulierte sich an einem bemerkenswerten Tag, am Heiligabend, die Eintragung wurde vom damaligen Rektor Professor Gustav Ewers (1779-1830)

vorgenommen.³⁷ Er trug den sechzehnjährigen Absolventen des Gymnasiums Friedrich Georg von Bunge in die Universitätsmatrikel ein als Student der Kameralistik an der juristischen Fakultät. Heute ist es sicherlich schwierig die Situation zu rekonstruieren, um zu erfahren, woran beide bei dieser Begegnung dachten. Sie wussten anders als wir nichts über ihr zukünftiges Schicksal. Der jugendliche Bunge sollte lange leben, dem vierzigjährigen Rektor Löwers waren noch etwas mehr als zehn Jahre vergönnt.

Die Immatrikulation Bunges nahm ein Mann vor, der in den Jahren von 1818 bis 1830 in der Studienzeit Bunges und während der Zeit als junge Lehrkraft die Hochschule als Ganzes und indirekt auch die juristische Fakultät reorganisierte. Wenn in Bezug auf Bunge der Standpunkt des französischen Historikers George Duby von der Prägung eines Menschen einer bestimmten Generation geteilt wird, dann waren die Jahre von 1818 bis 1822 sicherlich eine entscheidende Phase im Bunges Leben. Damit haben wir eine Grundlage, um zu folgern, dass Bunges Verständnis von der akademischen Welt sich gerade in dieser Zeit herausbildete.

Um die Hintergründe des Heranreifens Bunges zum Juristen in Tartu besser verstehen zu können, solle ein Blick auf die Situation in der damaligen rechtswissenschaftlichen Ausbildung in Europa geworfen werden. Um die Situation im deutschen Kulturraum besser zu begreifen, richten wir unsere Aufmerksamkeit bestimmt an die Universität zu Berlin. Was hatten die Hauptstadt Preußens und Dorpat, eine Kreisstadt des Russischen Imperiums, gemeinsam? Auf den ersten Blick lassen sie sich schwer vergleichen. Doch wenn wir sie in das Netzwerk des Postweges von Westeuropa in die Hauptstadt des Russischen Reiches, St. Petersburg, einknüpfen, ist es zu bezeichnen, dass die beiden Städte wichtige Stationen der Post, Schnittpunkte des Dialogs zwischen den Kulturen waren. Aus der Perspektive der Semiotik kann der Postweg auch als Weg der Kulturen oder genauer des kulturellen Dialogs bezeichnet werden. Sämtliche Reisenden auf dem Weg von Westeuropa nach St. Petersburg, sofern sie nicht mit dem Schiff führen, darunter auch die Geistesgrößen, machten in beiden Städten halt. Daher können wir das 18. und das 19. Jahrhundert als intellektuelle Hochphase Tartus ansehen. Denn ebenso wie im Mittelalter, als dort die Handelswege und Informationskanäle der Hansekaufleute hindurchführten, waren die Reisenden im 19. Jahrhundert nicht von geringerer Bedeutung, aus der Sicht von Intellektuellen sicherlich sogar interessanter.

Schon fünf Jahre vor Bunges Ankunft in Tartu 1810 bewegte sich aller Wahrscheinlichkeit nach in Richtung St. Petersburg eine Neuigkeit, dass der bekannte preußische Staatsmann Wilhelm von Humboldt seinem König, Friedrich Wilhelm III., empfohlen hat den jungen adligen Juristen Friedrich von Savigny als Professor für Römisches Recht an die mit großen Hoffnungen eröffnete Universität Berlin zu berufen. Diese Hochschule war die erste in Preußen, die sozusagen auf örtliche Initiative, also ohne eine Konzession des Kaisers, eröffnet wurde, denn es gab keinen Kaiser mehr.

Sehr interessant sei es zu erfahren, was man darüber in der livländischen Universitätsstadt dachte. Zweifelsohne verfolgten auch die livländischen Juristen neugierig die Entwicklung in Berlin. Um so mehr interessierte man sich in Tartu dafür, was in den St. Petersburger Regierungskreisen über die neue Hochschule gedacht wurde. Aber wie groß diese Neugier 1808 oder von 1818 bis 1830 gewesen sein könnte, daran fehlen leider konkrete Angaben. Die Tatsache ist jedoch, dass sich Informationen zwischen Tartu und Berlin bewegten, wobei es wohl oftmals verschiedene parallele Möglichkeiten gab: den Weg Berlin-Tartu, Tartu-Berlin, aber auch Berlin-St. Petersburg. Die Informationswelle beinhaltete sicherlich Meldungen über Tartu und Berlin, ebenfalls wie die Informationskanäle Paris-St. Petersburg oder St. Petersburg-Berlin wichtig waren.

Doch ein derartiger Informationsaustausch erfolgte auch zwischen den Poststationen Königsberg-Berlin-St. Petersburg, Riga-St. Petersburg, Riga-Berlin usw., wo ebenfalls über Berlin oder Tartu gesprochen wurde. So gibt es für das Verstehen Savignys Bedeutung mehrere Quellen, alles hängt davon ab, was wir hineininterpretieren. Gleichzeitig wird **das** Ergebnis unserer Untersuchungen auch davon beeinflusst, wie einfühlsam wir es schaffen, um die sich in der gleichen Zeit befindlichen uns interessierenden Intellektuellen-Biografien zu entschlüsseln.

Es ist klar, dass nicht nur verschiedene Quellen, sondern auch die Fähigkeit eines Historikers sie zu vergleichen und zu interpretieren, nicht immer zu den selben Ergebnissen führen muss. In Bezug auf Savigny wird die Rezeption gewöhnlich in der langen Perspektive betrachtet, denn wenn seine Arbeit aus dem historischen Blickwinkel einzelner Lebensabschnitte untersucht wird, könnte sie die Aura des großen Mannes ziemlich beeinträchtigen.

Savignys Tätigkeit war oftmals voller Widersprüche. Er hatte die Chance erhalten nahezu allein die fachliche Ausbildung von Juristen in Preußen an der dafür eingerichteten juristischen Fakultät der Berliner Universität zu gestalten, dann hat er im hohen Rektorenamt Schritte unternommen, die für seine Zeitgenossen beim besten Willen schwer zu begreifen waren. Über Savigny wird gesagt, er habe etwas von einem Priester oder Ketzer. Er war im Vergleich mit vielen Zeitgenossen konservativ und seine Wissenschaftskonzeption passte jenen politischen Kräften in Europa besonders, die im Geist der Restauration dachten.

Das Schicksal wollte es, dass anstelle des Philosophen Johann Gottlieb Fichte Jurist Savigny bis zu den Tagen der berühmten Leipziger Völkerschlacht das Amt des Rektors in Berlin innehatte. Er war in seiner Autobiografie sehr stolz gerade darauf, dass seine Aufgabe darin bestanden hat, die Studenten und Kollegen zu den Waffen zu rufen, um heldenmutig die Heimat zu verteidigen. Deshalb können wir über Savigny in dieser Hinsicht als über einen nationalen Konservativen sprechen. Gleichzeitig hinderte auf einem anderen Flügel der Nationalbewussten den Heidelberger Juraprofessor A. Thibaut nichts daran, trotz einer nationalen **Haltung** mit der Zeit zu gehen.

Thibaut war unzufrieden mit den Quellen des allgemeinen (Römischen) Rechts und ihrer Interpretation. Er hielt es für eine Angelegenheit von nationaler Bedeutung, dass Deutschland, das sich auf dem Weg zum Nationalstaat befand, einen eigenen Zivilkodex von seinen Juristen ausarbeiten ließ.³⁸ Wie im Falle jeder kardinalen Reform fanden sich schnell Unterstützer und heftige Gegner dieser Idee. Um nun die Diskussion zwischen Savigny und Thibaut zu vereinfachen und kräftig zusammenzufassen, lässt sich dann Folgendes sagen, dass dieser Konflikt in der Realität dem Archetyp einer klassischen Diskussion folgte. Wenn wir die Rhetorik der Diskussion überspringen, **dann** war Savigny der Ansicht, dass das damalige Deutschland für ein derart großangelegtes gesetzgeberisches Unternehmen noch nicht bereit war. Wenn wir diesen Standpunkt im Auge behalten, dann besaß **seine** ganze komplizierte wissenschaftlich-rhetorische Argumentation keine große Bedeutung. Deutschland stand damals in der Frage der Entwicklung des gesetzgeberischen Systems vor einer grundsätzlichen Wahl, die bis heute nicht nur Deutschland, sondern indirekt auch ganz Europa beeinflusste.³⁹

Savigny brachte seine Energie auf, nicht nur, um seinen Standpunkt durchzusetzen, sondern auch, um mit den Opponenten abzurechnen. Er war ein dermaßen energischer Verteidiger seiner Auffassungen, dass dies zu ernsthaften Konflikten zwischen seinen konservativen Unterstützer führte. Juraprofessoren im allgemeinen und die begabtesten im besonderen hatten oftmals gewisse Probleme in ihren Beziehungen angesichts des

momentan geltenden Rechts. Man war es nicht gerade gewohnt, in Preußen am Anfang des 19. Jahrhunderts zu hören, dass in Berlin die Ausbildung der zukünftigen Juristen in der Hand eines Mannes liege, der in der Öffentlichkeit behauptet hat, dass die Unterweisung von Jurastudenten im Preußischen Landrecht keine Bedeutung hat, dies ist „nur ein Dialekt in der allgemeinen deutschen Rechtssprache und -auffassung“. Doch nicht genug, der gleiche Mann festgestellt hat, dass Preußische allgemeines Landrecht methodisch und historisch „Pfusch“ von zweifelhafter Qualität sei. Wenn schon nicht aus Berlin, so zumindest aus Königsberg sich das Gerücht bis nach Tartu darum verbreitete, was die praktischen Juristen Preußens vom Ausbilder künftiger Juristen in Berlin, Savigny hielten. Versetzen wir uns in die Lage eines praktischen Juristen in Preußen oder in Livland, wenn er hört, dass der in Berlin agierende Savigny empfohlen habe, den Hauptakzent bei der Ausbildung (preußischer) Juristen auf Römisches Recht zu setzen.

Savigny sah ohnehin von oben auf die juristische Praxis hinab. Diese sei seiner Meinung nach die Dienstmagd des Rechts und die Theorie war ihr Herr. Savigny hatte im Umgang mit seinen Zeitgenossen und besonders mit den Kollegen, den praktischen Juristen, große Probleme. Bei der Durchsetzung seiner persönlichen Ideen stieß er im sich zunehmend bürokratisierenden Preußen auf Widerstand auch in den Regierungskreisen, die ihm vertraut und bisher unterstützt hatten. Juristen der Rechtsfakultät an der Universität Tartu müssten bestimmt etwas aus Berlin gehört haben, nämlich dass Savignys Ruhm keineswegs fleckenlos unter anderen Rechtswissenschaftlern sei. Sein Argumentationsstil konnte schnell zu seriösen Problemen in Wissenschaftskreisen führen. Es verging nicht viel Zeit, bis die Historische Schule den Endpunkt ihrer inneren Entwicklung erreichte, was die Verbreitung ihrer Ideen erschwerte. Bereits 1817, also ein Jahr vor Bunes Studienbeginn, hat Savigny selbst behauptet, dass er mit der Herausgabe der Zeitschrift für Historische Rechtswissenschaften, dem Organ dieser Schule, ernsthafte Schwierigkeiten habe, denn niemand hat sie gekauft. Wenn wir die Rezeption von Savignys Ideen unter seinen Zeitgenossen betrachten, muss diese Tatsache berücksichtigt werden und nicht nur als eine nebensächliche Angelegenheit, sondern als wichtiger Fakt, der Savignys Einfluss deutlich verringern konnte: Savigny war für viele Zeitgenossen allein als Mensch schon eine so konfliktträchtige Persönlichkeit, dass er kaum einstimmig für Autorität gelten könnte.

Savigny rief auch auf einer anderen Ebene Konflikte hervor, was die Anzahl negativer Gerüchte über ihn noch vergrößerte, die auch bis nach Tartu gelangen konnten. Die Probleme waren für Preußens Musteruniversität so ernst zu nehmen, als dass sie hätten ignoriert werden können. Savigny hatte schon früher Probleme an der Berliner Universität und in den führenden Wissenschaftskreisen Preußens hervorgerufen. Als extrem selbstbezogener Mensch beachtete Savigny bei der Berufung neuer Lehrkräfte an die Hochschule, dass sie seine wissenschaftlichen Ansichten teilten. Sehr schnell führte dieses Verhalten an der Universität und der juristischen Fakultät dazu, dass als neue Lehrkräfte nicht die besten Kandidaten berufen wurden, sondern diejenigen, die der große Lehrer am ehesten akzeptierte.

Wann erreichten diese Informationen über Savigny die Universität Tartu und juristische Fakultät? Wenn nicht schon früher, so doch spätestens im Jahr 1819, als Professor Christoph Christian Dabelow (1768–1830) auf die Professur für Privatrecht berufen wurde. Dabelow kannte sehr gut die Situation an den deutschen Hochschulen und selber hatte keinen leichten Charakter. Außerdem hatte er das erste Jubiläum bereits hinter sich. Ein Jahrzehnt älter als Savigny und selber als außergewöhnliche und begabte Persönlichkeit bekannt, hatte Dabelow keine hohe Meinung über den jüngeren Kollegen.

Offensichtlich hielt er mit dieser Meinung auch gegenüber den Kollegen und Studenten in Tartu nicht hinter dem Berg. Um so mehr kann eine geringe Savigny-Rezeption in Tartu vermutet werden, denn wie Marju Luts feststellt hat, entwickelte sich gerade Dabelow nach seiner Ankunft sehr schnell zu einer der dominierenden Persönlichkeiten an der juristischen Fakultät und Generator von Reformideen.⁴⁰ Für Bunge stellte Dabelow bis zum Jahr 1830 sicherlich den größten Einflussgeber dar.

Damit begannen Studien Bunes an der Universität Tartu in einer Zeit des Umbruchs. Die juristische Fakultät befand sich nicht nur in einer tiefen Krise, sondern war sogar von der Schließung bedroht. Während der Krise wurde die Fakultät stark umstrukturiert. Diese Maßnahme hat ihre allgemeine Orientierung verändert und wie die Geschichte demonstrieren sollte, war diese Wahl richtig. Dank der Umstrukturierung stieg die Fakultät in den nächsten Jahrzehnten zur Spitze ihres Bekanntheitsgrades auf, doch als Bunge dort studiert hat, war es vom neuen Antlitz noch wenig zu vermerken. Die radikalste Neuerung bestand darin, dass dank eines politischen Tauwetters die Universität Tartu wirklich für die deutsche Hochschullandschaft und wissenschaftliche Welt geöffnet wurde.⁴¹ Mit der Öffnung der Universität ging eine Befreiung von der Provinzialität der Jurisprudenz in den Jahren von 1802 bis 1817 einher.

Die Geschichte hat sehr überzeugend bestätigt, dass die Einladung ausländischer Wissenschaftler an die juristische Fakultät half, die Krise und die Stagnation der Anfangsjahre schleunigst zu überwinden. Es ist richtig, dass auch beim neuen Berufungsverfahren der Erfolg nicht in jedem Fall garantiert sei. Auch nach 1820 musste die Hochschule das Zusammenbrechen innerer Strukturen anlässlich missglückter Berufungen überstehen. Dabelow als eine der führenden Persönlichkeiten der juristischen Fakultät wurde von diesen kleinen Katastrophen auf seine Art getroffen und fragte sich, ob das Schicksal der Hochschule darin bestehen sollte, dass sie von politisch nicht loyalen, zweifelhaften oder den Regierungskreisen des Imperiums geneigten, aber wissenschaftlich unhaltbaren Professoren aus der Bahn geworfen werde.⁴²

Die anfängliche Berufungspolitik der juristischen Fakultät in den Jahren 1802–1816 sah vor, Ausländer nur im Falle zu berufen, wenn diese schon im russischen Staatsdienst standen oder es sich um örtliche Juristen handelte. Die tatsächliche Berufungspraxis bestand jedoch bis zur Immatrikulierung Bunes darin, praktizierende Advokaten als Professor einzustellen. Dies führte aber zu einer wissenschaftsfernen Mentalität im Fachbereich, von der man sich auch mit der Hilfe energischer Reformatoren wie Dabelow nicht leicht befreien konnte.

Dabelow sah die Chance Tartu darin, für die westeuropäische Wissenschaft überraschende Forschungsarbeiten auf dem Gebiet des Römischen Rechts zu betreiben. Er hoffte, in russischen Klöstern bisher im Westen unbekannte Quellen des Oströmischen Rechts zu finden. Weiterhin sollten das Rechtswesen Skandinaviens und seine Quellen untersucht werden, denn die Tartus geografische Positionierung erleichterte Forschungsreisen dorthin. Auch schwebte ihm vor, das örtliche Recht der Ostseeprovinzen zu erforschen. Wenn dies als ein Bestandteil des deutschen Partikularrechts behandelt wird, dann soll es für Vertreter der Historischen Schule der Germanisten besonders interessant sein.⁴³ Wenn den Plänen Dabelows noch die von Professor Neumann ausgearbeiteten Hypothesen über die Entwicklung der historischen Quellen des Rechts des Russischen Imperiums sowie eine ausführliche Untersuchung des Slawischen Rechts hinzugefügt werden,⁴⁴ dann geriet Bunge in eine hoch interessante wissenschaftliche Atmosphäre, als er sein Studium aufnahm.

Für uns ist es wichtig zu betonen, dass unter diesen Forschungsprioritäten gerade der Untersuchung des lokalen Rechts der Ostseeprovinzen eine große Bedeutung beigemessen wurde. Dies stellt ein Fachgebiet dar, in dem Bunge später den größten Einfluss entfalten sollte. Für einen jungen Wissenschaftler war es nötig, einen Betreuer unter den älteren Kollegen zu finden. Für Studenten Bunge war es ein glücklicher Zufall, der sein ganzes späteres Leben verändern sollte, dass das Schicksal ihn mit Professor Christoph Christian Dabelow zusammenführte,⁴⁵ dessen Lehrveranstaltung für die Studenten der Kameralistik wohl keine Pflicht waren. Wie Bunge als alter Mensch erinnerte, bildeten gerade diese äußerlich sehr trockenen und die Studierenden nicht sonderlich bewegenden Vorlesungen Basis für seine allgemeine wissenschaftliche Orientierung.⁴⁶ Die persönliche Freundschaft mit Professor Dabelow bis zu dessen Tod 1830 formte ihn als professionellen Juristen, als Rechtswissenschaftler und als Persönlichkeit.⁴⁷ Darin lag nichts Eigenartiges, denn während Bunges Studiums waren die Professoren Dabelow und Johan Georg Neumann begabteste Pädagogen an der juristischen Fakultät.⁴⁸

Bunge bemerkte selber, dass außer Dabelow ihn am stärksten beeinflussender Lehrer der Professor für Kriminalrecht Wilhelm Snell (1789–1851) war,⁴⁹ dessen Arbeit an der Universität Tartu wohl nicht lange andauerte, denn unter Druck der Mächtigen musste er das Russische Reich verlassen. Snells wissenschaftliche und akademische Karriere verlief dann aber in der Schweiz so erfolgreich, dass Bunge behauptete, an seinem Einfluss auf die Tartuer Studenten bestehe kein Zweifel. Wenn doch daran gezweifelt wird, dann muss bedacht werden, dass Bunge als alter Mann um Snells Anerkennung in der akademischen Welt wusste und er, ohne an etwas Böses zu denken, sich einfach vorstellte, Snell habe ihn auch sehr beeinflusst. Jeder erfolgreiche Professor benötigt einen idealen wissenschaftlichen Lebenslauf, einen „akademischen Stammbaum“, zu dem angesehene akademische Lehrer gezählt werden können.

Bunge machte eine erfolgreiche Karriere als Praktiker. Seine wissenschaftliche Karriere verlief ebenfalls erfolgreich, doch wurde sie bereits 1842 unterbrochen. Dabelow verfügte über keinen guten akademischen Ruf in Deutschland. Deshalb war es für Bunge nötig, dass er einen akademischen Lehrer hatte, der sich den Ruf eines guten Gelehrten erfreute. In Tartu traf Bunge zweifelsohne Snell und dessen inspirierende Vorlesungen waren in der zukünftigen Karriere des Juristen deshalb einflussreich. Von daher lässt sich Snells Einfluss auf Bunge nicht vermindern.

Bunge nahm sein Studium zur Zeit auf, als die Hochschule dringend sofort aber auch auf längere Sicht Lehrkräfte für Positives Staats- und Internationales Recht, Römisches Recht, Deutsches Recht, Allgemeines Kriminal- und Prozessrecht, Russisches Recht und Provinzialrecht benötigte. Dabelows Plan bestand darin, diese Lehrkräfte unter seinen Studenten auszuwählen und dass sie von einem erfahrenen Professor betreut und vorbereitet werden.⁵⁰ Bunge geriet schon als Student in eine für einen gewöhnlichen Studierenden besondere Situation – er hatte vorzeitig einen eigenen Mentor und Betreuer.⁵¹ Ob sofort, aber auf alle Fälle langfristig begann Professor Dabelow Bunge als eine zukünftige Lehrkraft der juristischen Fakultät vorzubereiten.⁵² Dabelows Traum war, einen Lehrer für das lokale Recht auszubilden, der es vermochte, dieses Feld wissenschaftlich zu erforschen und auch Lehrbücher und andere Unterrichtsmaterialien zu verfassen.

Dabelow war unzufrieden mit der bis dahin an der juristischen Fakultät herrschenden Ordnung, dass die Professoren keine eigenständige Forschungsarbeit betrieben und auch keine Lehrbücher verfassten. Der gesamte Unterricht bestand in diktierten Vorlesungen, in denen der Professor in der Veranstaltung Wort für Wort das gesamte Unterrichtsmaterial diktiert hat und die Studenten es ebenfalls Wort für Wort mitgeschrieben haben.⁵³ Diese

akademische Tradition führte auf ihre Art in einen geschlossenen Zirkel, das Vorlesen von Standardlehrbüchern konnte weder Professoren noch Studenten anregen und die Studenten wurden so davon abgehalten, selbständig Fachliteratur zu lesen. Vorlesen von Diktaten nahm den Professoren so viel Zeit, dass diese Methode auch daran mitschuldig war, dass die mit Unterrichtsstunden überlasteten Professoren keine Zeit zum Verfassen von Lehrbüchern hatten. Der Mangel an gedrucktem Unterrichtsmaterial besonders in Bezug auf Russisches und Provinzialrecht lieferte aber seinerseits ein Argument dafür, warum die Fakultät trotz Dabelows Kritik nicht auf derartige Vorlesungen verzichtete. Um die Situation zu verändern, war es nötig, den Teufelskreis durchzubrechen und zwar am effektivsten durch die Suche nach neuer Lehrkräfte oder ihre Ausbildung an der Stelle. Für besonders wichtig hielt es Dabelow, Lehrer für Allgemeines Recht des Russischen Reichs und das örtliche Provinzialrecht vorzubereiten, denn wenn in anderen Fächern nach fremden Lehrbüchern unterrichtet werden konnte, dann war das Provinzialrecht verglichen mit den anderen Fächern eine viel kniffligere Aufgabe, weil der Hochschullehrer selber das gesamte Material sammeln und aufbereiten musste.

An der juristischen Fakultät waren zur Bunges Studienzeit wenigstens zwei Professoren – Dabelow und sein guter Kollege Neumann, – die davon überzeugt waren, dass die begabtesten und an der Wissenschaft interessierten Tartuer Studenten unterstützt werden müssen. Wie Dabelows Memoranden an die Hochschulleitung belegen, beabsichtigte er an der juristischen Fakultät ein eigenes Seminar zur Vorbereitung neuer Lehrkräfte zu veranstalten. An diesem Seminar sollten die jungen Leute besonders anspruchsvoll und vielseitig vorbereitet werden, sowohl in individueller als auch in Gruppenarbeit, eigenständige Vorträge erstellen und nach gewöhnlicher Art von Professoren unterrichtet werden. Doch als die beste Methode des Unterrichts galt die selbständige Forschungsarbeit unter Betreuung erfahrener Professoren. Die Ausbildung sollte so **lange** andauern, bis der Nachwuchswissenschaftler als Professor an der Fakultät arbeiten konnte. Ebenso konnte die Fakultät für die junge Lehrkraft den Status eines außerordentlichen Dozenten beantragen.

Auch Professor Neumann, der an der Universität Kazan unterrichtete und aktiv den akademischen Nachwuchs betreute, gab Zustimmung zu Plänen seiner Kollegen Dabelow. Selbst im europäischen Maßstab bedeutete diese Idee eine Art wirklicher wissenschaftlicher Oase für die jungen Leute, in der das Humboldtsche Ideal der Einheit von Forschung und Lehre realisiert wurde. Dieses Unternehmen muss als Vorgänger des später in Tartu eingerichteten Professoreninstituts betrachtet werden, dem bis heute in der Literatur noch keine gebührende Aufmerksamkeit geschenkt wurde.⁵⁴

Die Idee von Dabelow und Neumann wurde anfangs nicht umgesetzt, doch während der Diskussion begannen dennoch im Fachbereich Einfälle zu entwickeln und es wurden Stellen für außerordentliche Dozenten eingerichtet, was eine finanziell-organisatorische Grundlage für das Vorhaben der beiden schuf.⁵⁵

Die Professoren Dabelow (Bunges Betreuer) und Neumann (Reutz' Betreuer) versuchten ihren Schülern möglichst früh, pädagogische Erfahrungen zu vermitteln. So organisierte Dabelow schon im zweiten Semester 1822 für Bunge eine Sonderveranstaltung über die Institutionen des Römischen Rechts. Anfangs sollten seine Hörer 15 frisch immatrikulierte Jurastudenten gewesen sein.⁵⁶ Bunge begann seine pädagogische Tätigkeit seinen Worten nach als typischer Hauslehrer, der für die jüngeren Studenten Sonderveranstaltungen durchführte. Dies zeigt deutlich, dass sowohl Neumann (der schon aus Kazan über die entsprechenden Erfahrungen verfügte) als auch Dabelow in Tartu eine pädagogische Methode anwandten, die wir heute als Lernen durch Lehren bezeichnen.

Im Jahre 1821 demonstrierte Bunge seine wissenschaftlichen Fähigkeiten. Er erhielt bei einem Wettbewerb wissenschaftlicher studentischer Arbeiten für seinen Beitrag *De veterum Romanorum agnitione*⁵⁷ die Silbermedaille. Die Fakultät benötigte wohl schnell neue Lehrkräfte, doch das Hochschulgesetz forderte streng einen wissenschaftlichen Abschluss von den Kandidaten (in Russland einen Magister- oder Dokortitel). Doch in Bezug auf die Bevölkerungsgröße des Reichs im Vergleich mit anderen europäischen Staaten erlangten nur sehr wenige Wissenschaftler einen Titel und die gesamte Prozedur gestaltete sich sehr langwierig und zeitraubend.

Bunge schrieb 1822 seine Abschlussarbeit: „Wie und nach welchen Regeln müssen die in Livland geltenden Gesetze interpretiert werden?“⁵⁸ Vom Standpunkt der Untersuchung seines Schaffens hatte diese Arbeit eine große Bedeutung aufzuweisen, denn schon im Alter von 22 Jahren formulierte er den Gedanken über das für sein späteres Wirken so wichtiges Provinzialrecht als „sämtliche zeitgenössische im livländischen Gouvernement geltenden Gesetze“.⁵⁹ Bunes Definition scheint die Ansichten seines Lehrers Dabelow zu demonstrieren. Diese kurze Arbeit hielt sein Betreuer für so wichtig, dass die Universität ihre Veröffentlichung bezahlte. Diese zurückhaltende Publikation war die erste einer langen Reihe, doch genügte sie noch nicht zum Erlangen eines wissenschaftlichen Abschlusses, die eine Kandidatur auf eine Professur ermöglicht hätte. Eine derartige Arbeit musste Bunge noch verfassen.

4.3. Die Tätigkeit an der Universität Tartu und im Rat der Stadt (1822–1831)

Bunes Aktivität als akademischer Lehrer beginnt in der Zeit, als in Livland neue Nachrichten aus Berlin die Aufmerksamkeit erregt haben müssen. An der Berliner Universität, wo Savignys Ideen Unterstützung genossen haben, nach den Gerüchten seiner Kritiker, sollen die Jurastudenten nach dem Abschluss noch mehrere Semester anderswo weiterstudieren, denn sonst fehle ihnen für die praktische Arbeit an das nötige Wissen. 1824 schickte das preußische Bildungsministerium ein entsprechendes Rundschreiben an die Hochschulen ab, dass Berlin schließlich von seinem hohen theoretischen Niveau herunterkomme und für die zukünftigen Juristen auch praktische Kenntnisse vermitteln wird.⁶⁰

In den Ostseeprovinzen des Russischen Reichs war aber eine andere Situation. Für Tartu, als eine Hochschule innerhalb dieser Provinzen, hatte der Lehrstuhl für Provinzialrecht eine außerordentliche Bedeutung. Dabelow hat sich seit langem darauf Hoffnungen gemacht, dass Bunge als sein Schüler zu diesem Lehrstuhl befördert werde. Dabelow hat betont, dass von einem Kandidaten für diese Stelle mehr Wissen gefordert wird als von einem, der eine andere Professur bekleidet. Seiner Meinung nach war Provinzialrecht für die Ostseegouvernements ein wissenschaftlich nicht erforschtes Gebiet. In Tartu wurde schon die längste Zeit ein junger und begabter Bewerber gesucht, der auch über wissenschaftliche Interessen verfügte.⁶¹ Ausländer auf diesem Posten hätten der Fakultät nur Probleme bereitet: Der Lehrer für Kurländisches Recht Kurt Steyer ist 1819 angekommen und hat die Hochschule bereits ein Jahr später wieder verlassen, denn über ihn haben sich Gerüchte verbreitet, die nicht mit dem akademischen Leben konform waren. In demselben Jahr auf eine außerordentliche Professur für Livländisches Provinzialrecht berufene Woldemar von Ditmar hat im Fachbereich ebenfalls den Anstoß erregt, der zu seiner Abreise aus Tartu führte. Ditmar konnte wohl aus seiner Heidelberger Zeit einen sehr soliden akademischen Lehrer vorweisen, die große Persönlichkeit der deutschen Rechtswissenschaft. Professor Anton Friedrich Justus Thibaut (1772–1840),

doch dies hat ihm nicht geholfen, sich in Tartu angemessen einzuleben.⁶² Daraus sind nur Nachteile für das Fach erwachsen. Nun hat noch ein junger Mann in Tartu den Wunsch geäußert, diesen Posten übernehmen, doch leider war man sich an der Hochschule nicht einig darüber, ob es ungeachtet der Empfehlung Dabelows eine richtige Kandidatur aufgestellt wurde. Am 15. September 1822 wurde Bunge eingestellt, jedoch nicht an der juristischen Fakultät, sondern als Lektor für Russisch und Übersetzer.⁶³

Erst im zweiten Semester 1823 wurde er Lehrer bei Juristen. Ihm vertraute man Veranstaltungen über das Livländische Privatrecht an doch unter der Aufsicht und Verantwortung Dabelows wegen des Fehlens eines wissenschaftlichen Abschlusses. Es ist nicht verwunderlich, dass Bunge als Schüler Dabelows, dem Vorbild seines Lehrers folgte und ein aktiv schreibender Intellektuelle bereits zu Beginn seiner akademischen Karriere wurde.⁶⁴ Bereits 1822 erschien die Abhandlung "Wie und nach welchen Regeln müssen die in Livland geltenden Gesetze interpretiert werden"⁶⁵ und 1823/24 das zweiteilige "Chronologisches Repertorium der russischen Gesetze und Verordnungen für Liv-, Est- und Curland".⁶⁶

Schon vor Ernennung zum Dozenten folgte die Veröffentlichung seiner Vorlesung Grundriss zu einer "Einleitung in das heutige liv-, esth- und curländische Provincialrecht" (1824).⁶⁷ Mit den erwähnten Publikationen bildete sich Bunges Arbeitsstil als Lehrkraft, wie es Dabelow dem Professor für Provinzialrecht besonders empfohlen hat. Er bereite andauernd neue Veranstaltungen vor, deren Vorlesungsmanuskript er umgehend auch veröffentlichte. Bunge stand mit den bis dahin geltenden Traditionen der Fakultät nicht im Einklang. Emil Anders, als Bibliothekar der Universitätsbibliothek, der seine Veranstaltungen als Student besuchte, meinte, dass Bunge in seinen Vorlesungen zu viel Aufmerksamkeit den Veröffentlichungen und zu wenig vom Standpunkt der Studenten dem mündlichen Vortrag gewidmet habe.⁶⁸

Bunges Arbeitsstil bot den damaligen Tartuer Jurastudenten die Möglichkeit, eine Übersicht über seine Forschung zu gewinnen, ohne Veranstaltungen selber zu besuchen, denn diese fügen wenig Neues hinzu, zu dem, was sie in den Lehrbüchern nachlesen haben können. Die schiere Menge von Bunges Lehrmaterialien zeigte uns heute deutlich, wie sich sein Wissen auf dem Gebiet Provinzialrechts entwickelte, doch zwischenzeitlich nutzten seine Opponenten auch die Möglichkeit die Bedeutung dieser Texte und seine Qualifikation anzuzweifeln, wie dies beispielsweise Himmelstiernah versuchte. Wie wir heute schon wissen, wurde Bunge jedoch von den zeitgenössischen und zukünftigen Juristen anerkannt.

Für heutige Forscher der Rechtsgeschichte bieten sich Texte Bunges als eine günstige Quelle an, an der sich seine Entwicklung als zunehmend wichtiger Experte für Provinzialrecht abzeichnet hat. Es scheint, als ob Bunge durch Dabelows Betreuung eine Grundlage für die Annäherung an seinen Forschungsgegenstand gefunden habe. Bunge agierte mit jugendlichem Optimismus und durch Unterstützung Dabelows. Nach dem heutigen Forschungsstand ist es nicht leicht, eindeutig zu beantworten, ob der außerordentliche Professor für Provinzialrecht Erdmann Gustav von Bröcker (1784–1854)⁶⁹ auf diesem Gebiet enger mit Bunge zusammenarbeiten wollte, oder er hat sich aus der Fakultät verdrängt gefühlt.

4.4. Die Promotion

Von Dabelow betreut, hat Bunge eine Qualifikationsarbeit vorbereitet, die Untersuchung "Über den Sachsenspiegel als Quelle des livländischen Ritterrechts",⁷⁰

für die er 1826 den Abschluss Dr. jur. in absentia von der Universität **Heidelberg** erhalten hat, der damals im Russischen Reich noch als ein höherer wissenschaftlicher Grad anerkannt wurde. Bunge wie auch zahlreiche deutschbaltische Wissenschaftler nutzte die Widersprüchlichkeiten des geltenden russischen Hochschulrechts aus. Mit dem deutschen Dokortitel (dort der erste wissenschaftliche Abschluss) konnte der aus dem Russischen Reich akademische Nachwuchs erheblich Zeit sparen und auf die formale Qualifikationsabfolge des Imperiums verzichten (Kandidat-Magister-Doktor). Am wichtigsten war aber die Möglichkeit, dass er schon als junger Mann kurz nach dem Erwerb des Dokortitels gleichgestellt den Ausländern irgendwo an einer Hochschule des Reichs eine Professur beanspruchen konnte. Selbst eine kurze Tätigkeit als Professor in Russland hat die Chance für den jungen Mann geboten, den Weg zu einer der ersehnten Professuren in Deutschland zu eröffnen.

4.5. Hoffnung auf eine Professur

Obwohl Bunge bereits 1826 alle formalen Voraussetzungen befolgte, um Professor in Tartu zu werden, verlief seine akademische Karriere doch nicht so geradlinig, wie er selber erhofft und worauf sein Lehrer Dabelow gerechnet hat. Für ihn waren die Probleme bezüglich der Ernennung Bunges schockierend. 1827 haben Dabelow und Clossius dem Rektor Ewers den Vorschlag gemacht, Dabelow zum außerordentlichen Professor zu berufen. Doch groß war ihre Überraschung, als vom Kurator der Universität, Lieven, eine ablehnende Antwort kam. Die Professoren fühlten sich durch die beigefügte Begründung der Ablehnung sehr beleidigt. Dabelow hatte sich diese Angelegenheit so nah zu Herzen genommen, dass er sogar erkrankte. Sowohl für ihn als auch für Clossius war es beleidigend zu vernehmen, dass der Kurator Bunge als einen „durchschnittlichen Kopf“ bezeichnete, der zum Professor nicht ernannt werden dürfe. Dabelow und Clossius müssten sich auch als „durchschnittliche Köpfe“ fühlen, die nur „durchschnittliche Köpfe“ für die Professur empfehlen können.⁷¹

Es scheint klar zu sein, dass bei dieser Verzögerung auch Rektor Ewers im Spiel war. Bunge ist in einen schwer zu erklärenden Konflikt mit dem Rektor geraten.⁷² Dessen Grund konnte oder wollte er auf seine alten Tage auch nicht erläutern.⁷³ Eine Deutung könne darin bestehen, dass Ewers möglichst gute Lehrkräfte nach Tartu berufen wollte, die bereits eine Professur in Deutschland innehatten.⁷⁴ Vor diesem Hintergrund war es für Bunge natürlich schwierig, beim Rektor den nötigen Eindruck als Wissenschaftler zu hinterlassen. Ewers hat hohe Anforderungen an Lehrkräfte gestellt, wovon die Namen von Professoren zeugen, die an der Universität im Amte waren: Der später weltberühmte Professor der Berliner Universität, Leopold von Ranke (1795–1886), der bekannte Heidelberger Juraprofessor Karl Joseph Anton Mittermaier (1787–1867) oder der damals noch sehr junge Tübinger Juraprofessor Robert von Mohl (1799–1875).

Um die Situation besser zu verstehen, muss man sich im Klaren sein, dass die führenden Wissenschaftler der Hochschule und der juristischen Fakultät selber alle großen Persönlichkeiten waren, die aber, vielleicht um bestimmte Ziele zu erreichen nicht besonders korrekt mit ihren Kollegen umgehen könnten. In Verbindung mit Bunges Schicksal sei es auch das Leben des um eine Generation älteren Professors Erdmann Gustav von Bröcker (1784–1854)⁷⁵ zu betrachten. Dies hilft Bunges Lebenslauf besser zu verstehen, denn ihre akademischen Wege kreuzten sich wiederholt. 1823 hat Dabelow den Antrag Bröcker unterbreitet, außerordentlicher Professor an der juristischen Fakultät

zu werden, was für den Sohn des Sekretärs des Hofgerichts in Riga, als erfahrener Jurist eine große Ehre war. Bröcker wusste natürlich genau, dass er in diesem Fall der erste Zögling der Universität Tartu im 19. Jahrhundert auf der Juraprofessur sein wird. Doch im Namen der akademischen Karriere hat er attraktives Amt und die Praxis abgelehnt und sich voll und ganz, seine Gesundheitsprobleme vergessend, der Arbeit an seiner Dissertation gewidmet. 1824 wurde er in Königsberg promoviert, damit hat er seinerseits die Voraussetzungen für eine Professur erfüllt. Jedoch veränderte sich die Lage und Bröcker konnte sich später nur bei Professor Clossius dafür beklagen, dass er sich wegen der Einstellung der Fakultät in der Seele gekränkt fühlte. Zuerst musste er auf die Berufung warten, bis Professor Neumanns Schüler von Reutz promoviert hat, danach auf die Ankunft Robert von Mohls nach Tartu. Bröcker sah keinen Zusammenhang zwischen der eigenen Berufung und der Einladung von Mohls und war zutiefst beleidigt. In der Wirklichkeit hat Dabelow inzwischen in Bezug auf Bröcker seine Meinung geändert und wollte als Professor für Provinzialrecht seinen Schützling Bunge sehen. Da Robert von Mohl nach Tartu nicht gekommen ist, veränderte sicherlich das Friedrich von Bunges Leben, denn nun stand Bröckers Berufung als außerordentlicher Professor für Provinzialrecht erneut auf der Tagesordnung. Diese hat erst am 27. Mai 1825 erfolgt.⁷⁶

Wahrscheinlich entwickelte sich Bröckers akademische Karriere in Tartu nicht so, wie er sie sich selber vorgestellt hatte. Er verfügte wohl über weitgreifende Pläne, was beispielsweise das von ihm herausgegebene Jahrbuch für Rechtsgelehrte in Russland (1822-1824)⁷⁷ belegte, das noch seinen Platz unter den europäischen juristischen Zeitschriften suchte. Doch alles stockte in den Jahren, als die Beziehungen zu Dabelow und Ewers gespannt wurden. So hat sich Bröcker zu einem bewussten Gegenspieler entwickelt,⁷⁸ dabei könne er auch ein aktiver Mitkämpfer der Reform werden. Daher muss dem Hinweis zugestimmt werden, dass Bröcker eine eigenständige Untersuchung verdiente.⁷⁹

In der akademischen Welt sind alle miteinander verbunden. Sowohl Bröckers als auch Bunges akademisches Schicksal war nicht leicht. Sie mussten als Kandidaten für Professur in Staats- und Internationalem Recht Schwierigkeiten aus dem Weg räumen, um an oberster Stelle der juristischen Fakultät zu stehen. Als im Jahr 1823 Professor Lampe verstorben ist, wollte der damalige Dekan Dabelow diese Position vom Rektor Ewers bekleidet sehen. Da Ewers den Vorschlag abgelehnt hat, haben die guten Kollegen und Freunde Dabelow und Neumann geplant, dass den politischen Teil des Unterrichts ein Ausländer als ordentlicher Professor erteile und in Rechtswissenschaft Bröcker als außerordentlicher Professor unterrichten solle.

Durch diese Lösung verschaffte sich Bunge eine ideale Startposition auf dem Gebiet des Provinzialrechts. Er befand sich damals in einer privilegierten Lage im Unterschied von dem 1825 ernannten außerordentlichen Professor für Provinzialrecht Bröcker. 1826 hat Dekan Dabelow eine Unterrichtskonzeption für Provinzialrecht bei dem Privatdozenten Bunge (damals 24 Jahre alt) in Auftrag gegeben, aber er hat Bröcker (42 Jahre alt) nach seiner Meinung zu fragen vergessen. Dies sollte erklären, warum Bröcker durch Dabelows Verhalten beleidigt war. Doch Dabelows Plan, wie wir wissen, erfüllte sich anfangs nicht und Bunges Situation war schwierig. Bis zum Tode Ewers' 1830 konnte er nur als Dozent und parallel dazu als Jurist in der Stadt Tartu arbeiten.⁸⁰

Von 1826 bis 1830 war aber die hervorgehobenste juristische Professur unter der Leitung Rektors Ewers. Diese Jahre waren weder für die Fakultät, noch für Ewers besonders leicht. Sein Gesundheitszustand verschlechterte sich zunehmend ohne Hoffnung auf Besserung. Um aus der Sicht Bunges diese Jahre objektiv zu bewerten,

müssen wir kurzzeitig vergessen, was er später wurde. Im Zusammenhang mit der Situation in Livland muss auch Bunge Herkunft berücksichtigt werden. War der Sohn eines nach Russland eingewanderten Apothekers ein ausreichend solider Kandidat, dem 1826 die für die örtliche Rechtspraxis wichtigste Professur anvertraut werden konnte.⁸¹ Es ist ganz klar, dass viele damals noch an dieser Möglichkeit gezweifelt haben. Bunge hat das Unterrichtsjahr 1830/31 mit wechselhaften Gefühlen aufgenommen, denn plötzlich waren alle Hürden für die Hochschulkarriere beseitigt. Der bisherige Rektor war tot und der Kurator zum Bildungsminister des Russischen Reiches befördert wurde.⁸²

Im Mai 1830 betonte der neue Kurator der Universität C. M. Pahlen, dass er beabsichtige, möglichst schnell Bunge zum neuen Professor für Provinzialrecht zu machen.⁸³ Nach Pahlens Auffassung habe Bunge diesen Posten schon längst verdient und er solle sein Amt als Tartuer Ratsherr niederlegen. Die lang erwartete Bestätigung seiner Ernennung zuerst als außerordentlicher und dann als ordentlicher Professor erhielt Bunge im Laufe eines Jahres. Hierin kann man geradezu einen Versuch der Fakultät sehen, das an Bunge zugefügte Unrecht, wiedergutzumachen. Die Unterstützung durch die Fakultät im Akademischen Konzil an der Universität sicherte ihm Dekan, sein Freund und Schicksalsgenosse Professor von Reutz, Neumanns Schüler.

Zum Abschluss dieser Episode muss auch erwähnt werden, dass der Stand der Fakultät nach dem Skandal im Jahr 1816 und wegen diverser Missverständnisse bei der Berufung von Professoren in den folgenden Jahren sehr schwer war und dass alle halbwegs wichtigen Entscheidungen mit großer Vorsicht und langsam getroffen worden sind.

4.6. Als Professor an der Universität Tartu (1831–1842)

Wie oben bereits erwähnt, hat Bunge schon fünf Jahre vor der Berufung die Möglichkeit besessen, seine Überlegungen zum Unterricht in Provinzialrecht zu unterbreiten.⁸⁴ 1826 hat er geglaubt, dass dem örtlichen Recht eine zentrale Rolle im Stundenplan zustehe. Damit sollen andere Disziplinen seiner Auffassung nach in ein einheitliches System integriert werden. Vorlesungen in Rechtsgeschichte als der erste und wichtigste Bestandteil des Provinzialrechts sollten eine Integrationsfunktion dessen Disziplinen übernehmen.

Bunge versuchte auch, im Unterricht des bisherigen Provinzialrechts ein sicheres System zu schaffen. Dafür muss der Kurs in zwei Teile unterteilt werden: der historische und dogmatische Teil. Der historische Teil soll den zukünftigen Juristen Kenntnisse beibringen, auf deren Grundlage, das positive geltende Recht zu verstehen ist. Bunge hat sich eine ganz andere Vorstellung vom Inhalt der Rechtsgeschichte als sein Vorgänger der Professor Müthel gemacht. Die Behandlung kann als eine kulturelle Einordnung der Rechtsgeschichte verstanden werden. Laut Bunge's Ansichten soll die Rechtsgeschichte sowohl die äußere als auch die innere Geschichte des Rechts und damit verknüpft die Entwicklung der Gesellschaftsordnung, der Religion sowie der Kultur umfassen.

Bunge musste schon als junger Privatdozent darüber nachdenken und entscheiden, ob weiterhin die Geschichte des Provinzialrechts in drei Kursen (die Geschichte des Estländischen-, Livländischen- und Kurländischen örtlichen Provinzialrechts) zu unterrichten war oder waren die drei Veranstaltungen zu vereinen. Darin besteht eine wichtige Frage der Unterrichtsmethodik. Bunge befindet, dass die drei Provinzen meher historische Gemeinsamkeiten und Zusammengehörigkeit als Unterschiede in der geschichtlichen Entwicklung aufweisen und dass es möglich sei, die drei Kurse zu vereinen.

Nach Bunges Auffassung soll die Dogmatik des Provinzialrechts anders als Rechtsgeschichte unterrichtet werden. Doch hier muss die Lehrkraft selber entscheiden, ob es als eigene Veranstaltung vorkommt oder sind die örtlichen Besonderheiten des Rechts im Rahmen der Vorlesungen zum Römischen, Deutschen oder Russischen Recht zu behandeln. Der Kurs über Provinzialrecht soll nach Bunge in einen theoretischen und einen praktischen Teil (materielles und formales Recht) gegliedert werden. In den theoretischen Bereich kommen Privat-, Staats-, Verwaltungs-, Kameral-, Handels-, Kriminal- und Kirchenrecht. Den Kern des praktischen Teils bildet aber Prozessrecht bzw. Prozesslehre. Bunge und sein damaliger Kollege meinten, dass zu Prozessrecht in erster Linie der Zivilprozess gehört, wobei der Strafprozess ist zusammen mit dem materiellen Kriminalrecht zu unterrichten.

Bunge teilte den Unterricht des örtlichen Provinzialrechts in drei Bereiche auf:

- a) Fächer, die für jede Provinz (Gouvernement) getrennt zu unterrichten sind: Privat-, Zivilprozess- und Polizeirecht,
- b) Inhalte, die gemeinsam vorgestellt werden können: Rechtsgeschichte, Staats- und Verwaltungsrecht.
- c) Fächer, die keiner eigenen Veranstaltungen bedürfen, sondern als Bestandteil des Russischen oder des Allgemeinen Rechts zu vermitteln sind: Kameral-, Handels- und Strafrecht als Teil der Veranstaltungen des Russischen Rechts und das provinzielle Kirchenrecht im Rahmen des Allgemeinen Kirchenrechts.

Bunge sah ein neues Fach als Erneuerung der bisherigen Praktiken vor: die Einführung in das geltende Provinzialrecht. Dies sollte den Studenten den Übergang vom historischen zum dogmatischen Provinzialrecht vereinfachen und die Anzahl der einführenden Vorlesungen in der Dogmatik verringern.

Es ist bemerkenswert, dass sich gerade in dieser Zeit im Bunges Leben, als er 29 Jahre alt war, wichtige Veränderungen ereignet haben. Erstens gibt er zu, dass sich seine wissenschaftlichen Ansichten nach dem Tode Professor Dabelows geändert haben. Bunge stellt fest, er sei durch die Lektüre von Professor F. A. Bieners Schriften zur Historischen Schule gekommen. Dabei erreichte er auch die fast zwanzig Jahre alte Schrift Friedrich Carl von Savignys "Vom Beruf unser Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft" (Heidelberg 1814). Deshalb sollte Bunge als junger Professor ein glühender Befürworter der Historischen Schule werden.⁸⁵

Zufolge Bunges Wechsel der wissenschaftlichen Schule und in seiner tiefen Anerkennung der Werke des Rektors der Berliner Universität, Savigny, passte er hervorragend zu seiner zukünftigen Tätigkeit in St. Petersburg. Die führenden Fachmänner in Kodifizierung hatten damals anscheinend auch persönliche Kontakte mit Savigny. In Savignys publiziertem Schriftwechsel findet sich beispielsweise ein Hinweis auf ein Zusammentreffen mit Graf Michail Speranski.⁸⁶ Diese Verbindung zwischen Berlin und St. Petersburg müsse gründlich erforscht werden, denn gerade in jenen Jahren (1827–1842) wurden aus St. Petersburg Juristen des Zarenreichs der jüngeren Generation zur Ausbildung nach Deutschland geschickt.

Wenn oben auf die Verzögerung bei der Ernennung Bunges zum Professor für Provinzialrecht ausführlich hingewiesen wurde, dann liefert seine Autobiografie einen Hinweis darauf, was im konkreten historischen Kontext eine bestimmte Aufregung in Bezug auf seine Tätigkeit in Est-, Liv- und Kurland erregen könnte. Er gab einige Jahre später zu, dass er unter dem Einfluss Dabelows bezüglich der Einstellung gegenüber der Historischen Schule manch einen fehlerhaften Standpunkt vertreten habe. So glaubte er an die Möglichkeit einheitlichen Provinzialrechts, die Chance Schwedisches Landrecht in

Livland eingeführt haben usw.⁸⁷ Der Beginn des Siegeslaufs der Historischen Schule an der juristischen Fakultät der Universität Tartu muss noch gründlicher untersucht werden, doch es erscheint offensichtlich, dass sich Bunges Ansichten als Professor sehr stark verändert haben.⁸⁸

Es besteht kein Zweifel, dass in der Umsetzung von Bunges frühen Ideen der Kodifizierung in den Ostseeprovinzen eine große Gefahr gesehen worden ist, dass der Baltische Sonderstatus im Russischen Imperium gefährdet sei. Als Bunge 1831 zum ordentlichen Professor der juristischen Fakultät wurde, waren hier seine Kenntnisse und Ansichten und er als Befürworter der Historischen Schule besonders vonnöten. Daher gilt für ihn sicherlich, dass er sich als Professor und ein wahrer Mann an der richtigen Stelle befand. Das Schicksal wolle es, dass für Bunge, sobald er eine sichere akademische Position in Tartu erreicht hat, neue Möglichkeiten zur Selbstverwirklichung in der Hauptstadt St. Petersburg auftreten werden.

II. Professor Leo Leesment (1902–1986) als Mensch und als Lehrkraft an der Universität Tartu

Die Frage drängt sich auf: Warum über einen Menschen berichtet und geschrieben wird, obwohl seit seiner Geburt ein Jahrhundert vergangen ist? Wenn wir diesem Interesse auf den Grund kommen, dann stellt es sich heraus, dass in den Erinnerungen an Professor Leo Leesment wir einem Gedanken an die Theorie der Kulturgrenzen verfallen. Es entsteht vor allem ein erheblicher Bedarf an weiteren Erläuterungen für die jungen Leser. Meiner Meinung nach Leesments Leben bestehe in der Bewegung zwischen den Kulturgrenzen.⁸⁹ Wenn noch nach einem weiteren emotionalen Grund gesucht wird, dann empfehle ich einem zukünftigen Biografen Leesments, einen Blick auf das Foto seiner Beerdigung zu werfen. Beim Abschied von Leo Leesment in der Aula der Universität zu Tartu waren nicht nur seine Kollegen an der juristischen Fakultät, sondern auch zahlreiche Mitarbeiter aus unterschiedlichen Fachbereichen, die in irgendeiner Art mit Leesment zusammengetroffen waren. Im internationalen Maßstab war sicherlich der Tartuer Semiotiker Juri Lotmann unter den Anwesenden der bekannteste.⁹⁰

J. Lotman, dem eine wichtige Rolle in der Entwicklung der Theorie der Kulturgrenzen gebührt, kam, um eines Kollegen zu gedenken, der ihn als Kommunikationspartner stets inspiriert hatte. Lotman sprach über die Kulturgrenze als eine graue Zone, die in sich Informationen der Kulturpole verdichtete. An dieser Grenze besteht auch ein besonderes Talent zur Übersetzung. Lotmann hat sich viel aus der Kommunikation mit Leesment gemacht, nicht nur wegen enzyklopädischen Wissens von den Kulturen und seiner großen Reiseerfahrung in Europa, sondern auch wegen bis zum Lebensende erhalten gebliebener kindlicher Neugier und seiner Bereitschaft aktiv zu werden, um fremdkulturelle Erfahrungen einzunehmen und verschiedene Kulturen zu vergleichen.⁹¹ Weder Lotman noch Leesment passten nicht in den sie umgebenen Rahmen. Zweifelsohne waren sie bedeutsamer als ihre Umgebung. Auch wenn sie sich zwar äußerlich in den von den Mächtigen vorgegebenen Rahmen eingefügt hatten, benötigte ihre Seele mehr Platz. Diese Offenheit der Seele hatte die Annäherung von beiden Wissenschaftlern und ihre Kommunikation miteinander in Tartu wenigstens drei Jahrzehnte lang gefördert.

1. Quellen und Historiografie

Die Zeit vergeht schnell und wir vermögen zu begreifen, dass Professor Leo Leesment schon fast zwei Jahrzehnte nicht mehr unter uns weilt, doch die wichtigste Quelle zu seinem Leben und seiner Arbeit ist noch nicht erschlossen – bis heute wurden die Erinnerungen an Leo Leesment derjenigen Menschen in unterschiedlichen Fachrichtungen, mit denen er verkehrte, noch nicht gesammelt. Seine archivarischen Hinterlassenschaften befinden sich in Tartu im Geschichtsarchiv, in der Handschriftenabteilung der Universitätsbibliothek, im Literatur- und Universitätsmuseum. Im Archiv des Estnischen Radios sind Aufzeichnungen seiner Teilnahme an einer Sendung im Dezember 1981, eine Zusammenfassung erschien in dem Sammelband „Ungeschriebene Memoiren“ (1989).⁹²

Über seine wissenschaftliche Tätigkeit liegt die mit seiner Hilfe erstellte Bibliografie seiner Publikationen in maschinenschriftlicher Vervielfältigung vor. Zur Analyse der Unterrichtsaktivitäten gibt es seine Veranstaltungsskripte und Lehrmaterialien. Anlässlich runder Geburtstage des bekannten Rechtshistorikers und über sein Leben wurde bis jetzt nur in Nachschlagewerken oder in kurzen Aufsätzen geschrieben. Die letzte gründliche Übersicht erschien 1992.⁹³

2. Leo Leesment als ausgebildeter Jurist der zweiten Generation

Der am 17. April 1902 in Riga als Sohn eines Advokaten geborene Leo Leesment erhielt, anlässlich der Taufe, den zweiten Namen Johann nach seinem Vater, der unter Esten aber einfach Jaan genannt wurde. Das Weitergeben des Namens des Vaters an den Sohn ist oftmals mit Familientraditionen verbunden, doch weist diese Tatsache auf den verborgenen Wunsch des Vaters hin, der Sohn möge ebenfalls in seinem Amt tätig sein.

Der Name Jaan (Johann) Leesment ist in den 1891 an der Universität Tartu publizierten Matrikeln unter der Nummer 1527 vorhanden.⁹⁴ Hier können wir nachlesen, dass er am 11. November 1870 in der Gemeinde Saarde geboren wurde und das Gymnasium in Pärnu beendet hatte. Er studierte Jura von 1891 bis 1895 in Tartu. Indem Jaan Leesment viel an sich arbeitete, um einen höheren als in Livland Bildungs- und Kulturstand zu erreichen, befand sich sein Sohn einerseits in einer leichteren Situation, andererseits war diese für ihn viel schwieriger. Der Vater hat mehrere Markierungen gesetzt und erwartet, dass sein Sohn diese überwinde. Jaan Leesment war vereidigter Advokat in Pärnu und als erster Este Bürgermeister der Stadt.⁹⁵ Er errichtete in der Gartenstraße (Aia tänav) ein Heim, das bis heute in der Stadt in die Augen sticht.

Dies alles verschaffte Leo Leesment natürlich eine gute Startposition im Vergleich mit vielen Altersgenossen doch gleichzeitig erschwerte sein Leben stellenweise, denn von Zuhause erhielt er große Pflichten auferlegt. Zwischenzeitlich erscheint dem abseits stehenden Beobachter, dass das Vorbild und die Leistungen des Vaters und des Onkels, des Mediziners im Generalsrang Hans Leesment (1873–1944), einen ziemlichen Alldruck in seinem Leben darstellten. Es ist sicher, dass Leo Leesment zu seinen wichtigsten Entscheidungen keinesfalls so frei wie sein Vater oder Onkel kommen könnte (einer hat Jura gewählt, der andere Medizin). Er musste die seinerzeit für Esten eher ungewöhnliche Aufgabe lösen, sich als Intellektueller der zweiten Generation durchzusetzen. Dies bedeutete ähnlich wie für den Vater oder den Onkel das Überschreiten einer Kulturgrenze. Wenn schon diese beiden noch Schicksalsgenossen in anderen Aufsteigern hatten, dann fühlte sich Leo Leesment angesichts der estnischen Umstände ganz allein. Dies erzeugte semiotisch eine komplizierte Situation – das Phänomen des lange auf der

Grenze verharrenden, nicht mehr zum Alten gehörenden, aber noch nicht das Neue darstellenden.

Wenn schon in der Jugend der Advokatensohn den geringen Neid und die Entfremdung der direkt aus der Bauernhütte kommenden Mitschüler und Kommilitonen ertragen oder einen kulturellen Unterschied empfinden müsste, dann beklagte er sich auf seine alten Tagen, dass er schon zu lange auf Erden verbracht habe, denn die alten Freunde sind schon verstorben. Leesment fühlte sich manchmal recht einsam unter jüngeren Mitmenschen. Die neue Generation war nicht nur viel jünger, um sie psychologisch akzeptieren zu können, doch trug sie auch eine andere Kultur in sich, was Leesment als ein toleranter Mensch wohl berücksichtigte, doch wirklich nicht anerkannte.

3. Leo Leesment und die Universität Tartu

Leo Leesments Weg nach Tartu und an die Universität verlief keineswegs geradlinig. In der Zeit der Selbsterkenntnis zeigte er ein großes Interesse für den Orient und orientalische Sprachen, welches das ganze Leben hindurch wie die erste zerbrechliche Liebe erhalten blieb. Sei die Geschichte anders verlaufen, habe er Absolvent der Orientalwissenschaften der St. Petersburger Universität werden können. Doch in den Lebenslauf der 1902 Geborenen trug das Leben seine Änderungen hinein, ehe sie das Gymnasium abschließen könnten.

Sein Vater als Jurist wünschte für den Sohn einen praktischen Beruf und mochte sein Interesse für andere Fächer nicht akzeptieren. Aber der Generationskonflikt wurde verschoben, denn der Sohn hatte sich an die Klassenkameraden angeschlossen, um am Estnischen Freiheitskrieg teilzunehmen. Leesment erinnerte sich später daran, dass er sich die Schwierigkeiten des Krieges wegen seiner Jugend angemessen den Umständen vorstellte. Im nachhinein schien ihm, dass die Gefahr das Leben zu verlieren ziemlich groß war, denn anfangs fehlte ihm jegliche militärische Vorbereitung.

Nach dem Krieg zögerte er die Entscheidung über die weitere Ausbildung dadurch hinaus, dass er zum Militär ausgebildet wurde, und dass er in den Jahren 1920 bis 1921 als Offizier der Tallinner Seefestung in Aegna diente.

Schließlich widerstrebten ihm der Lebensstil und die Kultur der Offiziere, besonders der russischen, die im Ersten Weltkrieg ihre Heimat verloren hatten. Seine eigene Kultur, sein Wissen und die intellektuellen Interessen, basierend auf anderem Standard, standen im tiefen Widerspruch mit Realität des Militärdienstes. Er hat sich eine ganz andere Zukunft konstruieren wollen. Daher entschied er sich, die ihm als Veteranen des Freiheitskrieges gewährleisteten Vergünstigungen zu nutzen, um an der Universität in Tartu zu studieren. Dabei hatte er seinen bisherigen Widerwillen gegen die Rechtswissenschaft und das ihn anschließend erwartende Amt des Juristen überwunden.

Erstmals in seinem Leben kam Leo Leesment als junger Offizier 1921 nach Tartu. Er, in Livlands Hauptstadt Riga geboren und in Pärnu aufgewachsen, hatte bisher noch keine fremde Stadt besuchen müssen. Später berichtete er über das kleine Ungeschick, als er, der junge Offizier, mehrfach nach dem Weg vom Bahnhof zum Hauptgebäude der Universität hatte fragen müssen.

Trotz des Kriegsveteranenstatus und als Offizier wurde er anfangs nur als Gasthörer immatrikuliert,⁹⁶ denn wegen des Kriegs hat er noch kein Abitur gemacht. Unter seinen Altersgenossen war er aber keine Ausnahme, das gleiche Problem hatten viele junge Männer seiner Generation. Die vollen Rechte erhielt er als Student erst 1922, als er

das Hugo Treffner-Gymnasium absolviert hatte, während er zeitgleich schon an der juristischen Fakultät studierte.

Leesments Jurastudium dauerte in Tartu bis 1925. Durch zielbewusstes Studium und wegen erfolgreicher Wettbewerbsarbeiten erreichte er bald gute Ergebnisse. Seine Leistungen und Fähigkeiten waren überzeugend – ihm wurde der Vorschlag gemacht, an Alma mater zu verbleiben, um sich auf den Professorenberuf vorzubereiten. Die Hochschule wollte vollends zu Estnisch als Unterrichtssprache übergehen und benötigte dringend gut ausgebildete junge Esten als Lehrkräfte.⁹⁷ Für ihre Vorbereitung war auch die Hochschule bereit, Auslandsstudium zu finanzieren, doch unter der Bedingung, dass in der Heimat die Magisterarbeit abgeschlossen werden sollte. Leesment wurde mit der Arbeit „Der Livländische Rechtsspiegel und seine Abweichungen vom Sachsenspiegel“ (1926) der erste Absolvent der juristischen Fakultät der Universität Tartu, der nach 1920 an der Alma mater den Magistergrad verteidigen konnte. Er wurde zur Rechtswissenschaft auf die klassische Weise herangeführt, denn sein deutschbaltischer Betreuer Professor Karl Wilhelm Seeler (gest. 1925) ermöglichte ihm, von neuer Art das Thema der Doktorarbeit von Professor Friedrich Georg von Bunge (1802–1897) anzugehen.⁹⁸ Dies war eine gute Wahl angesichts der Forschungsmöglichkeiten in westeuropäischen Archiven und Bibliotheken während eines Studien- und Forschungsaufenthalts im Ausland.

Das 1927 in Wien aufgenommene Studium stellte sich für Leesment als Überschreiten einer wirklichen Kulturgrenze dar. Hierbei handelte es sich für den aus Livland gekommenen nicht um eine oder zwei Grenzen, sondern um ein ganzes Netzwerk von Kulturgrenzen, bei deren Bewältigen er sich als eine würdige Persönlichkeit bewähren musste. Die erste Phase nach der Ankunft führte sicherlich zu einem Kulturschock. Er erblickte noch nie zuvor eine so große und kulturell so vielfältige Stadt. Wien konnte man vielleicht vor dem Ersten Weltkrieg noch mit St. Petersburg vergleichen dann 1927 eher mit Berlin, Paris oder London. Heute wissen wir, dass diese Zeit für Wien keine gewöhnliche, sondern eine goldene Ära war. Damals konnte man wohl auf jeder Straße in der Innenstadt einem weltbekannten einflussreichen Wissenschaftler oder Künstler begegnen. An der Wiener Universität war der Schul- und Freundeskreis Kelsen-Merkel-Verdross aktiv, an den die Hochschule bis heute mit einer Gedenktafel erinnert.⁹⁹

An der juristischen Fakultät in Wien bereiteten sich wenigstens die drei zukünftigen Professoren der Universität Tartu vor: Artur Tõeleid Kliimann, Juhan Vaabel und Leo Leesment. Die Karriere der ersten beiden scheint, unbeschten einiger Rückschläge sich recht günstig zu entwickeln, aber Leesments formale Anerkennung in Tartu hatte sich hinausgezögert. Zur außerordentlichen Lehrkraft wurde er wohl schon 1928 ernannt, zum Dozenten jedoch erst 1934 und zum außerordentlichen Professor erst 1938. Zum ordentlichen Professor wurde Leesment in Tartu erst 1942, als er während des Zweiten Weltkrieges dem bereits schwer erkrankter Jüri Uluots bei seinem schwierigen Kampf um die Erhaltung der estnischsprachigen rechtswissenschaftlichen Fakultät half. Deshalb war Leesment dann in den Jahren 1950 bis 1956 den Repressalien ausgesetzt.

4. Leo Leesment als Rechts- und Kulturwissenschaftler

Wenn Vater Jaan Leesment seinen Sohn als den zukünftigen erfolgreichen oder zumindest praktischen Juristen sah, betrachteten ihn die älteren Kollegen einige Zeit später und ohne größeren Zweifel als Rechtshistoriker. Kraft seiner Haltung, Begabung und Vorbereitung eignete sich Leesment dafür besonders gut. Doch es gab noch ein

Fach außer Rechtsgeschichte, das Leesment verstand und es für ihn am besten passte – vergleichendes Recht, doch dieses Fach gehörte an der Universität Tartu nicht zum Studienplan.

Die Klassifizierung Leesments als Rechtshistoriker bestimmte für Jahre sein akademisches Schicksal. Wenn die juristische Fakultät insgesamt einen starken Bedarf an jüngeren estnischen Lehrkräften hatte, zählte man Rechtsgeschichte neben internationalem Recht und Staatsrecht zu den Fächern, an denen der Bedarf schon gedeckt war. In jener Zeit waren hier Jüri Uluots, Ants Piip und Nikolai Maim tätig. Dies bedeutete für Leesment bessere Möglichkeiten sich über Jahre im Ausland fortzubilden, doch es ist ihm nicht gelungen, eine vergleichbar schnell wie bei seinen Altersgenossen akademische Karriere zu machen.

1927 wurde Jüri Uluots als erster Este in Geschichte der Universität Tartu zum Professor für Rechtsgeschichte berufen. Uluots empfahl seinem Schüler, sich auf historisches Kriminalrecht zu spezialisieren und auf diesem Gebiet einen Überblick über Estland zu erstellen. Dieser Wunsch des Visionärs Uluots bezog sich auf einen längeren Zeitraum, als es für Abfassen einer Doktorarbeit nötig war. Von 1927 bis 1929 arbeitete Leesment in Estland und im Ausland an der vorläufigen Version der Dissertation. Ihn haben auch die ausländischen Spezialisten betreut: Professoren E. Goldmann, H. Hirsch, A. Dopsch und R. Bartsch. Es scheint so, als ob Leesment neben der Rechtswissenschaft noch ein anderes Interesse habe – der erste Absolvent der juristischen Fakultät in Tartu zu sein, der an der eigenen Hochschule promovieren dürfte. Mehrere Kandidaten hatten sich auch solche Möglichkeit zur Ehre angerechnet und späterhin Artur-Tõeleid Kliimann (1899–1941) als erster knapp vor Leesment dieses Ziel erreichte.

Damit handelt es sich um ein klassisches Beispiel für die Theorie der Kulturgrenzen. Nämlich die juristische Fakultät der Universität Tartu hat einen derart intensiven Wechsel der Lehrkräfte in den Jahren 1918 bis 1920 mitgemacht, dass viele bis dahin vorhandene im akademischen Kreise Sitten und Gebräuche wiederbelebt werden mussten. In den 30er Jahren musste erneut der Qualitätsstandard für Dissertationen festgelegt werden.

Die juristische Fakultät stand unter großem Leistungsdruck, denn die estnischen Juristen, die vor dem Ersten Weltkrieg in St. Petersburg oder in Moskau studierten, hielten anfangs das akademische Niveau in Tartu nicht für sehr hoch. Die Fakultät musste oft sehr streng sein, denn einerseits stand sie unter der fremden Beobachtung, andererseits aber wurde mit der ersten Doktorarbeit die Messlatte für die kommenden Jahre festgelegt. Aus diesem Hintergrund erscheint verständlich, warum Leesments Dissertation zuerst abgelehnt wurde. Er arbeitete daran deshalb bis 1931 weiter und in dieser Periode aktiv konsultierte die Professoren R. His (Münster), O. Martin (Paris) und E. Goldmann (Wien). Da er ausreichend Zeit hatte, um an der Doktorarbeit zu feilen, entsprach sie durchaus auch westeuropäischen Standards. Sicher, die Thematik umfasste nur einen Aspekt des historischen Kriminalrechts in Estland. 1931 erschien die Dissertation unter dem Titel die "Verbrechen des Diebstahls und des Raubes nach den Rechten Livlands im Mittelalter". Da seine Familie ein tragisches Schicksal getroffen hatte,¹⁰¹ nutzte Leesment die Möglichkeit des Aufenthalts im Ausland zusammen mit der Ehefrau. Diesmal lernte und forschte er für längere Zeit in Paris auf dem Sprachengebiet sowie auf dem des vergleichenden Rechts.

Nach der Rückkehr nach Estland verteidigte er am 1. November 1932 seine Dissertation.¹⁰¹ Einen Grund zur Freude hatte er wohl, denn mit Leesment begann die Liste estnischer rechtshistorischer Doktoren an der Universität Tartu. Doch versetzte das Schicksal ihm noch einen Schlag und ließ seine Wunde in der Seele und bewirkte seine

Reputation in kleiner Stadt. Da er keine Perspektive Professor für Rechtsgeschichte zu werden hatte, führte dieser Sachverhalt zur zurückhaltenden Freude. Es scheint, dass für Leo Leesment etwas sehr Wertvolles zu Bruch gegangen sei. Dies erklärt die Tatsache, dass er nach der Promotion keine Urkunde des Doktordiploms bestellte.¹⁰²

Heute können wir feststellen, dass Leesment zu seinem 30. Geburtstag bis zur Stufe des Doktors der Rechtsgeschichte aufgestiegen war und dazu qualifiziert, sich an der internationalen Forschung und Diskussion zu beteiligen. Zur Bestätigung der Qualifikation erschienen seine Publikationen vor dem Krieg in der Schrifreihe der Gelehrten Estnischen Gesellschaft und in Deutschland¹⁰³ 1951 in einer führenden sowjetischen historischen Zeitschrift war ein Überblick über den "Livländischen Rechtsspiegel",¹⁰⁴ der spätere Forscher inspirieren sollte.¹⁰⁵ Damit wurde Leesment auch unter den Rechtshistorikern des slawischen Sprachraums bekannt, was wiederum die Überschreitung einer Kulturgrenze bedeutete.¹⁰⁶

1931 hatte Leesmentsicherlicheinwichtiges Ziel, die Vorbereitung der Veröffentlichung der Dissertation. Ihm war es klar, dass es für ihn keinen schnellen Weg zur Professur gab. Später kandidierte er auf den Lehrstuhl für Privatrecht und das ist schlecht geglückt. Er war selber auch davon nicht überzeugt, ob ihm diese Aufgabe passte, widersprach sie doch seinen inneren Forschungsinteressen. Durch innere Unsicherheit konnte Leesments seine Kollegen nicht überzeugen und so wurde Elmar Ilus berufen.

1931 hatte Leesment eine wichtige Entscheidung getroffen: Er nahm in Frankreich an der École Nationale des Langues Orientales das Studium des Chinesischen und Türkischen auf, um seinen Jugendtraum zu verwirklichen.¹⁰⁷ Dieses Jahr in Paris erweiterte den Leesments Blickwinkel, aber weckte bei den ernsthaften Kollegen Zweifel, ob Leesment hundertprozentiger Jurist sei. Gleichzeitig schenkte ihm das Interesse für Sprachen die Gesellschaft der gebildeten Geisteswissenschaftler, unter denen er bis an sein Lebensende als ein ungewöhnlich gebildeter Jurist mit breitem Horizont galt. Leesment unterrichtete Juristen, doch dies streng entsprechend dem Lehrplan, davon zeugen seine umfangreich erhalten gebliebenen Notizen. Nun können wir auch über die anderen Interessen berichten (seine geheimen Interessen), die von Kollegen der juristischen Fakultät bestenfalls als eine lächerliche Absonderlichkeit abgetan wurde.

Wenn wir eine weitere wichtige Linie im Leesments Leben suchen, dann kann diese in den siebziger Jahren gezogen werden, als sich Experten zwecks Erforschung der Hochschulgeschichte an der Universität gesammelt haben. Leo Leesment war für Historiker verständlicherweise in der Gesellschaft der in Bezug auf Geschichte meist stummen Juristeneine gute Erfindung. Leesment war sich nicht sicher, als er für die Geschichte der Fakultät kleine Portraits zu schreiben begann, doch ging er schließlich in dieser Arbeit auf. Wenn Leesment diesem Thema viele Jahre seiner Arbeit nicht geopfert habe, könnte so ein hohes Niveau der dreibändigen Ausgabe der Geschichte der Universität (1982) kaum gesichert werden. Deshalb kann man von ihm als einem der Begründer personifizierter Geschichte in Estland sprechen. Daher gebührt ihm auch eine entsprechende Stelle in der rechtshistorischen Geschichtsschreibung.

5. Leo Leesment als ein Mann aus Saarde, als Pärnuer, als Tartuer und als Weltbürger

Wer Leo Leesment kannte, kann bestätigen, dass er beim Treffen mit neuen Menschen meist das Gespräch mit der Frage anfang, woher der neue Bekannte stamme (estn. "Mis

kandi mees oled?"). Seine eigene Herkunft verband er in väterlicher Linie mit dem Kirchspiel Saarde. Er war stolz, dass Leesment ein estnischer Familienname war, der auf Deutsch "Schlosser" oder "Kleinschmied" bezeichnete.

Daneben fühlte er sich als Pärmer. Für manch einen Tartuer in den siebziger und achtziger Jahren strahlte er einen Pärmer Geist aus, um sich wenigstens im sehr exakten Vergleich vom Tartuer Geist zu unterscheiden, der ein wenig die Praxisferne betonte. Mütterlicherseits stammte die Familie vier Kilometer nordöstlich von Lund in Schweden, hier war Leesment sehr genau.¹⁰⁸ Da er für Jahrzehnte in Tartu aktiv war, gewöhnten sich die Bürger daran, ihn für einen untrennbaren Teil der Stadt zu halten. Leesment vermochte hier sein Heim einzurichten und gemäß alter Sitte wurde er Tartuer Hausbesitzer mit allen Rechten und Pflichten. Daher scheint es nicht verwunderlich, seine Kurzbiografie in dem Band „1000 Tartuer verschiedener Epochen“ vorzufinden.¹⁰⁹ Als jemand, der viel in Europa gereist war und sich in die Kulturen des Ostens vertieft hatte, besaß er noch eine weitere Dimension, in der er alle Angelegenheiten auf ein allgemeines Niveau bringen wollte.

Besonders am Ende des Lebens versuchte er den jüngeren Kollegen diese Denkweise zu vermitteln. Seiner Meinung nach solle man sich in eine andere Umgebung begeben, um den Kulturraum zu verstehen, in dem man sich momentan aufhalte. Diese Einstellung rettete sein Leben im sibirischen Lager. Hungern in der Kälte hatte er in den schwersten Momenten an Paris gedacht, was ihm in der verzweifelten Situation jene kleine Freude verschaffte, die nötig war, um den Willen zum Leben zu erhalten. Seinen Umzug in die Welt der Gedanken konnte keine bewaffnete Wache aufhalten. In Bezug auf weltlichen Besitz konnte der politische Gefangene ohnehin nicht sicher sein.

Zusammenfassung

Friedrich Georg von Bunes Lebens entwickelte sich dergestalt, dass er noch vor dem 30. Geburtstag für die II. Abteilung der Persönlichen Kanzlei Seiner Kaiserlichen Hoheit zu arbeiten begann und diese Tätigkeit in den folgenden mehr als 30 Jahren fortsetzte (1831–1865).

Bunge besaß zweifelsohne eine besondere Begabung für die Kodifizierung, denn als er zweimal die Chance hatte, Richter zu werden (anfangs am Hofgericht in Riga und 1865 am Obersten Gericht des Reichs in St. Petersburg, dem Senat), dann lehnte er Vorschläge jedes Mal ohne Nachdenken ab. Ihn interessierte stets die wissenschaftliche Arbeit und Kodifizierung mehr als die am Gericht oder in der Verwaltung oder die pädagogische Tätigkeit an der Universität.

Wenn bis jetzt Bunes Leben in der historischen Literatur in unterschiedliche Abschnitte aufgeteilt wurde (Professur an der Universität Tartu 1830–1842, Ratsherr in Tallinn 1843–1856, St. Petersburg 1856–1865, als er dort mit seiner Familie weilte), dann unterschätzt diese Einteilung grundlos die persönlichen Prioritäten seiner Tätigkeit und ermöglicht nicht, seine wirkliche Bedeutung bei den gesetzgeberischen Reformen des Russischen Imperiums des 19. Jahrhunderts zu erkennen. Um Bunes Anteil nach engeren Zusammenhängen zu verstehen, muss betont werden, dass er vierunddreißig Jahre seines Lebens mit der Kodifizierung des Rechts des Russischen Reichs verbunden war.

Wenn wir uns im Rahmen der Geschichte der Institutionen die Bedeutung der II. Abteilung der Persönlichen Kanzlei Seiner Kaiserlichen Hoheit verdeutlichen wollen,¹¹⁰ dann war Bunge einer jener besonders mit Estland verbundenen Juristen, dessen Tätigkeit zweifelsohne einen untrennbaren Teil der Aktivitäten der ganzen Abteilung bildete.

Wenn wir für das bessere Verständnis unserer Geschichte im bunten Muster des 19. Jahrhunderts bedeutende Wendepunkte und Durchbrüche finden möchten, dann können wir über das Leben Bunges sagen, dass er sich größtenteils Aufgaben widmete, die wenigstens einen wichtigen Bestandteil der Rechtsreformen des 19. Jahrhunderts umfassten, nämlich die Ordnung des Privatrechts der Ostseeprovinzen. Oder war sein Leben vielleicht sogar ein untrennbarer Teil jener Reformen?

Wenn wir das Leben und die Taten Friedrich Georg von Bunges erforschen, dann dürfen wir ihn keinesfalls in das Prokrustes-Bett der heutigen Wissenschaften legen. In diesem Fall untersuchen wir nicht die Geschichte (die Lebensgeschichte eines Mannes), sondern genießen es für unsere gegenwärtigen Fragen eine heutige Antwort in einem intellektuellen Spiel zu erhalten. Leider geht bei diesem Spiel das mögliche Subjekt der Untersuchung, in diesem Fall die historische Persönlichkeit Professor Friedrich Georg von Bunge, verloren. In den Augen junger Wissenschaftler mutiert Bunge auch zu einer rückständigen Person, die nichts von der Fragestellung einer heutigen eng begrenzten Forschungsrichtung verstand. Der junge Forscher versucht, eine neue Geschichte zu konstruieren, in der die zentrale Frage, eine konkrete historische Persönlichkeit, zu einem Mittelpunkt, einer Sonne der Juristen des 19. Jahrhunderts wird. Geschichte kann von verschiedenen Fragestellungen ausgehend geschrieben werden und darin besteht ihr besonderer Charme. Doch muss betont werden, dass ungeachtet der Forschungsarbeit der Juristen eine Monografie über Bunge als intellektuelle und schöpferische Persönlichkeit, in der er selber im Mittelpunkt steht, noch ungeschrieben ist.¹¹¹ Es bleibt hoffen, dass das unter der Ägide der Gelehrten Estnischen Gesellschaft in Tartu durchgeführte Seminar,¹¹² auf dem Vertreter verschiedener Wissenschaften zusammentrafen, in der Zukunft dabei hilft, die Bunge-Forschung in den Rahmen unterschiedlicher Wissenschaften einzubetten und ein Bild zu erschaffen von einer hochinteressanten Persönlichkeit des 19. Jahrhunderts, die irgendwie in den engen Rahmen der spezialisierten Wissenschaften des 21. Jahrhunderts nicht passt.

Leo Leesment (17.04.1902 Riga – 16.01.1986 Tartu), ein Mitglied der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, gehört zu jenen Persönlichkeiten der estnischen Rechtsgeschichte, die mehrere Kulturgrenzen in ihrem Leben überschritten. Ihm gebührt die Ehre als erster nach 1920 eine Magisterarbeit an der Tartuer juristischen Fakultät geschrieben zu haben (der erste estnische Magister der Fakultät war Nikolai Maim) und der erste Este zu sein, der in Tartu in Rechtsgeschichte promovierte. Mit seinen Forschungen zur mittelalterlichen Rechtsgeschichte wurde er zum international zitierten Autor sowohl im deutschen als auch im französischen Sprachraum. In Tartu unterrichtete er mit Unterbrechungen seit 1928 und hielt bis zu seinem Tod 1986 akademische Verbindungen mit den Rechtshistorikern seiner Alma mater aufrecht.

* Artikli aluseks olnud ettekande kirjutasin veebruaris-märtsis 2002 Marburgis Herderi Instituudis stipendiaadiks oleku ajal. Tänan südamest Herderi Instituuti Marburgis soodsate töötajadega koostöö eest.

Literaturnachweis

1. 1000 tartlast läbi aegade. Tartu. 2003.
2. Amburger, F. Die Geschichtsschreibung an der Universität Dorpat in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In: Geschichte der deutschbaltischen Geschichtsschreibung. Hrsg. von G. von Rauch. Köln-Wien: Böhlau. 1986.
3. Anders, E. Erinnerungen des Bibliothekars Emil Anders. 1810–1840. In: Baltische Monatsschrift. Bd. 39. Hrsg. von R. Weiss. Reval. 1892. S. 220f.
4. Anners, E. Euroopa õiguse ajalugu. Tartu. 1995.
5. Anton Friedrich Justus Thibaut (AD 1772–1840) in seinen Selbstzeugnissen und Briefen. Teil 2: Briefwechsel. Hrsg. von R. Polley. Frankfurt am Main u.a.: Lang. 1982. Barokiaja inimene. Tallinn.
6. Björne, L. Deutsche Rechtssysteme im 18. und 19. Jahrhundert. Ebelsbach: Verlag Rolf Gremer. 1984.
7. Bröcker, E. G. von. Practicum juridicum oder Wünsche, Hoffnungen, Vorschläge für die wissenschaftlich-practische Ausbildung der Juristen in Russland. Riga. 1827.
8. Brüggemann, K. Rahvusliku vaenlasekuju demontaazhist ehk Carl Schirren kui Eesti iseseisvuse rajaja? Märkusi Jaan Unduski "metahistooriliste zhestide" kohta. In: Tuna (2002), Nr 3. S. 93-98.
9. Bunge, F. G. von. Chronologisches Repertorium der russischen Gesetze und Verordnungen für Liv-, Esth- und Curland. Bd. 1 (1710–1762). Dorpat: Sticinsky. 1823.
10. Bunge, F. G. von. Chronologisches Repertorium der russischen Gesetze und Verordnungen für Liv-, Esth- und Curland. Bd. 2 (1762–1796). Dorpat: Sticinsky. 1824.
11. Bunge, F. G. von. Grundriss zu einer Einleitung in das heutige liv-, esth- und curländische Provincialrecht. Dorpat: Schünmann. 1824.
12. Bunge, F. G. von. Wie, und nach welchen Regeln müssen die in Livland geltenden Gesetze interpretiert werden? Ein provinzialrechtlicher Versuch. Dorpat: Akademische Buchhandlung. 1822.
13. Bunge, F. G. von. Über den Sachsenspiegel, als Quelle des mittleren und umgearbeiteten livländischen Ritterrechts, so wie des öselschen Lehnrechts. Riga: Häcker. 1827.
14. Bunge, Fr. G. von. – Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte (HRG). Bd. 1. Hrsg. von A. Erlar, E. Kaufmann. Mitbegründet von Wolfgang Stammler. Berlin: Erich Schmidt Verlag. 1971. S. 540.
15. Bunes Autobiographie. – Greiffenhagen, W. Dr. jur. Friedrich Georg v. Bunge. Reval: Verlag von Franz Kluge. 1891.
16. Dabelow, Chr. Chr. Ueber die Juristen-Fakultät zu Dorpat. – Jahrbuch für Rechtsgelehrte in Russland. Bd. 1. Hrsg. von E. G. von Bröcker. Riga: Häcker. 1822. S. 306.
17. Duby, G. Guillaume le Marechal ehk maailma parim rüütel. Tallinn: Varrak. 1997.
18. Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini). Tartu-Tallinn. 1994.
19. Eesti ajalugu elulugudes. 101 tähtsat eestlast. Hrsg. von S. Vahtr. Tallinn: Olion. 1997.
20. Geschichte der deutschbaltischen Geschichtsschreibung. Hrsg. G. von Rauch. Köln Wien: Böhlau Verlag. 1986.
21. Greiffenhagen, O. Jooni Tallinna Linnaarhiivi ajaloost. In: Viiskümmend aastat teaduslikku tööd Tallinna Linnaarhiivis. Tallinn. 1933.
22. Greiffenhagen, W. Dr. jur. Friedrich Georg v. Bunge. Reval: Verlag von Franz Kluge. 1891.
23. Gurevitsch, A. Keskaja inimene maailmapilt. Tallinn: Kunst. 1992.
24. Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte. Bd. 3. Zweiter Teilband. Hrsg. von H. Coing. München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. 1982.
25. J. U. Professor Dr. jur. Vilhelm Seeler. [Nekroloog]. In: Üliõpilastele. 1925. Nr. 12. S 258ff.
26. Jaan (Johann) Leesment. In: Tartu ülikooli üliõpilaskonna teatmik. Album academicum Universitatis Tartuensis 1889-1918. 1. Bd. Hrsg. von R. Kleis. Zusammengestellt von S. Kodasmaa, M. Loit, S. Nõmmeots, V. Pütsep. Tartu. 1986. S. 25.
27. Jaan Leesmenti üliõpilastoimik Tartus. – FAA [Eesti Ajalooarhiiv, Estnisches Geschichtsarchiv] f 402, n 2, s 14459.
28. Jahrbuch für Rechtsgelehrte in Russland. Hrsg. von E. G. v. Bröcker. Riga. 1822–1824. Bd. 1. 1822; Bd. 2. 1824.
29. Jatruseva, L. Väitekirj Vana-Liivimaa poliitilisest ajaloost. In: Kleio (1989). S. 139f.
30. Järvelaid, P. 360 aastat Tartu ülikooli õigusteaduskonda (II). In: Eesti Jurist (1992). Nr. 2. S. 157.
31. Järvelaid, P. Akadeemilise biograafia kirjutamise meetodikast. In: Tuna (2002). Nr. 2. S.

- 146ff.
32. Järvelaid, P. Friedrich Georg von Bunge (1802–1897) – 190. In: *Eesti Jurist* (1992). Nr. 2. S. 148–151.
 33. Järvelaid, P. Friedrich Georg von Bunge mälestuspäev. In: *Nõukogude Õigus* (1987). Nr. 3. S. 199.
 34. Järvelaid, P. Komplektacija prepodavatel'skogo sostava juridicheskogo fakulteta Tartuskogo universiteta 1820–1865. In: *Acta et Commentationes Universitas Tartuensis*. Tartu. 1989. Hefi 868. S. 124f.
 35. Järvelaid, P. Leo Leesment (1902–1986) – 90. In: *Eesti Jurist* (1992). Nr. 2. S. 152f.
 36. Järvelaid, P. Uurimus seisuslike esindusorganite ajaloost. In: *Akadeemia* (1992). Nr. 3. S. 620–623.
 37. Järvelaid, P. Vaimude tund Eesti õigusteaduses jätkub. In: *Akadeemia* (1992). Nr. 11. S. 2413–2417.
 38. Järvelaid, P., Leesment, L. Tartu ülikooli õigusteaduskonnast ja dekaanidest aastail 1802–1918. In: *Nõukogude Õigus*. (1981). Nr. 4. S. 262–267; Nr. 5. S. 353–357.
 39. Järvelaid, P., Leppik, L. Vene õigusajaloo koolkond Tartus ja professor Neumann. In: *Kleio: Ajaloo Ajakiri* (1997), Nr. 4. S. 12–22.
 40. Järvelaid, P., Leppik, L., Teder, O. Die historische Rechtsschule Russlands und Professor Neumann. In: *Steinbrücke: Estnische Historische Zeitschrift*, Nr. 1. Tartu. 1998. S. 199–218.
 41. Järvelaid, P. Friedrich Georg von Bunge (1802–1897) – 190. In: *Eesti Jurist* (1992). Nr. 2. S. 148–151.
 42. Kasso, L. A. F. G von Bunge i ostzeiskoe grazhdanskoe pravo. In: *Zhurnal Ministerstva Justitsii* (Oktjabrj. 1897). St. Petersburg. 1897. S. 19f.
 43. Kasso, L. A. Obzor ostzeiskogo grazhdanskogo prava. Posobie k lekcijam. I: *Istorija istochnikov Ostzeiskogo grazhdanskogo prava*. Jurjev. 1894. (Zweite Auflage 1896.)
 44. Keskaja inimene. Hrsg. von J. Le Goff. Tallinn: Avita. 2002.
 45. Leesment, L. In memoriam. [Karl Wilhelm von Seeler]. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abt.* 47 (1927). S. 582f.
 46. Leesment, L. "Russkaja Pravda" ja Vana-Liivimaa õiguse kokkupuuted. In: *Nõukogude Õigus* (1968). Nr. 6. S. 340f.
 47. Leesment, L. Abweichungen des Livländischen Rechtsspiegels vom Sachsenspiegel. In: *Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft*. Bd. 30. 1938. S. 348–358.
 48. Leesment, L. Meie esimene peaaegu et koodeks. In: *Nõukogude Õigus* (1969). Nr. 2. S. 114.
 49. Leesment, L. Über das Alter des Livländischen Rechtsspiegels. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*. 50 (1930). Germanistische Abt. S. 171–179.
 50. Leesment, L. Über die livländischen Gerichtssachen im Reichsgericht und im Reichshofrat. *Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis* (Dorpatensis). Tartu. 1929. B: XVIII, 2.
 51. Leesment, L., Uustal, A. Õigusteadus. – Tartu ülikooli ajalugu. 2. kd (1798–1918). Hrsg. von K. Siilivask. Tallinn: Eesti Raamat. 1982. S. 171f.
 52. Leo Johann Leesment. In: *Album Academicum Universitatis Tartuensis*. 1918–1944. 2. Bd. Hrsg. von L. Lindström, T. Hiio, H. Tamman, E. Hiio, A. Hilpus, L. Pahtma, A. Kuusik; 1976–1990; S. Nõmmeots, M. Loit, S. Kodasma, V. Pütsep. Tartu. 1994. S. 197–197. Nr. 2978. Leppik, L. Johann Philipp Gustav Ewers. Magisterarbeit. Tartu. 1995.
 53. Leesment, L. "Livonskaja Pravda". In: *Istoricheskij arhiv*. Bd. VII. Moskva. 1951. S. 203–208.
 54. Lukas, T. Septembris ilmus Priit Raudkivi raamat "Maapäeva kujunemine". In: *Postimees* vom 30. Dezember. 1991. S. 5.
 55. Luts, M. Friedrich Carl von Savigny (1779–1861) meetodi- ja süsteemiõpetus. Tartu: *Fontes Iuris*. 1994.
 56. Luts, M. Juhuslik ja isamaaline: F. G. v. Bunge provintsiaalõigusteadus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. 2000.
 57. Medushevskij, A. Evers, Johann Gustav. In: *Juristen. Ein biographisches Lexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*. Hrsg. M. Stolleis. München: Verlag C. H. Beck.
 58. Must, Ü. Eesti ajalooteadus 1990. aastatel. Stsientomeetiline analüüs. In: *Kleio. Ajaloo Ajakiri* (1997). Nr. 4 (22). S. 3–11.
 59. Nazarova, E. L. „Livonskie Pravdy“ kak istoricheskij istochnik. In: *Drevneishie gosudarstva na territorii SSSR. Materialy i issledovanija*. 1979 god. Moskva: Nauka. 1980. S. 5–218.
 60. Nolde, A. Ocherki po istorii kodifikacii mestnyh grazhdanskikh zakonov pri Grafe Speranskom. I–II. St. Petersburg, 1906–1914.
 61. Pachmann, S. *Istorija kodifikacii grazhdanskogo prava*. I–II. St. Petersburg. 1876.
 62. Pillak, P. Friedrich Georg von Bunge – 200. In: *Tuna* (2002). Nr. 2. S. 144ff.

63. Raudkivi, P. Maapäeva kujunemine. Pearükk Liivimaa 14. 15. sajandi ajaloost. Tallinn. 1991.
64. Silnizki, M. Geschichte des gelehrten Rechts in Russland. Jurisprudencija an den Universitäten des Russischen Reiches 1700–1835. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann. 1997.
65. Stoll, A. Friedrich Karl von Savigny: Ein Bild seines Lebens mit einer Sammlung seiner Briefe. Bd. 2: Professorjahre in Berlin. Berlin. 1929.
66. Stolleis, M. Der lange Abschied von: 19. Jahrhundert. Die Zäsur von 1914 aus rechtshistorischen Perspektive. Vortrag gehalten vor der Juristischen Gesellschaft zu Berlin am 22. Januar 1997. Berlin-New York: Walter de Gruyter. 1997. Schriftenreihe der Juristischen Gesellschaft zu Berlin. Heft 150.
67. Tartu Ülikooli audoktorid ja auliikmed 1803–1997. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. 1997.
68. Turtola, M. President Konstantin Päts. Eesti ja Soome teed. Tallinn: Tänapäev. 2003.
69. Uluots, J. Professor dr. jur. Wilhelm Seeler. [Mälestuseks]. In: Õigus. 1925, Nr. 7. S. 161ff.
70. Wieacker, F. Privatrechtsgeschichte der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung. 2. Aufl. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 1967.
71. Õiguse ajaloo grand old man. – Kirjutamata memuaare. Kätkendid kaasaegsete elukroonikast heliilindil kogunud ja paberile pannud Lembit Lauri. Tallinn: Perioodika. 1989. S. 14–26.
72. Ylikangas, H. Miks õigus muutub? Seadus ja õigus ajaloolise arengu osana. Tartu. 1993.

Summary

The article presents an overview of the activities of two notable legal historians, Professor Friedrich Georg von Bunge (1802-1897) and Leo Leesment (1902-1986). The life and work of both these Estonian legal historians also had close ties with Latvia. Fr. G. von Bunge was professor of Estonian, Livonian, and Courland law at Tartu University from 1831-1842. Leo Leesment's role was to be responsible for the development of legal history during the second half of the 20th century.

Professor Fr. G. von Bunge may have been active as a law professor at Tartu University for only a little over 10 years, but his intellectual output and legal philosophy certainly influenced not only this university but also legal practice in the provinces of Estonia, Livonia and Courland certainly beyond the end of the century. In Fr. G. von Bunge we have the professor with whom we associate the raising of regional legal thinking to a new level. Starting with the 1930's Leo Leesment served as the very necessary bridge between Estonian and Latvian legal historians and this remained his role for over half a century. Having received a good education not only at Tartu University but also universities in western Europe, he helped to carry forward the tradition of this classic discipline and the intellectual climate of jurisprudence at Baltic universities.

Quellennachweis und Fußnoten

¹ L.V.C. Casso (1865-1914) ist eine interessante und oftmals gegensätzliche Persönlichkeit in der Geschichte der juristischen Fakultät der Universität Dorpat/Tartu. Er war ein begabter Wissenschaftler, der es verstand, im Russischen Imperium eine politische Karriere zu machen, um am Ende seines Lebens gar zum Bildungsminister des Imperiums aufzusteigen. Sein kurzer Lebensweg von nur 49 Jahren gibt dieser Tatsache weitere Schattierungen. Heutige Wissenschaftshistoriker sollten wissen, dass 1999 seine Dissertationsschrift aus dem Jahre 1898, „Ponjatje o zaloge v sovremennom prave“, erneut veröffentlicht wurde. Wie kann ein in Paris geborener Mensch griechisch-rumänischer Herkunft und griechisch-orthodoxer Konfession eingeordnet werden, der sich im russischen Staatsdienst befand? Sicherlich ist von Bedeutung, in welchem Kulturraum der Wissenschaftler angenommen wurde. In Russland scheint Casso als russischer Jurist nun endgültig akzeptiert. Wie die Lage in Griechenland, Rumänien oder Moldau ist, vermag ich nicht zu wissen. Für die Universität Tartu wird er anscheinend niemals zu einem estnischen Juristen, denn seine Schriften haben bis heute die Sprachgrenze nicht überschritten. Auch haben estnische Juristen seine Schriften bis jetzt noch nicht als dem estnischen Kulturraum zugehörig anerkannt. Natürlich bleibt er in der Geschichte der Universität Tartu verzeichnet als einer der vielen Ausländer, die dort als Wissenschaftler Anerkennung fanden und Studenten unterrichteten. In bezug auf Casso handelt es sich um einen interessanten Fall, der sich an der Universität Tartu über lange Zeit wiederholte. Er nahm sein Jurastudium in Paris an der Ecole de droit auf, setzte es in Heidelberg an der juristischen Fakultät fort (an der gleichen Universität promovierte

auch Fr. G von Bunge) und anschließend in Berlin (der erste Rektor dort war der bekannte Jurist Savigny). 1899 promovierte er in Berlin. Damals studierten viele zukünftige Jura-Professoren des Russischen Imperiums Römisches Recht in Berlin. Nachdem er als Lehrkraft an der Universität Tartu ins Russische Reich gekommen war, wurde Cassos Doktorarbeit nicht anerkannt und er musste erneut das Magisterexamen ablegen und eine Magisterarbeit schreiben, die eine Weiterentwicklung der Berliner Dissertation war. Dies spricht womöglich für die Qualität der damaligen russischen Magisterarbeiten. Schließlich schrieb und verteidigte er eine weitere Doktorarbeit (1898 in Kiev). Wenn die Geschichte der Universität Tartu in einem größeren Zusammenhang betrachtet wird, dann ereilte der zukünftige Professor für Römisches Recht, Ernst Ein (1898–1956), eine ähnliches Schicksal. Er musste 1932 in Tartu erneut seine Doktorarbeit verteidigen, die er mit dem bekannten Experten Bonfant als Doktorvater in Rom verfasst hatte. Es sei noch erwähnt, dass die Universität Tartu auch im 21. Jahrhundert juristische Promotionen der Kieler oder Berliner Universitäten nicht als gleichwertig mit dem Tartuer Abschluss anerkennt, ungachtet der Tatsache, dass die dortigen weltbekannten Professoren die Dissertation betreut und akzeptiert haben. Casso, der in Westeuropa ausgebildet wurde, kannte diese Sitte, die in Tartu umgesetzt wurde, dass jeder neu berufene Professor über seinen Vorgänger schreiben musste. Daher sind Cassos Arbeiten über Fr. G. von Bunge (besonders 1897) aus dieser akademischen Tradition heraus verständlich. Cassos Schicksal scheint auch eine Probe für unsere jüngeren Historiker zu sein, die in ihren Dissertationen sein Werk künftige gesondert analysieren sollten. Momentan scheint der deutsche Historiker Karsten Brüggemann recht zu haben, der behauptet, dass auch die jüngeren estnischen Historiker, die selbst sehr kritisch gegenüber der älteren Historikergeneration waren, noch einen langen Weg zurücklegen müssen gemäss der neutralen Einstellung ihrer westeuropäischen Kollegen und eine so genannte post-post-koloniale Geschichtsschreibung aufzunehmen. Laut Brüggemann ist es wichtig, dass die jüngere Generation die richtige Richtung einschlägt (vgl. K. Brüggemann, *Rahvusliku vaenlasekuju demontaažist ehk Carl Schirren kui Eesti iseseisvuse rajaja? Märkusi Jaan Unduski "metahistoriliste zhestide" kohta*. In: Tuna. 2002. Nr. 3. S. 93-98).

- ² Vgl. L. A. Kasso. *Obzor ostzeiskogo grazhdanskogo prava. Posobie k lekcijam. I: Istorija istochnikov Ostzeiskogo grazhdanskogo prava. Jurjev 1894 (zweite Auflage 1896); L. A. Kasso. F. G von Bunge i ostzeiskoje grazhdanskoe pravo. In: Zhurnal Ministerstva Justicii (Oktjabrj, 1897). St. Petersburg. 1897. S. 19f.*
- ³ [N. Bunge.]. *Istoricheskie svedenija o semeijstve Bunge v Rossii*. Kiev 1901. Auch Erik Amburger schenkt dieser Arbeit Aufmerksamkeit (vgl. E. Amburger. *Die Geschichtsschreibung an der Universität Dorpat in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*. In: *Geschichte der deutschbaltischen Geschichtsschreibung*. Hrsg. von Georg von Rauch. Köln-Wien: Böhlau 1986. S. 95).
- ⁴ O. Greiffenhagen. *Jooni Tallinna Linnaarhiivi ajaloo*. In: *Viiskümmend aastat teaduslikku tööd Tallinna Linnaarhiivis*. Tallinn. 1933. S. 7f.
- ⁵ P. Järvelaid. L. Leesment. *Tartu ülikooli õigusteaduskonnast ja dekaanidest aastail 1802–1918*. In: *Nõukogude Õigus* (1981), Nr. 4. S. 262-267, Nr. 5. S. 353-357.
- ⁶ L. Leesment, A. Uustal. *Õigusteadus*. In: *Tartu ülikooli ajalugu*. 2. Bd. (1798–1918). Hrsg. von K. Siilivask. Tallinn: Eesti Raamat 1982. S. 171f.
- ⁷ Bei dieser Arbeit bildete sich umgehend eine fruchtbringende Kooperation mit dem Museum für die Geschichte der Universität Tartu heraus. Gemeinsam organisierten wir in Tartu 1987 ein erstes Seminar über Bunge. Die Teilnehmer kamen zur Schlussfolgerung, dass über ihn unbedingt eine Monografie verfasst werden müsse, dies helfe die (Rechts-) Geschichte Livlands im 19. Jahrhundert besser zu verstehen sowohl in Estland wie in Lettland. Eingeladen war auch der lettische Kollege Romans Apsitis, denn wir wünschten die Bunge-Forschung im ganzen Baltikum voranzutreiben. Doch anfangs gelang es nicht eine reale Zusammenarbeit mit den lettischen Kollegen anzubahnen, doch das Interesse bestand und ein Verständnis für die Notwendigkeit war auf beiden Seiten vorhanden. Die Zeit war wirklich reif, denn auch deutsche Historiker beschäftigten sich mit dem Thema. Damals erschien eine heute schon als klassische angesehene Übersicht über die baltische Historiografie, in der besonders der umfangreiche Aufsatz Erik Amburgers beflügelte die „Geschichtsschreibung an der Universität Dorpat in den ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts“. Diese Übersicht erschien in einem Sammelband, der von Georg von Rauch herausgegeben wurde, eines Absolventen der Universität Tartu: „Geschichte der deutschbaltischen Geschichtsschreibung“ (Köln-Wien: Böhlau. 1986). 1989 beendete ich meine Kandidatendissertation, die ich im folgenden Jahr in Moskau verteidigte. Thema der Dissertation war die Frage, wie der rechtliche Status der Universität Tartu den Unterrichtsablauf und die Berufung von Lehrenden beeinflusste sowie die Unterrichtssituation an der juristischen Fakultät. Selbstverständlich konnte ich Bunge als einen Absolventen der juristischen Fakultät nicht ignorieren und als Lehrkraft, darunter

besonders die Professur in den Jahren 1831 bis 1842. Gestützt auf die Dissertation und erweitert um neuere internationale rechtshistorische Literatur, die ich während meiner Tätigkeit an der Universität Kiel bearbeitete, erschien 1992 mein Überblick über die Geschichte der juristischen Fakultät der Universität von 1632 bis 1992, in dem ich auch Bunge behandle. In demselben Jahr wurde in der Zeitschrift "Estonischer Jurist" der bisher gründlichste Aufsatz in estnischer Sprache anlässlich des 190. Geburtstages Bunes publiziert (Nr. 2. S. 148ff.). Natürlich bewegte mich bei dem Gedanken, Bunes Biografie zu bearbeiten, auch der Gedanke, seine Tätigkeit in den europäischen Kontext des 19. Jahrhunderts einzuordnen. Bei dieser Arbeit wurde ich auch vom wissenschaftlichen Nachwuchs unterstützt. So schloss meine Schülerin Marju Luts 1993 ihre Magisterarbeit ab, die im folgenden Jahr publiziert wurde. Marju Luts entwickelte ihre Arbeit aber weiter und sie bildete dann einen großen Teil ihrer 2000 in Tartu verteidigten Dissertation.

- ⁸ Vgl. P. Järvelaid. Friedrich Georg von Bunge mälestuspäev. In: Nõukogude Õigus (1987). Nr. 3. S. 199. Von Anfang an planten die Organisatoren. Fr. G. von Bunes Tätigkeit umfangreich zu gedenken. Deshalb wurde auch der Dozent für Rechtsgeschichte der Universität Lettlands, Romans Apsitis (geb. 1939) aus Riga eingeladen. 1987 war es für die Organisatoren des Seminars, das in den Räumen des Lehrstuhls für Staats- und Rechtstheorie und Geschichte der Staatlichen Universität Tartu stattfand, unmöglich, einen größeren Kreis internationaler Experten einzuladen.
- ⁹ E. Amburger. Die Geschichtsschreibung an der Universität Dorpat in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In: Geschichte der deutschbaltischen Geschichtsschreibung. Hrsg. von Georg von Rauch. Köln-Wien: Böhlau. 1986. S. 89-102. (über Bunge ausführlicher S. 95-98).
- ¹⁰ P. Järvelaid. Friedrich Georg von Bunge (1802-1897) – 190. In: Eesti Jurist. 1992. Nr. 2. S. 148-151. Der Beitrag erschien auch auf Russisch (Jurist Estonii. 1992. Nr. 2. S. 160-164). Selbstverständlich wurde über Fr. G. von Bunge auch in der historischen Übersicht der juristischen Fakultät der Universität Tartu geschrieben (vgl. P. Järvelaid. 360 aastat Tartu ülikooli õigusteaduskonda (II). In: Eesti Jurist. 1992. Nr. 2. S. 157).
- ¹¹ M. Luts. Friedrich Carl von Savigny (1779-1861) meetodi- ja süsteemioptus. Tartu: Fontes Iuris. 1994.
- ¹² Eesti ajalugu elulugudes. 101 tähtsat eestlast. Hrsg. von S. Vahre. Tallinn: Olion. 1997. Diese Arbeit hatte Vorbildcharakter, anschließend begann man, in Estland personifizierte historische Übersichten zu verfassen, wie beispielsweise „100 20. sajandi olulisema eestlase raamat“ (Die 100 wichtigsten Esten des 20. Jahrhunderts) u.a.
- ¹³ An dieser Stelle kann die estnische Übersetzung von Aron Gurevich' Buch „Das Weltbild des mittelalterlichen Menschen“ (Keskaja inimese maailmapilt. Tallinn: Kunst 1992) im Jahr 1992 als Wendepunkt gelten. Bis heute ist eine ganze Reihe wichtiger Werke erschienen: G. Duby. Giullaume le Marechal ehk maailma parim rüütel. Tallinn: Varrak. 1997; Keskaja inimene. Hrsg. von J. Le Goff. Tallinn: Avita. 2002; Barokaja inimene. Tallinn u.a.
- ¹⁴ M. Luts. Juhuslik ja isamaaline: F. G. v. Bunge provintsiaalõigusteadus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. 2000. S. 214.
- ¹⁵ M. Turtola. President Konstantin Päts. Eesti ja Soome teed. Tallinn: Tänapäev. 2003.
- ¹⁶ Ü. Must. Eesti ajalooteaduse 1990. aastatel. Stsientomeetiline analüüs. In: Kleio. Ajaloo Ajakiri. 1997. Nr. 4 (22). S. 3-11.
- ¹⁷ Ebd. S. 9.
- ¹⁸ P. Järvelaid. Vaimude tund Eesti õigusteaduses jätkub. In: Akadeemia (1992), Nr. 11. S. 2413-2417.
- ¹⁹ Vgl. P. Pillak. Friedrich Georg von Bunge – 200 In: Tuna. 2002. Nr. 2. S. 144ff.
- ²⁰ Professor Karl Wilhelm von Seeler (1861-1925) studierte an der Universität Tartu in den Jahren 1882-1886, setzte die Ausbildung in Berlin fort (1887-1890); war Lehrkraft in Tartu (1891-1895), anschließend Professor in Charkov, Kiev, Berlin und St. Petersburg sowie 1920-1925 wieder Professor für Römisches Recht an der Universität Tartu (vgl. J. Uluots. Professor Dr. jur. Wilhelm Seeler: [Mälestuseks]. In: Õigus. 1925. Nr. 7. S. 161ff.; J. U. Professor Dr. jur. Vilhelm Seeler: [Nekroloog]. In: Üliõpilasleht. 1925. Nr. 12. S. 258ff.; L. Leesment. In memoriam: [Karl Wilhelm von Seeler]. In: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abt. 47. 1927. S. 582f.
- ²¹ L. Leesment. Über das Alter des Livländischen Rechtsspiegels. In: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. 50 (1930). Germanistische Abt. S. 171-179; L. Leesment. Abweichungen des Livländischen Rechtsspiegels vom Sachsenpiegel. In: Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. 1938. Bd. 30. S. 348-358.
- ²² L. Leesment. "Livonskaja Pravda". In: Istoricheskij Arhiv, Moskau 1951. Bd. 8. S. 203-208; L. Leesment. "Russkaja Pravda" ja Vana-Liivimaa õiguse kokkupuuted. In: Nõukogude Õigus (1968). Nr. 6. S. 340f.; L. Leesment. Meie esimene peaaegu et koodeks. In: Nõukogude Õigus. 1969. Nr. 2. S. 114.
- ²³ Dass 1951 in Moskau in einer der wichtigsten historischen Zeitschriften der Sowjetunion, dem

Istoricheskiĭ Arhiv, der Aufsatz von Leo Leesment erscheinen konnte, stellte seinerseits ein Kuriosum dar. Zum Zeitpunkt des Erscheinens saß Leesment schon als „Volksfeind“ in einem sibirischen Gefangenenlager, dem der Professorentitel der Universität Tartu aberkannt worden war. Doch Russland war so groß, dass die Moskauer Redaktion anfangs nicht wusste, was mit ihrem Autor aus Tartu geschehen war. Später trauten sich aber die Redaktionsmitglieder im Interesse der eigenen Sicherheit nicht zuzugeben, dass sie den Aufsatz eines baltischen Nationalisten und Volksfeindes veröffentlicht hatten. Dieser Beitrag Leesments wurde später von einer Reihe von sowjetischen Historikern, die sich mit dieser Periode beschäftigten, beachtet, die nach 1958 einen wissenschaftlichen Kontakt mit Leesment suchten und einen Schriftwechsel aufnahmen. Es sei erwähnt, dass wegen der „Nachlässigkeit“ der Sicherheitsorgane vergessen wurde, Leesment den Dokortitel abzuerkennen, den er 1932 in Tartu erhalten hatte und der 1945 von den sowjetischen Machthabern anerkannt wurde. Deshalb musste Leesment nach seiner Rückkehr aus Sibirien nicht darum betteln, den Titel zurückzuerhalten. Er wurde zwar nicht wieder in seine Professur eingesetzt, doch sein Dokortitel wurde von den Machthabern, die ihn nach Sibirien verschleppen ließen, nicht angefochten.

- ²⁴ E. L. Nazarova. „Livonskie Pravdy“ kak istoricheskiĭ istochnik. In: Drevneishie gosudarstva na territorii SSSR. Materialy i issledovanija. 1979. Moskva: Nauka 1980. S. 5-218.
- ²⁵ P. Raudkivi. Maapäeva kujunemine. Peatükk Liivimaa 14.-15. sajandi ajaloost. Tallinn 1991; siehe auch die Rezensionen: L. Jaturseva. Väitekiri Vana-Liivimaa poliitilisest ajaloost. In: Kleio (1989). S. 139f.; T. Lukas. Septembris ilmus Priit Raudkivi raamat „Maapäeva kujunemine“. In: Postimees vom 30. Dezember 1991, S. 5; P. Järvelaid. Uurimus seisuslike esindusorganite ajaloost. In: Akademia. 1992. Nr. 3. S. 620-623.
- ²⁶ Die neuesten Forschungen belegen, dass in der Behandlung junger Wissenschaftler Bunge häufig zu einer rückständigen Persönlichkeit mutiert, die von den heutigen Fragestellungen der zahlenmäßig begrenzten Schule relativ wenig versteht. Wenn man kritisch sein möchte, dann kann dieser Forschungsrichtung vorgeworfen werden, sie wolle eine neue Geschichte konstruieren. Die Angelegenheit übertreibend, kann gesagt werden, dass die Forscher demmaßen in ihr Forschungsobjekt und -objekt vertieft sind, dass sie nicht bemerken, dass eine konkrete Persönlichkeit - Savigny - für die Juristen des 19. Jahrhunderts den Mittelpunkt des Universums gestellt wurde. Während ich selber die Forschungsarbeiten dieser Schule hoch einschätze, enthalte ich mich kritischer Übertreibungen. Denn die von diesen Forschern geschaffene wissenschaftliche Welt würden die zeitgenössischen Juristen des 19. Jahrhunderts sicherlich nicht wiedererkennen. Geschichte kann aus sehr unterschiedlichen Blickwinkeln betrachtet werden und darin besteht ihr Charme, aber momentan muss betont werden, dass ungeachtet der Forschungsarbeit zahlreicher Juristen, eine Monografie über Bunge als schöpferische und intellektuelle Persönlichkeit, die ihn in den Mittelpunkt stellt, noch ungeschrieben ist.
- ²⁷ Tartu Ülikooli audoktorid ja auliikmed 1803-1997. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. 1997. S. 99.
- ²⁸ Fr. G. von Bunge. In: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte (HRG). Hrsg. von Adalbert Erler und Ekkerhard Kaufmann. Mitbegründet von Wolfgang Stammler. Berlin: Erich Schmidt Verlag 1971. Bd. 1. S. 540; Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte. Hrsg. von Helmut Coing. München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. 1982. Bd. 3. Zweiter Teilband. S. 2088; M. Silnizki. Geschichte des gelehrten Rechts in Russland. Jurisprudencija an den Universitäten des Russischen Reiches 1700-1835. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann. 1997. S. 416f.
- ²⁹ Geschichte der deutschbaltischen Geschichtsschreibung. Hrsg. von Georg von Rauch. Köln-Wien: Böhlau Verlag. 1986. S. 95ff.; Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini). Tartu-Tallinn. 1994. S. 283.
- ³⁰ Professor Michael Stolleis beispielsweise hat interessante Ansätze zur Erforschung des 19. Jahrhunderts entwickelt. Auch in der Ideengeschichte sollte die langfristige Entwicklungsperspektive auf mehreren Ebenen betrachtet werden und ebenso die unterschiedliche Geschwindigkeit der Entwicklung (vgl. M. Stolleis. Der lange Abschied vom 19. Jahrhundert. Die Zäsur von 1914 aus rechtshistorischen Perspektive. Vortrag gehalten vor der Juristischen Gesellschaft zu Berlin am 22. Januar 1997. Berlin-New York: Walter de Gruyter 1997. (Schriftenreihe der Juristischen Gesellschaft zu Berlin. Heft 150)). Da Bunes Leben praktisch während des gesamten 19. Jahrhunderts andauerte, lässt sich in seiner Lebensgeschichte das von Stolleis erwähnte Phänomen verfolgen.
- ³¹ Die Untersuchung des Lebens der Brüder Bunge, besonders ihre Kindheit, durch die gemeinsame Arbeit von Historikern, Rechtshistorikern und Experten für die Geschichte der Naturwissenschaften könnte viel Neues zu unserem Wissen über die Wissenschaftsgeschichte des 19. Jahrhunderts beitragen. Das Phänomen der Brüder Bunge ist es auf jeden Fall wert.

untersucht zu werden.

³² Siehe Bunges Autobiografie, S. 7.

³³ Friedrich Georgs ein Jahr jüngerer Bruder Alexander Georg (1803-1890) wurde Jahre später ein bekannter Arzt und Naturwissenschaftler. Der jüngere Bunge ist in die Wissenschaftsgeschichte eingegangen mit der Systematisierung von Pflanzen als Begründer der geographisch-morphologischen Methode. Der zukünftige wirkliche Geheime Staatsrat des Russischen Reiches war von 1833 bis 1836 außerordentlicher Professor für Botanik an der Universität Kazan, von 1836 bis 1867 Professor für Botanik an der Universität Tartu und Direktor des Botanischen Gartens. 1875 wurde Alexander von Bunge Ehrenmitglied der Universität Tartu und Mitglied der Akademie der Wissenschaften zuerst als korrespondierendes Mitglied der St. Petersburger Akademie, später als Ehrenmitglied. Er wurde auch in die Royal Society, in die Londoner und die Edinburgher Botanische Gesellschaft, in die Landwirtschaftliche Gesellschaft usw. aufgenommen.

³⁴ Siehe Bunges Autobiographie, S. 5.

³⁵ Friedrich Georg wurde am 13. März 1802 und Alexander Georg am 6. Oktober 1803 geboren.

³⁶ Siehe Bunges Autobiografie, S. 8.

³⁷ In der deutschsprachigen Literatur ist eine der neuesten Biografien G. Ewers' folgende: A. Medushevskij, Evers, Johann Gustav. In: Juristen. Ein biographisches Lexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert. Hrsg. von M. Stolleis. München: Verlag C. H. Beck 1995. S. 194f. Doch die letztere Kurzbiografie erinnert uns an Eines, ungeachtet der allgemeinen Bekanntheit in der Rechtsgeschichte wie in der allgemeinen Geschichte fehlt bis heute eine umfassende Biografie. Dies sei eine Aufgabe für die Experten an der Universität Tartu, nämlich für die internationale Leserschaft eine solide Biografie des Rektors Ewers zu verfassen.

³⁸ Laut A. Thibaut war in allen deutschen Staaten eine einheitliche Gesetzessammlung vonnöten, die sowohl Privat-, Kriminal- und Prozessrecht umfasste. Um diesen Wunsch in den weiteren Zusammenhang einzuordnen, muss erwähnt werden, dass er erst während der Reformen in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts erfüllt wurde. Das 1896 angenommene Bürgerliche Gesetzbuch trat erst am 1. Januar 1900 in Kraft.

³⁹ Heutige Juristen, die am Anfang des 21. Jahrhunderts eine Lösung für das Problem der Vereinheitlichung des Rechts der Mitgliedsstaaten der Europäischen Union suchen, sind nicht so positiv gegenüber dem deutschen Rechtssystem eingestellt, wenn es vom Standpunkt der Umütizierung betrachtet wird. Das Rad der Geschichte kann nicht zurückgedreht werden. Doch zeitweise wird darüber nachgedacht, wie sich das europäische Recht entwickelt hat, wenn Deutschland den von Thibaut vorgeschlagenen Weg gegangen sei. Nicht nur die europäische Rechtslandschaft, sondern auch die Rechtswissenschaft hätte heute ein anderes Antlitz. Doch dabei handelt es sich um eine Spekulation, die sich Wissenschaftler zwischendurch erlauben dürfen.

⁴⁰ M. Luts, Juhuslik ja isamaaline: F. G. v. Bunge provintsiaalõigusteadus. S. 87.

⁴¹ Bei der Wiedereröffnung der Universität Tartu im Jahr 1802 galt im Russischen Reich noch das Verbot für Ausländer junge Leute unterrichten zu lassen, das aus der Zeit der Französischen Revolution stammte. Daher konnte die als deutschsprachige Hochschule gegründete Universität vor dem Studienjahr 1819/20 keine ausländischen Juristen auf ihre rechtswissenschaftliche Fakultät berufen. Eine Ausnahme galt für jene Ausländer, die bereits vor dem Revolutionsjahr 1789 im Russischen Reich gelebt hat.

⁴² Auf dieses Dilemma weist auch M. Luts hin (vgl. M. Luts, Juhuslik ja isamaaline: F. G. v. Bunge provintsiaalõigusteadus. S. 109).

⁴³ Vgl. Chr. Chr. Dabelow, Ueber die Juristen-Fakultät zu Dorpat. In: Jahrbuch für Rechtsgelehrte in Russland. Hrsg. von E. G. Bröcker. Riga: Häcker. 1822. Bd. 1. S. 306.

⁴⁴ P. Järveld, L. Leppik, O. Teder. Die historische Rechtsschule Russlands und Professor Neumann. In: Steinbrücke: Estnische Historische Zeitschrift. Nr 1. Tartu 1998. S. 199-218.

⁴⁵ Über die Schüler Chr. Chr. Dabelows wie auch Daniel Nettelbaldts (1719-1791) schrieb der bekannte deutsche Rechtshistoriker Franz von Wieacker (vgl. F. Wieacker, Privatrechtsgeschichte der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung. 2. Aufl. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1967. S. 321). Der Professor für Rechtsgeschichte der Universität Turku/Åbo, Lars Björne, widmete Dabelows Lehren und Forschungen in seiner Untersuchung sogar einen eigenen Paragraphen (vgl. L. Björne, Deutsche Rechtssysteme im 18. und 19. Jahrhundert. Fbelsbach: Verlag Rolf Gremer 1984. S. 42ff.).

⁴⁶ W. Greiffenhagen, Dr. jur. Friedrich Georg v. Bunge. Reval: Verlag von Franz Kluge 1891. S. 8.

⁴⁷ Ch. Ch. Dabelow war ein Rechtswissenschaftler, der sich aktiv in die zeitgenössische

- wissenschaftliche Polemik einmischte und seine Opponenten scharf kritisierte. Dabelow zählte man zu den deutschen Juristen, die Savignys Staatslehre angriffen. Die Kritik war weit gefasst, so dass sie selbst in den Feuilletons der Tagespresse und auf den Bühnen der Berliner Kabarettis auftauchte. In einem kritischen Traktat aus dem Jahr 1810 schrieb Dabelow, dass Savignys Buch zahlreiche neue Entdeckungen enthalte, an welche die Römer noch nicht dachten und die gegen den Sinn des Römischen Rechts liefen. Dies griff Savignys Selbstwertgefühl heftig an. Savignys bedeutendere Schüler interpretierten Dabelows Kritik als einen „beschämenden Angriff“ auf ihren Lehrer. M. Luts suchte den Grund, warum Bunge in seiner Autobiografie schrieb, dass er bis zum Tod Dabelows die Ideen Savignys nicht unterstützte, in den Ansichten seines Lehrers. Es erscheint nicht logisch anzunehmen, dass in Tartu unter den Schülern Dabelows eine durch die Autorität des Lehrers gestützte Auffassung vorherrschte, dass den Arbeiten Savignys keine besondere Aufmerksamkeit zu schenken sei. Savigny äußerte sich seinen Schülern gegenüber über Dabelow dahingehend, dass er „seine Arbeiten nur durchblättere aber sicherlich niemals lesen werde“. Dann ist zu vermuten, dass Dabelow in Tartu ebenso über Savigny sprach. Damit muss sich Bunge in seiner Autobiografie über die Lektüre Savignys keinesfalls täuschen. Dies schließt jedoch die Möglichkeit nicht aus, dass der Savignys Name in den Veranstaltungen anderer Professoren gefallen und ihm bekannt war (näheres über den Streit zwischen Savigny und Dabelow siehe M. Luts., Juhuslik ja isamaaline: F. G. v. Bunge provintsiaalõigusteadus. S. 56f.).
- ⁴⁸ Über Professor J. G. Neumann vgl. P. Järvelaid, L. Leppik Vene õigusajaloo koolkond Tartus ja professor Neumann. In: Kleio: Ajaloo Ajakiri (1997). Nr. 4. S. 12-22.
- ⁴⁹ Professor Wilhelm Snells (1789–1851) wissenschaftliche Karriere setzte sich nach der Flucht aus Russland in die Schweiz fort. Er war Professor in Basel, Zürich und Bern, an der letzteren Hochschule auch Rektor.
- ⁵⁰ Siehe M. Luts., Juhuslik ja isamaaline: F. G. v. Bunge provintsiaalõigusteadus. S. 110f.
- ⁵¹ Eine derartige Unterrichtsmethode, dass Studenten einen persönlichen Mentor haben, ist in Oxford und Cambridge bis heute erhalten geblieben. In Tartu wurde diese Methode auch für die Hörer des Professoreninstituts eingesetzt. An der Arbeit des Instituts beteiligte sich Bunge aktiv.
- ⁵² Parallel zu Bunge bildete die juristische Fakultät in Tartu damals noch Alexander Magnus Frommhold von Reutz (1799–1862) aus, der von Professor Neumann betreut wurde. Reutz wurde später Professor in Tartu, den die Russische Akademie der Wissenschaften ebenso wie Bunge mit ihrem wichtigsten Preis auszeichnete, der Demidov-Prämie. Als Reutz Dekan der juristischen Fakultät in Tartu war, wurde auf seinen Vorschlag hin Bunge am 11. September 1831 zum außerordentlichen Professor für Provinzialrecht ernannt.
- ⁵³ Dieser Unterrichtsstil ist leider bis heute an einigen Hochschulen im ehemaligen Ostblock verbreitet. Seda võiks lisada, sest kahjuks TÜs ja mujal õpetavad tänapäeval palju niiviisi.
- ⁵⁴ Ausführlicher über den Plan der Gründung des Seminars siehe M. Luts., Juhuslik ja isamaaline: F. G. v. Bunge provintsiaalõigusteadus. S. 111f.
- ⁵⁵ Wenn wir nicht wüssten, dass dies alles am Anfang des 19. Jahrhunderts geschah, dann könnte man glauben, es handelte sich um eine heutzutage angesichts der estnischen Verhältnisse noch nicht realisierte Idee.
- ⁵⁶ Bunes Autobiografie. S. 10.
- ⁵⁷ Bunge schreibt in seiner Autobiografie, dass er schon 1819 begann, die preisgekrönte Arbeit zu schreiben, doch er beendete sie nicht zeitgemäß, um sie 1820 vorzustellen. Darum setzte er die Arbeit im folgenden Jahr fort. Abgeschlossen wurde die Schrift erst im November 1821. Nachdem er den Preis erhalten hatte, soll ihm die Preiskommission gesagt haben, dass wenn er die letzten beiden Kapitel noch weiter entwickle, dann könne man der Arbeit auch eine Goldmedaille verleihen (Bunes Autobiografie. S. 9). Bunge selber begründet in seiner Autobiografie, dass er diesen Vorschlag nicht umsetzte, weil sein Hauptinteresse 1821 darin bestand, das Studium abzuschließen. So blieben die letzten Kapitel unvollendet und die Arbeit wurde nicht publiziert.
- ⁵⁸ F.G. von Bunge. Wie und nach welchen Regeln müssen die in Livland geltenden Gesetze interpretiert werden? Ein provinzialrechtlicher Versuch. Dorpat: Akademische Buchhandlung. 1822. 32.
- ⁵⁹ Darauf weist auch Luts hin (vgl. M. Luts., Juhuslik ja isamaaline: F. G. v. Bunge provintsiaalõigusteadus. S. 133).
- ⁶⁰ Vgl. in estnischer Sprache zu diesem Thema M. Luts., Friedrich Carl von Savigny (1779–1861) meetodi- ja süsteemiõpetus. S. 36-41.
- ⁶¹ Vgl. M. Luts., Juhuslik ja isamaaline: F. G. v. Bunge provintsiaalõigusteadus. S. 106f.
- ⁶² Anton Friedrich Justus Thibaut (AD 1772-1840) in seinen Selbstzeugnissen und Briefen. Teil 2: Briefwechsel. Hrsg. von R. Polley. Frankfurt am Main u.a.: Lang, 1982. S. 397-401.
- ⁶³ Bunes Autobiografie. S. 10.

- ⁶⁴ Wenn wir uns an die Frage Dabelows an seine Kollegen erinnern: „Warum haben die Herren Professoren denn keine Lehrbücher geschrieben und verfassten keine?“ Dann handelt es sich im Falle des Dabelow-Schülers Bunge um einen Professor der neuen Generation, der während seiner gesamten Zeit an der Universität Tartu besonderen Wert auf die umgehende Veröffentlichung der Skripte seiner Veranstaltungen legte.
- ⁶⁵ F.G. von Bunge. Wie und nach welchen Regeln müssen die in Livland geltenden Gesetze interpretiert werden? Ein provinzialrechtlicher Versuch. Dorpat: Akademische Buchhandlung 1822. 32 S.
- ⁶⁶ F.G. von Bunge. Chronologisches Repertorium der russischen Gesetze und Verordnungen für Liv-, Esth- und Curland. Bd. 1 (1710-1762). Dorpat: Steinsky. 1823; F.G. von Bunge. Chronologisches Repertorium der russischen Gesetze und Verordnungen für Liv-, Esth- und Curland. Bd. 2 (1762-1796). Dorpat: Steinsky. 1824.
- ⁶⁷ F.G. von Bunge. Grundriss zu einer Einleitung in das heutige liv-, esth- und curländische Provincialrecht. Dorpat: Schünmann. 1824, 20 S.
- ⁶⁸ Siehe E. Anders. Erinnerungen des Bibliothekars Emil Anders. 1810-1840. In: Baltische Monatsschrift. Bd. 39. Hrsg. von R. Weiss. Reval. 1892. S. 220f.
- ⁶⁹ E. Anders. Erinnerungen des Bibliothekars Emil Anders. 1810-1840. In: Baltische Monatsschrift. Bd. 39. Hrsg. von R. Weiss. Reval. 1892. S. 220f.
- ⁷⁰ F. G. von Bunge. Über den Sachsenspiegel, als Quelle des mittleren und umgearbeiteten livländischen Ritterrechts, so wie des öselischen Lehnrechts. Riga: Häcker. 1827. 144 S.
- ⁷¹ Vgl. ausführlicher M. Luts. Juhuslik ja isamaaline: F. G. v. Bunge provintisaalõigusteadus. S. 136.
- ⁷² Auch in den Augen von Rektor Professor G. Ewers war der am Heiligabend 1818 erstmals erblickte sechzehnjährige Bunge eine schwächliche Figur, die nun knapp acht Jahre später an der selben Hochschule und vom selben Rektor den Professorentitel erlangen wollte.
- ⁷³ Bunes Autobiographie: W. Greiffenhagen. Dr. jur. Friedrich Georg v. Bunge. Reval: Verlag von Franz Kluge. 1891. S. 12.
- ⁷⁴ L. Leppik. Johann Philipp Gustav Ewers. Magisterarbeit. Tartu. 1995. S. 98.
- ⁷⁵ Professor Erdmann Gustav von Bröcker (1784-1854) war der erste Student der Tartuer juristischen Fakultät, der im 19. Jahrhundert an seiner Heimatuniversität zum Professor berufen wurde. Er studierte von 1803 bis 1805 in Tartu und setzte sein Studium dann in Heidelberg fort. 1825 promovierte er in Königsberg zum Dr. j.r. An der Universität Tartu war er anfangs Professor für Provinzialrecht und später für Staatsrecht in den Jahren 1825 bis 1850. Als Professor vertrat er auch im Unterricht eine utilitaristisch-praktische Richtung, die in Tartu scharf von Ewers und Dabelow kritisiert wurde.
- ⁷⁶ Über Professor E. G. von Bröcker siehe P. Järvelaid. Komplektatsija prepodavatel'skogo sostava juridicheskogo fakulteta Tartuskogo universiteta 1820-1865. In: Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis. Tartu. 1989. Heft 868. S. 124f.; M. Luts. Juhuslik ja isamaaline: F. G. v. Bunge provintisaalõigusteadus. S. 102.
- ⁷⁷ Jahrbuch für Rechtsgelehrte in Russland. Hrsg. von Erdmann Gustav v. Bröcker. Riga 1822-1824. Bd. 1. 1822, 352 S.; Bd. 2. 1824, 356 S. In der Geschichte der baltischen juristischen Periodika nimmt E. G. v. Bröcker mit seinem Jahrbuch zweifelsohne eine wichtige Stellung ein.
- ⁷⁸ Nach der Ernennung zum Professor stellte Bröcker die Herausgabe des Jahrbuchs ein. Sein 1827 veröffentlichtes Werk „Practicum juridicum oder Wünsche, Hoffnungen, Vorschläge für die wissenschaftlich-practische Ausbildung der Juristen in Russland“ (Riga. 1827. 29 S.) wurde als wissenschaftsfeindlich in Tartu in schärfster Form von Rektor Ewers und Dekan Dabelow kritisiert. Doch Bröcker konnte nicht mehr vom Professorenposten verdrängt werden und er blieb ein Vierteljahrhundert im Amt.
- ⁷⁹ M. Luts. Juhuslik ja isamaaline: F. G. v. Bunge provintisaalõigusteadus. S. 102.
- ⁸⁰ Auch als Ratsherr in Tallinn-Reval wurde Bunge vorwiegend als Wissenschaftler angesehen. Doch gerade während seiner Tartuer Zeit hatte er die administrative Erfahrung gesammelt, die ihm später half, mit der Arbeit zurecht zu kommen. Während Bunge als Syndikus der Stadt Tartu arbeitete, stellte er die Sammlung „Darstellung der gegenwärtigen Verfassung der Stadt Dorpat“ zusammen. Ob man schon damals die Idee Gestalt annahm, später die Quellen des Tallinner Stadtrechts zu veröffentlichen, darüber kann nur spekuliert werden.
- ⁸¹ Bunes Beispiel demonstriert, wie sehr die Leitung der Universität unter Ewers auf den Rektor fixiert war. Heute erscheint es fast unglaublich, dass Bunes Situation sich dermaßen änderte, dass während des folgenden Jahres alle Hindernisse auf dem Weg zur Professur aus dem Weg geräumt wurden. Verschwunden war eine zentrale Persönlichkeit der Universität – G. Ewers. Angesichts von Bunes Ernennung zum Professor darf Generalleutnant Karl Christoph Graf von Lieven (1767-1844) nicht vergessen werden, der von 1817 bis 1828 Kurator des Bildungswesens im Kreis Tartu und von 1828 bis 1833 Russischer Minister

- für Volksbildung war. Es scheint wahrscheinlich, dass die Professur für Provinzialrecht zu denjenigen gehörte, bei denen Ewers die Unterstützung Graf Lievens benötigte.
- ⁸² Der Deutschbalte Karl Christoph von Lieven (1767–1844) wurde wie Bunge in Kiev geboren, aber nicht als Sohn eines Apothekers, sondern eines Generals.
- ⁸³ Siehe M. Luts. Juhuslik ja isamaaline: F. G. v. Bunge provintsiaalõigusteadus. S. 136.
- ⁸⁴ Ebd. S. 198–204.
- ⁸⁵ Bunes Autobiographie. S. 14.
- ⁸⁶ A. Stoll. Friedrich Karl von Savigny: Ein Bild seines Lebens mit einer Sammlung seiner Briefe. Bd. 2: Professorjahre in Berlin. Berlin 1929.
- ⁸⁷ Bunes Autobiographie. S. 13.
- ⁸⁸ Neuere estnischsprachige Literatur: H. Ylikangas. Miks õigus muutub? Seadus ja õigus ajaloolise arengu osana. Tartu 1993. S. 134–146; E. Anners. Euroopa õiguse ajalugu. Tartu. 1995. S. 135–168.
- ⁸⁹ Dies hat Jaan Kross (geb. 1920), der bei Leo Leesment an der Universität Tartu Jura studiert hat, künstlerisch behandelt. Kross gab mir das Manuskript seiner Kurznovelle Eksam [dt. Examen] zur Lektüre, die das Schicksal Leesments im Jahr 1950 behandelt: „... er hatte die Möglichkeit an verschiedenen Orten der Welt den unterschiedlichen Regen zu vergleichen, doch nun (in Tartu) geriet er unter der neuen Macht vom Regen in die Traufe.“ Kross weist auf Leesments damalige Möglichkeiten hin, in verschiedenen wissenschaftlichen Zentren Europas zu leben und zu arbeiten sowie auf die Repressalien der Machthaber nach dem Zweiten Weltkrieg. Leesment war vor dem Krieg zweifelsohne unter den Lehrkräften der juristischen Fakultät der Universität Tartu derjenige, der am meisten im Ausland gearbeitet und studiert hat. Weit gereist ist auch der Professor für Internationales Recht, Ants Piip, doch dies meist als Diplomat.
- ⁹⁰ Professor Juri Lõtman besaß Zivilcourage und er gedachte der für ihn wichtigen Kollegen ungeachtet dessen, ob sie von den Machthabern positiv angesehen wurden oder nicht. Er tat noch mehr – er dachte an Kollegen und besuchte sie auch dann, wenn sie auf der schwarzen Liste standen. So hielt er eine Rede auf dem Begräbnis des letzten Überlebenden der Konstituierenden Versammlung der Republik Estland, des Slawisten und in Tartu lebenden Polyglottes Dozent Villem Ernits.
- ⁹¹ Am Beispiel von Leo Leesments Leben kann die Thematik der Kulturgrenzen auf verschiedenen Ebenen behandelt werden. Schon die Bestimmung seiner Herkunft bietet dazu die Möglichkeit. Sein Vaterhaus in der Gemeinde Saarde liegt an der estnisch-lettischen Kultur- und Sprachgrenze. Leesment wurde durch eine Fügung des Schicksals in Riga geboren und er lernte in der Kindheit während des Aufenthalts bei den Großeltern Lettisch, worauf er bis an sein Lebensende stolz war. Seine Verwandten leben heute sowohl in Lettland als auch in Estland. Sehr aktiv ist der lettische Zweig der Familie, der intensiv die Geschichte der Vorfahren erforscht und Familientreffen organisiert. Grabsteine der Familie Leesment sind auch auf dem Friedhof von Ainazhi (Heinaste). Als interessantes Detail sollte erwähnt werden, dass auch der lettische Rechtshistoriker Romans Apsitis (geb. 1939) seine Kindheit im kulturell gleichen Gebiet jedoch auf der lettischen Seite verbrachte (seine Vorfahren mütterlicherseits stammen aus der estnischen Insel Muhu). Verschiedene Kulturen trafen sich in Leo Leesments Elternhaus, denn mütterlicherseits stammte die Familie aus Schweden. Damit finden wir hier einen semiotisch mehrfach kodierten Text vor. Die Kindheit verbrachte Leesment in Pärnu in der Gartenstraße, die sich ebenfalls auf einer Kulturgrenze befand, denn dort verlief die Grenze zwischen den estnischen und deutschbaltischen Stadtvierteln. Als Kind soll er mit der Mutter Deutsch gesprochen haben und er sprach bis an sein Lebensende Deutsch in einer starken deutschbaltischen Variante. Der Sohn des karrieremachenden Advokaten Jaan Leesment musste in Hinblick auf seinen Stand auch die Kommunikationssprachen der Eliten des Zarenreichs beherrschen. Noch vor der Schule sollte er Russisch erlernt haben und Grundzüge des Französischen. Auf dem Weg zur Bildung in Pärnu erhaltene Kenntnisse ermöglichten ihm auch Lernen weiterer Sprachen. Auf dem mehr als acht Jahrzehnte andauernden Lebensweg versuchte Leesment stets, andere Kulturen und Subkulturen zu verstehen. Da er sich bis an sein Lebensende eine kindliche Neugier für Neues bewahrt hatte, konnte auch er sich nicht immer leicht kulturell einordnen. Seine breitgefächerte Bildung führte manchmal zu Rückschlägen, denn sie bereitete ihm bei der Themenwahl große Probleme im Vergleich zu stärker spezialisierten Kollegen mit enger gefassten Interessen. Diese erreichten manch ein formales Ziel deshalb eher als Leesment.
- ⁹² Leo Leesments Erinnerungen siehe: Õiguse ajaloo grand old man. In: Kirjutamata memuaare. Katkendeid kaasaegsete elukroonikast helilindil kogunud ja paberile pannud Lembit Lauri. Tallinn: Perioodika. 1989. S. 14–26.
- ⁹³ P. Järvelaid. Leo Leesment (1902–1986) – 90. In: Eesti Jurist. 1992. Nr. 2. S. 152f.
- ⁹⁴ Jaan (Johann) Leesment. In: Tartu ülikooli üliõpilaskonna teatmik. Album academicum

Universitatis Tartuensis 1889–1918. 1. Bd. Hrsg. von R. Kleis. Zusammengestellt von S. Kodasmaa, M. Loit, S. Nõmmeots, V. Pütsep. Tartu 1986. S. 25; siehe auch Jaan Leesments Akte als Student in Tartu, EAA [Eesti Ajalooarhiiv. Estnisches Geschichtsarchiv]f 402. n 2. S.14459.

- ⁹⁵ Im April 2002 wurde in Pärnu in der Gartenstraße am Haus der Leesments eine Gedenktafel enthüllt, die sowohl an den ersten estnischen Bürgermeister Pärnus und Advokaten Jaan Leesment als auch an seinen Sohn Leo Leesment, den Professor der Universität Tartu, erinnert.
- ⁹⁶ Leo Johann Leesment. In: Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918–1944. 2. Bd. Hrsg. von L. Lindström, T. Hiio, H. Tamman, E. Hiio, A. Hiibus, L. Pahtma, A. Kuusik: 1976–1990; S. Nõmmeots, M. Loit, S. Kodasma, V. Pütsep. Tartu, 1994. Nr. 2978. S. 197.
- ⁹⁷ Leo Leesment studierte als Magisterkandidat in Tartu zusammen mit solchen für Estland bedeutenden Rechtswissenschaftler und späteren Professoren wie Ernst Ein, Artur-Tõeleid Kliimann, Nikolai Kaasik, Elmar Ilus und Johan Vaabel.
- ⁹⁸ P. Järveldaid, Friedrich Georg von Bunge (1802–1897) – 190. In: Eesti Jurist. 1992. Nr. 2. S. 148–151.
- ⁹⁹ Leo Leesments Erinnerungen siehe Õiguse ajaloo grand old man. S. 14–26.
- ¹⁰⁰ Auch innerhalb der Familie traf Leesment in mehreren Fragen auf Kulturgrenzen. Anfangs hatte er Probleme damit, dass die Familie sehr konservativ und dagegen war, dass die Kinder selber über ihr Schicksal entscheiden wollten. Jaan Leesment stieg zu seiner Karriere auf und hatte einen festen Stand in der Gesellschaft im letzten Jahrzehnt des 19. Jahrhunderts, als sich mehr Möglichkeiten zur Mobilität entwickelten. Doch im 20. Jahrhundert schien die bis dahin so sichere Lage eher instabil. In vielen Bereichen wurde eine Neuorientierung nötig, um alles zu verstehen angesichts der Situation der Stadt Pärnu. Die Herausforderungen des neuen Jahrhunderts waren für Leo Leesment nicht leicht zu erfassen. Dabei spielte sicherlich auch der doch eher kleinbürgerliche Hintergrund der Erziehung in Pärnu eine Rolle und hinterließ Spuren, die er bis an das Lebensende verspürte. Tartu war sicherlich im Vergleich zu Pärnu keine größere Stadt, doch es gab im hiesigen Milieu mehr *Akademiker* und Bohemiens, mit dieser Sachlage kam Leesment nicht immer zurecht. Seine erste große Liebe scheiterte in der Ehe. Später bedauerte er seine nicht angemessene Reaktion auf die Schattenseiten der Emanzipationsbestrebungen seiner Frau, doch es war zu spät und sie liebten sich von der Ehe. Danach folgte die zweite Ehe mit einer Sekretärin der juristischen Fakultät, die im Wirtschaftszweig des Fachbereichs studiert hatte, Elfriede (Elli) Rosalie Pastel (1903–1984). Doch ganz besonders wegen der Fähigkeit der zweiten Ehefrau, sparsamer zu leben, war dieser Ehe eine längere Zeitspanne beschied. Sie dauerte von 1929 bis zum Tode Ellis 1984 an. Die Unglücksfälle, welche das junge Paar verfolgten, riefen bei Leo Leesment sicherlich seelische Verwirrung hervor. Nach dem Tod des ersten Kindes nahm die Familie einen radikalen Schritt vor und verließ Tartu, um sich von der stresserregenden Umgebung zu befreien. Das Leben in Paris in den Jahren 1931 und 1932 bot eine gelungene Abwechslung und war eine Zeit der Speicherung der Lebenskraft, obwohl die andere Umgebung die Seele nicht heilen konnte und er musste sich in sein Schicksal finden.
- ¹⁰¹ In Frankreich rezensierte Professor Oliver Martin aus Paris die Dissertation Leo Leesments in der Zeitschrift *Revue historique de droit français et étranger*. 1932. Nr. 1. S. 196.
- ¹⁰² Später, Ende der 70er Jahre, vertraute mir Leo Leesment im privaten Gespräch an, dass er keinen Sinn darin gesehen habe, diese 10 Kronen auszugeben. Denn in Tartu wussten ohnehin alle Bescheid auch ohne dieses Dokument, dass er promoviert war, und für das Ausland hätte er sich eine deutsch- und französischsprachige Beglaubigung aus der Hochschulkanzlei besorgen können, dass er in Tartu zum Doktor der Rechtswissenschaften promoviert worden war. Leesment war zuhause so erzogen worden, um Geld in jedem Fall zu sparen und bei jeder sich bietenden Gelegenheit hinzuzuverdienen. Es gelang ihm sogar zusammen mit seiner Frau Elli ein Haus im Tartuer Stadtteil Tähtvere auf der Jakobson-Straße Nr. 13 nach den Plänen des bekannten Tartuer Architekten Matteus bauen zu lassen. Nach dem Zweiten Weltkrieg, als der Erwerb von Immobilien sehr schwierig war, konnte er Geld sparen, weil er durch das Schreiben hinzuverdiente, und ein Sommerhaus in Valgemets erwerben.
- ¹⁰³ L. Leesment. Über die livländischen Gerichtssachen im Reichsgericht und im Reichshofrat. In: Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis). Tartu. 1929. B; XVIII. 2: L. Leesment. Über das Alter des Livländischen Rechtsspiegels. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. 50 (1930). Germanistische Abt. S. 171–179; L. Leesment. Abweichungen des Livländischen Rechtsspiegels vom Sachespiegel. In: Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. 1938. 30. I. S. 348–358.
- ¹⁰⁴ L. Leesment. "Livonskaja Pravda". In: Istoricheskij arhiv. Band VII. Moskva 1951.
- ¹⁰⁵ Siehe E. L. Nazarova. "Livonskije Pravdy" kak istoricheskij istochnik. In: Drevneishie gosudarstva na territorii SSSR. Materialy i issledovanija. Moskva: Nauka. 1980. S. 5–233.

- ¹⁰⁶ Die Rezeption Leesments im russischsprachigen Wissenschaftsraum wurde von den bekannten Historikern B. D. Grekov, einem Mitglied der Akademie der Wissenschaften, und S. F. Ketsckjan gefördert, die er kurz nach dem Krieg bei einem Aufenthalt in Moskau kennengelernt hatte.
- ¹⁰⁷ An der juristischen Fakultät der Universität Tartu waren in den dreißiger Jahren auch andere Kollegen, deren Interessen weitergefächert waren als nur in Rechtswissenschaft. So hatte der erste estnische Professor für Kriminalrecht, Karl Saarmann, in St. Petersburg während des Jurastudiums auch das Konservatorium besucht, sein späterer Nachfolger Helmut Kadari (Kristall) aber bei Laikmaa Kunst gelernt usw.
- ¹⁰⁸ Oiguse ajaloo grand old man. S. 14f.
- ¹⁰⁹ 1000 tartlast läbi aegade. Tartu 2003. S. 218.
- ¹¹⁰ Es ist klar, dass A. Noldes „Ocherki po istorii kodifikacii mestnych grazhdanskih zakonov pri Grafe Speranskom“ I–II (St. Peterburg, 1906–1914) oder S. Pachmanns „Istorija kodifikacii grazhdanskogo prava“ I–II (St. Peterburg, 1876) uns heutzutage nicht mehr zufrieden stellen. Auch bestand das Ziel dieser Arbeiten nicht darin die Rolle konkreter Persönlichkeiten in der estnischen Geschichte zu demonstrieren, was für unser heutiges Verständnis der Geschichte wichtig ist.
- ¹¹¹ Zur methodischen Annäherung bei der Verfassung von F. G. von Bunge Lebensgeschichte mag der folgende Beitrag hilfreich sein: P. Järvelaid. Akadeemilise biograafia kirjutamise meetodikast. In: Tuna. (2002). Nr. 2. S. 146ff.
- ¹¹² Am 27. April 2002 fand in Tartu eine Konferenz der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zum Thema „200 Jahre seit Professor Friedrich Georg von Bunes (1802–1897) Geburt“ statt. Folgende Vorträge wurden gehalten: Prof. Tiit Rosenberg „Eine Skizze Tartus in der Zeit Bunes“, Prof. Peeter Järvelaid „Fr. G. von Bunge als Professor der Universität Tartu 1831–1842“, Lea Leppik, MA, „Fr. G. von Bunge als Beamter der Stadt Tartu“, Katrin Roosileht, MA, „Ergänzungen zum Lebenslauf von Friedrich und Alexander von Bunge“, Dr. Dr. h.c. Gert von Pistohlkors „Fr. G. von Bunge und das ständische Denken im 19. Jahrhundert“, Dr. Christina Kupffer „Fr. G. von Bunge und Friedrich Konrad Gadebusch“, Dr. Marju Luts „Das Verhältnis von Rechtsdogmatik und Rechtsgeschichte im Werk Fr. G. von Bunes“, Kersti Taal „Fr. G. von Bunge und die Gelehrte Estnische Gesellschaft“, Malle Salupere „Fr. G. von Bunge und die Tartuer Kulturzeitschriften Das Inland und die Dorpater Jahrbücher“, Dr. Erki Tammik saar „Der Hintergrund des Weggehens Fr. G. von Bunes aus Tartu (1842)“, Kalmer Maeorg, MA, „Fr. G. von Bunge als Ratsherr in Tallinn 1843–1856“, Toomas Anepaio, MA, „Fr. G. von Bunge und der 4. Band des Baltischen Provinzialrechts“, Dr. Alar Läänelaid „Der Naturwissenschaftler Alexander von Bunge (1803–1890)“. Die genannten Vorträge decken keinesfalls das gesamte Schaffensfeld Bunes. Sein Werk hat in unserer Kulturgeschichte tiefe Spuren hinterlassen.